

สาระสังเขปของเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย

จากการสำรวจเอกสารประเภทต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาในบทที่ 3 เพื่อใช้ศึกษาเรื่องราวในประวัติศาสตร์ของอาณาจักรลานนา สุโขทัย และอยุธยาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 นั้น ได้พบเอกสารที่ให้ข้อมูลในขอบเขตของการศึกษานี้ มีทั้งสิ้น 165 เรื่อง ดังนี้

1. เป็นจารึก 123 หลัก

1.1. เป็นจารึกที่พบในดินแดนที่เป็นอาณาจักรลานนา 29 หลัก ซึ่งจัดพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 และ ภาคที่ 4 จำนวน 22 หลัก และพิมพ์อยู่ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ 13 และปีที่ 14 จำนวน 7 หลัก

1.2. เป็นจารึกที่พบในเขตแดนที่เป็น หรือเคยเป็นอาณาจักรสุโขทัย 82 หลัก ในจำนวนนี้ เป็นจารึกอักษรไทยและภาพลายเส้นเรื่องชาคกที่พบที่วัดศรีชุม 51 หลัก ซึ่งไ้รวบรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5 ส่วนอีก 31 หลัก เป็นจารึกที่รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 ภาคที่ 3 และภาคที่ 4 จำนวน 30 หลัก และพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 อีก 1 หลัก

1.3. เป็นจารึกที่พบในเขตแดนที่เป็นอาณาจักรอยุธยา 12 หลัก ซึ่งพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 ภาคที่ 4 จำนวน 8 หลัก และพิมพ์ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 จำนวน 4 หลัก

2. เป็นเอกสาร 42 เรื่อง

ในการจัดเรียงลำดับเอกสาร เอกสารประเภทจารึกในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 ภาคที่ 3 และภาคที่ 4 ได้จัดเรียงไว้ตามลำดับหมายเลขหลักศิลาจารึกภาคที่ 5 จัดเรียงไว้เป็นลำดับต่อจากศิลาจารึกภาคที่ 4 จารึกในนิตยสารศิลปากร เรียงลำดับต่อจากศิลาจารึกภาคที่ 5 และจารึกในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาลำดับไว้ในอันดับท้ายสุดของเอกสารประเภทจารึก ส่วนเอกสารจำ

นวน 42 เรื่อง จัดเรียงไว้ต่อจากเอกสารประเภทจารึก โดยเรียงตามลำดับอักษรของชื่อเรื่อง

เอกสารแต่ละรายการ ให้รายละเอียดทางบรรณานุกรม ซึ่งประกอบด้วย ชื่อเอกสาร ชื่อผู้แต่ง ผู้แปล หรือผู้จัดพิมพ์ สถานที่พิมพ์ ผู้พิมพ์ ไซมอน ปีที่พิมพ์ และจำนวนหน้าหรือหมายเลขหน้าของเอกสาร และหากว่าเป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสใด ก็ได้แจ้งไว้ด้วย นอกจากนี้ ได้พยายามรวบรวมประวัติการจัดพิมพ์เอกสารแต่ละครั้งเท่าที่จะสามารถรวบรวมได้มาลงไว้ด้วย ส่วนแหล่งสะสมของเอกสารที่นำมาศึกษาเพื่อจัดทำสาระสังเขป ได้แสดงไว้ในตารางที่ 1 ท้ายบทนี้

ในการจัดทำเรื่องย่อ หรือสาระสังเขป ได้บอกประวัติของเอกสารเท่าที่สามารถค้นคว้าได้ไว้ในตอนต้น แล้วจึงเป็นสาระสังเขปเรื่องในเอกสาร แต่ในกรณีที่น่าแต่เฉพาะเรื่องราว หรือความบางตอนซึ่งอยู่ในขอบเขตของการศึกษามาจากเอกสารนั้น ในการจัดทำสาระสังเขป ได้กล่าวถึงเนื้อหาสาระของเอกสารตั้งแต่เริ่มแต่เพียงย่อ ๆ ก่อน แล้วจึงจัดทำสาระสังเขปประเภทให้ความรู้ (Information Abstract) เฉพาะเรื่องที่อยู่ในขอบเขตของการศึกษาไว้ตอนท้าย เฉพาะความในตอนที่เป็นสาระสังเขปนี้ ได้พยายามรักษาอักษรวิธีตามต้นฉบับ โดยเฉพาะคำที่เป็นวิสามานยนาม และเนื่องจากนามบุคคลในประวัติศาสตร์ของอาณาจักรลานนาตามที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ คลาดเคลื่อนเพี้ยนกันไปบ้าง ดังนั้น ในสาระสังเขปจึงใช้นามบุคคลในประวัติศาสตร์ของอาณาจักรลานนาตามหนังสือพงศาวดารโยนก เพราะหนังสือพงศาวดารโยนกเป็นที่รู้จักแพร่หลายกว่า เอกสารลานนาฉบับอื่น ๆ

อนึ่ง ข้อความอธิบายในวงเล็บแทรก อยู่ในสาระสังเขป เป็นข้อความที่ได้มาจากเชิงอรรถ หรือข้อความที่อยู่ในวงเล็บของเอกสารนั้น ๆ ซึ่งเห็นว่าจะช่วยให้เข้าใจความได้ชัดเจนขึ้นจึงได้นำมาประกอบไว้ด้วย ส่วนข้อความอธิบายที่ปรากฏในเชิงอรรถของสาระสังเขปนั้น เป็นความอธิบายของผู้เขียนเอง

"จารึกหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย
(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515) หน้า 1-12.
ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 มีลักษณะเป็นแท่งศิลารูปสี่เหลี่ยม มียอดแหลมมน
สูง 1 เมตร 11 ซม. มีจารึกทั้ง 4 ด้านสูง 59 ซม. กว้าง 35 ซม.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงพบศิลาจารึกนี้ เมื่อ พ.ศ. 2376 ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ทรงพบพระแท่นมิ่งมงคลศิลา
ที่เนินปราสาทเมืองสุโขทัยเก่า จึงโปรดให้นำลงมาไว้ที่วัดราชาธิวาส และต่อมาโปรด
ให้นำไปไว้ที่วัดบวรนิเวศ ครั้นเมื่อพระองค์เสวยราชย์แล้วได้โปรดให้ย้ายจากวัดบวร
นิเวศวิหารไปตั้งไว้ที่ศาลารายในวัดพระศรีศาสดาราม ทางด้านเหนือของพระอุโบสถหลัง
ที่ 2 นับจากทางตะวันตก จนถึง พ.ศ. 2466 จึงโปรดให้ย้ายไปไว้ที่หอสมุดวชิรญาณ
ในสมัยรัชกาลที่ 7 เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระที่นั่ง
สิวโมกขพิมานในพระราชวังบวรสถานมงคลให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณใน พ.ศ. 2468
ได้โปรดให้ย้ายหลักศิลาจารึกทั้งหมดรวมทั้งศิลาจารึกหลักที่ 1 ไปเก็บรักษาไว้ที่พระที่นั่ง
สิวโมกขพิมาน และคงเก็บรักษาไว้ในพระที่นั่งนั้นจนถึง พ.ศ. 2508 จึงได้ย้ายศิลาจารึก
ทั้งหมดไปไว้ที่หอวชิราวุธ ณ ตึกถาวรวัตถุ ใน พ.ศ. 2511 กรมศิลปากรได้ย้ายเฉพาะ
ศิลาจารึกหลักที่ 1 ไปตั้งแสดงไว้ที่อาคารสร้างใหม่ ณ หอแสดงศิลปสมัยสุโขทัยทางด้าน
เหนือชั้นบน ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เมื่อย้ายศิลาจารึกหลักนี้มาเก็บรักษาไว้ที่กรุงเทพมหานครแล้ว เจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงอุทิศสาธุทานคำจารึกหลักนี้จนได้ความตลอด และทรงเผยแพร่ความรู้ด้วย ต่อมา
มีชาวต่างประเทศสนใจนำคำจารึกพ่อขุนรามคำแหงไปตีพิมพ์เป็นภาษาต่าง ๆ แต่การแปล
และการพิมพ์ยังไม่สมบูรณ์ดี ครั้นเมื่อศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็น
ผู้เชี่ยวชาญภาษาตะวันออก ได้มาเป็นบรรณารักษ์ใหญ่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ และได้รับมอบ
ให้เป็นผู้ตรวจ อาน และทำคำอธิบายศิลาจารึกหลักต่าง ๆ ท่านผู้นี้ได้ดำเนินการจัดพิมพ์
คำจารึกหลักที่ 1 และจารึกสุโขทัยหลักอื่น ๆ เป็นภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศสขึ้นเป็น
ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2467

หลังจากนั้นมีผู้จัดพิมพ์คำจารึกหลักที่ 1 อีกหลายครั้งคือ

ครั้งที่ 2 พิมพ์ในหนังสือประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย

ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2477

ครั้งที่ 3 พิมพ์ในหนังสือจารึกพ่อขุนรามคำแหงกับคำอธิบายของหลวง

วิจิตรวาทการ พ.ศ. 2477

ครั้งที่ 4 ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์

พ.ศ. 2500

ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2511 ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ

ศาสตราจารย์ ฉ่ำ ทองคำวรรณ

ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2514 มหาวิทยาลัยรามคำแหงจัดพิมพ์เฉพาะคำจารึกหลักที่ 1

ครั้งที่ 7 ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์

พ.ศ. 2515

ศิลาจารึก หลักที่ 1 มีคำจารึกด้วยอักษรและภาษาไทยทั้ง 4 ด้าน ด้านที่ 1 และด้านที่ 2 มีคำจารึกด้วยอักษรด้านละ 35 บรรทัด ด้านที่ 3 และด้านที่ 4 มี 27 บรรทัด ยังไม่มีหลักฐานแจ้งชัดว่าจารึกขึ้นเมื่อใดแน่ โดยการพิจารณาความ จารึกหลักนี้แบ่งความได้เป็น 2 ตอน ตอนแรกตั้งแต่ความบรรทัดที่ 1 ถึงบรรทัดที่ 17 ซึ่งเชื่อกันว่าพ่อขุนรามคำแหงหรือทรงสั่งให้จารึกตามคำคำรัสของพระองค์ โดยใช้สรพนามบุรุษที่ 1 ว่า "กู" ซึ่งหมายถึงพ่อขุนรามคำแหง ตอนที่สองได้แก่ความตั้งแต่บรรทัดที่ 18 เป็นต้นไปจนจบความในด้านที่ 4 ซึ่งเป็นคำที่จารึกภายหลัง เล่าถึงเหตุการณ์ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยพิจารณาจากลักษณะตัวอักษร ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ ได้แบ่งเนื้อหาของจารึกหลักนี้เป็น 3 ตอนคือ ตอนแรกได้แก่ 17 บรรทัดแรกของด้านที่ 1 ตอนที่สองความตั้งแต่บรรทัดที่ 18 ในด้านที่ 1 ถึงบรรทัดที่ 11 ด้านที่ 4 และตอนที่สามความตั้งแต่บรรทัดที่ 12 ด้านที่ 4 ไปจนจบคำจารึกเฉพาะตอนที่ 3 นี้ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ ได้ให้ข้อสังเกตไว้ควยว่า ความตอนที่ 3 น่าจะจารึกภายหลังตอนตน ๆ หลายปี เพราะตัวอักษรไม่เหมือนกับตัวอักษรในตอนที่ 1 และตอนที่ 2 คือตัวพยัญชนะลึกกว่า สระที่ใช้

ก็ต่างกัน¹ ในเรื่องนี้ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร มีความเห็นว่า จารึกตอนที่สามและสองตอนแรก (โดยแบ่งตอนของคำจารึกจากลักษณะตัวอักษรตามแบบศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์) อาจจะเป็นไทยคนละเผ่า เพราะตอนแรกออกเสียงสระ ออ เป็น โอ เช่น ตะวันโออก หมอนโนน แบบไทยใหญ่ แต่ตอนหลังใช้ตะวันออกและเบิ่งตีนนอน ส่วนสระ เอือ ตอนแรกใช้ เมื่อ ซอนสองตัว แต่ตอนหลังใช้ เมื่อ ตัวเดียว และเห็นว่าเดิมจารึกอาจสิ้นสุดเพียงตอนที่สาม ต่อมาจึงมีผู้มาจารึกตอนที่ 4 เพิ่มเพิ่มขึ้น²

จารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นประโยชน์แก่การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยอย่างยิ่ง ทำให้สามารถมองเห็นสภาพการตั้งเป็นบ้านเมืองของกรุงสุโขทัยได้เป็นอย่างดี ทั้งในด้านารปกครอง การเศรษฐกิจ สังคม จารีตประเพณีและการศาสนา ในที่นี้จะกล่าวถึงเนื้อหาสาระของคำจารึกหลักนี้โดยแบ่งความเป็น 2 ตอน

สาระสังเขป ตอนที่ 1: ความ 17 บรรทัดแรก ตอนที่ 1 กล่าวถึงบุคคลในครอบครัวของพ่อขุนรามคำแหง การปฏิบัติตนต่อบุคคลในครอบครัว ตลอดจนการปฏิบัติตนต่อพอมุนศรีอินทราทิตย์ และพ่อขุนบาลเมืองในฐานะที่เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย เหตุการณ์ที่ได้รับขนานนามสามชนเจ้าเมืองฉอด ซึ่งเป็นเหตุให้ได้นามว่า พระรามคำแหง และกล่าวถึงเหตุการณ์ซึ่งสะท้อนถึงธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติในกรุงสุโขทัยในเรื่องลำดับการขึ้นครองราชย์

¹ ยอร์ช เซเคส์, ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.

(ฉบับพิมพ์ภาษาไทยและฝรั่งเศส; พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2467) หน้า 52.

² ประเสริฐ ณ นคร "ความเห็นเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง," ผลงานคนคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องขงเกลือ (ไม้) เค็ม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514), หน้า 83-4.

ตอนที่ 2 : เป็นการจารึกเล่าย้อนไปถึงเหตุการณ์ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง
 ความในคานที่ 1 บรรทัดที่ 18 - คานที่ 3 บรรทัดที่ 6 กล่าวถึงเรื่องสำคัญ ๆ ดังนี้
 ประการแรก บรรยายถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองสุโขทัย สภาพการดำเนินชีวิตของ
 พลเมือง การประกอบอาชีพ อาชีพที่สำคัญที่กล่าวถึงได้แก่ การค้าขาย และการ
 เพาะปลูกพืชผล มีข้อความที่สะท้อนถึงลักษณะการปกครองในแบบที่ประมุขมีความสัมพันธ์
 อย่างใกล้ชิดกับราษฎร ข้อความบ่งชี้ว่าควยสิทธิและเสรีภาพของบุคคล อำนาจหน้าที่
 ของผู้เป็นประมุขและหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องปฏิบัติตนต่อสาธารณชน ประการที่สอง
 กล่าวถึงเรื่องการศึกษาและขนบธรรมเนียมประเพณีอันเนื่องในศาสนาที่ถือปฏิบัติกันใน
 เทศกาลเข้าพรรษาและออกพรรษา ซึ่งปรากฏว่าชาวเมืองสุโขทัยนับถือพุทธศาสนาและ
 ยึดมั่นอยู่ในศีลในธรรม มีใจบุญสุนทานกันทั่วทุกคน ประการที่สาม บรรยายถึงลักษณะ
 ของเมืองสุโขทัยและสภาพทางภูมิศาสตร์ ทั้ง 4 ทิศของตัวเมืองอย่างชัดเจน กล่าวถึง
 สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ซึ่งโดยมากเป็นถาวรวัตถุทางศาสนา บอทิศทางที่ตั้งของวัด ที่ตั้ง
 บ้านเรือนของราษฎร ตลาด และบริเวณที่ราษฎรเพาะปลูกพืชผล ความบรรทัดที่ 10 -
 21 ในคานที่ 3 บ่งถึงศักราช 1214 (พ.ศ. 1835) ว่าเป็นปีที่ 14 ที่พ่อขุนรามคำ
 แหงได้ปลูกต้นตาลขึ้นไว้และเป็นปีที่ไ้สร้างพระแท่นมะนั่งศิลาบาตรขึ้น พร้อมทั้งบอก
 วัตถุประสงค์ที่ไ้ให้สร้างพระแท่นนี้ขึ้นไว้ กล่าวถึงภารกิจของพ่อขุนรามคำแหงในฐานะ
 ที่เป็นพุทธศาสนิกชนและเป็นองค์ิศาสานุปลื้มภก ตอนท้ายของคำจารึกในคานที่ 3
 กล่าวถึงเมืองและสถานที่ที่ไ้ประดิษฐานและจารึกไว้ ความคานที่ 4 ตอนแรกกล่าวถึง
 เมืองต่าง ๆ ที่มาขึ้นกับกรุงสุโขทัยในสมัยนั้น กล่าวถึงเหตุการณ์ในศักราช 1207
 (พ.ศ. 1828) ซึ่งเป็นปีที่พ่อขุนรามคำแหงให้ชุดพระธาตุดอกมาบูชา แล้วให้ฝังลง
 ในกลางเมืองศรีสัชชนาลัย การสร้างเจดีย์เหนือพระธาตุนั้น และการสร้างเวียง
 เขาล้อมพระธาตุ ย้อนกล่าวถึงศักราช 1205 (พ.ศ. 1826) ว่าพ่อขุนรามคำแหง
 ไ้ประดิษฐานตัวอักษรไทยแบบที่ไ้จารึกหลักนี้ขึ้น ความตอนท้ายของคานที่ 4 เป็นความ
 สรร เสริยเกียรติคุณของพ่อขุนรามคำแหงทั้งในทางธรรมและความสามารถในทางการ
 ยุทธ และบอกอาณาเขตทั้ง 4 ทิศของกรุงสุโขทัย

"จารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย: (พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515). หน้า 13 - 37.

นายพลโทพระยาสมิทธสรวรพการ ครั้นยังเป็นหลวงสมิทธสรวรพการพบศิลาจารึกนี้ในอุโมงค์วัดศรีชุม ใน พ.ศ. 2430 ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

จารึกนี้เป็นจารึกบนแผ่นหินอ่อนสีค่า สูง 2 เมตร 75 ซม. กว้าง 67 ซม. หน้า 8 ซม. มีจารึกทั้ง 2 ด้าน จารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ด้านที่ 1 มี 107 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 95 บรรทัด

สาระสังเขป ด้านที่ 1 : ความตอนแรกชำรุดมาก จับความไ้กว่าเป็นการเล่าประวัติของสมเด็จพระมหาเถรศรีสุทธาราชจุลามาณีศรีรัตนดิงกาที่ปมหาสามีว่า เป็นผู้ที่สืบเชื้อสายเป็นหลานปู่ของพระยาศรีนาวนำถม หรือในบรรทัดต่อ ๆ มา เรียกว่า พ่อขุนนันทม หรือ พ่อขุนศรีนาวนำถม เล่าเรื่องของพ่อขุนศรีนาวนำถม แต่ความชำรุดไม่อาจทราบเรื่องราวละเอียดได้ เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับเมืองสระหลวง สองแคว สุโขทัย ศรีสัตนาลัย และเมืองเซตียง กล่าวถึงการยึดเมืองสุโขทัยจากขอม สภาคโกลจุลาลัง เรื่องพ่อขุนผาเมืองมอบเมืองสุโขทัยและนามของตนคือ ศรีอินทรมุขินทราทิตย์ ซึ่งมีพระเจ้าเมืองศรีโสธรปุระเป็นผู้ตั้งให้ ให้แก่พ่อขุนบางกลางท่าว ส่วนพ่อขุนผาเมืองกลับไปอยู่ที่เมืองราคตามเคิม เล่าเรื่องของราชวงศ์พระร่วง กล่าวถึงพ่อขุนรามราช ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กอพระศรีรัตนธาตุในศรีสัตนาลัย และอ้างธรรมราชาหลานพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ว่าเป็นผู้บัญญัติธรรม มีความฉลาดลึกซึ้ง กล่าวถึงเรื่องของสมเด็จพระมหาเถรศรีสุทธาราชจุลามาณีศรีรัตนดิงกาที่ปมหาสามีว่า เป็นหลานพ่อขุนผาเมืองและสรรเสริญในเรื่องความมีศรัทธาในศาสนาอย่างยิ่ง ของสมเด็จพระมหาเถรศรีสุทธาราชจุลามาณี เล่าเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ในการเสียดมารมี โดยวิธีอธิษฐานต่าง ๆ และเล่าประวัติของสมเด็จพระมหาเถรศรีสุทธาราชจุลามาณีก่อนออกบวช

ค้ำที่ 2 : โดยเหตุที่ค้ำนี้ศิลาจารึก และการเรียบเรียงความในจารึกไม่เรียงประโยค ทำให้ไม่สามารถทราบเรื่องราวละเอียด นอกจากนี้ยังมีข้อความปนกันระหว่างเรื่องที่เกิดในไทยและลังกา จนบางคนไม่อาจสรุปได้ว่า ผู้จารึกหมายถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในไทยหรือลังกาก็แน่ สรุปได้ว่า เล่าเรื่องการบำเพ็ญกุศลของสมเด็จพระมหาเถรศรีสุริยราชจุลามาในโคกปฏิสังขรณ์ และสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในทางศาสนา การปลุกพระศรีมหาโพธิ และตอนท้ายเป็นเรื่องปาฏิหาริย์ของพระธาตุ

"จารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุม," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. (พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชอุปฐกคุณ 6 เมษายน 2515) หน้า 38 - 49.

ศิลาจารึกหลักนี้จารึกเมื่อ พ.ศ. 1900 เก็บอยู่ที่วัดบรมธาตุ ริมฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศใต้ ส่งมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อ พ.ศ. 2429 ต่อมาย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุทวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2451

จารึกหลักที่ 3 มีลักษณะเป็นแผ่นหินอ่อนสีน้ำตาล สูง 1 เมตร 93 ซม. กว้าง 47 ซม.หนา 6 ซม. มีจารึกด้วยอักษรและภาษาไทยทั้ง 2 ค้ำ ค้ำที่ 1 มี 78 บรรทัด ค้ำที่ 2 มี 58 บรรทัด ค้ำที่ 2 นี้จารึกมากตั้งแต่ส่วนยอดทางค้ำซ้ายของหลักศิลาลงมาจนถึงบรรทัดที่ 43

สาระสังเขป ค้ำที่ 1 : บอกศักราช 1279 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 1900 กล่าวถึงพระยาภาไทยซึ่งเป็นลูกพระยาเดอไทย และเป็นหลานพระยารามราช ว่าเมื่อไคราภิเษกเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชาลัยสุโขทัยแล้วได้ชื่อว่า ศรีสุริยพงษ์มหาธรรมราชาธิราช ได้ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ และปลุกพระศรีมหาโพธิ ซึ่งได้มาจากลังกาไว้ที่เมืองนครชุม และกล่าววว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดได้มาบูชาพระมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิแล้วจะมีผลานิสงส์เท่ากับได้บูชาพระพุทธเจ้าโดยตรง ความตอนกล่าวถึงแนวความรู้ทางโหราศาสตร์เกี่ยวกับอายุของคนใน

แต่ละยุค ความเชื่อในการทำนายในเรื่องพุทธศาสนาที่ว่า เมื่อถึงพุทธศักราช 5000 พุทธศาสนาจะสูญ ผู้จาริกโกทำนายไว้ว่า ก่อนที่จะถึงพุทธศักราช 5000 นั้น ศาสนาจะค่อย ๆ เสื่อมไปอย่างไรบ้าง ทำนายว่า อีก 99 ปี คนจะรู้ศาสนาน้อยลงทุกปี ๆ ครั้นอีก 100 ปีจะมีพระน้อยลง จะหาพระที่เคร่งวินัยไม่ได้ และต่อไปอีก 1000 ปี แม้จิวกก็จะไม่เป็นสิ่งที่เรารู้จักกัน เมื่อถึงวันสิ้นพุทธศาสนา พระธาตุของพระพุทธเจ้าจากที่ต่าง ๆ ก็จะไปรวมกันที่รัตนมาลิกมหาสถูปในลังกาทวีป แล้วจะรวมกันเหาะไปอยู่ที่คนศรีมหาโพธิที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เมื่อนั้นไฟจะไหม้พระมหาธาตุหมด คนทั้งหลายจะไม่มีใครรู้บุญธรรมจะกระทำแต่บาป ถึงนั้นจึงเร่งให้สัตบุรุษทำบุญกุศลเมื่อพระพุทธศาสนายังมีอยู่ เพื่อรอที่จะไปเกิดใหม่ให้ทันในยุคพระศรีอารยไมตรี ความตอจากนี้เป็นการสรรเสริญความรู้ความสามารถของพระมหาธรรมราชาลิไทยในคานคาง ๆ

คานที่ 2 : ความตอนปลายของแต่ละบรรทัดขาดไปมาก ทำให้อ่านไม่ได้ความสมบูรณ์ จับความได้ว่ากล่าวถึงในสมัยพ่อขุนรามคำแหง บ้านเมืองกว้างขวาง มีอาณาเขตไปไกล จนมาถึงสมัยหนึ่งบ้านเมืองแตกแยกจากกันไม่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ละเมืองมีขุนเป็นเจ้าครองเมืองเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน ครั้นเมื่อผู้จาริกได้เสวยราชย์แทนปู่ย่า พ่อแม่ ้วยการใช้จ่ายแล้ว ได้ปกครองบ้านเมืองโดยทศพิธราชธรรม บ้านเมืองจึงสงบสุข ผู้จาริกสั่งสอนให้ชาวเมืองเชื่อฟัง ปู่ครู ให้ผู้น้อยเชื่อฟังผู้เฒ่า กล่าวถึงการสืบทอดว่า เมื่อพ่อตายให้สมบัติพิสดานตกแก่ลูก เมื่อพิตายให้ตกแก่น้อง สั่งสอนผู้ที่จะเป็นเจ้าเมืองต่อไปให้ปฏิบัติตามประเพณี จึงจะมีความเจริญและจะครอบครองบ้านเมืองอยู่ได้นาน ความตอนสุดท้าย บอกสถานที่ที่ประดิษฐานจาริกและสิ่งที่ประดิษฐานไว้กับจาริกนั้น.

จาริกหลักที่ 4 จาริกวัดป่ามะม่วง. ประชุมศิลาจาริกหลักที่ 1 จาริกกรุงสุโขทัย.

(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประดิษฐ์ดิถิติคุณ 6 เมษายน 2515) หน้า

จารึกหลักที่ 4 นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระยศ
เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพบเมื่อ พ.ศ. 2376 ในคราวเดียวกันกับที่ทรงพบศิลาจารึกหลักที่ 1
จารึกนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และลามเขมรได้แปล
ไว้แล้วครั้งหนึ่ง แต่เป็นการแปลเอาความ มิได้แปลคำต่อคำโดยถือความสำคัญของ
คำศัพท์ที่ใช่ ภายหลังศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ จึงแปลขึ้นใหม่

ศิลาจารึกหลักนี้เป็นเสาหินทรายสูง 2 เมตร กว้าง 28-30 ซม. มีจารึก
ทั้ง 4 ด้านเป็นจารึกภาษาเขมร ด้านที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 มีด้านละ 56 บรรทัด ด้าน
ที่ 1 และด้านที่ 3 ตัวอักษรลบเลือนมาก ส่วนด้านที่ 4 มี 16 บรรทัด ชำรุดเล็กน้อย

สาระสังเขป ด้านที่ 1: บอกรัฐราช เป็นมหาศักราช 1269 -

(พ.ศ. 1890) พระบาทสมเด็จพระอัญญาไพโรชรัตนคชาของพระบาทสมเด็จพระอัญศรีราม
ราชโดยกพลจากเมืองศรีสัตตนาลัย เข้ายึดเมืองสุโขทัยด้วยกำลัง ไค้ไชชวานประหาร
ศัตรู เมื่ออภิเษกแล้วขึ้นครองราชย์ มีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระอัญศรีสุริยพงศ์
รามมหาธรรมราชาธิราช (ความต่อจากนี้ชำรุด) ความตอนท้ายของด้านที่ 1 กล่าว
ว่า เมื่อไค้ครองราชย์แล้วไค้ประดิษฐานรูปพระมหেশวร รูปพระวิษณุไว้ที่หอเทวดาลัย
มหาเกษตรในป่ามะม่วง ทรงเลาเรียนพระไตรปิฎกจนแตกฉาน

ด้านที่ 2: กล่าวสรรเสริญต่อไปว่า ทรงเรียนพระวินัยพระอภิธรรม
ทรงแต่งคัมภีร์ศาสตราคม ตำราโหราศาสตร์ สามารถคำนวณวัน เวลา และ
ศักราชได้ เมื่อเสวยราชย์ไค้ 22 ปี มหาศักราช 1283 (พ.ศ. 1904) ให้ราชบัณฑิต
ไปอาราธนามหาสามีสังฆราชจากนครพินมาที่สุโขทัย มหาสามีสังฆราชผู้นั้นเคยไป
ศึกษาพระไตรปิฎกจากลังกา ในขณะที่มหาสามีสังฆราชเดินทางมาไค้ครั้งทาง ไค้
สร้างกุฎีวิหารในบริเวณป่ามะม่วง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยขึ้นเพื่อเป็น
ที่จำพรรษาของมหาสามีสังฆราช มีการตกแต่งเส้นทางตลอดระยะทางสู่เมืองสุโขทัย
ให้ขาราชการและเชื้อพระวงศ์ ไปรอรับมหาสามีสังฆราชตั้งแต่เมืองนอค เมือง

เชียงใหม่ เมืองบางจันทร์ เมืองบางพาร จนถึงเมืองสุโขทัย กล่าวถึงการต้อนรับมหาสามีสังฆราช ความตอนนี้เป็นความพรรณนาถึงการบำเพ็ญกุศลในเวลาออกพรรษา ในคราวออกพรรษาปีนั้น พระบาทสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณและเจ้าพระยาที่วัดป่ามะม่วง ในจารึกโคกกล่าวสรรเสริญบุญคุณที่มีที่ทรงผนวช

คำที่ 3 : ความชำรุดอ่านไม่ได้

คำที่ 4 : ความในคำนี้แสดงถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระเจ้าลิไทย และบอกความมุ่งหมายที่โคกจารึกศิลาหลักนี้ขึ้น ความตอนท้ายของคำที่ 4 แจ่มใ่ว่า มหาสามีสังฆราชโคกจารึกสรรเสริญพระเกียรติยศพระเจ้าลิไทยที่โคกทรงผนวชไว้ในเสาศิลา³ ในระหว่างพัทธสีมาวัดป่ามะม่วงด้วย

"จารึกหลักที่ 5 จารึกวัดป่ามะม่วง," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.

(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร : กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515) หน้า 61 - 71.

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง พระยาโบราณราชธานินทร์ พบที่วัดใหม่ (ปราสาททอง) อำเภอนครหลวง จังหวัดอยุธยา ได้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอยุธยา ต่อมาย้ายมาตั้งไว้คู่กับศิลาจารึกหลักที่ 4 ภาษาเขมร ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วโดยย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2467.

ศิลาจารึกหลักนี้มีขนาดและลักษณะคล้ายกันกับ ศิลาจารึกหลักที่ 4 ภาษาเขมร แต่มีขนาดสั้นกว่า คือ สูง 1 ม. 15 ซม. และกว้าง 23 ซม. อักษรที่จารึกเป็นอักษรไทยแบบสุโขทัยและจารึกเป็นภาษาไทยด้วยเรื่องเดียวกันกับที่จารึกเป็นภาษาเขมรหลักที่ 4 แต่มีความนึกไปจากกันเล็กน้อย คือ ในจารึกภาษาไทย

3 ไก่แก่วัดจารึกหลักที่ 6

ไม่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ไทย ปราบศัตรูที่เมืองสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1269 (พ.ศ. 1890) และไม่กล่าวถึงเรื่องการประดิษฐานรูปพระมหากษัตริย์พระวิษณุไวยุติ ในหอเทวาลัยมหาเกษตรในป่ามะม่วง ซึ่งไม่กล่าวถึงในหลักฐานภาษาเขมร แต่ในจารึกภาษาไทยได้กล่าวถึง, "พระญารามราชบุณย์" (พ่อขุนรามคำแหง) ได้ปลุกต้นมะม่วง ซึ่งในจารึกภาษาเขมรไม่กล่าวถึง

สาระสังเขป ตอนที่ 1 : ความตอนต้นกล่าวถึงพระญารามราชบุณย์ เป็นบุพของเจ้าจารึกว่าเป็นผู้ปลุกต้นมะม่วงเหล่านี้ไว้ ความต่อมากล่าวถึงพระเจ้าลิไทยว่าเป็นบุตรพระไตรปิฎกโคธิขึ้นเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยแทนพ่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ ทิศเหนือ ผู้เป็นสหายโคธิอภิเษกให้ขึ้นเป็นกษัตริย์ชื่อว่า ศรีสุรยพงศารามมหาธรรมราชาธิราช เมื่อเสวยราชย์แล้วได้ปกครองเมืองด้วยศัพทพิชราชธรรม เห็นข่าวของเงินทองของผู้อื่นก็ไม่อยากได้ กล่าวถึงเรื่องการสืบมรดกว่า มรดกของพ่อคือเป็นของน้อง แล้วได้กล่าวถึงเมตตากรุณาของพระมหากษัตริย์ไทย

ตอนที่ 2 : ความตอนต้น (บรรทัดที่ 1 - 15) ชำรุด ความต่อไปกล่าวว่าได้ทำการก่อสร้างเจดีย์ และปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ เมื่อพระเจ้าลิไทยครองราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยได้ 22 ปี ในศักราช 1283 (พ.ศ.1904) ได้อาราธนามหาสามีสังฆราชจากนครพนมมายังเมืองสุโขทัย มหาสามีสังฆราชผู้นี้ได้เคยไปศึกษาพระไตรปิฎกที่ลังกา ความต่อจากนั้นชำรุด

ตอนที่ 3 : ได้อาราธนาให้มหาสามีสังฆราชจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง เมื่อถึงเวลาออกพรรษา มีการกระทำมหาทานฉลองพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ซึ่งได้ประดิษฐานไว้ที่กลางเมืองสุโขทัยทางทิศตะวันออกของพระศรีรัตนมหาธาตุ ในการฉลองมีการฟังธรรมถึงร้อยวัน มีการให้ทาน ค่ายเงิน ทอง เปี้ย หมาก ผ้าจีวร มาตรการ หมอนนั่ง ฟูก เครื่องบูชา เป็นต้นมาก ตอนท้ายของตอนที่ 3 กล่าวถึงพระเจ้าลิไทย ได้ออกบวชในคราวออกพรรษา ปีนั้น

คำนำที่ 4 ชำรุด

"จารึกหลักที่ 6 จารึกวัดป่ามะม่วง." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.
(พิมพ์ครั้งที่ 4 พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ๘ เมษายน 2515) หน้า
72 - 75.

เป็นจารึกอักษรขอม ภาษามคธ พระยารามราชภักดี (ใหญ่ สรลัมพ์)
ขุดพบที่วัดป่ามะม่วง ที่เมืองสุโขทัยเก่า จังหวัดสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 2451 จารึก
หลักนี้มีขนาดและลักษณะคล้ายกับจารึกหลักที่ 4 และที่ 5 มีขนาดสูง 1 ม. 30 ซม.
กว้าง 27 - 33 ซม. มีจารึกทั้ง 4 ด้าน ด้านที่ 1 และด้านที่ 3 มีจารึกด้านละ
24 บรรทัด ส่วนด้านที่ 2 และด้านที่ 4 ชำรุดหมด

จารึกหลักนี้เป็นจารึกที่พระมหาสามีสังฆราชไค้แต่งสรร เสริฐพระเกียรติ
ยศพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งไค้เสด็จออกผนวช ไค้จารึกไว้ที่เสาในระหว่าง
พัทธสีมาวัดป่ามะม่วง ตามที่ไค้กล่าวอ้างไว้ในคอนท้ายจารึกภาษาเขมรหลักที่ 4
พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตระดิษมน) เป็นผู้แปลจากภาษามคธเป็นภาษา
ไทย

สาระสังเขป คำนำที่ 1 : พุทธศักราช 1905 กล่าวสรร เสริฐพระเจ้า
ลิไทย และสรร เสริฐบุญญาธิการของพระองค์เมื่อทรงผนวช

คำนำที่ 2 : ชำรุด

คำนำที่ 3 : เป็นคำสรร เสริฐและขอพระเกียรติพระเจ้าลิไทย

"จารึกหลักที่ 7 จารึกวัดป่ามะม่วง." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย
(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ๘ เมษายน 2515)
หน้า 76 - 83

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักภาษาไทยหลักนี้ พระยารามราชภักดิ์ ไก่ส่ง มาเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุค เมื่อ พ.ศ. 2458 มีลักษณะเป็นแผ่นศิลาอ่อน สีดำ มีขนาดสูง 1 ม. 37 ซม. กว้าง 28 ซม. และ คานข้าง 12 $\frac{1}{2}$ ซม. มีคำจารึก ทั้ง 4 คาน แต่คานใหญ่ คือคานที่ 1 และคานที่ 3 ชำรุดหมดทั้ง 2 คาน คงพอ จะอ่านได้แต่จารึกที่คานเล็ก 2 ข้าง คือคานที่ 2 และคานที่ 4

สารสังเขป คานที่ 2 : เป็นเรื่องการประณิษฐานกุฎิพิหาร พระอุ โบสถในวัดป่ามะม่วง ในปีที่พระเจ้าลิไทยออกผนวช ในวัดป่ามะม่วงและกล่าวสรร เสริญบุญบารมีของพระองค์เมื่อทรงผนวชในครั้งนั้น

คานที่ 4 : กล่าวถึงคนและความเสื่อมทรามของคนในอนาคต ความ ตอนท้ายเป็นการสรรเสริญพระเจ้าลิไทย ว่าเป็นผู้รู้ทั้งเรื่องการปกครอง และการ ภาสนา

"จารึกหลักที่ 8 จารึกเขาสุมณญู," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย

(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร : กรมศิลปากร, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515)

หน้า 110 - 120 .

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งพระอิสริยยศเป็นสม เ็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงนำศิลาจารึกหลักนี้มาจากเขาพระบาทใหญ่หรือที่เรียก ในจารึกว่าเขาสุมณญู ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัยเก่าเมื่อ พ.ศ. 2451 เคิมจารึกนี้ชำรุดแตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แต่ได้ขอมาให้ติดต่อกันเป็นแผ่นเดียว จารึก นี้มีขนาดสูง 90 ซม. กว้าง 31 ซม. คานข้างกว้าง 15 ซม. มีลักษณะเป็นแผ่นบาง คล้ายรูปใบเสมา มีอักษรจารึกเป็นอักษรและภาษาไทยทั้ง 4 คาน คานที่ 1 และ คานที่ 3 มีที่ชำรุดมากกว่าคานที่ 2 และคานที่ 4 ซึ่งเป็นคานเล็กอยู่ 2 ข้างของ หลักจารึก คานที่ 1 มีความจารึก 31 บรรทัด คานที่ 2 มีความ 28 บรรทัด คาน ที่ 3 มี 26 บรรทัด และคานที่ 4 มี 21 บรรทัด จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1902 อัน

เป็นที่ใดมีการประคิษฐานรอยพระพุทธรบาท การจาริกครั้งที่ 2 ได้แก่ความในคานที่ 3 และคานที่ 4 ซึ่งพระเจ้าลิไทย ได้จาริกขึ้นภายหลัง คือหลังจากที่พระเจ้าลิไทยได้ย้ายไปอยู่ที่เมืองสองแควแล้ว

สาระสังเขป คานที่ 1 : ตอนต้นบอกชอญเขานว่าชื่อเขาสุมนัญญ ที่เรียกเขานี้เนื่องจากที่เขานี้เป็นที่ประคิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่ได้ไปพิมพ์รอยพระพุทธรบาทจริงจากเขาสุมนัญญในลังกามาไว้ให้คนทั้งหลายโคมบูชา ผู้ใดโคมาบูชาพระพุทธรบาทนี้แล้วก็จะโคบุญกุศล ตอนท้ายของคานคานที่ 1 บอกศักราช 1281 (พ.ศ. 1902) ว่าเป็นปีที่พระเจ้าลิไทยได้ประคิษฐานรอยพระพุทธรบาทนั้น

คานที่ 2 : กล่าวถึงเรื่องการทำการสักการบูชาในเวลาที่ได้เห็นรอยพระพุทธรบาทขึ้นประคิษฐานบนเขาสุมนัญญ

คานที่ 3 : ความตอนต้นกล่าวย้อนไปถึงการบูชาพระพุทธรบาทในครั้งกระโน้นและกล่าวถึงศักราช 12... (ชารุค) ความต่อจากนั้นเล่าเรื่องของพระเจ้าลิไทย ว่าในศักราช 1.... (ชารุค) พระองค์ยกพลไปปราบปรามเมืองต่าง ๆ ทางตะวันออกถึงเมืองที่อยู่ในแถบลุ่มน้ำป่าสัก หลังจากนั้นได้ไปอยู่ที่เมืองสองแคว ได้ปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ ปลูกพระศรีมหาโพธิ กล่าวถึงอาณาเขตอันกว้างขวางในสมัยของพระองค์ บอกอาณาเขตทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ส่วนอาณาเขตทางทิศตะวันตก จาริกชารุค

คานที่ 4 : พระเจ้าลิไทยอยู่ที่เมืองสองแควได้ 7 ปี จึงนำพลจากเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับกรุงสุโขทัย มีชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว สุพรรณภาว พระนครชุม เมือง.... (ชารุค) เมืองพาน เมือง... (ชารุค) เมืองราก เมืองสระค้ำ เมืองหลมบาจาย ขึ้นไปไหว้พระพุทธรบาทซึ่งพระองค์ทรงประคิษฐานไว้ที่เขาสุมนัญญ แล้วจึงจาริกมณฑการณเข้าไว้่อีกครั้งหนึ่ง

หมายเหตุ ความบรรทัดที่ 14 - 18 คานที่ 4 เก็บศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ อ่านไว้เป็น "จึงขึ้นมานบพระบาทลักษณะต้นคนชนกประคิษฐานแทนถอน"

คำว่า ชนก ตามที่อ่านไว้เดิมทำให้มีความหมายว่า พระเจ้าเลอไทย พระบิดาของพระเจ้าลิไทยเป็นผู้ประดิษฐานพระพุทธรูปบาทไว้ แต่ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้ตรวจสอบและอ่านคำจารึกหลักนี้อีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่า คำว่า ชนก นั้นที่ถูกเป็น หาก ดังนั้นความจริงเปลี่ยนเป็น "จึงขึ้นมานมพระบาทลัษณอินท^๑หาก ประคิสถาแตกอน" จึงจะมีความหมายว่า พระเจ้าลิไทยเป็นผู้สร้างพระบาทที่เขาสมณภูแล้วได้จารึกหลักศิลาไว้ จึงจะถูกต้องกว่า การแก้ไขครั้งนี้ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ ได้ยอมรับแล้วว่า ถูกต้องตามศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ตรวจสอบ⁴

• จารึกหลักที่ 9 จารึกวัดป่าแดง," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515) หน้า 149 - 156

จารึกหลักนี้มีลักษณะเป็นแผ่นหินบาง ๆ รูปคล้ายใบเสมา มีขนาดสูงประมาณ 1 เมตร กว้าง 58 ซม. เท้าที่พิมพ์มี 3 แผ่น จารึกด้านเดียวด้วยอักษรขอมทั้ง 3 แผ่น จารึกเป็นตอน ๆ ตอนละแผ่น เรื่องต่อเนื่องเป็นเรื่องเดียวกัน แผ่นที่ 1 มี 34 บรรทัด แผ่นที่ 2 มี 15 บรรทัด แผ่นที่ 3 มี 38 บรรทัด จารึกหลักนี้ไม่ทราบว่าได้เริ่มอยู่ที่ใดมาก่อน ประวัติเท้าที่ทราบคือแผ่นที่ 1 และแผ่นที่ 3 เคยอยู่บนฐานพระเจดีย์วัดบวรนิเวศ และย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อปลายเดือน มีนาคม 2466 ส่วนแผ่นที่ 2 นั้น เคยอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ก่อนแล้วจึงนำไปเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุด

สาระสังเขป จารึกวัดป่าแดง เป็นจารึกเล่าเรื่องย้อนหลังซึ่งพระสังฆปริณายกนามว่า พระบรมมรตติโลกคิลกติริคนสิลคนชวรวาสีธรรมกิตติสังฆราชามหาสวามี เป็นผู้จารึก ความในแผ่นที่ 1 กล่าวถึงประวัติการบวชในสำนักต่าง ๆ 2 ครั้ง ของ

⁴ ประเสริฐ ณ นคร, "การชำระประวัติศาสตรสุโขทัย" เรื่องเดิม, หน้า 37.

ผู้จาริก ความต่อมากล่าวถึงเหตุการณ์ในศักราช 721 (พ.ศ. 1902) ว่า มหาภิกษุญาณเถรโศมาโหวพระมหาธาตุในศรีสัตตนาลัย มหาธรรมราชาญูป (คือพระมหาธรรมราชาลิไทย) ได้สร้างกุฏิใหม่หาเถรอยู่ ในปีนั้นได้สร้างวัดป่าแดงขึ้น และในปีเดียวกันนั้น พระมหาธรรมราชาลิไทย โดยกองทัพไปตีเมืองแพร่ พระองค์ให้คน 15 ค่าวเรือนมาเป็นข้าที่วัดนี้ และยังได้นิมนต์มหาภิกษุญาณเถรให้จำพรรษาที่วัดป่าแดง ศักราช 723 (พ.ศ. 1904) มหาภิกษุญาณเถรอพาชพระครูบรมทิโลกติลลิกิริคน ๆ จึงไปเยี่ยม ครั้นเมื่อมหาภิกษุญาณเถรถึงแก่มรณภาพ พระมหาธรรมราชาที่ 1 ได้แต่งตั้งให้พระบรมครูทิโลกติลลิกิริคน ๆ เป็นสังฆปริณายกแทน

แผนที่ 2 : ตอนต้นกล่าวถึงเรื่องพระมหาสมณเถรจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วงแล้วเล่าถึงเรื่องราวของผู้จาริกต่อไป ว่าได้เข้าจำพรรษาที่วัดแดง เมื่อศักราช 724 (พ.ศ. 1905) ความที่จาริกต่อนักกล่าวถึงเหตุการณ์ในศักราช 725 (พ.ศ. 1906) และศักราช 726 (พ.ศ. 1907) แต่จาริกขำรุก ความตอนท้ายของแผนที่ 2 กล่าวถึงศักราช 731 (พ.ศ. 1912) ว่ามหาสมณเถรไปเมืองเหนือ

แผนที่ 3 : ตั้งแต่ศักราช 750 (พ.ศ. 1931) พระบรมครูทิโลกติลลิกิริคน ๆ มีอำนาจที่ได้รับจากพระมหาธรรมราชาลิไทยให้มีสิทธิที่จะแต่งตั้งบรรดาสงฆ์ทั้งหลายได้ ซึ่งพระบรมครูก็ได้ดำเนินการมาโดยตลอด กระทั่งจนเมื่อได้ตั้งพระสงฆ์ มีนามว่ามงคลวิลาสมหาเถรขึ้น มีพระสงฆ์ 2 รูปค้ำคาน และในที่สุดต้องมีการประชุมกัน ประกอบด้วยพระภิกษุสงฆ์ทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสี และทั้งฝ่ายบ้านเมือง คือ มหาธรรมราชาญูหลาน (พระมหาธรรมราชาไสยลือไทย) และศรีธรรมราชาமாகา กับปูพระยา และนักปราชญ์ทั้งหลาย ประชุมกันภายในพัทธสีมา ให้มีการระงับข้อกักคาน นั้นเสีย ในศักราช 768 (พ.ศ. 1949) เมื่อมีการประชุมกันปรากฏว่า เมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทยมีพระราชโองการแต่งตั้งพระบรมครูทิโลกติลลิกิริคนเป็นสังฆปริณายกแล้ว พระบรมครูก็ยอมมีสิทธิเหนือพระสงฆ์ทั้งหลายผู้ใดจะละเมิดมิได้ ดังนั้น พระบรมครูทิโลกติลลิกิริคน ๆ มหาธรรมราชาธิราชธิราช ธรรมราชา

มาดา และปูพระยาจิ่งไคตั้งพระมงคลวิลาสมหาเถรเป็นเจ้าอาวาสวัดกัลยาณวนาวาสได้

"จารึกหลักที่ 10," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. (พิมพ์ครั้งที่ 4)

พระนคร: กรมศิลปากร, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515), หน้า 169 - 174.

จารึกบนแผ่นหินอ่อนหลักนี้ ไม่ปรากฏว่าได้จากที่ใด แต่บางครั้งหนึ่งเคยตั้งอยู่ที่หน้าพระอุโบสถวัดมรรณิเวศวิหารอยู่หลายปี จน พ.ศ. 2466 จึงได้ย้ายมาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ จารึกนี้มีขนาดสูง 1.50 ม. กว้าง 47 ซม. กานข้าง 11 ซม. มีจารึก 2 คาน คานที่ 1 มี 39 บรรทัด จารึกเป็นภาษาไทย 2 บรรทัดครึ่ง เป็นภาษามคธ 6 บรรทัด แล้วจารึกต่อเป็นภาษาไทยจนจบคานที่ 1 คานที่ 2 มี 33 บรรทัด จารึกเป็นภาษาไทยตั้งแต่บรรทัดที่ 1 - 21 บรรทัดที่ 22 - 29 จารึกเป็นภาษามคธ แล้วต่อกวดยภาษาไทยอีก 4 บรรทัด

สาระสังเขป จารึกหลักนี้ทั้งคานที่ 1 และคานที่ 2 ชำรุดแทบทุกบรรทัด พอสรุปเรื่องไควว่า นอกศักราช 766 (พ.ศ. 1947) ตอนต้นของคานที่ 1 ความที่จารึกเป็นเรื่องของบุคคลผู้หนึ่งซึ่งออกนามว่าทานเจ้าพัน บำเพ็ญกุศลในพุทธศาสนาโดยได้สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไว้ในเมืองเซลียง เมืองสองแคว และเมืองเชียงใหม่ ความในคานที่ 2 บอกความมุ่งหมายของการที่ได้บำเพ็ญการกุศลในครั้งนี้

"จารึกหลักที่ 11 จารึกวัดเขากบ," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.

(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2515), หน้า 175 - 179.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงพบจารึกหลักนี้บนเขากบ จังหวัดนครสวรรค์

จารึกนี้เป็นหินอ่อน มีขนาดสูง 80 ซม. กว้าง 47 ซม. กานข้าง 6 ซม.

มีจารึกทั้ง 4 ก้าน แต่คานข้างลบเลื่อนไปหมดแล้ว คงเหลือเพียงก้านที่ 1 มี 19 บรรทัด ก้านที่ 2 มี 29 บรรทัด

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่า ความในจารึก ก้านที่ 1 และก้านที่ 2 มีใจจารึกโดยบุคคลคนเดียวกัน ทั้งนี้โดยได้พิจารณาจาก - อักษรวิธี และก้านที่ 2 นั้นน่าจะจารึกภายหลังก้านที่ 1 หลายปี⁵

สาระสังเขป ก้านที่ 1: ในบรรทัดแรกจารึกชื่ารุคและข้อความที่เหลือ อยู่ไม่ชัดเจน ไก่กล่าวอ้างถึง "พระรามผู้เป็นน้อง" และความในบรรทัดต่อมา อ้างถึง "พรหมมหาธรร(ม)" ไก่มาอ้างไม้ไก่อ่อนหินก้อนผาควยตนเอง เพื่อจะ ทำมีไทรอยพระพุทธบาทหมนหมอง ทั้งไก่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไก่อแกอเจดีย์ สร้างวิหาร และพระพุทธรูป ปลุกต้นไม้ชุบอบน้ำ ชื่นไว้เพื่ออุทิศบุญกุศลไปให้ แก่ "พรญาพระราม" และกล่าวต่อไปว่าหากลูกหลานไก่อเป็นท้าวเป็นพระยากิให้รัก กันเยี่ยงอย่างสองพี่น้องนี้

ก้านที่ 2: บรรทัด 1 - 9 ชื่ารุคมากอ่านเอาความไม่ได้ ความที่จารึกผู้จารึกกล่าวถึงลูกสาว 2 คน แล้วเล่าเรื่องของบุคคลหนึ่งไม่ปรากฏชื่อ ไปบำเพ็ญกุศลยังเมืองฝาง แพร่ ลำพูน ตาก เชียง... (ชื่ารุค) ไก่อเดินทางต่อไปจนถึงอินเคียและลังกา แล้วไก่อเดินทางกลับข้ามเขาตะนาวศรี มาจนถึงอโยธยาศรีรามเทพนคร กล่าวถึงการสร้างเจดีย์และการปลุกต้นไม้ชุบอบน้ำไว้ว่า เป็นที่ใด

"จารึกหลักที่ 12." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. (พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์วิบูลย์ 8 เมษายน 2515 หน้า 180 - 182

5 ประเสริฐ ณ นคร, "ตอบวิจารณ์งานค้นคว้าจารึกสุโขทัย," เรื่องเดียวกัน, หน้า 54 - 5.

เป็นจารึกอยู่กับรอยพระพุทธรูป ปัจจุบันอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าได้จารึกหลักนี้มาจากที่ใด มีแต่คำบอกเล่าว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงนำมาจากจังหวัดสุโขทัย คอมาจึงนำไปไว้ที่วัดบวรนิเวศ

รอยพระพุทธรูปนี้สลักอยู่บนแผ่นหินใหญ่ ยาว 3 เมตร 60 ซม. กว้าง 2 เมตร 17 ซม. ก้นข้าง 20 ซม. รอบ ๆ รอยพระพุทธรูปมีรอยสลักเป็นรูปพระอสีติมหาสาวกและมีตัวหนังสือบอกชื่อไว้ด้วย ก้นข้างแผ่นหินข้างปลายรอยพระพุทธรูป มีคำจารึกภาษามคธ อักษรขอม 7 บรรทัด นายป่วน อินทุวงศ์ เปรียญ (หลวงบริบาลบุรีรัตน์) เป็นผู้แปล

สาระสังเขป ในพุทธศักราช 1970 อันเป็นปีที่พระเจ้าสุริยวงศบรมपालมหาธรรมราชาธิราช พระราชโอรสในพระเจ้าธรรมราชาธิราช มีพระชนมายุ 36 พรรษา นั้น พระสุเมธังกร สังฆนายก ได้ให้จารึกรอยพระบาทลงบนแผ่นหินซึ่งพระวิฑฒนาวงศมหาเถร นำมายังกรุงสุโขทัย โดยราชานุเคราะห์แห่งพระเจ้ามหาธรรมราชาผู้เป็นชนกนาค ตามแบบรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมันตัญญูในลังกาทวีป

"จารึกหลักที่ 13 จารึกบนฐานพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. (พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์ คุณ 8 เมษายน 2515). หน้า 183 - 184.

จารึกหลักที่ 13 เป็นจารึกอักษรไทยบนฐานพระอิศวรสัมฤทธิ์ เติมรูปพระอิศวรนี้ประดิษฐานไว้ในเทวสถาน ที่จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สาระสังเขป ความที่จารึกมี 3 เรื่อง เรื่องแรกกล่าวถึงพระยาศรีธรรมมาโสกราช ได้ประดิษฐานรูปพระอิศวรไว้ที่เมืองกำแพงเพชร ในศักราช 1432 (พ.ศ. 2053)

เรื่องที่สอง กล่าวถึงการบำเพ็ญสวดมนต์ต่าง ๆ ใ้แก่ การซ่อม
แปลงพระธาตุ การบูรณะวัดที่อยู่ในเมืองและนอกเมือง การชุกคุดคองที่ชาวภูคั้น
เขิน และการซ่อมถนนไปถึงบางพาน นอกจากนี้ยังจารึกความเพื่อประกาศมีให้ชาย
จ้าวแกพวกละว่า และมีให้ชาวเมืองนำข้าวในยุ้งไปหว่านไปค่าเวลาหว่าน

เรื่องที่สาม ให้หาทองคำ ที่เคยใช้ส่งน้ำไปถึงบางพานซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่
ครั้งปู่พระญารวง และบักนี้ถูกถมหายไปให้พบ แล้วให้ปรับปรุงให้สามารถใช้เป็น
ทางส่งน้ำเข้ามาได้ดังเดิม การซ่อมแซมสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ถวายพระราชกุ
ศลแก่พระเจ้าอยู่หัวทั้ง 2 พระองค์

"จารึกหลักที่ 14 จารึกวัดเขมา," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย
(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์ชิคุณ 8 เมษายน 2515)
หน้า 185 - 190.

จารึกหลักนี้เดิมอยู่ที่วัดเขมา ริมถนนพระร่วง มีลักษณะเป็นแผ่นหินสี
ค่า ขนาดสูง 2 ม. กว้าง 63 ซม. ก้านข้าง 20 ซม. ที่ก้านข้างนี้มีรูปใบเสมา
เล็กทั้ง 2 ข้าง และก้นที่ 2 ใ้ค่าจารึกมีรูปสลักเป็นใบเสมาใหญ่ มีจารึกอักษร
2 ก้าน ก้านที่ 1 มี 41 บรรทัด ก้านที่ 2 มี 18 บรรทัด

สาระสังเขป ความตอนต้นของก้านที่ 1 ผู้จารึกซึ่งออกนามว่า เจ้า
เทพูจี่ ใ้คูปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อปีวอก กักราช 14 - 3⁶ (ช่ารุก) ความ
ต่อจากนี้เป็นเรื่องเจ้าเทพูจี่และคนอื่น ๆ ใ้บ่าเพ็ญกุศลโดยถวายสิ่งของเครื่องใช้
ต่าง ๆ แก่ทางวัด ความตอนท้ายของก้านที่ 1 จนถึงตอนกลางของก้านที่ 2 กล่าว

⁶ ศกสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ ใ้อธิบายไว้ในประชุมศิลาจารึกสยาม
ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัยฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2467 หน้า 159 ว่าศักราช 14 - 3 นี้
ต้องเป็นมหาศักราช 1458 (พ.ศ. 2079) เพราะวานอกจากมหาศักราชนี้แล้วไม่
มีปีวอกที่ตรงกับมหาศักราช 14 - 3 เลย

ถึงสมเด็จพระมหาอุปฮาด ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช และบุคคลอื่น ๆ มอบ
ที่นาและที่ดินส่วนแก่ทางวัด ความต่อนั้นจนจบค่านี 2 เป็นการอธิษฐานของผู้จาริก
และการกัลปนาบุญกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

"จาริกหลักที่ 15 จาริกวัดพระเสด็จ" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย.
(พิมพ์ครั้งที่ 4) พระนคร: กรมศิลปากร, 2515 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ), หน้า 191 - 200.
หลวงสโมสรวรพการและหลวงกำจักษ์ไพรินทรพบจารึกหลักนี้ที่วัดพระเสด็จ
ซึ่งอยู่ที่เชิงเขาทางทิศใต้ ห่างจากเมือง 12 กม. จึงส่งมาเก็บรักษาไว้ที่หอพระ
สมุดวชิรญาณ

จารึกนี้เป็นจารึกบนหลักหิน มีขนาดสูง 1 ม. 15 ซม. กว้าง 35 ซม.
กว้างข้าง 21 ซม. มีจารึกทั้ง 4 ด้าน ด้านที่ 1 มีคำจารึก 36 บรรทัด ด้านที่ 2
มี 30 บรรทัด ด้านที่ 3 มี 23 บรรทัด ด้านที่ 4 มี 28 บรรทัด

ศิลาจารึกวัดพระเสด็จ จารึกขึ้นเมื่อมหาศักราช 1447 (พ.ศ. 2068)
เป็นการจารึกเล่าเรื่องย้อนไปถึงเมื่อครั้งเริ่มสร้างวัดในมหาศักราช 1431 (พ.ศ.
2052) เล่าเรื่องการสร้างถาวรวัตถุและการบำเพ็ญกุศลในปีต่อ ๆ มาเป็นลำดับ
จนถึงมหาศักราช 1447 (พ.ศ. 2068) อันเป็นที่ได้จารึกศิลาจารึกหลักนี้ขึ้น

สาระสังเขป ด้านที่ 1: มหาศักราช 1431 (พ.ศ. 2052) นายพัน
เทพรักษา นายพัน สุริยามาศ และอำแดงคำทอง อำแดงคำแก้ว ผู้เป็นภรรยา
ได้ถวายที่ดินแก่พระมหาเถรราชุด เทพวันวาสี ศรีวิริยประญาให้เป็นสังฆิการาม
มหาศักราช 1434 (พ.ศ. 2055) ให้ท่านเจ้าขุนหลวง มหาเพียรประญา และ
ท้าวยอด ไปอาราธนาพระศรีสรรเพชญ์ จากวันนาวาสมาประดิษฐาน ณ วิหารใน
วัดที่ได้สร้างขึ้นนั้น มีการบำเพ็ญกุศลฉลองวิหารในมหาศักราช 1438 (พ.ศ. 2059)

ด้านที่ 2: ท่านเจ้าขุนหลวงมหาเพียรประญา ท้าวยอด นายพัน
เทพรักษา นายพัน สุริยามาศ ได้อาราธนาสมเด็จพระสังฆราชจุฑามณี

ศรีสังฆปริณายกธรรมคิลก ปรมเวชาจารย์บพิตร และบรรดาสงฆ์ ผู้กัณฑ์สีมา
พระอุโบสถในมหาศักราช 1440 (พ.ศ. 2061) และสร้างวิหาร

คานที่ 3: กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลในมหาศักราช 1440 (พ.ศ. 2061)

คานที่ 4: กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลในมหาศักราช 1417 (พ.ศ. 2068)

นายพัน เทพรักษา ภรรยาและบุตร กัดปลานคนเป็นชาวัด และถวายสิ่งของต่าง ๆ

"จารึกหลักที่ 37 จารึกบนฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสัมฤทธิ์," ประชุมศิลาจารึก

ภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์

วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508.

หน้า 23 - 25. ภาพประกอบ.

จารึกนี้อยู่บนฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสัมฤทธิ์ ศิลปแบบสุโขทัย ซึ่งมีขนาด
สูง 102 ซม. กว้าง 75 ซม. กรมคลัง กระทรวงการคลังมอบพระพุทธรูปองค์นี้ให้
แก่วิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อ พ.ศ. 2482 ความที่จารึกมี 1 บรรทัด จารึก
ด้วยอักษรและภาษาไทย ศาสตราจารย์ ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่าน

ความที่จารึก บอกชื่อผู้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้

"จารึกหลักที่ 38 ศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจร," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์

โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี.

สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 25 - 38.

เป็นจารึกบนหินชนวนสีเขียว มีขนาดสูง 108 ซม. กว้าง 65 ซม. หน้า
14 ซม. กรมทางหลวงแผ่นดินชุกพบขณะสร้างถนนจรดวิถีถ่อง ระหว่างหลักกิโลเมตร
ที่ 50 - 51 ณ ที่ที่จะเลี้ยวเข้าวัดพระมหาธาตุ - วัดสระศรี ตำบลเมืองเก่า อำเภอ
เมือง จังหวัดสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 2473 ปัจจุบันอยู่ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก
กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ศิลาจารึกหลักนี้จารึกเป็นอักษรและภาษาไทย คำว่าที่ 1 มีความ 45 บรรทัด คำว่าที่ 2 มี 45 บรรทัด ศาสตราจารย์ ฉำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำเก็บ จารึกหลักนี้ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2500 และฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2515 เรียกว่า จารึกหลักที่ 7 ก. จารึกวัดมหาธาตุ - วัดสระศรี เมื่อคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และโบราณคดี จัดพิมพ์ หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 จึงนำจารึกหลักที่ 7 ก. นี้มาจัดพิมพ์ไว้เป็นหลักที่ 38

จารึกหลักนี้ยังมีอาการไขว่อย่างแน่นอนว่าจารึกขึ้นในศักราชใดแน่ เนื่องจากเลขศักราชที่จารึกในบรรทัดที่ 1 ชำรุดไปเหลือเลขศักราชตัวท้ายเพียงตัวเดียว คำที่จารึกมีว่า " - 5 ศกณฺฐนุกกษฺตร โปสชชะบุรณฺมี พรหสฺสคฺติ หนฺไทมฺี รวงเมฯ..." ศาสตราจารย์ ฉำ ทองคำวรรณ อ่านคำจารึกนี้ไว้ว่า " - 5 ศกณฺฐนุกกษฺตร โปสชชะบุรณฺมี พรหสฺสคฺติ หนฺไทมฺี รวงเมฯ..." และได้อธิบาย ประกอบไว้ว่าศักราชที่ลงท้ายเลข 5 ซึ่งตรงกับปีฉลู ในระหว่าง พ.ศ. 1800 - 2000 มีอยู่ 3 ครั้งคือ (1) ปีฉลูมหาศักราช 1235, จุลศักราช 675, พ.ศ. 1856 (2) ปีฉลูมหาศักราช 1295, จุลศักราช 735 พ.ศ. 1916 และ (3) ปีฉลู มหาศักราช 1355, จุลศักราช 795, พ.ศ. 1976 เรื่องนี้ต่อมา ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้พยายามสอบค้นวันเพื่อกำหนดลงไปว่าจารึกนี้ทำขึ้นใน สมัยใดแน่ จึงได้ตรวจสอบดูใหม่ร่วมกับนายประสาร บุญประคอง ข้าราชการ กรมศิลปากร ปรากฏว่า ตามที่กรมศิลปากรอ่านไว้แต่เดิมว่า "...หนฺไทมฺี รวงเมฯ ..." นั้น ที่ถูกในจารึกตามที่ตรวจสอบใหม่เห็นชัดเจนเพียง "...หนฺไทมฺี - มา..." พออ่านคำท้ายได้เป็น "เหมา" และมีช่องว่างตัว ง ใต้อีกตัวเดียวเป็น "...หน ไทมฺิงเหมา..." คือวันเมืองเหมานั้นเอง ส่วนตัวเลขที่เคยอ่านเป็นเลข 5 นั้น

ที่จริงก็กลางเดือนจนไม่อาจบอกได้ว่าเป็นเลขโคเน่ จึงเห็นว่าไม่สมควรยึดถือว่าศักราช
ในจารึกนี้เป็นศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 5 จากถ้ำจารึกที่โคตรจวบสอบอ่านใหม่นั้นเอง
ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้ตรวจสอบจากการคำนวณหาเหตุผลที่มีน้ำหนัก
หลายประการ จึงได้เสนอว่าเลขศักราชดังกล่าวควรจะตรงกับ พ.ศ. 1940⁷

สาระสังเขป คำนที่ 1 : บอกศักราช - 5 กล่าวถึงสมเด็จพระเพทราชา (มหา
ราชบุตร).....ราช ศรีบรมจักรพรรดิราช เสดยราชย์ในเมืองกำแพงเพชร
โดยมีบรรดาพระญาติซึ่งเป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ มาอุปภิเษกพระองค์ให้เป็นกษัตริย์ พระ
องค์ให้ทำศิลาจารึกกฎหมายนี้ขึ้นไว้แล้วให้ตั้งจารึกนี้ไว้ที่กลางเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นศูนย์กลาง
กลางของเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรสุโขทัย ประกอบด้วยเมืองเชลียง กำแพงเพชร
ทุ่งยั้ง ปากยม สองแคว ความตอจากนี้ตั้งแต่บรรทัดที่ 18 คำนที่ 1 เป็นต้นไปจนจบ
ความในคำนที่ 2 เป็นเรื่องกฎหมายลักษณะโจร ว่าด้วยความผิดต่าง ๆ ในการลักคน
โคไถแกมรยา บุตร ข่าและนาไพร การลักและการฆ่าวัว ควาย ช้าง ม้า หรือสัตว์ต่าง ๆ
การลักขโมยสิ่งของและผลไม้ของบุคคลอื่น ตลอดจนความผิดในการรู้เห็นเป็นใจการรวม
มือกับขโมย รับสินจ้างจากขโมยหรือให้ความช่วยเหลือแกขโมย และความผิดในการ
ที่ไม่ช่วยจับขโมยโจรผู้ร้ายโดยที่ตนเป็นผู้ประสมเหตุการณ์ ผู้ที่มีความผิดดังกล่าวจะต้อง
ถูกปรับไหมตามที่ไต่บัญญัติไว้ในจารึกนี้

"จารึกหลักที่ 40 จารึกเจดีย์นอยวัดมหาธาตุ." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย
คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี.
สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508 หน้า 42 - 46. ภาพประกอบ.
ศิลาจารึกหลักนี้ เป็นหินชนวนสีเขียว มีขนาดสูง 63 ซม. กว้าง -

⁷ ประเสริฐ ณ นคร . "ตอบวิจารณ์งานค้นคว้าจารึกสุโขทัย," เรื่องเดิม,

48 ซม. หน้า 7.5 ซม. หักเป็น 3 ชั้น ชั้นที่ 1 และชั้นที่ 2 หน่วยชุกแดงและมูรณะ เมืองสุโขทัยชุกพบที่เจดีย์น้อย ซึ่งอยู่ข้างหน้าเจดีย์หายอกทางคานใต้ของวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เมื่อพ.ศ. 2499 ส่วนชั้นที่ 3 นายบุญธรรม พูนสวัสดิ์ เป็นผู้ให้ในปีเดียวกันนั้น ปัจจุบันจารึกหลักนี้อยู่ในแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

จารึกหลักที่ 40 จารึกเป็นอักษรและภาษาไทย 29 บรรทัด ศาสตราจารย์ นำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ เลขจัดพิมพ์เป็นหลักที่ 8 ก. อยู่ในหนังสือ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2500 และฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2515

เดิมเข้าใจกันว่าศิลาจารึกเจดีย์น้อยวัดมหาธาตุนี้มีอักษรจารึกอยู่เพียงด้านเดียว แต่ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2510 นายประสาร บุญประคอง ผู้เชี่ยวชาญฝ่ายจารึกของ กรมศิลปากร ได้ตรวจพบว่าศิลาจารึกหลักนี้มีตัวอักษรจารึกอยู่ที่ด้านหลังอีกด้านหนึ่ง จึงนับว่าจารึกด้านที่พบใหม่นี้เป็นจารึกด้านที่ 2 ของศิลาจารึกหลักที่ 40 จารึกด้านที่ 2 จารึกเป็นอักษรและภาษาไทย 25 บรรทัด จารึกเป็นอักษรขอม ภาษาสันสกฤตอีก 3 บรรทัด รวมเป็น 28 บรรทัด นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำที่จารึกเป็นภาษาไทย ศาสตราจารย์ ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูร เป็นผู้อ่านจารึกที่เป็นภาษาสันสกฤต และศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้ให้คำปรึกษาและตรวจแก้ คำจารึกด้านที่ 2 นี้ได้ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 เรียกว่า "จารึกหลักที่ 40 พิเศษ"

สาระสังเขป จารึกหลักนี้ชำรุดมาก ความเท่าที่เหลื่ออยู่ไม่ปรากฏศักราช ที่จารึกความที่จารึกเป็นการให้คำปฏิญาณต่อกันระหว่างกษัตริย์สุโขทัยองค์หนึ่งซึ่งในจารึก แทนนามว่านาพระยาและกษัตริย์อยุธยาองค์หนึ่งซึ่งแทนนามว่า สมเด็จพระเจ้าพระยา

ด้านที่ 1: เป็นการจารึกคำปฏิญาณของนาพระยาฝ่ายสุโขทัยที่ปฏิญาณ ต่อหน้าพระรัตนตรัย พระมหาสวามีศรีสังฆราช ชุมนุญพระสงฆ์ทั้งคามและอรัญวาสี

ในเรื่องทางไมตรีไม่ว่าร้ายแก่กัน และให้สัตย์สาบานว่า เมื่อใดที่สมเด็จพระยา
กษัตริย์อยุธยาจะไปไหว้พระมหาธาตุหรือธาตุของพระมหาธรรมราชาธิราช ทางฝ่าย
สุโขทัยจะไม่ทำอันตรายกษัตริย์อยุธยาของคั้น

ค้ำที่ 2: หรือความในจารึกหลักที่ 40 พิเศษ สมเด็จพระยา
กษัตริย์อยุธยาให้คำปฏิญาณ

"จารึกหลักที่ 41 จารึกลานเงินภาษาไทย วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา,"
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี.
พระนคร, 2508. หน้า 48 - 49. ภาพประกอบ

กรมศิลปากรพบลานเงินจารึกหลักนี้ที่ในกรุใต้ฐานค้ำวันตกของพระ
ปรากฏศรีรัตนมหาธาตุ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในคราวที่ทางราช
การดำเนินการปรับปรุงบูรณะพระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2500 วัดมหาธาตุนี้
ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 เมื่อ พ.ศ.
1917 ปัจจุบันลานเงินจารึกอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ลานจารึกนี้มี
ความยาว 40 ซม. กว้าง 6 ซม. จารึกเป็นอักษรและภาษาไทยมี 7 บรรทัด
ศาสตราจารย์ว่า ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่าน

สาระสังเขป เป็นเรื่องขุนศรีรัตนากับบุตรและบรรดาญาติ มีศรัทธา
สร้างพระพิมพ์ 76152 องค์ ถวายอานิสงฆิโนบำเพ็ญกุศลนี้แต่ สมเด็จพระรามาธิบดี
และสมเด็จพระศรีราชาธิราช อุทิศแก่พวกและโยมอุปัฏฐากชายและหญิง และนักธรรม
ทั้งหลายให้ถึงนิพพาน ส่วนตัวขุนศรีรัตนานั้น มุ่งที่จะไต่ไปเกิดในสวรรค์เพื่อจะได้
เฝ้าพระพุทธเจ้า แต่เมื่อถึงคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาในโลกมนุษย์อีก ก็ขอให้ตน
ได้มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ ให้ได้ทันฟังพระธรรม ได้บรรลุนิพพาน แล้วได้อธิฐาน
ขอพรตามความเชื่อถือในสมัยนั้น

"จารึกหลักที่ 42 จารึกแผ่นคัมภีร์ภาษาไทย," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี พระนคร, 2508 หน้า 51 - 53. ภาพประกอบ.

กรมศิลปากร พบที่กรุพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ วัดมหาธาตุ จังหวัด พระนคร ศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2500 ในคราวเดียวกันกับที่พบลานเงินจารึกหลัก ที่ 41 แผ่นคัมภีร์จารึกอักษรน้อยร่วมกับฉอบแก้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธรูป พระพิมพ์ เครื่องมหรรมภัณฑ์ต่าง ๆ และลานเงินจารึกอีกแผ่นหนึ่ง (หลักที่ 43) ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

แผ่นคัมภีร์จารึกนี้ มีขนาดยาว 27.5 ซม. กว้าง 18.5 ซม.หนา 2 มม. จารึกด้วยอักษรและภาษาไทย คำนหน้ามี 18 บรรทัด คำนหลังมี 15 บรรทัด ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่าน

สาระสังเขป : ผู้จารึกซึ่งมีนามว่าพ่ออายุและแม่เจ้า บำเพ็ญกุศล เนื่องในวันมีอายุครบ 75 ปี ซึ่งเมื่อผู้จารึกคิดเทียบเป็นวันแล้วได้ 27500 วัน โดยการสร้างพระพิมพ์ให้เท่าจำนวนอายุตามจำนวนนั้นไว้ ผู้จารึกก็ปลานาผลบุญแก่ ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว และขอให้ตนเองได้กุศลตั้งอธิษฐาน

"จารึกหลักที่ 43 จารึกลานเงินอักษรขอมภาษามคธ," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี พระนคร, 2508 หน้า 56 ภาพ ประกอบ.

กรมศิลปากรพบเมื่อ พ.ศ. 2500 พบที่กรุฐานพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่เดียวกันกับจารึกหลักที่ 42 ปัจจุบัน อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลานเงินจารึกนี้ มีขนาดยาว 28 ซม. กว้าง 4.5 ซม. จารึกเป็น อักษรขอมภาษามคธมี 4 บรรทัด นายประสาน บุญประคอง เป็นผู้อ่าน

ศาสตราจารย์ดำ ทองคำวรรณ เป็นผู้แปล

สาระสังเขป ผู้จารึกซึ่งมีนามว่า สิรินันท์ มีศรัทธาสร้างพระพุทธรูป
คืบหมื่นกว่าองค์ และไต่ถือนิฐานขอพรต่าง ๆ และที่สูกขอให้ผลบุญส่งให้ในอนาคต
ได้เป็นพระพุทธรเจ้า

"จารึกหลักที่ 44 จารึกลานเงินอักษรและภาษาไทย," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3
คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณ
คดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2500 หน้า 58 - 59

เมื่อราว พ.ศ. 2494 - 2495 พระครูบริรักษ์มรณชิต เจ้าอาวาส
วัดพระมหาธาตุ จังหวัดชัยนาท ทำการขุดค้นที่พระเจดีย์องค์หนึ่งในวัดสองคม ซึ่ง
เป็นวัดร้าง หลังเมืองชัยนาทเก่า ได้พบลานเงินจารึกหลักนี้พร้อมกับลานเงินอื่น ๆ
อีก รวม 10 แผ่น ได้มอบให้แก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อ วันที่ 4
เมษายน พ.ศ. 2495

ลานเงินหลักนี้ จารึกเมื่อ พ.ศ. 1916 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยา จารึกเป็นอักษรและภาษาไทย มี 2 คำน คำน
ที่ 1 มี 7 บรรทัด คำนที่ 2 มี 6 บรรทัด ศาสตราจารย์ดำ ทองคำวรรณ เป็นผู้
อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป ตอนต้นบอกศักราชจารึกตรงกับพุทธศักราช 1916 เป็น
การจารึกเล่าเรื่องใน จ.ศ. 733 (พ.ศ. 1913) และ จ.ศ. 734 (พ.ศ. -
1914) ซึ่ง อุบาสก อุบาสิกา มีพ่อยี่ตักมะ และ แม่สร้อย เป็นต้น มีศรัทธาขอ
พระเจดีย์ ขนาด 5 วา 2 คอก องค์หนึ่ง และไต่สร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ นอกจาก
นี้พ่อยี่ตักมะยังได้จัดการอุปสมบทลูกและหลานด้วย กล่าวถึงเจ้าซึ่งมีนามว่า สุทร
เป็นผู้ที่ไต่ช่วยบำรุงพระศาสนาและกล่าวถึงคนอื่น ๆ ที่ได้ถวายสิ่งของ อุบาสกอุบา
สิกา ที่ทำบุญกุศลครั้งนี้ได้กล่าวนามบุญแก่พ่อแม่และบรรดาญาติ ส่วนตนเองนั้นนอกจาก
อธิษฐานขอพรแล้วยังมีความมุ่งหมายที่จะไต่เกิดให้ทันในศาสนาของพระศรีอาริย์ไมตรี
และไต่บรรลุนิพพานด้วย

"จารึกหลักที่ 45 ศิลปจารึกภาษาไทย จ.ศ.754 (พ.ศ.1935)." ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 61 - 69. ภาพประกอบ.

ศิลปจารึกหลักนี้เป็นหินชนวนสีเขี้ยว มีขนาดสูง 83 ซม. กว้าง 37 ซม. หนา 18 ซม. หน่วยขุดแต่งและบูรณะเมืองสุโขทัย ขุดพบที่ริมเสาเบ็องขวาหน้าวิหารกลาง ทางคานหลังวิหารสูง ในวัดพระมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองจังหวัดสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 2499 ปัจจุบันอยู่ในแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

จารึกหลักนี้จารึกเมื่อ พ.ศ. 1935 เป็นอักษรและภาษาไทย มี 3 กำน กำนที่ 1 มี 37 บรรทัด กำนที่ 2 มี 40 บรรทัด กำนที่ 3 มี 19 บรรทัด ศาสตร์จารึกจำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป กำนที่ 1 : บอกศักราชที่ไ้กระทำสัตย์สาบานและไ้จารึกศิลาลหลักนี้ขึ้นว่าเป็นจุลศักราช 754 ตรงกับมหาศักราช 1314 และตรงกับพุทธศักราช 1935 เป็นการจารึกเรื่องราวการกระทำสัตย์สาบานระหว่างเจ้าเมืองนานซึ่งในจารึกแทนนามว่าปู่พระยา กับผู้เป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัย ซึ่งแทนนามในจารึกว่าหลานพระยา เป็นการกระทำสัตย์สาบานต่อหน้าพระสงฆ์ของทั้ง 2 ฝ่าย สาระสำคัญในจารึกหลักนี้นอกจากจะเป็นการสบถสาบานกันระหว่างเจ้าเมืองทั้ง 2 ที่ต่างฝ่ายจะไม่รุกรานกันและไม่ทำร้ายแก่กันแล้ว ในตอนต้นของจารึกยังกล่าวถึงนามบุคคลที่จะขอให้เป็นพยาน ซึ่งประกอบด้วยนามบรรพบุรุษทั้ง 2 ฝ่าย ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยกลาวนามบรรพบุรุษของเจ้าเมืองนานก่อน แล้วจึงเป็นนามบรรพบุรุษของเจ้าเมืองสุโขทัย นอกจากนี้ยังได้อ้างถึงบรรดาผีและเทวดาที่ทั้ง 2 ฝ่ายนับถือให้มาเป็นพยานด้วย

กำนที่ 2 : กล่าวถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ

กำนที่ 3 : เป็นการจารึกคำสาบานต่อไปว่าเจ้าเมืองทั้งสองฝ่ายต่างจะไม่ทำอันตรายแก่ราษฎรที่ไปมาค้าขายติดต่อกัน พร้อมทั้งสาปแช่งฝ่ายที่ไม่เชื่อตรงต่อคำ

ลัทธิสาบาน

"จารึกหลักที่ 46 จารึกตาเถรชิงหนิง สมัยสุโขทัย จ.ศ.766 (พ.ศ. 1947)." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2500. หน้า 70 - 74. ภาพประกอบ.

นายชิน อยู่ดี เมื่อครั้งเป็นหัวหน้าแผนกพิพิธภัณฑ์สถาน พระนคร กองโบราณคดี กรมศิลปากร สืบหาพบที่วัดตาเถรชิงหนิง หรือที่มีชื่อในจารึกว่าวัดศรีพิจิตร กิรติภคาราม อยู่ที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เมื่อราว พ.ศ. 2499 ปัจจุบันอยู่ในแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

จารึกวัดตาเถรชิงหนิง จารึกชนหินชนวนสีเขี้ยว สูง 72 ซม. กว้าง 60 ซม.หนา 6 ซม. มีความจารึกด้านเดียว จารึกเป็นภาษาไทย ที่เป็นภาษามคชนั้นเขียนด้วยอักษรขอม มี 2 บรรทัด ที่เป็นภาษาไทยเขียนด้วยอักษรไทยมี 15 บรรทัด ศิลาจารึกนี้จะไต่จารึกขึ้นในศักราชใด มีอาจทราบได้ เนื่องจากความเท่าที่มีในจารึกมิได้บอกถึงศักราชที่จารึก แต่ศักราชตัวสุดท้ายที่ปรากฏเป็นจุลศักราช 766 (พ.ศ. 1947) ต่อจากนี้ ศิลาหักชำรุดไปเสียแล้วจารึกนี้ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ คำจารึกหลักที่ 46 กรมศิลปากรเคยจัดพิมพ์ไว้ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2500 และฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2515 แล้ว เรียกว่า จารึกหลักที่ 8 ค.

สาระสังเขป กอนตันเป็นคำสรรเสริญพระรัตนตรัยเป็นภาษามคธ ความที่จารึกในภาษาไทย กล่าวถึงเหตุการณ์ในจุลศักราช 762 (พ.ศ. 1943) สมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาคา และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นโอรส มีอำนาจมากได้ปราบปรามทำสงครามแล้วเสวยราชย์ในอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งมีอาณาเขตทิศใต้ถึงนครสวรรค์ ทิศเหนือถึงแพะ กล่าวถึงสมเด็จพระชนนีศรีธรรมราชมาคาไปนิมนต์สมเด็จพระมหาศรีกิริติจากกำแพงเพชรให้มาสร้างวัดชื่อศรีพิจิตร กิรติภคารามขึ้น

และได้ปลุกพระกรัหมหาโพธิ์ไว้เมื่อ จุลศักราช 765 (พ.ศ. 1946) ความตอนท้าย
ก่อนที่ศิลาจารึกจะหักไปเป็นเลขศักราชอีกตัวหนึ่ง คือ จุลศักราช 766 (พ.ศ. 1947)

"จารึกหลักที่ 40 จารึกลานทองวัดสองคบ," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์
โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ
โบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 77 -
81. ภาพประกอบ.

พระครูบริรักษ์บรมชาตุ เจ้าอาวาสวัดพระบรมชาตุ จังหวัดชัยนาท
ขุดพบในเจดีย์วัดสองคบ อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท และมอบให้พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ
พระนคร เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2495

จารึกนี้ มีขนาดยาว 23.3 ซม. กว้าง 4.3 ซม. จารึกเป็นอักษรขอม
ภาษาไทยมีความ 2 คำน คำนที่ 1 มี 9 บรรทัด คำนที่ 2 มี 6 บรรทัด ศาสตร์
จารึกว่า ทองคำวรรณเป็นฐานและอธิบายคำ

สาระสังเขป ความตอนต้นของคำนที่ 1 เป็นค่านมัสการพระบรมศาสดา
เทพารักษ์ที่คุ้มกรอบบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ที่ไต่สวรรคตไปแล้วทุก ๆ พระองค์
แล้วกล่าวถึงเจ้าเมืองซึ่งมีนามว่า ขุนเพชฌุสสาร และคนอื่น ๆ ที่มีศรัทธาในการบำ
เพ็ญกุศล ในจุลศักราช 770 (พ.ศ. 1951) ขุนเพชฌุสสารได้ประดิษฐานพระศรีรัตน
ธาตุที่กรุงไชยสถาน กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลที่เมืองสุพรรณภูมิ ศรีอโยธยา นคร
พระราม โดยการสร้างถาวรวัตถุในพุทธศาสนา ตลอดจนการให้ทานเป็นทองและ
สิ่งของ และให้คนเป็นข้าแก่วัด ความตอนท้ายของคำนที่ 2 บอกชื่อผู้เขียนจารึกและ
เป็นคำอธิฐานให้ไต่เกิดขึ้นพระพุทธรูปอาริย์ไมตรี.

"จารึกหลักที่ 40 จารึกวัดสรศักดิ์ พ.ศ. 1334 (พ.ศ. 1955)," ประชุมศิลาจารึก
ภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508.
หน้า 82 - 88. ภาพประกอบ.

หน่วยชุกแดงและบูรณะ เมืองสุโขทัยพบที่มุมตะวันตกเฉียงเหนือของกำแพง
 สอ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 2498 ปัจจุบัน
 อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

ศิลาจารึกนี้เป็นหินชนวนสีเขียว ลักษณะคล้ายใบเสมา มีขนาดสูง 138
 ซม. กว้าง 103 ซม. เป็นจารึกอักษรและภาษาไทย มี 35 บรรทัด ศาสตราจารย์
 นำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

กรมศิลปากร เคยจัดพิมพ์คำจารึกหลักนี้ไว้ในหนังสือ ประชุมศิลาจารึกภาค
 ที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2500 และฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2505 เรียก
 ว่า จารึกหลักที่ 9 ก

สาระสังเขป กล่าวถึงเหตุการณ์ใน ม.ศ.1334 (พ.ศ. 1955) นาย
 อินทสรศักดิ์ มีใจศรัทธาในพุทธศาสนา จึงขอที่ดินที่คนอยู่ต่อเจ้าเมืองสุโขทัย ซึ่ง
 ในจารึกแทนนามว่า พ่ออยู่หัวเจ้าทานออกญาธรรมราชา เพื่อเป็นที่สร้างวัดถวาย
 พระราชกุศลแก่เจ้าเมืองนั้น ในระหว่างที่นายอินทสรศักดิ์กำลังปรับที่ดินนั้น มหาเถร
 ธรรมไตรโลกยาศาสตร์ ผู้เป็นน้าของออกญาธรรมราชา ซึ่งอยู่ที่ตำบลดาวขน ได้
 มาเยี่ยมออกญาธรรมราชาผู้หลาน ออกญาธรรมราชาจึงนิมนต์ให้พักอยู่ที่วัดตระกวน
 กอน และสั่งให้นายอินทสรศักดิ์ปลูกกุฏิขึ้นที่วัดที่สร้างถวายนั้น เพื่อเป็นที่ให้มหาเถร
 ธรรมไตรโลกยาศาสตร์จำพรรษา ครั้นเมื่อพระมหาเถรมาจำพรรษาที่วัดนั้นแล้ว ก็ได้
 สร้างเจดีย์มีข้างรอบ สร้างวิหารและหอพระขึ้น ต่อมาใน จ.ศ. 778 (พ.ศ.1959)
 ซึ่งเป็นปีที่พระบรมราชาธิบดีศรีมหาจักรพรรดิราชและพระมาตุราชและพระมาตุจณา เจ้า
 ไทเสด็จมาให้ทานข้างเผือกและราชรถแก่พระสงฆ์ที่เมืองต่าง ๆ เมื่อเสด็จมาถึงสุ
 โขทัย พระมาตุจณาเจ้าได้มาพักอยู่ที่พระตำหนักเดิมของนาง ทางตะวันตกของวัดสร
 ศักดิ์ และได้มาปิดทองในพระวิหาร แล้วได้ถวายตำหนักนั้นให้แก่วัดในจุลศักราช
 997 (พ.ศ. 1960) พระมหาเถรและนายอินทสรศักดิ์ได้มาเพื่อบุศลโดยฉลองมหา
 เจดีย์ วิหาร และหอพระในวัดนั้น ได้เชิญพ่ออยู่หัวเจ้าทานเจ้าเมืองสุโขทัยมาฟัง
 ธรรมด้วย ในครั้งนั้นเจ้าเมืองสุโขทัยและแม่อยู่หัวเจ้าทานโคมอบที่นาให้แก่วัด ตาม

ที่พระมหาเถรขอไว้ และนายสรศักดิ์ขอป่า เพื่อปรับเป็นที่นาถวายเจ้าเมืองสุโขทัย ซึ่งท่านก็ได้มอบที่นานั้นให้วัดต่อไป ต่อมา พระมหาเถรมอบนาที่อยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏนามในจารึก ไว้แก่ถาวรวัตถุในวัดนั้น ผู้บำเพ็ญกุศลตามที่กล่าวมานี้ มีความมุ่งหมายที่จะได้เกิดให้หันศาสนาพระศรีอาริย์ไมตรีทุกชาติ

"จารึกหลักที่ 50 จารึกลานเงินอักษรและภาษาไทย พบที่เจดีย์วัดสองคม จังหวัดชัยนาท พ.ศ. 1556 (ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช)," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 89.

พระครูบริรักษ์บรมธาตุ เจ้าอาวาสวัดบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท พบจารึกลานเงินหลักนี้ในคราวเดียวกันกับจารึกหลักที่ 44 เมื่อประมาณ พ.ศ. 2494-2495

จารึกหลักนี้มีความจารึก 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 5 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 2 บรรทัด จารึกอักษรและภาษาไทย จารึกใน จ.ศ. 744 (พ.ศ. 1955) ย่างเข้า จ.ศ. 745 (พ.ศ. 1956) ตรงในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ศาสตราจารย์ ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป บอกศักราชที่จารึก เล่าเรื่องการบรรจุพระและสิ่งของในพระธาตุ โดยเจ้าเถรศรีเทพศิริมานนท์ ผู้เป็นเจ้าเมือง กับแม่นางสร้อยทอง ย่าออกศรี บุตรสาวและบุตรเขย

"จารึกหลักที่ 51 จารึกลานเงิน อักษรและภาษาไทย พบที่เจดีย์วัดสองคม จังหวัดชัยนาท พ.ศ. 1956 (ตรงในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช)," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508, หน้า 90.

จารึกนี้อยู่บนขอบรอยพระพุทธรูปบาทสัมฤทธิ์ ศิลปแบบสุโขทัย ซึ่งมีขนาด ยาว 154 ซม. กว้าง 105.5 ซม. ที่ขอบรอยพระบาทมีรูปพระสาวก รอยพระบาท นี้พบที่วัดเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นคำจารึกอักษรขอมภาษาไทย ศาสตราจารย์นำ ทองคำวรรณ อาน

สาระสังเขป ที่ขอบรอยพระบาทมีคำจารึกตามคานยาวและคานข้าง คำจารึกตามคานยาวมี 3 บรรทัด เป็นจารึกชื่อพระสาวก และคำไข่ไข่ในการจำหลักลายพระพุทธรูป ส่วนคำจารึกที่คานข้างเป็นการจารึกชื่อพระสาวก

"จารึกหลักที่ 62 ศิลปจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913),"

ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทาง ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี.

พระนคร, 2508. หน้า 135 - 144. ภาพประกอบ.

ศิลปจารึกนี้อยู่ในวัดพระยืน อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน มีคำจารึก 2 คาน คานหน้ามี 40 บรรทัด คานหลังมี 41 บรรทัด บรรทัดท้าย ๆ ของ คำจารึกทั้ง 2 คานศิลปจารึกเล็กน้อย

สาระสังเขป กล่าวถึงผู้เป็นใหญ่ผู้หนึ่งซึ่งในจารึกออกนามว่า ธรรมิกราช ได้เสวยราชย์เป็น พญามหาธรรมิกราช เป็นราชบุตรของพญานาย เป็นนัดดาของพญา คำฟู และเป็นนัดดาของพญามังราย เป็นผู้มีความรู้ในพุทธศาสนามาก ได้นิมนต์ พระมหาสุมนเดร ซึ่งอยู่ที่สุโขทัย ให้ไปจำพรรษาที่นครหริภุญชัย ถึง 2 ครั้ง พระ มหาสุมนเดรจึงเสด็จไปพร้อมกับพระสงฆ์เป็นศานุกิษย์ใน จ.ศ. 731 (พ.ศ. 1912) พญาธรรมิกราช พร้อมด้วยข้าราชการและประชาชนกระทำการต้อนรับในจารึกบรรยายถึงพิธีการต้อนรับ และบอกชื่อเครื่องดนตรี 12 ชนิด ที่ใช้บรรเลงประโคมใน การต้อนรับครั้งนั้น ในคราวนั้นชายชาวเมืองหริภุญชัยและชาวกุมภภังเชียงใหม่ อุปสมบทกันมาก ในปีเดียวกันนั้นพระมหาเดรได้บูรณะสร้างเสริมพระพุทธรูปยืนในวัด พระยืน 3 องค์ ซึ่งได้แก่พระพุทธรูปยืนที่ประดิษฐานทางคานใต้ คานเหนือ และ

คานตะวันตก แล้วเสร็จในปีต่อมา จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913) เมื่อครบ 2 ปี
 ได้มีการฉลอง 3 ครั้ง ในงานฉลองพระยืน พญาธรรมิกราช ถวายสิ่งของต่าง ๆ
 ทุกครั้ง ในงานฉลองครั้งที่ 3 พญาธรรมิกราช ให้สร้างปราสาทขึ้นเพื่อเป็นที่ตั้ง
 น้ำพระธาตุ และไค้บูชาพระธาตุ 3 วัน ในวันที่ 3 นั้น พระธาตุ แสดงปาฏิหาริย์
 ความตอจากนี้ศิลาจารึกอ่านได้ความแคว่่า มีการประดิษฐานพระพุทธรูปที่หล่อขึ้น

"จารึกหลักที่ 63 ศิลาจารึกที่โรงเรียนแพร่พิริยาลัย จังหวัดแพร่ จ.ศ. 818

(พ.ศ. 1999)." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการ
 จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนั
 กนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 145 - 147. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่พบที่โรงเรียนแพร่พิริยาลัย จังหวัดแพร่ จารึกค่านเคี้ยว
 มีความ 11 บรรทัด ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป จ.ศ. 818 (พ.ศ. 1999) บุคคลผู้หนึ่งกับเจ้าหมื่น และ
 คนอื่น ๆ สร้างวัดแห่งหนึ่ง สิ้นเงิน 25 บาท ผู้มีนามว่า พรหมจินดา มีศรัทธาปิด
 ทองพระพุทธรูปยืนองค์ที่อยู่ทางซ้าย และทานเจ้าสมุทรมงคลบุรี ปิดทองพระพุทธรูป
 ยืน องค์ที่อยู่ทางขวา

"จารึกหลักที่ 64 ศิลาจารึกอักษรแบบสุโขทัย," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัด
 พิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ
 โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี พระนคร, 2508. หน้า 148 - 151.
 ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่พบที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน เป็นจารึกอักษรแบบสุโขทัย
 แบบ พ.ศ. 2000 มีคำจารึก 2 คาน แต่ความสำคัญของจารึกนี้อยู่ที่คานแรกซึ่งมี
 ความ 26 บรรทัด ส่วนคานที่สอง มีคำจารึก 10 บรรทัด เป็นการจารึกขอความ
 ที่จารึกตกจากความในบรรทัดที่ 10 ของคานแรกความในจารึกหลักนี้ ศาสตราจารย์
 ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป เป็นการจารึกคำกล่าวสมถสาบานในเรื่องทางไมตรีระหว่างเจ้าเมืองน่าน ซึ่งแทนนามในจารึกว่าปู่พระยา กับเจ้าเมืองสุโขทัยซึ่งแทนนามในจารึกว่าหลานพระยา ในการสมถสาบาน เจ้าเมืองทั้งสองสัญญาจะช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อมีภัยอันตรายเกิดขึ้นในบ้านเมืองของทั้งสองฝ่าย ความ 8 บรรทัด แรกเป็นคำสาบานของเจ้าเมืองน่าน ความต่อไปเป็นคำสาบานของฝ่ายสุโขทัย นอกจากนี้ในจารึกยังออกชื่อเมืองแพร่ เมืองงาว และเมืองพลัวซึ่งเป็นเมืองในอาณาเขตของเมืองน่านไว้ด้วย

"จารึกหลักที่ 65 ศิลจารึกจังหวัดลำปาง จ.ศ. 838 (พ.ศ. 2019)." ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร 2508. หน้า 152 - 155. ภาพประกอบ.

ศิลจารึกนี้ขุดพบที่บริเวณโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ตำบลบางกะปิ อำเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร นางไอเซนโฮเฟอร์ มอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2495

จารึกนี้เป็นหินทรายสีเทา สูง 86 ซม. กว้าง 38 ซม.หนา 5 ซม. จารึกด้านเดียวมีความ 17 บรรทัด ตอนบนของศิลจารึกมีรูปดวงชะตา ศาสตราจารยณ์ว่า ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป จ.ศ. 838 (พ.ศ. 2019) เจ้าหมื่นคำเพชร ผู้ครองเมืองนครลำปางได้ปฏิสังขรณ์วัดแห่งหนึ่ง ก่อกำแพง สร้างวิหาร สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง น้ำหนัก 120 ชั่ง ประดิษฐานไว้ในวิหารนั้น ให้คน 4 คน อยู่ดูแลรักษาและให้สร้างศาลา ขุดบ่อน้ำ และทำทางไปสู่พระเจดีย์ เจ้าเมืองไคถวายที่นำข้าวจ้าวและนาข้าวเหนียวกับถวายคนครัวหนึ่งให้ปรนนิบัติพระสงฆ์ในวัดนั้น ตอนท้ายของจารึกผู้ว่าเพื่อตั้งความปรารถนาที่จะได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อไป

"จารึกหลักที่ 67 ศิลาจารึกวัดสันมะค่า จังหวัดลำพูน," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3.

จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 160-165.
ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 67 มีจารึก 2 ด้าน ความด้านที่ 1 มี 18 บรรทัด จา
จารึกเมื่อ จ.ศ. 850 (พ.ศ. 2031) ด้านที่ 2 มี 15 บรรทัด จารึกภายหลังด้าน
ที่ 1 19 ปี ใน จ.ศ. 869 (พ.ศ. 2050) ศาสตราจารย์นำ ทองคำวรรณ เป็น
ผู้อ่านและอธิบายค่า

สาระสังเขป ด้านที่ 1 : จุลศักราช 850 (พ.ศ. 2031) พันธุ์ สร้าง
วัดชื่อ เวฬุวัน ได้นิมนต์พระสงฆ์ทั้งหลายมี พระครูชื่อ จุฬาไพยเถร เป็นต้น มาจำ
พรรษาที่วัดนี้ แล้วถวายวัดให้เป็นวัดของมหาเทวีเจ้า และถวายบุญกุศลในการสร้าง
วัดแต่ มหาเทวี สวรรพระครูจุฬาไพยเถร ก็ได้ถวายบุญกุศลแด่พระมหาเทวี ต่อหน้า
บรรดาสงฆ์ทั้งหลาย มี มหาสามีญาณโพธิ เจ้าอาวาสวัดป่าแดง มหาเถรสารศรี จาก
วัดมหาโพธิ มหาเถรสุริย จากวัดเชียงโฉม มหาญาณมงคลพุกาม จากวัดสี่เสียด
มหาราชเมาลีพุกาม และพระภิกษุสงฆ์อื่น ๆ ในการนี้ ได้มอบคนไว้กับวัด 4 คน
และได้จารึกศิลานี้ขึ้นไว้ ซึ่งมหาเทวีให้ฝังไว้คู่กับวัด

ด้านที่ 2 : จุลศักราช 869 (พ.ศ. 2050) สมเด็จพระพิตรพระสวัสดิศรีธรรม-
จักรวัดมหาราชเจ้า และพระมารดาซึ่งแทนนามในจารึกว่า ราชมาตามหาเทวี มีความ
เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ให้อำมาตย์ชื่อหมื่นหนังสือติภยา หาที่นาแลกับ
ที่ของวัดเวฬุวัน แล้วถวายที่นั้นให้เป็นวัด

"จารึกหลักที่ 68 ศิลาจารึกวัดหนองหนาม จังหวัดลำพูน จ.ศ.851 (พ.ศ.2032),"

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประ-
วัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508.
หน้า 166-173. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 68 มีคำจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มี 19 บรรทัด คำนที่ 2 มี 10 บรรทัด มีรูปดวงชะตาอยู่ตอนบนเหนือคำจารึกของศิลาจารึกทั้ง 2 คำน ศาสตราจารย์จำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป จุลศักราช 851 (พ.ศ. 2032) มหาราชเทวีให้ทองสลัโก (ในหน้าอธิบายคำ อธิบายว่า ทองสลัโก น่าจะเป็นทองเหลือง) ปิตทอง มาใส่เป็นยอดเจดีย์ในวัดขวางชุมแก้วที่เมืองควก และให้คน 10 ครวไว้เป็นอุปัฏฐากแก่พระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีคนอื่น ๆ ได้แก่พันจันตวายุข่าของตนแก้วอีก 3 ครว มารดาของเถรมงคลพุทธิมาดาวยุข่าไว้ 1 ครว มหาเถรมงคลพุทธิมาดาวยุข่าสร้างวัดนี้ให้คนเป็นอุปัฏฐากแก่พระภิกษุสงฆ์ 4 ครว ดังมีนามครวต่าง ๆ ปรากฏในจารึกซึ่งการให้คนเป็นอุปัฏฐากวัดนี้เป็นที่ทราบไปทั้งพระภิกษุและบรรดาชาวเมือง แล้วให้ฝังศิลาจารึกนี้ไว้เป็นหลักฐาน ความต่อนักกล่าวถึง พระมหาพุกามเจ้าชื่อ มหาญาณมงคลอยู่ที่วัดเชียงเรือกให้มีการประชุมพระสงฆ์ มีมหาสามีสุนันท์กัลยาณ เป็นอาทิ พร้อมกันผูกพัทธสีมาวัดขวางชุมแก้ว เรื่องการผูกพัทธสีมาครั้งนี้ได้มีการบันทึกหลักฐานไว้ด้วยความตอทายต่อนักกล่าวจารึก

หมายเหตุ ในหน้าอธิบายคำ ท้ายคำอ่านจารึกหลักนี้ มีคำอธิบายเกณฑ์บวกลบศักราชต่าง ๆ เทียบพุทธศักราช คริสต์ศักราช มหาศักราช จุลศักราช และมีคำอธิบายเรื่องการเทียบปี และศกของไทยฝ่ายใต้ กับของไทยฝ่ายเหนือประกอบไว้ด้วย

"จารึกหลักที่ 69 ศิลาจารึกวัดประสาธ จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ. 858 (พ.ศ. 2039)," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 174 - 178. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 69 มีคำจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มี 17 บรรทัด คำนที่ 2 มี 11 บรรทัด

สาระสังเขป ความตอนต้นเป็นการกล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นพยาน

ในการมาเพื่ออุทิศครั้งนี้ กล่าวถึงเหตุการณ์ในจุลศักราช 858 (พ.ศ. 2039) เจ้าหมื่นเชียงแสนคำล้านให้หมื่น "เนตุมกอน" ไปพบเจ้าหมื่นสามล้าน เจ้าหมื่นครูเทพ เจ้าพันตาง เมืองศรีมณฑล ให้นำวัคปราสาทไปถวายกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ พระองค์จึงพระราชทาน คน 10 ครัว ยังมีรายนามคริวต่าง ๆ ปรากฏในจารึกให้เป็นวัคโคยที่ไคหามยหนึ่งผู้ไครบกวณแกคนเหล่านั้น และไคออกนามบุคคลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นพระและฆราวาสที่รับทราบการพระราชทานคนกับที่นาและเงินแก้วคืนครั้งนั้น

"จารึกหลักที่ 70 ศิลาจารึกที่วิหารวัดพระธาตุลำปลางหลวง จังหวัดลำปาง จ.ศ. 858 (พ.ศ. 2039)". ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร. 2508. หน้า 179 - 184. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 70 มีคำจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มี 21 บรรทัด ที่ตอนบนของคำจารึกคำนที่ 1 มีรูปควงชะตา 3 รูป คำนที่ 2 มี 8 บรรทัด ศาสตราจารย์นำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป จุลศักราช 858 (พ.ศ. 2039) กล่าวถึงเจ้าเมืองนครมีนามว่า สัตถกตมมหาสุรมนตรี เมื่อมาครองเมืองนครได้ 6 เดือน ได้ขอกบุญ พระภิกษุสงฆ์ เจ้าหมื่น เจ้าพันและคนอื่น ๆ กอเจกีย์พระธาตุ ตอนแรกก่อฐานขนาด 12 วากอน สร้างสำเร็จใน จ.ศ. 861 (พ.ศ. 2042) กอพระมหาธาตุได้กว้าง 12 วา สูง 19 วา 2 ศอก ได้มีการตกแต่งพระมหาธาตุ ต่อมาจนถึง จ.ศ. 865 (พ.ศ. 2046)

และในปีนั้นได้ไคคนไว้ 7 ครัว ใน จ.ศ. 923 (พ.ศ. 2104) ได้สร้างวิหารขึ้น จ.ศ. 925 (พ.ศ. 2106) หลอพระพุทธรูปเรียกว่า พระเจ้าลานทองขึ้นและไคคนไว้คูลแลรักษาพระ 6 ครัว และให้ที่นาไว้กับพระพุทธรูปคัว ก่าไชจ่ายและสิ่งของที่ใช้ในการสร้างถาวรวัตถุ และพระพุทธรูปตามที่กล่าวมานี้ มีแจ้งอยู่ในจารึก ความตอนท้าย ของจารึก

เจ้าเมืองผู้เป็นผู้นำเพื่อกุศลถึงความปรารถนาที่จะได้ไปเกิด มีความสุข
ในสวรรค์ และปรารถนาที่จะได้สำเร็จพระอรหันต์ในศาสนาของพระศรีอาริยมุตไทย.

"จารึกหลักที่ 71 ศิลาจารึกวัดพระธาตุ มุมตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดลำพูน จ.ศ.
862 (พ.ศ. 2043)." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะ
กรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี
สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2508. หน้า 185 - 194. ภาพ
ประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 71 มีคำจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มี 32 บรรทัด คำน
ที่ 2 มี 19 บรรทัด ศาสตราจารย์ว่า ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกคำนที่ 1 มีรูปดวงชะตา บอกศักราช 862
(พ.ศ. 2043) ความที่จารึกเป็นเรื่อง สมเด็จพระพิตรมหาราชเจ้า แห่งศรีพิจนราชบุรี
เชียงใหม่ และพระราชมารดา ทรงมีศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างยิ่งและประสงค์จะ
ให้พุทธศาสนารุ่งเรืองในเมืองหริภุญชัย จนถึงพุทธศักราช 5000 จึงนำเครื่องบูชา
ไปบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ทุกปี ทุกเดือนมิได้ขาด ทรงสร้างหอไตร หอไตรปิฎก
84000 ชั้น และคัมภีร์อื่น ๆ อีก 420 คัมภีร์ ไว้ที่หอไตรนั้น ทรงถวายเครื่อง
สักการะซึ่งประกอบด้วย สิ่งของเครื่องใช้ เงิน ที่นา และคน 12 ครัว ตาม
ที่มีนามปรากฏในจารึกให้ดูแลรักษาสิ่งทั้งปวงทั้งสองพระองค์ให้สร้างขึ้น ความคอดจาก
นี้เป็นการ ถิลปนบุญกุศลของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์

"จารึกหลักที่ 72 ศิลาจารึกพบที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน จ.ศ. 862 (พ.ศ. 2043)"

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี.
พระนคร, 2508. หน้า 195 - 197. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 72 จารึกเมื่อ จ.ศ. 862 (พ.ศ. 2043) มีจารึก
คำนเดียวมีความ 11 บรรทัด ศาสตราจารย์ว่า ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบาย
คำ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกเป็นรูปดวงชะตา บอกจุลศักราช 862 (พ.ศ. 2043) ความที่สำคัญในจารึกมีว่า พระมหाराชเทวีเจ้า ผู้เป็นพระราชมารคา สั่งให้เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับงานมงคลให้ตั้งสีมาวัดพระเกิด ความคอบจากนี้เป็นนามของบุคคลต่าง ๆ ที่ไ้รวมในการบำเพ็ญกุศลในครั้งนั้นโดยถวายสิ่งของและที่นาแก้ว

"จารึกหลักที่ 73 กิลลาจารึกพบที่สุวรรณาราม (วัดร้าง) ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน จ.ศ. 874 (พ.ศ. 2055)." ประชุมกิลลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร. 2508. หน้า 198 - 201. ภาพประกอบ.

กิลลาจารึกหลักที่ 73 จารึกในจุลศักราช 874 (พ.ศ. 2055) มีคำจารึก 25 บรรทัด บรรทัดที่ 17, 19, 20, 22 - 25 กิลลาจารึกชำรุด ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกมีรูปดวงชะตา ความที่จารึกเป็นเหตุการณ์ในจุลศักราช 851 (พ.ศ. 2032) พระมหาเทวีเจ้าผู้เป็นย่าให้หมื่นหมอดสุเมธานำพระพุทธรูปองค์หนึ่งมาประดิษฐานที่วัดสุวรรณาราม ต่อมาในจุลศักราช 874 (พ.ศ. 2055) ผู้มีใจบุญทั้งหลาย มีนายมหินท์เป็นต้นเห็นว่าวัดนี้เก่ามาก จึงได้สร้างวิหาร ก่อกำแพงและสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งขึ้นไว้ถวายบุญกุศลแก่พระมหาเทวีเจ้า ในการนี้พระนางจึงให้คน 10 ครั้ว ตั้งมีนามปรากฏในจารึกให้เป็นผู้ดูแลรักษา วัด และให้ที่นาไว้แก้วักถวาย ตอนท้ายกิลลาชำรุดความขาดพอจับความไ้ไ้วากล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ ที่รวมทำบุญในคราวนั้น

"จารึกหลักที่ 74 กิลลาจารึกพบที่วัดช้างค้ำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน จ.ศ. 910 (พ.ศ. 2091)." ประชุมกิลลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร. 2508. หน้า 202 - 206. ภาพประกอบ.

จารึกหลักนี้มี 2 คำน คำนที่ 1 มี 10 บรรทัด คำนที่ 2 มี 21 บรรทัด
จารึกใน จ.ศ. 910 (พ.ศ. 2091) ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่าน
และอธิบายคำ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกคำนที่ 1 มีรูปดวงชะตา ความคอนตันเป็น
คำสรรเสริญพระรัตนตรัย กล่าวถึงเรื่องราวในจุลศักราช 910 (พ.ศ. 2091)
พญาพลเทพภุชยไปที่วัดหลวงกลางเวียง พบว่า พระมหาวิหารซึ่งเป็นที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูปเก่าคร่ำคร่า จึงมอบเงินช่วยในการบูรณะ นอกจากนี้คนอื่น ๆ ตามที่
มีนามปรากฏในจารึกก็ได้ช่วยออกเงินสมทบด้วย ในการบำเพ็ญกุศลครั้งนั้น พญาพล
เทพภุชยได้กล่าวนามบุญแก่เทพยดาทั้งหลาย ปิกา มารคา และบรรดาญาติ

"จารึกหลักที่ 76 ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ. 943 (พ.ศ. 2124)"

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี
พระนคร; 2508. หน้า 210 - 210. ภาพประกอบ.

จารึกหลักที่ 76 มีคำจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มีความ 34 บรรทัด
คำนที่ 2 มี 36 บรรทัด จารึกใน จ.ศ. 943 (พ.ศ. 2124) ศาสตราจารย์
ฉ่ำ ทองคำวรรณ เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกคำนที่ 1 มีรูปดวงชะตา ความคอนตัน
ของคำจารึกเป็นการเล่าขานไปถึงเหตุการณ์ในจุลศักราช 658 (พ.ศ. 1839)
ซึ่งพญามังราย พญาจ่าเมือง และพญารวง มาช่วยกันสร้างเมืองเชียงมั่น และ
ได้สร้างวัดในพุทธศาสนาชื่อว่าวัดเชียงมั่นขึ้น จากนั้นมา 175 ปี ถึงจุลศักราช
833 (พ.ศ. 2014) พระเจ้าทีโลกราช ได้ก่อสร้างเจดีย์ค่ายหินแดงขึ้นในวัดนี้ ใน
จุลศักราช 920 (พ.ศ. 2101) ซึ่งเป็นปีที่เมืองเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า
สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ได้พระราชทานสิ่งของให้กับพญาหลวงสามล้าน
และให้บูรณะวัดเชียงมั่น จุลศักราช 927 (พ.ศ. 2108) พญาหลวงสามล้านได้

เลื่อนเป็นพญาแสนหลวง ในจุลศักราช 933 (พ.ศ. 2114) พญาแสนหลวงได้คำ
 เนินการก่อเจดีย์ครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ และได้สร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ ได้แก่เจดีย์
 วิหาร อุโบสถ หอไตร กำแพงวัด ประตුවัด ต่อมาจุลศักราช 943 (พ.ศ. 2124)
 พญาแสนหลวง มอบเงินและที่ดินส่วนแก่วัด ทั้งได้มอบคนไว้เป็นข้าแก่วัด ได้ถวาย
 บุญกุศลแก่พระวรวงศ์ราชนิกษัตริย์แห่งเมืองฝิงก์เชียงใหม่ในโอกาสที่พระองค์
 เสด็จมาตั้งถาวรพระรัตนตรัยที่วัดเชียงมั่น การถวายบุญแด่พระวรวงศ์ราชนิกษ
 ัตริย์แห่งเมืองฝิงก์เชียงใหม่ โดยมิมีหามหันตภัยจ้วงมหาสมเด็จเจ้าอาวาสวัดเชียง
 มั่น เป็นประธาน ความตอจากนี้จนจบค้ำที่ 1 และต่อไปจนจบความในค้ำที่ 2
 เป็นรายชื่อครัวคน.ที่มอบให้เป็นข้าวัด

"จารึกหลักที่ 85 ถิลาจารึกรอยพระพุทธรบาทวัดชมภูเวก," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4
 จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
 และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 6 - 10.
 ภาพประกอบ.

รอยพระพุทธรบาทนี้อยู่ที่วัดชมภูเวก ตำบลท่าทราย อำเภอเมือง จัง
 หัดคนนทบุรี ทำด้วยหินชนวนสีเขียว วัชขนาดของพระพุทธรบาทได้ กว้าง 52 ซม.
 ยาว 130 ซม. หน้า 23 ซม.

คำจารึกเป็นอักษรขอม ภาษาบาลี ตัวอักษรจารึกอยู่ที่ปลายพระพุท
 รบาท ที่ค้ำ ที่กำ ที่ระหว่างกำ ที่กิ่ง และที่ริมรอยพระพุทธรบาท จารึกนี้ นาย
 ประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่าน และศาสตราจารย์ ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูร แปล
ความในจารึกว่าควยเรื่องฐาน 3 อาการ 12

"จารึกหลักที่ 87 ถิลาจารึกจังหวัดเชียงราย," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์
 โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบ
 รานคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 17 - 20.
 ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักนี้พบที่จังหวัดเชียงราย มีขนาดกว้าง 48 ซม. สูง 121 ซม. หน้า 7 ซม. จารึกอักษรไทยเหนือและอักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทย มีจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มี 21 บรรทัด คำนที่ 2 มี 10 บรรทัด ศาสตราจารย์นำ ทองคำวรรณ อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกมีรูปดวงชะตา ซึ่งนายทองเจือ อ่างแก้ว ได้คำนวณไว้ตรงกับ จันทรคติกาล วันเสาร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 ปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช 850 สุริยคติกาล วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2031 เวลา 14 นาฬิกา 22 นาที ลัคนาสถิตยราศีกันย์ คำจารึกตอนต้นเป็นคำนมัสการพระรัตนตรัย กล่าวถึงพันญาติ และแม่เจ้าสาวคำร้อย นางยอแสงงาย ได้ถวายวัดซึ่งบิดาของตนได้สร้างไว้ที่เมืองเชียงแสน แด่พระเจ้าแผ่นดินและพระราชมารดา และถวายบุญกุศลแด่ทั้งสองพระองค์ พระองค์จึงพระราชทานคนไว้เป็นข้าวัด และพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ แก่วัด เป็นที่ดินและทรัพย์สิน ดังปรากฏนามคนที่ให้เป็นข้าวัด พร้อมทั้งแจ้งจำนวนและมูลค่าของทรัพย์สินต่าง ๆ ในจารึก นอกจากนี้ ในจารึกยังออกนามข้าราชการซึ่งกษัตริย์ ทั้ง 2 พระองค์ ให้ทำนุบำรุงวัดนี้ในค่านต่าง ๆ ด้วย

"จารึกหลักที่ 90 ศิลาจารึกฐานพระพุทธรูปนั่ง," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 29-30. ภาพประกอบ.

เป็นคำจารึกอยู่ที่ฐานพระพุทธรูปนั่ง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย พระพุทธรูปองค์นี้สร้างด้วยศิลาสีเขียว จารึกอักษรไทยเป็นภาษาบาลีและภาษาไทย มีความ 4 บรรทัด ศาสตราจารย์นำ ทองคำวรรณ อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป ความตอจากคำบูชาพระรัตนตรัย เป็นการจารึกบอกนามพระพุทธรูปซึ่งให้นามว่า ชี้น้ำขาวเพชรสังคร บอกนามพระเทพาธีราช เป็นผู้สร้าง ความตอจากนี้ศิลาชำรุด

"จารึกหลักที่ ๑๓ ศิลาจารึกวัดโคโสกการาม," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์
โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513, หน้า 41 - 56.
ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักนี้พบที่วัดโคโสกการาม ซึ่งมีปัจจุบันเรียกกันเป็นสามัญว่า วัดสลักโค อยู่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

เป็นจารึกบนหินชนวนสีเขียว ขนาดกว้าง 54 ซม. สูง 134 ซม.หนา 15 ซม. มีคำจารึก 2 ด้าน ด้านหน้าเป็นอักษรและภาษาไทย มี 47 บรรทัด ด้านหลังเป็นอักษรขอมภาษาบาลี มี 54 บรรทัด นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้ ศาสตราจารย์ ร.ศ.ท.แสง มนวิthur แปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

สาระสังเขป คำที่ 1 : จุลจักราช 761. (พ.ศ. 1๑42) สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ อัครมเหสีของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงสร้างเจดีย์ที่วัดโคโสกการาม เพื่อบรรจุพระธาตุ 2 องค์ ซึ่งได้มาจากดังก 4 เคียนต่อมาได้สร้างพระไตรปิฎก พระพุทธรูป และวัตถุสถานต่าง ๆ ขึ้น พร้อมทั้งให้คนเป็นข้าวัดและกำหนดจะถวายสิ่งของให้แก่วัดเป็นรายปี ตามที่มีรายละเอียดปรากฏในจารึก พระนางนิมนต์พระมหาเถรสรภังคเถร ซึ่งเป็นศิษย์ของพระเถรเจ้า นามว่า พระมหาพุทธสาคร มาเป็นเจ้าอาวาสในวัดโคโสกการามนี้ นอกจากสร้างวัดโคโสกการามแล้ว สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ยังได้สร้างวัดทักษิณารามให้แก่มหาวันรัตนเถระ สร้างวัดลังการาม วัดบูรพาราม ซึ่งพ่อเจ้าอยู่หัวเคยบวช ในจารึกกล่าวถึงสิ่งที่ได้กลับไปให้แก่วัดเหล่านั้นด้วย ความตอนท้ายของจารึกด้านแรกเป็นคำประกาศอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่สมเด็จย่าพ่อบอกแม่ออก หม้าธรรมราชาธิราช พระศรีธรรมราชมาดาและบรรดาญาติ ความต่อจากนี้ศิลาชำรุด

คำที่ 2 : เป็นการประกาศการทำบุญของสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ธรรมาภรรยาสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ทรงพระนามธรรมราชาธิราช เป็นโอรสของพระเจ้าลิไทยและพระศรีธรรมราชา มาดา เมื่อมีพระชนมายุ 16 ชันษา ก็ทรงมีความรู้แตกฉาน พระชนมายุ 38 ชันษา ใ้ไปปกครองแคว้นแควน ความตอจากนี้ เป็นเลขจุลศักราช 7... (ชำรุด) กล่าวถึงเขตแดนของพระมหาธรรมราชาธิราชพระองค์นั้น พระมเหสีของพระองค์ทรงสร้างวัดโสกการาม พระองค์มีโอรส 2 องค์ จึงบรรจุไว้ในเจดีย์ที่สร้างขึ้นในคราวเดียวกับถาวรวัตถุอื่น ๆ ในวัดโสกการามเมื่อจุลศักราช 761 พ.ศ. 1942 และมอบคน 50 กรัว เรือนให้ดูแลรักษาวัดนี้ ความตอจากนี้กล่าวถึงอาณาเขตของวัดและรายชื่อสิ่งของต่าง ๆ ทรงมอบให้แก่วัดทั้งที่ให้นั้นและสิ่งของที่จะให้แก่วัดเป็นรายปี เมื่อสร้างวัดแล้วก็มีการฉลอง บุญกุศลในการสร้างวัดนี้ พระนางอุทิศแก่บิดามารดา และสวามีของพระนาง และอุทิศถวายพระศรีธรรมราชา มาดากับบรรดาญาติและอธิฐานให้กับตัวเองในชาติหน้าความคอนท้าย บอกชื่อถาวรวัตถุที่ผู้แต่งจารึกนี้ มีชื่อว่า ศรีธรรมไตรโลก

"จารึกหลักที่ 94 จารึกลานทองคำ," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 54.

จารึกลานทองคำหลักนี้ นางหลั่น ปรีชาชาติ ได้มาจากเจดีย์องค์หนึ่งที่วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย และได้ทูลเกล้าถวาย ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2507

เป็นจารึกอักษรและภาษาไทย มีความ 4 บรรทัด นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ

สาระสังเขป ในจุลศักราช 746 (พ.ศ. 1927) พระมหาสังฆราชาเจ้าผู้เป็นครูของพระมหาธรรมราชา ได้บำเพ็ญกุศลโดยก่อเจดีย์ 4 คำน ที่เจดีย์ซึ่งบรรพบุรุษของพระมหาธรรมราชา และบอกชนากของเจดีย์ที่ก่อขึ้นนั้น

"จารึกหลักที่ ๑๕ ศิลปจารึกวัดหินตั้ง," ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513 หน้า 60. ภาพประกอบ.

เป็นจารึกบนหิน ขนาดสี่เหลี่ยม กว้าง 45 ซม. สูง ๑2 ซม. หน้า 6 ซม. จารึกเป็นอักษรและภาษาไทยมี 36 บรรทัด พบที่วัดหินตั้ง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันอยู่ที่บ้านทนายความชื่อ อุปลัมภ์ เหล่าไพโรจน์ จังหวัดสุโขทัย นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป เป็นเรื่องราวการทำบุญของอุบาสิกามุขเป็นชื่อที่นางมิ่ง ซึ่งใคร่เคยทำบุญมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังอยู่กับสามี ตั้งแต่สมัยมหาธรรมราชาอุปจนกระทั่งถึงเวลาที่ไ้จารึกศิลานี้ขึ้น จารึกหลักนี้เก็บไว้ที่วัดซึ่งเดิมที่ที่ตั้งวัดนั้นเคยเป็นสวนหมากมาก่อน

"จารึกหลักที่ ๑๖ ศิลปจารึกวัดหนองกวาง," ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า ๖1. ภาพประกอบ.

เป็นจารึกบนหินขนาด กว้าง 45 ซม. สูง 44 ซม. หน้า 2.5 ซม. จารึกอักษรและภาษาไทย มีความ 1๐ บรรทัด ปัจจุบันเก็บรวบรวมรักษาอยู่ที่วัดศรีอุโมงค์คำ อำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกเป็นรูปดวงชะตาซึ่งนายทองเจือ อ่างแก้ว คำนวนไ้ตรงกับจันทรคติกาล วันพุธขึ้น 13 ค่ำ เดือน 12 ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๖75 สุริยคติกาล วันที่ 12 ตุลาคม พุทธศักราช 2๐56 เวลา 12 นาฬิกา 4๐ นาที ลัคนาสติตราศีมังกร

จุลศักราช 828 (พ.ศ. 2009) เจ้าหมื่นมหา สร้างวัดหนองขวาง และไค้กู่ทิศสิ่งต่าง ๆ ที่คนมีอยู่ถวายวัด ต่อมาในจุลศักราช 875 (พ.ศ. 2056) ซึ่งเป็นปีที่มหาเถรชื่อเจ้าญาณโพธิ เป็นเจ้าอาวาสวัด เจ้าหมื่นมหา ก็ไค้กู่ทิศสิ่งของถวายวัดนี้่อีกครั้งหนึ่ง และถวายบุญกุศลแก่นักเรียและพระราชมารดา ความตอนท้ายเป็นรายชื่อบุคคลที่รับทราบเรื่องการทำบุญของท่านผู้นี้

"จารึกหลักที่ 100 ศิลาจารึกวัดคอนคราม." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์

โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 86 - 88. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักนี้เป็นหินชนวน มีขนาดกว้าง 49 ซม. สูง 80 ซม. หนา 7 ซม. อักษรและภาษาไทยมีความ 14 บรรทัด เก็บรวบรวมรักษาอยู่ที่วัดศรีอุโมงค์คำ อำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป เนื้อหาจารึกเป็นรูปดวงชะตาซึ่ง นายทองเจือ อ่างแก้ว กำนันตำบลกัมภีร์สุริยาศรว่า ตรงกับจันทรคติกาล วันอาทิตย์ แรม 5 ค่ำ เดือน 2 ปีมอก สัมฤทธิศก จุลศักราช 850 สุริยคติกาล วันที่ 21 ธันวาคม พุทธศักราช 2031 เวลา 07.00 นาฬิกา ลัคนาสถิตราศีมังกร

ในจุลศักราช 850 (พ.ศ. 2031) พระมหाराชเทวีให้ข้าราชการคามที่มิ้นามปรากฏในจารึก

นำตลับทองคำไปให้แก่นางเมืองพะเยา ความตอนต่อไปเป็นรายชื่อบุคคลซึ่งนางเมืองพะเยา ใช้นำตลับทองคำมาใส่ที่วัดคอนคราม และกล่าวถึงมหาเทวีมอชคน 20 ครวไว้รักษาเป็นข้าวัด

"จารึกหลักที่ 101 ศิลาจารึกวัดป่าใหม่." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 90 - 94. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักที่ 101 เป็นหินทราย มีขนาดกว้าง 54 ซม. สูง 150 ซม. หน้า 10 ซม. จารึกอักษรและภาษาไทย มีความ 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 21 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 24 บรรทัด เก็บรวบรวมรักษาอยู่ที่วัดศรีอุโมงค์คำ อำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกมีรูปดวงชะตา นายทองเจือ อ่างแก้ว คำนวณตามคัมภีร์สุริยคติ ตรงกับจันทรคติกาล วันพุธขึ้น 11 ค่ำ เดือน 12 ปี มะเส็ง นพศก จุลศักราช 859 สุริยคติกาล วันที่ 6 กันยายน พุทธศักราช 2040 เวลา 01 นาฬิกา 14 นาที ลักษณะดี ราศีตุล

จุลศักราช 859 เจ้านั่นลตเทพศรีจุฬา มีใจศรัทธาในพุทธศาสนาจึงอาราธนามหาเถรธรรมเจ้าซึ่งอยู่ในสำนักมหาสามีสวรรค์เจ้า

มาสร้างวัดป่าใหม่เพื่อถวายเป็นวัดของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ พระมหาเทวีจึงประทานเงิน พระมหากษัตริย์ก็ทรงสั่งให้ข้าราชการมาช่วยในการทำนุบำรุง และสร้างวัดขึ้น ความในจารึกเป็นรายชื่อบุคคลที่มาทำบุญ รายชื่อคนที่ถวายเป็นข้าวัด บรรดาสิ่งของและที่ดินที่ให้ไว้เป็นสมบัติของวัด

"จารึกหลักที่ 102 ศิลาจารึกภูเขาไกรลาส สวนซ้าย ในพระบรมมหาราชวัง,"

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 97 - 104. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักนี้ เป็นหินชนวน มีขนาดกว้าง 51 ซม. สูง 129 ซม. หน้า 19 ซม. มีคำจารึก 2 ด้าน ด้านที่ 1 เป็นอักษรและภาษาไทยมี 40 บรรทัด ด้านที่ 2 เป็นอักษรขอมภาษาบาลี มี 17 บรรทัด ปัจจุบันอยู่ที่ภูเขาไกรลาส สวนซ้าย ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur แปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

สาระสังเขป ตอนค้นบอกศักราชเป็นมหาศักราช แต่ศิลาจารึกตอนที่เป็นตัวเลขศักราชและความต่อไปชำระค่านไม่ได้ความ ความตั้งแตบรรทัดที่ 10 ความเริ่มชัดเจนมีความว่า ป่านางคำเขียนมาไหว้พระในอรัญญิก ซึ่งสถานที่ในวัดนี้หักพังไปตั้งแต่พระมหาธรรมราชายังมีชีวิตอยู่ จึงเกิดศรัทธาประสงค์จะบูรณะวัดนี้ ได้ไปปรึกษากับพระสงฆ์ผู้ใหญ่หลายรูป เมื่อได้รับความเห็นชอบแล้วจึงได้มาบูรณะอรัญญิกนั้นทั้งพระพุทธรูป สถูป เจดีย์ และวิหาร อุทิศส่วนกุศลถวายพระศรีราชโอรสเจ้าเมืองสุโขทัย ป่านางคำเขียนสร้างวิหารสำเร็จในมหาศักราช 1301 (จุลศักราช 741, พุทธศักราช 1922) ทั้งป่านางคำเขียนและลงขุนมาทำบุญที่วัดนี้ทุกวัน ความตั้งแตบรรทัดที่ 36 เป็นค้นไปจนจบศิลาจารุค่านไม่ได้ความ

"จารึกหลักที่ 103 ศิลาจารึกวัดศรีโคมคำ." ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร. 2513. หน้า 105 - 108. ภาพประกอบ.

ศิลาจารึกหลักนี้เป็นหินทราย ขนาดกว้าง 45 ซม. สูง 82 ซม. หน้า 7 ซม. อักษรและภาษาไทย คำนที่ 1 มี 19 บรรทัด คำนที่ 2 มี 27 บรรทัด เก็บรวบรวมรักษาอยู่ที่วัดศรีอุโมงค์คำ อำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย นายประสาร บุญประคองเป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป คำนที่ 1 มีรูปดวงชะตา ซึ่งนายทองเจือ อ่างแก้ว ได้คำนวณตามคัมภีร์สุริยยาตรา ตรงกับจันทรคติกาล วันศุกร์ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 9 ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช 857 สุริยคติกาล วันที่ 3 กรกฎาคม พุทธศักราช 2038 เวลา 20 นาฬิกา 30 นาที ลัคนาสถิตราศีมังกร

ในคำนที่ 2 มีรูปดวงชะตา ตรงกับจันทรคติกาล วันศุกร์ขึ้น 10 ค่ำ

เดือน ๑ ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๘๕๗ อธิกมาส สุริยคติกาล วันที่ ๓๑
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๐๓๘ เวลา ๒๐ นาฬิกา ๓๐ นาที ลัคนาสถิตราศีกุมภ์

ความตอนต้น บอกจุลศักราช ๘๕๗ กล่าวถึงวัดอารามป่าอูะ ซึ่งพระเป็นเจ้าเมืองแม่ในผู้เป็นปู่ทวดของกษัตริย์^๖ ไค้เป็นผู้สร้างขึ้นไว้ กษัตริย์แห่งเมืองเชียงใหม่และพระราชบิดา^๗ จึงให้ขาราชบริพารนำพระราชโองการมาถึงพระราชครูพระเป็นเจ้าสี่หมื่นพระยา มอขคนและที่นาให้แก่วัด ความตอจากนี้เป็นรายชื่อคนและจำนวนที่นาที่พระราชทานแก่วัด และให้จารึกไว้ ความว่า มีให้ผู้ไค้ซึ่งงานการเมือง ไค้ ๆ คอผู้ที่เป็นข้าวัดเหล่านั้น บุญกุศลในการนี้อุทิศถวายกษัตริย์ทั้งสองพระองค์และอุทิศส่วนกุศลให้แก่สัตว์โลกและเทวดาทังหลาย

"จารึกหลักที่ ๑๐๔ ศิลจารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔.

จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, หน้า ๑๑๑ - ๑๑๒. ภาพประกอบ.

ศิลจารึกนี้เป็นหินทรายสีเทา ขนาดกว้าง ๔๒ ซม. สูง ๑๒๑ ซม. หนา ๖ ซม. จารึกอักษรและภาษาไทย ก้านที่ ๑ มี ๓๒ บรรทัด ก้านที่ ๒ มี ๓๔ บรรทัด ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อำนวยการและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป มีรูปดวงชะตาซึ่งนายทองเจือ อ่างแก้ว คำนวณตาม คัมภีร์สุริยยาตร์ไควา ตรงกับจันทรคติกาล วันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๘๑๓ สุริยคติกาล วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๐๑๑ เวลา ๑๒.๐๐ นาฬิกา ลัคนาสถิตราศีพฤษภ

^๖ คือพระเจ้าสามฝั่งแกน

^๗ คือพระเมืองแก้ว และพระราชบิดาของพระองค์ที่ออกจากราชสมบัติไปแล้ว คือ พระยาอภัยเจียงราย

จุลศักราช 918 (พ.ศ. 209๕) พระมหากษัตริย์และพระราชมารคาอัญ
เชิญพระมหาธาตุจอมทองไปยังหอมาตรในพระราชวัง และให้ข้าราชการบริพารไปจัดการ
สืบเปลี่ยนพวกข้าพระในวัดจอมทองให้มา เป็นผู้รักษาพระมหาธาตุเจ้าจอมทองแทน
โดยหามนำผู้ที่ เป็นข้าพระธาตุไปใช้ใน เรื่องราชการงานเมืองและหามเก็บส่วยไร่นา
จากข้าพระธาตุเหล่านั้น ความตั้งแต่มรทศที่ 23 เป็นต้นไปเป็นรายชื่อบุคคลจำนวน
41 คนที่ให้เป็นข้าพระธาตุ ซึ่งใช้เงินของพระธาตุไถ่ตัวมาจากเจ้าของเดิม

"จารึกหลักที่ 105 กิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์," ประชุมกิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์
โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบ
ราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513 หน้า 120 - 123.
ภาพประกอบ.

กิลาจารึกหลักที่ 105 นี้เป็นหินทราย ขนาดกว้าง 45 ซม. สูง 62 ซม.
หนา 5 ซม. จารึกอักษรและภาษาไทย คำนที่ 1 กิลาคอนปลายหักไปจึงมีความ 11
บรรทัด คำนที่ 2 มี 9 บรรทัด ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดศรีอุโมงค์ อำเภอยะเยา
จังหวัดเชียงราย นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์
ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป เนื้อถ้ำจารึกเป็นรูปดวงชะตาซึ่งหักไป ความที่จารึกเป็น
รายชื่อบุคคล ซึ่งมหาสามีเจ้าญาณเทพ วัดบ้านคอน มอบให้ เป็นข้าวัดบ้านหนองให้
คอยทำนุบำรุงวัด โดยให้หลานชื่อเจ้าเถรเป็นผู้ควบคุมดูแล หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามหน้า
ที่ที่ได้รับมอบหมายก็ให้เอาเงินค่าตัวของผู้นั้นไปไถ่คนอื่นมาไว้แทน

"จารึกหลักที่ 106 กิลาจารึกวัดข้างด้อม," ประชุมกิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย
คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 124 - 132 ภาพประกอบ.

เป็นจารึกบนหินชนวนสีเขี้ยว ขนาดกว้าง 36 ซม. สูง 170 ซม. หนา
18 ซม. จารึกอักษรและภาษาไทย คำนที่ 1 มี 42 บรรทัด คำนที่ 2 มี 43 บรร
ทัด คำนที่ 3 มี 35 บรรทัด ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก

กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบาย คำ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป บอกรัตน์จารึกศิลานี้คือ พุทธศักราช 1927 แล้วเล่าย้อนไปถึงเรื่องการทำบุญของพอนมไสคำว่า เมื่อพระมหาธรรมราชาทรงผนวชในวัดป่ามะม่วง พอนมไสคำมีศรัทธาออกบวชในสำนักพระมหาธรรมราชา เมื่อพระมหาธรรมราชาสิ้นพระชนม์ จึงไปบวชในสำนักพระมหาเถรพุทธสาคร ครั้นเมื่อมหาเทวีสิ้นชีวิตก็ไปบวชในสำนักมหาเถรอนุราช หลังจากนั้นพระยาศรีเทพาหาราช จึงลี้ภัยออกมาช่วยราชการบ้านเมือง ในพุทธศักราช 1920 พอนมไสคำ ได้สร้างพระพุทธรูปแล้วถวายที่ที่เป็นเรือนของคนให้เป็นวิหาร ความตอจากนั้นก็กล่าวถึงการทำบุญอื่น ๆ ในการทำบุญนั้น พอนมไสคำได้อุทิศสวนกุศลไปให้พระมหาธรรมราชาและมหาเทวี กษัตริย์ถึงเรื่องพอนมไสคำทำบุญให้แก่พระธาตุของพระมหาธรรมราชาซึ่งออกมาแสดงปาฏิหาริย์ ความในบรรทัดที่ 12 ของคานที่ 2 กล่าวถึงพระยาศรีเทพาหาราชใช้พอนมไสคำให้ไปเฝ้าเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งในครั้งนั้นได้เห็นพระมหาธาตุที่เมืองลำพูนแสดงปาฏิหาริย์ จึงมีใจศรัทธาทำบุญกับพระมหาธาตุที่เมืองลำพูนอีก ความในคานที่ 3 ตั้งแต่บรรทัดที่ 9 เป็นต้นไปเป็นการอุทิศสวนกุศลไปให้แก่ ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ที่พอนมไสคำนับถือ เป็นต้นว่า เจ้าพรหมไชย แล้วเป็นคำอธิบายในตนเองรวมทั้งวงศ์สกุลของตนให้ได้พบแต่ความสุข

"จารึกหลักที่ 107 ศิลารัตน์จารึกบางสนุก," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 133 - 136 ภาพประกอบ.

เป็นจารึกบนหินชนวนสีเขียว ขนาดกว้าง 28 ซม. สูง 52 ซม. หน้า 6 ซม. จารึกอักษรไทย เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย มีความ 29 บรรทัด พระครูอคฺฉริคณญาณ วัดบางสนุก เจ้าคณะอำเภอกิ่งวังขึ้น จังหวัดแพร่ มอบให้แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2489 จารึกหลักนี้ นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สารสังเขป เจ้าเมืองตรอกสลอบ และแครงน มีใจศรัทธาชวนคนอื่น ๆ มาร่วมกันสร้างพระพิมพ์ด้วยศิปาก และดินจำนวนหนึ่ง มีการถวายเป็นของต่าง ๆ เพื่อบูชาแก่พระรัตนตรัย และบรรจุในเจดีย์ ซึ่งก่อด้วยศิลาแลงพอกปูน ก่อเจดีย์เมื่อ พ.ศ. 1882 แล้วให้คน 1 ครอบครัวไว้ดูแลและให้สัตว์เลี้ยงไว้ถวาย

"จารึกหลักที่ 130 จารึกฐานพระพุทธรูปสมัยอยุธยา," ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4.

จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2513. หน้า 267 - 268. ภาพประกอบ.

เมื่อก่อนพุทธศักราช 2497 มีคนร้ายลอบลักขุดกรุลึกลับที่สุดที่ได้ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ (ยอดพุ่มข้าวบิณฑ์) วัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย พระราชประสิทธิ์วิคุณ (ทิม บุตสทินโน) วัดราชธานี ครั่งล่างงสมณศักดิ์ เป็นพระยาโบราณวัตถุนายกได้ทราบจึงรีบไปสกัดกั้น แต่ปรากฏว่าคนร้ายได้ขุดสิ่งของจำนวนมากไปเสียแล้ว พระราชประสิทธิ์วิคุณจึงได้เก็บของที่เหลืออยู่มาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานชั่วคราว ณ วัดราชธานี ปัจจุบันได้จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ในจำนวนวัตถุเหล่านี้ มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์หนึ่งหล่อด้วยสำริด สมัยอยุธยา ประมาณขนาดหน้าตักกว้าง 35 ซม. สูง 50 ซม. ที่ฐานมีคำจารึกเป็นอักษรและภาษาไทย 1 บรรทัด ซึ่งนายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อำนวยการ พระพุทธรูปองค์นี้พระเจ้าแม่ ได้สร้างขึ้นเพื่อไว้ในวัดบูรพาราม

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2514. 130 หน้า. ภาพประกอบ, แผนที่.

หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5 จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นการประมวลจารึกอักษรไทยและภาพลายเส้นจำหลักบนแผ่นหินเกี่ยวกับเรื่องชาคกต่าง ๆ ในชาคกहार้อยชาติที่ประดิษฐานไว้ในเจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ประกอบด้วยจารึกเรื่องชาคก 52 เรื่อง หรือ 52 หลัก และเนื่องจากจารึกเหล่านี้มีอายุมากกว่า 700 ปี จึงปรากฏว่ามีจารึกหลายหลักที่ชำรุดคลบเลือนมาก

สาระของหนังสือนี้ประกอบด้วยเรื่องที่สำคัญ 4 เรื่อง ดังนี้

ประวัติวัดศรีชุม มีรายละเอียดเกี่ยวกับการขุดแต่ง การขุดค้นและบูรณะ
ปูชนียวัตถุต่าง ๆ ไค้แก โบสถ์ วิหารหลวง พระพุทธรูป เจดีย์ใหญ่ เจดีย์น้อย
และวิหารน้อย โดยมีภาพประกอบซึ่งเป็นบันทึกหลักฐานรูปลักษณะของปูชนียวัตถุและถา-
ววัตถุก่อนซ่อมบูรณะและภายหลังจากการบูรณะ มีภาพลวดลายหินจำหลักที่ประทับใจ
ณ ถาวรวัตถุ ภาพของโบราณวัตถุที่ขุดพบในบริเวณวัดในคราวที่บูรณะ ภาพเจดีย์วัด
ศรีชุม ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดศรีชุม ภาพลายสลักบนหินชนวนรอยพระพุทธรูปในอุ-
โมงค์วัดศรีชุม ภาพศิลาจารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม แผนที่บริเวณวัดศรีชุมตลอด
จนแผนผังวัด

ลักษณะของอักษรไทยในศิลาจารึกภาพซากก ผู้จัดพิมพ์ได้เปรียบเทียบ
ลักษณะ พยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ และตัวเลข ที่ใช้ในปัจจุบัน กับ พยัญชนะ
สระ วรรณยุกต์และตัวเลขในจารึก

ผู้จัดพิมพ์ได้คัดเรื่อง พระราชวิจารณ์ว่าควนิทานซากก พระนิพนธ์ในพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนิบาตซากกเล่ม 23 ฉบับพิมพ์ พ.ศ.
2474 มาจัดพิมพ์ประกอบไว้ด้วย เป็นความอธิบายถึงลักษณะและที่มาของหนังสือซา-
กก เหตุที่พระพุทธเจ้านำนิทานซากกมาตรัสเทศนา ประวัติของซากกแต่ละเรื่อง
โดยทรงวิจารณ์ประกอบ

เรื่องที่สำคัญที่สุดในหนังสือนี้ คือ ศิลาจารึกอักษรไทย และภาพลายเส้น
จำหลักเรื่องซากก 52 เรื่อง ที่ประทับในเจดีย์วัดศรีชุม ภาพลายเส้นที่ปรากฏบนศิ-
ลาจารึกเหล่านี้ประกอบด้วยภาพต่าง ๆ เป็นอันมาก ภาพคนซึ่งมีทั้งภาพคนสามัญและ
ภาพกษัตริย์ ภาพเขียนลวดลาย ภาพมงกุฏ เครื่องประดับเกียรติ ภาพเขียนม้า
และราชรถ ภาพเหล่านี้เป็นภาพที่แสดงถึงประวัติการประดับประดาตกแต่งร่างกาย
ในสมัยที่มีการจารึกศิลาว่ามีการตกแต่งประดับร่างกายเช่นเดียวกับที่ไค้จำหลักไว้ใน
ศิลาจารึกทั้งสิ้น และยังมีภาพที่แสดงอิริยาบถ กิริยาอาการเกี่ยวกับการยืน เดิน
นั่งนอน ของคนในสมัยนั้น ๆ ด้วย เช่น การนั่งพับเพียบเวลาเข้าเฝ้ากษัตริย์

อาการที่พระพุทธรูปนั่งพับพางเชิง คือ นั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ แต่พระสงฆ์สาวกนั่งพับเพียบเฝ้าเบื้องหน้าหรือล้อมพุทธบัลลังก์ ส่วนคฤหัสถ์นั่งพับเพียบสองมือประนมไหว้ เป็นต้น ซึ่งผู้จัดพิมพ์ได้กล่าวถึงคุณค่าของภาพจำหลักเหล่านี้ว่า เป็นการแสดงถึงประวัติสังคมในสมัยก่อน ๆ ได้เป็นอย่างดี และยังเป็นประโยชน์ใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์กรรมได้อีกด้วย

ในการจัดพิมพ์ภาพจำหลักนั้น ภาพของชาคกแต่ละเรื่องประกอบด้วยภาพ 3 ภาพ คือ ภาพถ่ายจากศิลาจารึกจริง ภาพถ่ายจากภาพที่คัดลอกมา (Rubbing) และภาพถ่ายเส้นที่เขียนจำลองจากภาพถ่าย ภาพจำหลักเรื่องชาคกทั้ง 52 เรื่องนี้ บางภาพก็มีอักษรจารึกอยู่ด้วย แต่บางภาพก็ไม่มีอักษรจารึก

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์หนังสือนี้ คณะกรรมการ ฯ ผู้จัดพิมพ์ได้จัดพิมพ์เรื่องชาคกโดยสังเขป ซึ่งคัดจากหนังสือนิมาตชาคก ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณมาพิมพ์ประกอบไว้กับภาพชาคกแต่ละเรื่องด้วย แต่ปรากฏว่าชื่อชาคกบางชื่อที่จารึกบนแผ่นศิลาจำหลัก ไม่ตรงกับชื่อชาคกตามนิมาตชาคกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้จัดพิมพ์ เช่นเรื่องโกชาขานิชชาคกในนิมาตชาคก ในจารึกบนแผ่นจำหลักวัดศรีชุม เป็นโคขานิชชาคก ซึ่งคณะกรรมการ ฯ ผู้จัดพิมพ์ชี้แจงไว้ในคำนำว่าชื่อในศิลาจำหลักคงจะผิด เพราะได้สอบถามในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาหลายแห่งเรียกโกชาขานิชชาคกทั้งสิ้น ฉะนั้นในการพิมพ์สังเขปความในชาคกจึงพิมพ์ไปตามชื่อทางคัมภีร์นิมาตชาคก แต่ชื่อในคำอ่านศิลาจำหลัก คงเป็นโคขานิชชาคกตามที่จำหลักไว้

สาระสังเขป เรื่องชาคกที่จำหลักบนศิลาจารึก ณ วัดศรีชุมที่จัดพิมพ์ในหนังสือนี้มี 52 เรื่อง แต่ศิลาจำหลักแผ่นที่ 86 ภาพลบเลือนมากจนไม่อาจพิจารณาได้ว่าเป็นชาคกเรื่องใด ดังนั้นจึงมีศิลาจำหลักที่ศึกษาได้เพียง 51 เรื่อง ดังนี้

เสริวานิชชาคก แผ่นที่ 13 ในภาพนี้ไม่มีอักษรจารึก จากเรื่องชาคก ว่า เป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพ่อค้า

จุลกเศรษฐีชาคก แผ่นที่ 14 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด ความว่า จุลชาคกพระโพธิสัตว์เป็นลูกเศรษฐี

คัตถุณนาหิชาคก แฉนที 15 มีอักษรจาริก 4 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
นาหิคัตถุณนาหิชาคก เรื่องนี้พระโพธิสัตว์เป็นเจ้าพนักงานที่ราควัดสุกึ่งจักชื่อเป็นของหลวง

เทวธรรมชาคก แฉนที 16 มีอักษรจาริก 3 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
เทพธรรมชาคก เรื่องนี้พระโพธิสัตว์เป็นมเหสีสาकुमार พระราชโอรสของพระราชา
พระนามว่า พรหมทัตต์ ในพาราณสีนคร แคว้นกาสิ

กัตถุณนาหิชาคก แฉนที 17 มีอักษรจาริก 7 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
กัตถุณนาหิชาคก พระโพธิสัตว์เป็นพระยากัตถุณนาหิชาคก เป็นลูกพระยาพรหมทัตต์

มทเทวชาคก แฉนที 19 มีอักษรจาริก 3 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
มกชเทพชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระมกชเทพราช เห็นหงอกในหัวและ
ออกบวช

นิโครชชาคก แฉนที 20 มีอักษรจาริก 3 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
นิโครชชาคก พระโพธิสัตว์เป็นกวางชื่อ นิคโรช

กัณธิชาคก แฉนที 23 มีอักษรจาริก 3 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
กัณธิชาคก พระโพธิสัตว์เป็นเทพดาในป่า

คามนิชาคก แฉนที 24 มีอักษรจาริก 3 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
คามนิชาคก พระโพธิสัตว์เป็นราชบุโรหิตพราหมณ์

สุกขวิหริชาคก แฉนที 27 มีอักษรจาริก 4 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
สุกขวิหริชาคก พระโพธิสัตว์เป็นฤาษีชื่อครูศาสดา

คัตถุณนาหิชาคก แฉนที 28 มีอักษรจาริก 4 บรรทัด จาริกชื่อชาคกแต่ศิลา
ชารุค พระโพธิสัตว์เป็นราชบุโรหิตาจารย์

ลักขณาชาคก แฉนที 29 มีอักษรจาริก 2 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
ลักขณาชาคก พระโพธิสัตว์เป็นกวาง

วาทมิลลชาคก แฉนที 31 มีอักษรจาริก 5 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
วาทมิลลชาคก พระโพธิสัตว์เป็นพระยาพราหมณ์

ชราหิชาคก แฉนที 32 มีอักษรจาริก 8 บรรทัด จาริกชื่อชาคกกว่า
ชราหิชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระยาเนื้อ เป็นลูกตัวเนื้อตัวคองบวงตายน

ติปลัดถกมิกชาดก แผนที่ 33 มีอักษรจารึก 9 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า ติปลัดถกมิกโป ความว่า พระโพธิสัตว์เป็น พระยาเนือเป็นลุงลูกเนือตัวที่ต้อง บวงและรอกคาย (เรื่องนี้ไม่มีภาพ แผนกจิลาจำหลัก)

มาตุชชาดก แผนที่ 34 มีอักษรจารึก 5 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า มาตุชชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นญาติแก่ปิตินาราชสีห์และเสือซึ่งเป็นสหาย กัน

มถถกถกชาดก แผนที่ 35 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า มถถกถกชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพฤกษเทพดา เทศนาธรรมแก่พราหมณ์ อันบูชาไฟ

อายาจิตถกชาดก แผนที่ 36 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า อายาจิตถกชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพฤกษเทพดาและเทศนาธรรม แก่เขาทั้งหลาย

นพพานชาดก แผนที่ 37 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า นพพานชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระยาแก่ฝูงลิงอันโลภกิน ณ อามิสต่าง ๆ

กรุงคมิกชาดก แผนที่ 38 มีอักษรจารึก 1 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า กรุงคมิกชาดก

กุกุรชาดก แผนที่ 39 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า กุกุรชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นหมา เทศนาธรรมแก่ทานพระยา

โคชธานีชาดก แผนที่ 40 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า โคชธานีชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นม้า เทศนาธรรมแก่พระยาเจ็ดคน

อาชัญญชาดก แผนที่ 41 มีอักษรจารึก 6 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า โคชธานีชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นม้ามงคล เทศนาธรรมแก่ท้าวพระ ยาเจ็ดคน

วิฏฐกชาดก แผนที่ 48 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า วิฏฐกชาดก (ความชำรุด)

สกณชาดก แผนที่ 49 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดก ว่า

สกุนดาชาดก (ความซำรุก)

คิตติรชาดก แผนที่ 50 (ตัวอักษรซำรุกกลมเลื่อน)

พกชาดก แผนที่ 51 มีอักษรจารึก 5 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า พก
ชาดก (ความซำรุก)

โมรณัจจชาดก แผนที่ 52 มีอักษรจารึก 6 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
โมรณัจจชาดก (ความซำรุก)

กโปตชาดก แผนที่ 54 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
กโปตชาดก (ความซำรุก)

เวฬุกชาดก แผนที่ 55 มีอักษรจารึก 5 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
เวฬุกชาดก (ความซำรุก)

มกสชาดก แผนที่ 56 มีอักษรจารึก 5 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
มกสชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพ่อค้าไปขายสินค้าในบ้านข้างเกวียนเห็น
ขาวเอาขวานเสียบหัวพอ

โรหิณีชาดก แผนที่ 57 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
โรหิณีชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐีให้ขาวไปขายน้ำเมาและสุรา

อารามทูลกชาดก แผนที่ 58 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาดก
ว่า อารามทูลกชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เห็นฝูงลิงเอาน้ำรดต้นไม้รดแล้วฝูง
ลิงถอนไม้เสียบ

วารุณีทูลกชาดก แผนที่ 59 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
วารุณีทูลกชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐีให้ขาวไปขายน้ำเมาและสุรา

เวทัพพชาดก แผนที่ 60 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
เวทัพพชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์เมื่อไปเรียนศิลปศาสตร์ด้วยอาจารย์

นักชัตตชาดก แผนที่ 61 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
นักชัตตชาดก (เรื่องนัภาพซำรุกกลมเลื่อน)

ทุมเมธชาดก แผนที่ 62 มีอักษรจารึก 10 บรรทัด จารึกชื่อชาดกว่า
ทุมเมธชาดก ความว่า พระโพธิสัตว์ได้เป็นอุฎฐราชเทวี

มหาสีลวชาคก แผนที่ 63 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
มหาสีลวชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระมหาสีลวราชในพาราณสี พระยา
โกศลมาซึ่งเอาเมือง

จุลชนกชาคก แผนที่ 64 มีอักษรจารึก 4 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
จุลชนกชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระยาในมิตถิสถานคร

ปุดนปาคิกชาคก แผนที่ 65 มีอักษรจารึก 5 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
ปุดนปาคิกชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐี ปุงแร้ง (นักเลง) กินเหล้าชวน
พระโพธิสัตว์กิน ท่านไม่กิน สั่งสอนให้เขาจำศีลห้า

กีนลชาคก แผนที่ 66 มีอักษรจารึก 2 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า พล
ชาคก (ความขำรุค)

ปัญจาวุทธชาคก แผนที่ 67 มีอักษรจารึก 8 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
ปัญจาวุทธชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์รบค้ายักษ์ ชื่อสิเลสโลมะ

กัญจนขันธชาคก แผนที่ 68 มีอักษรจารึก 7 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
กัญจนขันธชาคก เรื่องนี้พระโพธิสัตว์ โถนาโค้ทอง

ศโยธัมมชาคก แผนที่ 69 มีอักษรจารึก 8 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
ศโยธัมมชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระยาแห่งปุงวานร

ภริวาทกชาคก แผนที่ 71 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
ภริวาทกชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์ตีกลองปุงซ่ากั๊กหนี

สังขธัมมชาคก แผนที่ 77 มีอักษรจารึก 7 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
สังขชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลคนเป่าสังข์ ให้ชวนบิคาหนีศัตรู

อัสสาคนันตชาคก แผนที่ 78 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า
อัสสาคนันตชาคก ความว่า พระโพธิสัตว์ให้ศิษย์ลงใจแม่ท่าน

นันทชาคก แผนที่ 80 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาคกว่า นันท
ชาคก (ความขำรุค)

ขทิวังการชาคก แผนที่ 81 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชา
คกขำรุค

ภาพกัณฑ์ชาคก แผ่นที่ 82 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด จารึกชื่อชาคกวาง
กาลกันนิชาคก (ความชำรุด)

อัครีสสทวารชาคก แผ่นที่ 84 มีอักษรจารึก 3 บรรทัด คำจารึกชื่อ
ชาคกและความชำรุด

แผ่นที่ 86 ภาพชาคกกลมเลื่อนมากจนไม่อาจพิจารณาได้ว่าเป็นชาคกเรื่อง
ใด แต่มีอักษรอยู่ตอนบน 4 บรรทัด ความว่า โภชิสัทฺถ์เป็นราช.... (ชำรุด)
พระเจ้าพาราณสี ราช.... (ชำรุด)

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรและภาษาไทยที่ใช้ในลานนาไทย," โดย ประสาร บุญประ
คอง และ ประเสริฐ ณ นคร. ศิลปากร, 13 (พฤศจิกายน, 2512),
77 - 79.

เป็นจารึกบนหินทรายสีเทา มีส่วนกว้าง 52 ซม. ส่วนสูง 65 ซม.
ส่วนหนา 11 ซม. มี 8 บรรทัด (ต่อไปศิลาหักยังหาไม่พบ) ปัจจุบันศิลาจารึกอยู่
ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดพระธาตุหริภุญชัย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จัง
หวัคลำพูน นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์
ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สาระสังเขป บอกรุสจักรราช 836 (พ.ศ. 2017) เจ้าเหนือหมายดี
หมื่น ผู้เคยเป็นเจ้าเมืองสองแคว ซึ่งกษัตริย์องค์หนึ่งเรียกในจารึกว่า พระเป็น
เจ้าผู้เป็นลูก ให้มาเป็นเจ้าเมือง.... (ความที่ชาคกไปเป็นชื่อเมือง แต่ว่าศิลา
จารึกชำรุด)

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยภาษาไทย และอักษรขอมภาษาบาลี สมัยสุโขทัย,"
โดย ประสาร บุญประคอง และ ประเสริฐ ณ นคร. ศิลปากร,
13 (มกราคม, 2513), 107 - 113.

ศิลาจารึกหลักนี้ได้มาจากวัดกำแพงงาม ตำบลบ้านสวน อำเภอเมือง
จังหวัดสุโขทัย เนื้อวัตถุที่จารึกเป็นหินชนวนสีเขียวซึ่งชำรุด วัดส่วนกว้าง 29 ซม.

ส่วนสูง 101 ซม. ส่วนหน้า 13 ซม. มีจารึก 2 คาน คานที่ 1 มี 31 บรรทัด
คานที่ 2 มี 17 บรรทัด นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ
ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้ ปัจจุบันจารึก
หลักนี้อยู่ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

สาระสังเขป คานที่ 1 : บอกศักราชที่จารึกคือ 1 -- 2 ปีชาลนักษ
กษัตริย์ แต่ศิลาชำรุดเหลือเลขศักราชและตัวท้ายเพียง 2 ตัว ผู้อ่านอธิบายประ
กอบไว้ในหน้าอธิบายคำว่า ผู้อ่านจารึกนี้ไ้สอบค้นศักราช เข้าใจว่าจะเป็นปีชาล
ในมหาศักราช 1272 ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 1893 ความที่จารึกกล่าวถึงเจ้านาย
ผู้ใหญ่องค์หนึ่งในจารึกเรียกว่า เจ้าไทย ไ้ออกผนวชในพุทธศาสนาตั้งแตยังเป็น
เด็ก ได้บวชเรียนอยู่ 8 พรรษา ความต่อไปศิลาชำรุด ความเริ่มชัดตั้งแต่บรรทัด
ที่ 20 กล่าวถึงพระพุทธรูป การทำถนนโดยมีคนช่วยเหลือตามที่โยมของผู้อ่านจารึกสั่ง
ความตอนท้ายเป็นการอธิษฐานขอให้ตนเองไ้ร่ำรวยสมบัติและไ้ไปเกิดในภูมิที่สูงขึ้นไป
ในชาติหน้า

คานที่ 2 : จารึกคำว่า นิพพาน ในบรรทัดแรก บรรทัดที่ 2 เป็นต้นไป
จนถึงบรรทัดที่ 17 จารึกรูปพรหมชั้นสูงคือสุหัสสี ลงมาจนถึงรูปพรหมชั้นต่ำสุด คือ
พรหมปริสัชชา

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทย," โดย ประสาร บุญประคอง และ
ประเสริฐ ณ นคร. ศิลปากร, 13 (มีนาคม, 2513), 93 - 100.

ศิลาจารึกนี้ไ้มาจากวัดพระสิงห์ ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่ เดิมอยู่ที่วัดตะโปทาราม(วัดลำเปียง) ย้ายไปไว้ที่วัดพระสิงห์พร้อมกับพระ
พุทธรูป 1 องค์ เมื่อ พ.ศ. 2485 ปัจจุบันอยู่คานหลังพระวิหารวัดพระสิงห์ จัง
หัดเชียงใหม่

เนื้อวัดคฤที่จารึกเป็นหินทรายสีเทา วัดส่วนกว้างไ้ 57 ซม. ส่วนสูง
143 ซม. ส่วนหน้า 23 ซม. มีจารึก 2 คาน คานที่ 1 มี 23 บรรทัด คานที่
2 มี 22 บรรทัด นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบายคำ ศาสตราจารย์
ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สารสังเขป มีรูปดวงชะตาและเลขศักราช 854 ความตอนต้นของศิลาจารึกบอกศักราช 854 (พ.ศ. 2035) อันเป็นที่สร้างวัด กล่าวถึงพระยาผู้มีนามว่า ธรรมราชภูมิบาล ผู้เป็นหลานโคกครองเมืองพิง หรือ เมืองปิงเชียงใหม่ มีพระนามว่า พระศรีสัตถธรรมมหาบรมจักรพรรดิธรรมราชบพิตร มีอรรคมเหสีนามว่า อดะตะปาเทวี พระนางขอที่ดินจากพระสวามีโคก จึงไต่อากรหาพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ 5 รูป กังมีนามปรากฏในจารึก และพระสงฆ์อื่น ๆ รวม 100 รูป มาประชุมกัน เพื่อสร้างวัดกะโปหารามขึ้น กล่าวถึงเจ้าเมืองเชียงรายชื่อ ปี่คน ผู้เป็นลุง และกล่าวถึงข้าราชการคนอื่น ๆ ที่เป็นช่างตามที่มีนามปรากฏในจารึก ก็ได้มาช่วยในการสร้างวัดจนสำเร็จ เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงได้กำหนดเขตที่ดินให้แก่วัดพร้อมทั้งมอบคนและทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ให้แก่วัด.

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทย," โดย ประสาร บุญประคอง และ ประเสริฐ ฦ นกร. ศิลปากร, 14 (กันยายน, 2513), 87 - 93.

ศิลาจารึกหลักนี้ได้มาจากหน้าศาลากลางจังหวัดลำปาง ตำบลหัวเวียง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และปัจจุบันตั้งอยู่ที่หน้าศาลากลางจังหวัดลำปาง เนื้อวัดอยู่ที่จารึกเป็นหินชนวนสีเขียว กว้าง 51 ซม. สูง 110 ซม.หนา 7.5 ซม. มีคำจารึก 2 คาน คานที่ 1 มี 15 บรรทัด คานที่ 2 มี 15 บรรทัด นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่านและอธิบาย ศาสตราจารย์ คร.ประเสริฐ ฦ นกร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

สารสังเขป มีรูปดวงชะตาอยู่ที่คานที่ 1 ความที่จารึกตอนต้นบอกศักราช 1424 (จ.ศ. 864, พ.ศ. 2045) แล้วเป็นความอธิบายรูปดวงชะตาโดยละเอียด ความที่จารึกเป็นเรื่องการทำบุญของบุคคลผู้หนึ่งซึ่งเป็นข้าของกษัตริย์ และข้าราชการ โดยได้ถวายเงินล้านเบี้ยให้พระสงฆ์ที่คอยฉันท์เพื่อใช้เป็นค่าอาหารพระสงฆ์ และได้ไถ่คน 12 ครัว ไว้เป็นข้าพระในการบำเพ็ญกุศลครั้งนี้ มีพระสงฆ์นาม

ว่า เจ้าพุทธนิมิตจารย์เป็นประธาน บุญกุศลในการนี้อุทิศไปให้ พระอัครราชมาคา
พระมหาเทวีเจ้า ผู้เป็นพระมารดาของพระเจ้าแผ่นดิน

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม และ ภาษาไทย จ.ศ. 858," โดย เติม
มีเต็ม และ ประสาร บุญประคอง. ศิลปากร, 14(พฤศจิกายน,
2513), 95 - 100.

ได้มาจากวัดเชียงราย ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
ปัจจุบันศิลาจารึกอยู่ที่วัดเชียงราย

เนื้อวัตถุที่จารึกเป็นหินทรายสีเทา ส่วนกว้าง 45 ซม. สูง 144 ซม.
หนา 12 ซม. มีอักษรจารึก 2 คำน คำนที่ 1 มี 17 บรรทัด คำนที่ 2 มี 14
บรรทัด นายเติม มีเต็ม เป็นผู้อ่าน นายประสาร บุญประคอง ตรวจแก้และ
อธิบายคำ

สาระสังเขป คำนที่ 1 มีรูปดวงชะตาในคำนที่ 1 แต่ศิลาชำรุดตัวเลข
ลบเลือนหมดแล้ว ความตอนต้นบอกศักราชเป็นจุลศักราช 858 (พ.ศ. 2039) สม
เด็จพระเป็นเจ้าชื่อ ศรีธรรมมหาบรมจักรวรรดิธรรมิกราชาธิราช ให้ที่นาและคน
เป็นข้าแก่วัดบ้านคาน และบอกชื่อข้าราชการที่พระองค์สั่งให้จัดการจารึกศิลานี้ขึ้น
แล้วให้ฝังไว้ ในคำนที่ 2 มีรูปดวงชะตา ความที่จารึกเป็นรายชื่อบุคคลที่มอบให้
เป็นข้าวัด

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทยฝักขาม ภาษาไทย จ.ศ.859," โดย เติม มีเต็ม
และ ประสาร บุญประคอง. ศิลปากร, 14(มกราคม, 2514),
115 - 119.

ได้มาจากพุทธสถาน ตำบลข้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
ใหม่ ปัจจุบันศิลาจารึกอยู่ที่พุทธสถาน จังหวัดเชียงใหม่

วัตถุที่จารึกเป็นหินทรายสีแดง ขนาดกว้าง 44 ซม. สูง 67 ซม.
หนา 8 ซม. มีความจารึกอยู่ 2 คำน คำนหนึ่ง มี 15 บรรทัด อีกคำนหนึ่งมี 10

บรรทัด นายเทิม มีเต็ม เป็นผู้อำนวยการ บัญชีประคอง ตรวจแก้และอธิบายคำ

สารสังเขป กำนันที่มี 15 บรรทัด : มีรูปดวงชะตา ในคำจารึกตอนต้น บอกศักราชเป็นจุลศักราช 859 (พ.ศ. 2040) พระมหาเทวีมอบคนครัวหนึ่งให้ดูแลรักษาพระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดแห่งนี้ และให้ฝังจารึกนี้ไว้ อุทิศบุญกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดิน

กษัตริย์ที่มี 10 บรรทัด : จารึกขึ้นก่อนกษัตริย์ที่มี 15 บรรทัด 11 ปี ความตอนต้นเป็นคำอุทิศยกหลานให้เข้าพระวัดแก้วหลาย แล้วบอกนามบุคคล 3 คนที่ยกหลานให้แก้ววัด ความตอนท้ายของจารึกอ้างถึงพระและขรราวาสที่รับทราบในเรื่องนี้

"คำอ่านศิลาจารึกอักษรไทย และภาษาไทย จ.ศ. 858," โดย เทิม มีเต็ม และ ประสาร บัญชีประคอง. ศิลปากร, 14 (มีนาคม, 2514) 82 - 87.

ศิลาจารึกหลักนี้ไ้มาจากวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันอยู่ที่คานซ้ายประตูพระวิหาร วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

วัตถุที่จารึกเป็นหินทรายสีเทา กว้าง 53 ซม. สูง 61 ซม.หนา 9.5 ซม. นายเทิม มีเต็ม เป็นผู้อำนวยการ บัญชีประคอง ตรวจแก้ และอธิบายคำ

ศิลาจารึกหลักนี้มีอักษรเหลืออยู่เพียง 8 บรรทัด ต่อจากนี้ศิลาหักไป นายประสาร บัญชีประคอง ชี้แจงไว้ในหน้าอธิบายคำว่า ไ้มอบให้ นายเทิม มีเต็ม ค้นหาสำเนาจารึกที่อยู่ในแฟ้มของจารึกจังหวัดเชียงใหม่ ก็ได้พบสำเนาจารึกซึ่งเดิม ใช้ผ้าขาวอัดสำเนาจารึกไว้เป็นตอน ๆ แต่ความที่อัดสำเนาไว้ไม่สู้ชัดเจนนัก เมื่ออ่านแล้วปรากฏว่าเนื้อความในสำเนาจารึก

คิดคือเป็นความเดียวกันกับความในศิลาจารึก จึงนับว่าเป็นคำจารึกเรื่องเดียวกัน มีความทั้งสิ้น 23 บรรทัด ส่วนตัวศิลาจารึกที่หักหายไปนั้น ยังสืบหาไม่พบ

สาระสังเขป เนื้อคำจารึกมีรูปดวงชะตา ความในจารึกตอนต้นบอกศักราชเป็นจุลศักราช 858 (พ.ศ. 2039) มหาสามีญาณวิลาสเจ้าคนไถ่ถวายวัดศรีบุญหรือวัดศรีบุญเรื่องให้เป็นวัดของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์จึงประทานพระพุทธรูปองค์หนึ่งให้ประดิษฐานไว้ที่วัดศรีบุญเรื่อง พร้อมกับพระราชทานที่นาและคน 12 ครัว แก้วตามที่มีรายนามปรากฏในจารึก ทั้งนี้มีผู้ไต่ไข่งานเมืองแถบคคลเหล่านั้น บุญกุศลจากการนี้อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ นอกจากนี้ในจารึกยังกล่าวถึงเรื่องการทำบุญของคนอื่น ๆ คือ ในจุลศักราช 822 (พ.ศ. 2003) หมื่นญาณเทวา กับ นักบุญคนอื่น ๆ ไถ่คนไว้ให้วัด 1 ครัว และพระมหาสามีเจ้าให้คน 3 ครัวเป็นข้าพระ ความตอนท้ายของจารึกบอกนามผู้ที่รับทราบเรื่องการทำบุญของพระเจ้าแผ่นดินในจุลศักราช 858 ซึ่งพระองค์ให้จารึกศิลาขึ้นและให้ฝังไว้.

"ทรงพระกรุณาให้แต่งตั้งพระราชพงสาวคารย่อ เมื่อปีวอก พ.ศ. 2223 ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์." ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 93 - 103.

เรื่อง "ทรงพระกรุณาให้แต่งตั้งพระราชพงสาวคารย่อ..." ฉบับนี้ ที่จริงคือพระราชพงสาวคาร ที่เรียกกันว่า พระราชพงสาวคารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิคิ

ประวัติของหนังสือพระราชพงสาวคารฉบับนี้ และสาระสังเขปพระราชพงสาวคารกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ที่ 1 จนถึง แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือกุญแจ "พระราชพงสาวคารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิคิ" หน้า 264. ในวิทยานิพนธ์นี้.

"ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรูปจำลอง." ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1.

จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 32 - 33.

สมเด็จพระนารายณ์มีพระบรมราชโองการให้สร้างพระพุทธรูปจำลองและให้ประดิษฐานไว้ ณ วัดจุฬามณี เมื่อปีออก พ.ศ. 2223 พร้อมทั้งให้จารึกศิลาขึ้นไว้ คำจารึกที่จัดพิมพ์นี้คัดสำเนาจาก ศิลาจารึกวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก

สาระสังเขป ความตอนต้นกล่าวถึงเรื่องในจุลศักราช 826 (พ.ศ.2007) ซึ่งเป็นปีที่ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถพิตรเป็นเจ้า ให้สร้างวัดจุฬามณี ขึ้นเพื่อเป็นที่เสด็จออกผนวช ในครั้งนั้นเมืองที่เป็นเอกราช 3 เมือง คือ พญาลานช้าง มหาราชพญาเชียงใหม่และพญาหงสาวดี ได้แต่งเครื่องอัฐบริขารมาถวาย ในจุลศักราช 827 (พ.ศ. 2008) ปีระกานักษัตร เดือน 8 ขึ้น 14 ค่ำ พระองค์เสด็จออกผนวช มีผู้นบวชในครั้งนั้นอีก 2353 คน พระองค์ทรงผนวชได้ 8 เดือน 15 วัน ทรงลาผนวชในเดือน 5 แล้วเสด็จไปเสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา

ความต่อจากนี้ไปเป็นเรื่องการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ใน พ.ศ. 2223 เรื่อง การประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในมณฑล พ.ศ. 2224 และเรื่องการพระราชทานข้าพระ.

"พระราชทานบรรดาศักดิ์." ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดย

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 79.

เรื่องพระราชทานบรรดาศักดิ์นี้ อ่านและแปลจากสำเนาจารึกลานทอง เก็บอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจารึกเป็นภาษาขอม จารึกขึ้นใน พ.ศ. 1410 (พ.ศ. 2031)

สาระสังเขป เป็นพระราชโองการ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้

นายพรหมเป็นที่ขุนอินทากรในปีมะแม มหาศักราช 1410 ตรงกับ พุทธศักราช 2031 (พุทธศักราช 2031 ตามจารึกนี้ นับปีนักษัตรตามแบบลังกา เป็นปีมะแม นับตามแบบไทย เป็นปีวอก)

"พระราชทานสมณศักดิ์." ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 26.

เรื่องพระราชทานสมณศักดิ์นี้ อ่านและแปลจาก สำเนาจารึกลานทอง ในพระบรมธาตุเมืองพิจิตรเก่า ความที่จารึกเป็นภาษาขอม จารึกใน พ.ศ.1959 ตรงในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาเจ้า

สารสังเขป เป็นพระราชโองการของพระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ที่พระราชทานสมณศักดิ์ให้เจ้าเงาะพุทธสาคร ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระครูธรรมโมลีศรีราชบุตร์ในปีมะแม พุทธศักราช 1959 (ในจารึกนี้พุทธศักราช 1959 เป็นปีมะแม เป็นการนับปีนักษัตรตามแบบลังกา)

"พระราชทานสมณศักดิ์." ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 28.

เรื่องพระราชทานสมณศักดิ์นี้อ่านและแปลจากสำเนาจารึกลานทองในครุพระบรมธาตุสุพรรณบุรี จารึกเป็นภาษาขอม เลขศักราชบางตัวในจารึกชำรุด แต่ปีนักษัตรยังอ่านได้ชัด วันเดือน ชำรุดบ้าง จากการสันนิษฐานของคณะกรรมการผู้จัดพิมพ์ ศักราชดังกล่าวตรงกับมหาศักราช 1357 หรือ พุทธศักราช 1978 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2

สารสังเขป เป็นพระราชโองการของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 มหาจักรพรรดิราชา และพระราเมศวร พระราชทานสมณศักดิ์ให้พระมหาเถรสาวิบุตร เลื่อนขึ้นเป็นพระมหาเถรปิยทัตถ์ศรีสารีบุตรในปีเถาะ มหาศักราช 1 - 5 - นักษัตรขึ้น 3 คำ

"พระราชทานสมณศักดิ์," ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 30.

เรื่องพระราชทานสมณศักดิ์นี้ อ่านและแปลจากสำเนาจารึกลานทอง เก็บอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จารึกเป็นภาษาขอม ใน ม.ศ. 1365 (พ.ศ. 1986) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2

สารสังเขป เป็นพระราชโองการ พระราชทานสมณศักดิ์ ให้เจ้านิทรยัตน์เลื่อนขึ้นเป็นเจ้ารัตนโมลีศรีไตรโลกย์เมื่อปีกุน มหาศักราช 1365.

"สร้างพระพุทธรูปเทวสถาน," ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี. พระนคร, 2510. หน้า 27.

คำจารึกนี้อยู่กับรอยพระพุทธรูปเทวสถาน ซึ่งปัจจุบันรอยพระพุทธรูปอยู่ที่วัดควรวินเวศ ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าเค็มรอยพระพุทธรูปนี้ประดิษฐานอยู่ที่สถานที่ใดมาก่อน

จารึกนี้ นายป่วน อินทุวงศ์ เปรียญ (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์) เคยแปลไว้ครั้งหนึ่งซึ่งไ้คงพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย เป็นจารึกหลักที่ 12 ในภายหลังคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี ได้นำมาแปลใหม่อีกครั้งหนึ่งโดยแปลจากสำเนาคำแปลจารึกภาษามคธ ในการแปลครั้งที่ 2 นี้ ปรากฏว่ามีข้อความแตกต่างไปจากคำแปลของจารึกหลักที่ 12 ในสาระสำคัญ¹⁰ ดังนี้

สารสังเขป ในปี พ.ศ. 1970 ซึ่งเป็นปีที่พระธรรมิกธรรมราชาธิราชหรืออีกพระนามหนึ่ง พระศรีสุริยพงศ์บรมบาลมหารธรรมราชาธิราช เจ้าเมืองชัยนาท

¹⁰ ดูสารสังเขปจารึกหลักที่ 12 หน้า 66-67 ประกอบ.

มีพระชนมายุครบ 26 ปีบริบูรณ์ พระองค์เป็นราชบุตรของพระสุรเชษฐพลธร วรรณม
 ราชาธิราชเจ้า มีรับสั่งให้พระศิริสุเมธังกรตั้งชื่อนายก เป็นผู้อำนวยการสลักพระพุทธร
 บาทศิลาคุปป์ขึ้น ให้เหมือนกับรอยพระพุทธรบาทบนยอดเขาสุมนันตัญญูในลังกาทวิป ที่พระ
 มหาธรรมราชาผู้เป็นพระชนกของพระองค์ได้เคยให้พระมหาเถรวิทิตวงศ์ไปจำลองมา
 ไว้ที่เมืองสุโขทัย

"สร้างพระอิศวรสำริด และซ่อมแปลงพระมหาธาตุกับทั้งวัดบริพัตร เมืองกำแพงเพชร
 ปีมะเมีย พ.ศ. 2053 ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2," ประชุม
จดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอก
 สารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. สำนักนายกรัฐมนตรี
 พระนคร, 2510. หน้า 29.

คำจารึกเรื่องนี้เป็นจารึกเดียวกันกับศิลาจารึกหลักที่ 13 ที่จัดพิมพ์อยู่ใน
 หนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย
สารสังเขป คุที่สารสังเขปเรื่อง "จารึกหลักที่ 13 จารึกบนฐานพระ
 อิศวร เมืองกำแพงเพชร" หน้า 67-68 ในวิทยานิพนธ์นี้

กฎหมายตรา 3 ควาง. 5 เล่ม. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505 - 2506.

กฎหมายที่รวบรวมขึ้นไว้ในกฎหมายตรา 3 ควาง เป็นกฎหมายครั้งกรุง
 ศรีอยุธยา ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ชำระและเรียบเรียงขึ้นไว้ เมื่อจุลศักราช 1166 (พ.ศ. 2347) และโปรด
 เกล้าให้อาลักษณ์ชุบเส้นหมึก ใน จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) เป็นฉบับหลวง 3
 ชุด เก็บไว้ที่ห้องเครื่อง: หอหลวง และศาลหลวง กฎหมายตรา 3 ควางฉบับ
 หลวงทั้ง 3 ชุดนี้ สอบทานโดยอาลักษณ์ 3 คน และประทับตราพระราชสีห์ ตรา
 ครุสีห์ และตราบัวแก้ว ทุกเล่ม หนังสือกฎหมายตรา 3 ควาง ฉบับหลวง 3 ชุด
 นั้น ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 79 เล่ม เก็บรักษาอยู่ที่กระทรวงยุติธรรม 37 เล่ม
 และที่หอสมุดแห่งชาติ 42 เล่ม นอกจากฉบับหลวงตรา 3 ควาง 3 ชุดนี้แล้ว ยังมี
 มีกฎหมายตรา 3 ควางฉบับรองทรงซึ่งเขียนสำเร็จใน จ.ศ. 1169 (พ.ศ. 2350)

ฉบับรองทรงเป็นฉบับที่มีเอกลักษณ์สอบทานเพียง 2 คน และมีไค้ประทับตรา 3 ดวงไว้
ปัจจุบันเหลือตกทอดมาเพียง 17 เล่ม อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ

ประวัติการจัดพิมพ์หนังสือกฎหมายตรา 3 ดวง ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระ
ยาศาปณิกโกศล (โหมค อมาตยกุล) ได้ตีพิมพ์กฎหมายนี้ขึ้นไว้เพียงเล่มหนึ่งเมื่อ
พ.ศ. 2392 ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2416 หมอบรัดเลย์ได้ตีพิมพ์กฎหมายนี้
ออกจำหน่ายรวมเป็นฉบับพิมพ์ 2 เล่ม เรียกว่า กฎหมาย 2 เล่ม หรือกฎหมาย
หมอบรัดเลย์ ต่อมา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงจัดบท
ขึ้นใหม่ และทรงอธิบายหมายเหตุไว้บ้าง แล้วโปรดให้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2444 ซึ่ง
เป็นที่รู้จักกันในนามว่า "กฎหมายราชบุรี" เป็นหนังสือ 2 เล่มจบ ครั้นถึง พ.ศ.
2473 โรงพิมพ์นิติศาสตร์ได้ถ่ายทำแม่พิมพ์จากสมุดไทย พิมพ์เผยแพร่ไว้ในชุดประชุม
กฎหมายไทย และต่อมามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองมอบให้ นายโรแบร์ต
แลงกาต์ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสเป็นผู้อธิบาย และไค้พิมพ์ออกเผยแพร่เป็น ฉบับพิมพ์
3 เล่ม เมื่อ พ.ศ. 2481 - 2482 เรียกว่า "ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1" จุล
ศักราช 1166" พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง¹¹ และใน พ.ศ. 2505 - 2506 องค์
การคำของคุรุสภาได้จัดพิมพ์หนังสือกฎหมายตรา 3 ดวงขึ้น โดยพิมพ์ตามฉบับที่มหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองจัดพิมพ์ ในการพิมพ์ครั้งนี้พิมพ์เป็นหนังสือ 5 เล่ม
ชุด ประกอบด้วยกฎหมายเทียบบาลพระธรรมนูญ พระอัยการพรมศักดิ์ พระอัยการคำ
แห่งนาพลเรือนทหารหัวเมือง พระอัยการบานแฉก พระอัยการลักษณะรับฟ้อง
พระอัยการลักษณะพะยาน กฎหมายลักษณะพิชิตนาคำน่าลุ่มเพลิง พระอัยการลักษณะ
ตระลาการ พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ พระอัยการลักษณะนิ้วเมีย พระอัยการทาส

¹¹ กรมศิลปากร, "คำนำ" กฎหมายเล่ม 1. รวบรวมโดย พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,
2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พจนานพ พลโทอัมพร
ศรีชัยยันต์ วันที่ 13 ธันวาคม 2513). หน้า ก - ค.

พระอัยการลักพาลูกเมียผู้คนท่าน พระอัยการลักษณะมรคก พระอัยการลักษณะภูนี้
 พระอัยการเบิกเสรีจ พระอัยการลักษณะวิวาทที่คำกัน พระอัยการลักษณะโจร พระ
 อัยการอาญาหลวงอาญาราชฎา พระอัยการภมุกสิก กฎพระสงฆ์ กฎ 36 ข้อ พระ
 ราชบัญญัติ พระราชกำหนดเกา และพระราชกำหนดใหม่

สาระสังเขป กฎหมายที่ออกใช้ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จน
 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เทาที่คนไคมี พระอัยการลักษณะพยาน ลักษณะ
 พิสูจน์ค่าน้ำลุยเพลิง พระอัยการอาญาราชฎา พระอัยการอาญาหลวง พระอัยการ
 ลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะลักพา พระอัยการลักษณะโจร พระอัยการเบิก
 เสรีจว่าค้ายที่คิน พระอัยการลักษณะฉ้อฉล พระอัยการทาส พระอัยการลักษณะ
 ภูนี้ พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนทหารหัวเมือง พระอัยการ ภมุกสิกและภมุกตเหียร
 บาล มีสาระสังเขปดังนี้

จากหนังสือกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1

"กฎหมายตรา 3 ดวง" (หน้า 69 - 159) ประกาศใช้เมื่อศักราช 720 ปี
 ชวศ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีบรมไตรโลกนาถรณนามงกฎเทพมุนษุวิสุตธิ
 สุริยวงษ องค์พุทธางกูรบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เป็นกฎหมายรักษาระเบียบวิ
 นัย ความสงบ ตลอดจนความปลอดภัยในพระบรมมหาราชวัง และองค์สมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยบทบัญญัติ 184 บท ว่าค้ายเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ ตอนต้นของ
 กฎมณเฑียรบาลระบุประเทศไกลเคียงที่ส่งคนไม่เงินทองมาเป็นเครื่องบรรณาการ
 และเมืองพญามหานคร 8 เมือง ที่ได้นำพระพิพัฒน์สัตยา เรื่องที่เกี่ยวกับเชื้อพระวงศ์
 มีกำหนดจำแนกลำดับชั้นพระราชกุมาร และพระราชนิกคา กำหนดเครื่องราชอิสริยยศ
 สำหรับพระราชกุมาร และกำหนดการลงอาญาลูกหลวง มีบทกำหนดเครื่องยศสำหรับ
 ขุนนาง บทบัญญัติเกี่ยวกับการเข้าออกพระราชฐาน ระเบียบการตามเสด็จโดยทาง
 ชลมารค ระเบียบการตามเสด็จเมื่อเสด็จ ออกเลี้ยงในสนามไชยสนามจันทร์ เมื่อ
 เสด็จขึ้นเขาเขาถ้ำ ขึ้นปราสาทเขาวิหาร เมื่อเสด็จทรงม้าทรงช้างและเสด็จคล้อง
 ช้าง ระเบียบการรักษาช้างป่าและสมโภชช้าง ระเบียบเกี่ยวกับการออกศึกสงคราม

ทั้งในการยกทัพไปทำศึกและเมื่อข้าศึกมาถึงเมืองรวมทั้งการบำเหน็จความชอบ และการลงอาญา เนื่องจากการศึกสงคราม บทบัญญัติว่าด้วยเรื่องการสวมเสื้อสนอบที่ใ้ รับประทาน กำหนดระเบียบการเจรจากันในระหว่างเขาเผ่า วินัยของข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายใน พร้อมทั้งกำหนดโทษผู้ที่ไม่ดี กำหนดความผิดและโทษฐาน กฎ โทษฐานชักพระราชโองการตลอดจนกำหนดโทษอันเนื่องจากความผิดในเรื่อง ชู้สาวในพระราชสำนัก มีบทบัญญัติว่าด้วยการห้ามข้าราชการรีดไถราษฎร เรื่องการ สงวนหลักเขตแดนของชาติ กำหนดพระราชพิธีใน 12 เดือนและกล่าวถึงรายละเอียด ในการพระราชพิธีนั้น ๆ กำหนดระเบียบการปฏิบัติของโหร กำหนดระเบียบวาระ พระราชอิริยาบถ และตอนท้ายของกฎหมายเหียรบาลมีกำหนดราชาศัพท์สำหรับเครื่อง อุปโภค เครื่องบริโภค และการรับพระบันฑล

"พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" (หน้า 219 - 277) ประกาศใช้ เมื่อศักราช 1298 ปีจอ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนายกคิลินุ์เป็นเจ้า เกล้าภูมตพลสดอาณาจักรอัครบุรีโสภณบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว มี 28 บท เป็น ประกาศกำหนดศักดินา ตำแหน่งยศและหน้าที่ของข้าราชการไทยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่าย ใน ไ้แก่พระราชโอรสที่ไ้เฉลิมพระราชมตเหียรเป็นที่มหาอุปราช พระอนุชา พระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ท้าววรจันทร์ ท้าวนางพระสนมและนาง กำนัล มีตำแหน่งชื่อและนากำหนดของข้าราชการฝ่ายหน้า ตั้งแต่ตำแหน่งแรกคือ ตำแหน่งเจ้าพญามหาอุปราชชาติวรวงษ์ของคภักดีบดินทรสุรินทร เตโชไชยมหัยสุริยภักดี แสนญาธิราช ถือศักดินาสูงสุดคือศักดินา 10000 เป็นต้นไป จนถึงตำแหน่งไพร่ตาง ๆ ซึ่งถือศักดินา 10 ไร่ เป็นอย่างต่ำ และตอนท้ายมีกำหนดศักดินาไว้สำหรับยาจก วณิพก ทาษ ลูกทาษ ซึ่งถือศักดินากนละ 5 ไร่

"พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" (หน้า 278 - 327) ประกาศ ใช้คราวเดียวกันกับพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน มี 31 บท ตอนแรกเป็นกำหนด ศักดินาตำแหน่งยศและหน้าที่สำหรับผู้อยู่ในราชการ ตั้งแต่ตำแหน่งสูงสุดคือเจ้าพญา มหา เสนาบดีวิริยภักดีบดินทรสุรินทรทฤาไชยอะโยภพิริยปราชกรมภาหุ สมุหะพระกลาโหม

ถือศักดินา 10000 จนถึง โพรเลตศักดินา 10 ศักดินาของยาจกฉิบหาย ทาน และลูกทาสศักดินาคนละ 5 ไร่ ตลอดจนกำหนดศักดินาของข้าราชการที่ออกจากราชการแล้ว ศักดินาของภรรยาข้าราชการประเภทต่าง ๆ ศักดินาของพระภิกษุสามเณร พราหมณ์และชีปะขาว และในบทที่ 31 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของกฎหมายนี้เป็นประกาศ กำหนดศักดินา ตำแหน่งยศ และหน้าที่ของข้าราชการที่รับราชการอยู่ ณ หัวเมือง เอก โท ศรี จัตวา

จากหนังสือกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 2

"พระไอยการลักษณะรับฟ้อง" (หน้า 27 - 67) หรือกฎหมายลักษณะรับฟ้อง ที่ประกาศใช้เมื่อศักราช 1899 ปีมะแม ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุนทรจักรพรรดิราชาธิราชราเมศวรธรรมิกราชเคโชไชยเทพศรีภูวนาธิเบศบรมนาถพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว คือบทที่ 1 - 20 และบทที่ 32 - 56 ซึ่งประกาศใช้ในศักราช 1926 ปีระกา ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิราเมศวรบรมนาถพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ส่วนกฎหมายลักษณะรับฟ้อง บทที่ 21 - 31 เป็นกฎหมายลักษณะรับฟ้องที่ออกเพิ่มเติมในศักราช 1591 ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง บทที่ 1 กำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับบุคคล 7 จำพวกที่ต้องห้ามมิให้ฟ้องคดี บทต่อ ๆ ไป กล่าวถึงลักษณะความที่รับฟ้องได้หรือไม่ได้ และกำหนดอายุความฟ้องร้องกฎหมายบทที่ 21 - 31 เป็นบัญญัติว่าด้วยการคัดฟ้อง คัดสำนวน ในบทที่ 32 - 56 นั้น เป็นบัญญัติว่าด้วยลักษณะเผชิญพยาน คือการสืบพยาน คัดพยาน คือขู่เชือดหรือเสียมสอนพยาน ลักษณะประวิงความ - ลักษณะการแก้ต่างหรือแก้ความ

"พระไอยการลักษณะภยาน" (หน้า 68 - 104) หรือ กฎหมาย - ลักษณะพยาน มีบทบัญญัติ 68 บท ซึ่งประกาศใช้เมื่อศักราช 1894 ปีชาล ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมนาถบรมนาถพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

ว่าด้วยเรื่องการสืบพยาน ตอนต้นกล่าวถึงโทษแล้วกล่าวถึงลักษณะและคุณสมบัติ 6 ประการของผู้ที่จะเป็นพยานในคดีความได้ และลักษณะบุคคล 33 จำพวกที่มีอาจเป็นพยานได้ จำแนกประเภทของพยาน 3 ประเภท กล่าวถึงสิ่งที่พยานจะต้องปฏิบัติในเวลาที่ให้ปากคำและหลักการวินิจฉัยถ้อยคำของพยาน

"พิสูทคำนำลุยเพลิง" (หน้า 105 - 122) หรือกฎหมายลักษณะพิสูทน์ คำนำลุยเพลิง ประกาศใช้เมื่อศักราช 1899 ปีมะแม ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ตรีสินธุบรมจักรพรรดิบรมวรวงกรมมหาดราชาธิราชเจ้า มี 11 บท เป็นเรื่องการพิสูทน์ความจริงเท็จของคู่ความ บทที่ 1 - 8 เป็นบทบัญญัติว่าด้วยวิธีการต่าง ๆ 7 ประการที่กำหนดให้เป็นวิธีพิสูทน์ความบริสุทธิ์ของคู่ความ มี ลวงตะกั่ว สาบาน ลุยเพลิง คำนำ ขึ้นน้ำ หรือขามปากแข็งกัน ตามเทียน คนละเล่มเท่ากัน บทที่ 9 เป็นคำสั่งจาธิฐาน บทที่ 10 เป็นโองการคำนำ บทที่ 11 เป็นโองการลุยเพลิง บทที่ 9 - 11 อาศัยเป็นยูอันในเวลาที่ถูกความ จะกระทำการพิสูทน์ความบริสุทธิ์ของตนเอง

"พระไอยการลักษณะฉัวเมีย" (หน้า 205 - 284) หรือกฎหมายลักษณะฉัวเมีย ประกาศใช้เมื่อศักราช 1904 ปีชวด ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศศรีบรมจักรพรรดิราชาธิบดีเป็นเจ้าอยู่หัว มีบทบัญญัติ 70 บท ส่วนกฎหมายลักษณะฉัวเมีย ที่ประกาศเพิ่มเติมคือ บทที่ 71 - 134 นั้น ประกาศใช้เมื่อศักราช 1905 ปีฉลู กฎหมายลักษณะฉัวเมีย บทที่ 1 - 70 ว่าด้วยลักษณะภรรยา 3 ลักษณะ ลักษณะการเป็นชู้ภรรยาสามีของหญิงชาย ทั้งที่เป็นขราวาสและเป็นภิกษุ สามเณร และโทษที่จะได้รับในการเป็นชู้ การวิวาทกันในระหว่างสามีภรรยา การหย่าร้างกัน และการขาดจากการเป็นสามีภรรยา บทที่ 71 - 134 ว่าด้วยสินบริ-คนห์ สินเคิม เรื่องการเป็นชู้ของชายต่อบุตรีหรือหญิงทาสของผู้อื่น ว่าด้วยโทษของผู้ชู้ก่อด และลักษณะมูลวิวาทระหว่างชายหญิงโดยที่มีสาเหตุเกี่ยวเนื่องมาจากบิดามารดาของชายหญิงนั้น

"พระไอยการทาช" (หน้า 285 - 343) กฎหมายลักษณะทาสที่ออกใช้
ในสมัยอยุธยา มีบทบัญญัติทั้งสิ้น 104 บท บทที่ 1 - 80 และบทที่ 81 - 90 ออก
ใช้ในศักราช 1359 ปีมะแม และศักราช 1559 ปีฉลู ส่วนบทที่ 91 - 104
ออกใช้ในศักราช 1267 ปีกุน

กฎหมายลักษณะทาสบทที่ 91 - 104 ซึ่งออกใช้ในศักราช 1267 ปีกุน
(ไม่ปรากฏพระนามพระเจ้าแผ่นดิน) เป็นกฎหมายที่กำหนดสถานะภาพของบุตรซึ่งเกิด
จากบุคคลทั้งชายหญิงที่สมรสกับทาสหรือบุตรอันเกิดจากมิกามารดาเป็นทาส กำหนด
ค่าตัวของทาสและลูกทาส และกำหนดการปรับไหมเกี่ยวกับความผิดในเรื่องขู้สาว
ที่เกิดขึ้นกับทาส

จากหนังสือกฎหมายตราสามดวง เล่ม 3

"พระไอยการลักภากุเมียผู้คนทาน" (หน้า 1 - 20) หรือกฎหมายลักษ
ณะลักพา ประกาศใช้เมื่อศักราช 1899 ปีมะแม ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามา
ธิบดีศรีบรมจักรพรรดิราชาธิราชบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เป็นบทบัญญัติว่าด้วย
ความผิดและบทลงโทษ ในกรณีวิวาทอันเนื่องมาจากการลักบุตร ภรรยา ช่างคน
ทรัพย์สิ่งใดแก่สิ่งของหรือสัตว์ใช้งาน ของผู้อื่นไปเป็นอาณานิคมแห่งตน ไม่
ว่าจะเป็นการลักพาไปโดยมีจุดประสงค์ใดก็ตาม และหากลักพาบุตร ภรรยา หรือ
ช่างคนของผู้อื่นไปไว้ที่เรือนของผู้ใด เจ้าเรือนจะมีโทษฐานเป็นผู้ชักล่อด้วย

"พระไอยการลักขุ่นนี้" (หน้า 59 - 93) กฎหมายลักษณะขุ่นนี้ตามที่
ปรากฏในหนังสือกฎหมายตรา 3 ดวง มี 68 บท ออกศักราชที่ออกกฎหมายนี้ไว้
เพียงศักราชเดียว คือ ศักราช 1278 ปีชวด ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
มหาจักรพรรดิราชาธิราชรามธิบดี ศรีสินทรนรินทรบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
บทแรกกล่าวถึงเรื่องการขู่มีในระหว่างครอบครัว คือ ในระหว่างบุตรชายหญิง
บุตรชายและสะใภ้กับบิดามารดา พ่อตาแม่ยาย และพ่อแม่ของสามีว่า เมื่อเกิด
ความขุ่นมีให้นำค้ำไปฟ้องร้องยังโรงศาลกรมใด ๆ เลย ถ้ามีทรัพย์เมื่อใดจึงคอย

ชดใช้แก่กัน บทต่อ ๆ ไปกล่าวถึงการกู้ยืมทรัพย์สินและการเสียดอกเบี้ยในการกู้ยืมทรัพย์สิน ในระหว่างพี่น้อง ระหว่างญาติ ระหว่างภรรยาหลายคนที่มีร่วมกัน ระหว่างมิตรสหาย และระหว่างบุคคลต่อบุคคล มีบทกำหนดใจควรวาในการกู้ยืมสิน ในระหว่างบุคคลเป็นเงินตั้งแต่ 1 ตำลึงขึ้นไปให้ทำกรมทนต์ไว้เป็นสำคัญเพื่อไว้เป็น หลักฐานในเวลาฟ้องร้อง มีการกำหนดดอกเบี้ยในการกู้ยืมทรัพย์สิน บทบัญญัติว่าด้วย สามีหรือภรรยาไปกู้ยืมทรัพย์สินของบุคคลอื่น ลักษณะกู้ยืมสินกันโดยใช่ชอบบุคคลอื่นลง เป็นหลักฐานในกรมทนต์ ลักษณะกู้ยืมสินโดยมีบุคคลหลายคนเข้าชื่อในกรมทนต์และ การใช่ชื่อทาสลงเป็นหลักฐานในกรมทนต์ การให้ทาสกู้ยืมทรัพย์สิน การกู้ยืมทรัพย์สินโดย มีผู้ค้ำประกัน การบังคับชำระหนี้ การปิดพริ้วต่อการชำระหนี้ ตลอดจนการปรับไหม ในเมื่อเกิดการวิวาทร้ายกันในเรื่องเจ้าหนี้และลูกหนี้

"พระอัยการเบคเสร็จ" (หน้า 94 - 182) หรือกฎหมายลักษณะเบคเสร็จ เบคเสร็จ ที่ออกใช้ในสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นกฎหมายลักษณะเบคเสร็จว่าด้วยที่ดิน ออก ใช้ในศักราช 1263 ปีมะแม ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีวิสุทธิวงษ์ของค บურიไสคมบรมจักรพรรดิราชาธิราช ศรีภูวณานธิเบศบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว และ ในศักราช 1903 ปีกุน ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีบรมจักรพรรดิราชา ธิราช บรมบาทบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว เป็นกฎหมายว่าด้วยคดีพิพาทอันเนื่องมา จากที่ดินซึ่งเป็นที่บ้าน ที่ไร่ ที่สวน หรือที่นา ถูกละเมิดอาณาเขตโดยบุคคลหรือ สัตว์เลี้ยงของบุคคลผู้นั้นอันก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์สินของเจ้าของที่ดินนั้น กล่าวถึงการรุกเขตที่ดินของบุคคลอื่น และบัญญัติการปรับไหมไว้ด้วย และศักราช 1806 สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีฤทธิจักรพรรดิราชาธิราช บรมบพิตรพระ พุทธิเจ้าอยู่หัว ยังได้ออกประกาศระบุกำหนดระยะเวลาการฟ้องคดีพิพาทลักษณะ นี้ไว้ว่าให้ฟ้องร้องกันภายใน 7 เดือน หากพ้นกำหนดนี้ไปจะฟ้องร้องมิได้

"พระอัยการลักษณโจร" (หน้า 208 - 302) หรือกฎหมายลักษณะโจร บทที่ 1 - 145 ประกาศใช้เมื่อศักราช 1903 ปีกุน ในแผ่นดินสมเด็จพระรามา ธิบดีศรีฤทธิจักรพรรดิราชาธิราช ศรีภูวณานธิเบศบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

บทที่ 146 - 167 ประกาศใช้เมื่อศักราช 1910 ปีมะเมีย ในสมเด็จพระบรมนริน-
 ทรัชบิดินทรธรรมราชา มหาจักรพรรดิราชาธิราชผู้เป็นเจ้า กฎหมายลักษณะโจรเป็น
 กฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาทอันเกิดจากการโจรกรรม 167 บท ตอนต้นว่าควยโจร
 8 จำพวก ซึ่งประกอบควยโจรสมโจร และผู้สมควยผู้สมโจร กล่าวถึงการปราบ
 ปราบโจรผู้ร้าย ลักษณะการโจรกรรม 16 ประการ ข้อบัญญัติของผู้ที่พิจารณาความ
 ลักษณะนครบาลพิจารณาเนื้อความโจร และลงโทษ ซึ่งประกอบด้วยการพิจารณารับ
 หรือไม่รับคดี การจับกุมผู้ร้ายวิธีการสอบสวน การไต่ถามคดีนครบาล การพิพากษา
 คดีโจร และการลงโทษโดยมหันตโทษ ครุโทษ มัชฌิมโทษ ลหุโทษ และการรทษทัณฑ์ ตอน
 ท้ายกล่าวถึงลักษณะการโจรกรรมอันเป็นมัชฌิมโทษ ลักษณะโจรอันเป็นลหุโทษและลักษณะสมโจร

จากหนังสือกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4

"พระไอยการอาญาหลวง" (หน้า 1 - 105) หรือกฎหมายลักษณะอาญา
 หลวงมี 144 บท กฎหมายลักษณะอาญาหลวงออกใช้ครั้งแรกในศักราช 1895 ใน
 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุรินทรบรมจักรพรรดิสมบวรธรรมิกมหาราชฯ-
 ธิราชราชาดิทรินอินทรเคโสไชยมโหยสุริยสวรรยา เทพาคีเทพศรีภูวนารดมม
 มาทบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ใต้แก่บทที่ 1 - 12 ต่อมาในศักราช 1976 ปีขุน
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ไม่ปรากฏพระนาม) ใ้ค้ออกกฎหมายลักษณะนี้เพิ่มเติม
 ใต้แก่บทที่ 13 - 101 บทที่ 102 - 105 ออกใช้เพิ่มเติมในแผ่นดินสมเด็จพระบรม
 ไตรโลกนาถ แต่ไม่ปรากฏศักราชที่ประกาศใช้ ส่วนบทที่ 106 - 144 ในกฎหมาย
 มิได้ระบุศักราชที่ออกใช้ และไม่ปรากฏพระนามพระมหากษัตริย์ที่ออกกฎหมายนี้เพิ่ม
 เติม

กฎหมายลักษณะอาญาหลวงเป็นกฎหมายที่ว่าด้วยลักษณะโทษอันเป็นพระราช
 อาญาหลวง ใต้แก่โทษอันเนื่องจากละเมิดพระราชโองการ พระราชบัญญัติ และ
 พระราชเสาวนีย์ กล่าวถึงลักษณะที่เป็นการละเมิดต่าง ๆ และลักษณะโทษในเรื่อง
 การละเมิด อำพราง และบังอาจทอพระเจ้าแผ่นดิน หรือปลอมแปลงตราพระราชสีห์

ตราพระราชสีห์และตราจัตุศกมภ์ทั้งสี่ การปลอมแปลงพระธรรมนูญ แปลงพระราชโองการ แปลงพระราชบัญญัติและพระราชกำหนด แปลงสารหรือแปลงสำนวน การไต่สวนให้เกินศักดิ์ กระทำผิดต่อพระราชนิยมผิดจากพระราชโองการ การเบียดบังทรัพย์สินอันเป็นของหลวง รับสินบนรีกไถราษฎรหรือเก็บทรัพย์สินสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นอาณัติประโยชน์แห่งตน และกรรโชกข่มเหงราษฎร ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยังได้ออกกฎหมายลักษณะอาญาหลวงเพิ่มเติมโดยบัญญัติใหญ่ที่ตองกรรโชก หรือถูกประทุษร้ายจากเจ้าพนักงานหรือบุคคลใด ๆ ไปร้องเรียนหรือฟ้องร้องกับทางกรมหรือกระทรวง หรือฟ้องร้องต่อศาลแต่มีให้ไปประทุษร้ายตอบแทน ซึ่งในเรื่องนี้มีโทษกำหนดไว้สำหรับผู้ที่ชักชวนด้วย และกำหนดโทษสำหรับเจ้าพนักงานที่รับเรื่องราວร้องเรียนหรือรับคำฟ้องร้องของราษฎรไว้แล้วเพิกเฉย ไม่ดำเนินการพิจารณาหรือไม่รับเรื่องราວร้องทุกข้อไว้ หรือป้องกันผู้ผิดและนรายไว้มิส่งให้ศาลการ นอกจากนี้ยังมีบทบัญญัติและบทลงโทษเกี่ยวกับการติดประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน บทลงโทษในเรื่องการละเมิดพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการพาณิชย์กรรม และบทลงโทษอื่นเนื่องจากการละเมิดลักษณะอื่น ๆ อีก โดยพิสดาร ตอนท้ายกล่าวถึงลักษณะบำเหน็จความชอบในราชการ 5 ประการ ซึ่งถ้าผู้มีบำเหน็จความชอบอย่างใดอย่างหนึ่งใน 5 ประการนี้ กระทำความผิดกฎหมายลักษณะนี้ จะได้รับการพิจารณาลดหย่อนผ่อนโทษ

"พระไอยการอาชฎาราช" (หน้า 106 - 114) หรือ กฎหมายลักษณะอาชฎา—ราษฎร มี 18 บท ประกาศใช้เมื่อศักราช 1902 ปีจอ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุนทรบรมจักรพรรดิศรีราชราชพระเจ้าอยู่หัว เป็นกฎหมายว่าด้วยคดีวิวาทอันเกิดจากการล่วงเกินข่มเหงผู้อื่นด้วยอุบายต่าง ๆ

"พระไอยการกระบดศึก" (หน้า 115 - 163) หรือกฎหมายลักษณะกบฏศึก มี 79 บท คัมภีร์ 14 บทแรก ประกาศใช้เมื่อศักราช 1373 ปีระกา ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์บรมพิตรสิทธิสุนทรธรรมเจดามหาสุริวงของคบุรุษโสคมบรมมหาจักรพรรดิบรมบรรพตมหาราชาราชเจ้า ส่วนบทที่ 15 - 52 เป็นบทบัญญัติว่าด้วยลักษณะอาญาศึก ซึ่งออกใช้ในจุลศักราช 796 ปีชวด ในแผ่นดินสมเด็จพระบรม

ไตรโลกนารถนายกคิลกผู้เป็นเจ้า ส่วนบทที่ 53 - 79 ออกใช้ในศักราช 1374
ปีจอ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิศรรามาริบัติ

กฎหมายลักษณะกบฏศึก เป็นกฎหมายเกี่ยวกับเสถียรภาพความปลอดภัย
ของบ้านเมือง ตลอดจนความเป็นไต่ ของคนทั้งหลาย บทที่ 1 - 52 ซึ่งเป็น
บทบัญญัติออกใช้ในสมัยอยุธยาตอนต้น ว่าด้วยโทษกบฏ 32 สถาน ในการคิกกบฏ
ประทุษร้ายต่อองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กบฏต่อแผ่นดินและกบฏแข็งเมือง และ
บทบัญญัติว่าด้วยกฎหมายลักษณะอาญาศึก ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความประพฤติอันสม
ควร และไม่สมควรในระหว่างการรณรงค์สงคราม ตลอดจนบำเหน็จความชอบ
และการลงโทษ อันเนื่องจากการสงคราม บทที่ 53 - 79 ซึ่งออกใช้ในศักราช
1374 เป็นบัญญัติว่าด้วยความประพฤติของข้าราชการ เมื่อเดินทางไปราชการ
ต่างเมือง หรือไปราชการสงครามเดินทางไปรั้งเมือง หรือไปครองเมือง เรื่อง
การสูญเสียทรัพย์สินช้างม้าผู้คน ในระหว่างการเดินทางไปราชการ ตลอดจนข้อ
บัญญัติว่าด้วยการให้บำเหน็จแก่ผู้ให้นำทรัพย์สินช้างม้า ช่างคน มากินให้.

"คำให้การชาวกรุงเก่า." คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ
พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. พระนคร :
คลังวิทยา, 2515, หน้า 1 - 290. ตาราง.

หนังสือ คำให้การชาวกรุงเก่า เป็นเรื่องพงศาวดารของไทย ซึ่งพระ
เจ้าอังวะให้เรียบเรียงจากคำให้การของชาวไทยที่ถูกกวาดต้อนไปเมืองพม่าเมื่อครั้ง
ตีกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2310 ต้นฉบับเดิมเป็นภาษาพม่า รัฐบาลอังกฤษพบต้น
ฉบับอยู่ในหอหลวงในพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินพม่า ที่เมืองมันตะเล ครึ่งทำ
สงครามชนะพม่า ใน พ.ศ. 2429 ต่อมาได้นำไปเก็บรักษาไว้ในหอสมุดเมืองร่าง
กุ้ง หอพระสมุดวชิรญาณได้คัดสำเนา ต้นฉบับเรื่องนี้มาจากประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ.
2454 ให้มองตอ แปลเป็นภาษาไทยสำเร็จใน พ.ศ. 2455 แล้วได้มอบให้
นายพันตรี หลวงโยธาธรรมนิเทศ (แจ่ม) และนายแสง เปரியู เป็นผู้ตรวจแก้ถ้อย
คำ ความในภาคที่ 1 ที่มองตอแปลไว้ และให้หลวงประพันธ์พัฒนากร แปลความ

ในภาคที่ 2 ขึ้นใหม่ สอดกับฉบับที่มองต่อแปล แล้วสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ กับพระยาโบราณราชธานินทร์ ตรวจอีกครั้งหนึ่ง ทอ พระสมุทวชิรญาณได้จัดพิมพ์เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าฉบับนี้ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 และพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2468 ต่อมาสำนักพิมพ์คลังวิทยาได้จัดพิมพ์จำหน่ายใน พ.ศ. 2507 เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 และในปีเดียวกันนี้มีผู้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ 4 ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสาทรราชชน (สาทร อักษรทานนท์) และงานศพนางสาทรราชชน ใน พ.ศ. 2510 และ พ.ศ. 2515 สำนักพิมพ์คลังวิทยาได้จัดพิมพ์เรื่องนี้รวบรวมไว้ในหนังสือ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ซึ่งนับว่าเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 และที่ 6 ของเรื่องนี้

เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งแบ่งตามเนื้อหาสาระได้เป็น 2 ภาค นั้น ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

ความในภาคที่ 1 เป็นพงศาวดาร เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประดิษฐานพระพุทธฉายไว้ที่เขาป่าถิวี่ เรื่องของกษัตริย์ต่าง ๆ เรื่องสมภพพระเจ้าอู่ทอง และพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ลำดับเรื่องมาจนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310

ภาคที่ 2 เป็นทำเนียบและประเพณีในกรุงศรีอยุธยา ประกอบด้วยเรื่องต่อไปนี้

ลำดับกษัตริย์ ตั้งแต่พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ จนถึงพระเจ้าสุทนต์อินทพยัคฆ์ รวม 21 พระองค์

ตำนานของพระมหากษัตริย์แต่โบราณ เรื่องราวโดยย่อของกษัตริย์ที่สร้างเมืองสุวรรณคโลก สุโขทัย พิษณุโลก พิจิตร วิเชียรปราการ เมืองสรรค์ เมืองไชยนาท เมืองวิจิตรไชย เมืองเพชรบุรี พระรามาศิขิวิวงศ์ที่สร้างกรุงทวารวดี และกษัตริย์อยุธยาองค์ต่อ ๆ มา 11 องค์

จกหมายเหตุรบพม่าครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศราชา

ทำเนียบ นามหัวเมือง นามมหาเจดีย์สถาน แผนที่กรุงศรีอยุธยา
 นามพระอารามหลวงในกรุงศรีอยุธยา นามพระราชวังและมหาปราสาทราชมณเฑียร
 บัญชีพระนามเจ้านาย ชื่อขุนนางวังหลวง เครื่องยศขุนนาง ระวังข้างต้น ระ
 วางมาต้น ชื่อข้างมา รถ เรือ พระที่นั่ง ชื่อเรือขบวนสมณศักดิ์ ชื่อปืนใหญ่

ราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา พระราชพิธีราชาภิเษก พระราชพิธี 12
 ราชสี ตามพระคำรา ประเพณีเสด็จออกแขกเมือง ประเพณีกระบวนแห่เสด็จประ
 พาส ประเพณีสงกรานต์พระบรมศพ ประเพณีสมโภชพระราชกุมาร

นอกจากนี้ยังมีเรื่องว่าควยเกียรติยศกรมพระราชวังบวร เรื่องส่วยและ
 อากร ภาษีอากรในกรุงศรีอยุธยา รายจ่ายพระราชทรัพย์ และคอนท้ายเป็นตาราง
 รายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน 50 องค์ ตั้งแต่พระเจ้าปฐมสุริยวงศ์จนถึงพระเอกาทศ
 ราช

สารสังเขป จากเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า ภาคที่ 1 หน้า 1 - 61
 เป็นเรื่องราชพงสาวดาร เรื่องพระร่วงสุโขทัย เรื่องคนวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง
 และเรื่องพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีความดังนี้

"เรื่องราชพงสาวดาร" กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาประดิษฐานพระพุทธร
 ชาติที่เขาบิณฑิว ในแคว้นโยนก และประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทไว้ ณ แผ่นศิลา
 เนื้อยอกเขาสุวรรณบรรพต และกล่าวถึงเรื่องกำเนิดของพระเจ้าศรีธรรมโศกราช
 ซึ่งครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองสังขบุรี ตามพุทธทำนาย

"เรื่องพระเจ้าปฐมสุริยวงศ์" (พงสาวดารเขมร) กล่าวถึงกำเนิดของ
 พระเจ้าปฐมสุริยวงศ์ ผู้ครองเมืองอินทปรีสถ์ เรื่องพระเจ้าปฐมสุริยวงศ์เสด็จไป
 กรุงจีนได้อภิเษกกับนางสร้อยคอกหมาก ราชคิคาบุษยามของพระเจ้ากรุงจีน เมื่อ
 ครองราชสมบัติได้ 43 ปี พระองค์เสด็จสวรรคต ปีกษัตริย์เชื้อพระวงศ์ของพระองค์
 ครองราชสมบัติต่อมา 15 องค์ นอกจากนี้เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปฐมสุริยวงศ์ยัง
 ได้สร้างเมืองโอฆบุรี เมืองพิชัย เมืองพิจิครปราการหรือวิเชียรปราการ และเมือง
 หนันไป

"เรื่องพระร่วงสุโขทัย" จุลศักราช 536 พระเจ้าสุริยราชา ซึ่งเป็น
เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ได้ขอมแปลงเมืองพิจิตรปราการขึ้นใหม่
แล้วครองราชสมบัติต่อมา ในจุลศักราช 570 พระเจ้าจันทกมรรราชโอรส
ได้ครองราชสมบัติสืบต่อมา แต่พระองค์ไปครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองสุโขทัยที่โปรด
ให้สร้างขึ้นใหม่

วันหนึ่งพระองค์เสด็จพระพาสป่า ได้บังนาคเป็นชายา เมื่อครบกำหนด
นางนาคขึ้นมาตกฟองไว้ในไร้อย่างหนึ่ง ตากับยายเจ้าของไร้ออกไปพบฟองไข่
ขนาดใหญ่เข้าจึงเก็บรักษาไว้ ไม่นานฟองนั้นก็แตกออกเป็นกุมาร จึงเลี้ยงเป็นบุตร
บุญธรรมให้นามว่าพระร่วงเนื่องจากมีวาจาสิทธิ์ เมื่อพระร่วงอายุได้ 15 ปี กิตติ
ศัพท์ของพระร่วงเลื่องลือไปถึงพระเจ้าจันทราชา พระเจ้าจันทราชาจึงนำตัวตายาย
คนนั้นไปสอบถาม พระองค์จึงทราบว่า พระร่วงเป็นโอรสของพระองค์ จึงให้รับพระ
ร่วงไว้เป็นราชโอรส ต่อมาพระเจ้าจันทราชามีโอรสเกิดแต่อัศกรมเสลียงค์หนึ่ง มี
นามว่าพระร่วงเช่นเดียวกัน

ในครั้งนั้นเมืองสุโขทัยต้องสงสายนำแกเมืองอินทปรัสถ์ พระร่วงได้ทูลยุ
ยงให้พระเจ้าจันทราชาแข็งเมือง เมื่อพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ให้พระมหาอุปราชายก
ทัพมาปราบ ถูกทัพพระร่วงตีแตกพ่ายไป ในเรื่องกล่าววว่า พระเจ้าจันทราชาเมือง
สุโขทัยกับพระเจ้าอินทปรัสถ์ต่างเป็นเชื้อสาย พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์เช่นเดียวกัน

เมื่อพระเจ้าจันทราชาสิ้นพระชนม์ ในจุลศักราช 576 พระร่วง พระราช
โอรสองค์ใหญ่ได้ครองราชสมบัติ พระองค์ได้สร้างเมืองสวรรค์โลกขึ้น แล้วครอง
ราชสมบัติอยู่ ณ เมืองนั้น ในเมืองสุโขทัย พระองค์ให้ขุดสระใหญ่รอบจักรัศยาว 15
วา ทางทิศใต้ของเมืองสุโขทัย แล้วให้ก่อเจดีย์ เรียกว่า พระมหาธาตุ ขึ้นไว้ที่
จักรัศนั้น และได้สร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ

ในครั้งนั้น "มะกะโท"¹² เป็นเชื้อชาติมอญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่แขวงมุกะมะ
ได้มาเข้ารับราชการในสมเด็จพระร่วงเจ้าจนได้เป็นกรมวัง มะกะโทได้ลอบลักพา

¹² ตามคนฉบับเป็น มะกะโท ต่อไปจะใช้ มะกะโท

พระราชธิดาสมเด็จพระร่วงเจ้าไปตั้งคนเป็นใหญ่ ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองเกาะตะมะ และได้เป็นใหญ่ในรามัญประเทศ สมเด็จพระร่วงเจ้าพระราชทานนามให้ว่า พระเจ้าวาริหุ (ฟ้ารั่ว)

สมเด็จพระร่วงเจ้าครองกรุงสุโขทัย 40 ปี พระชนมายุได้ 75 พรรษา จึงสวรรคต พระลือ ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างมารดา ได้ครองราชสมบัติต่อมา พระองค์เสด็จไปครองเมืองนครสวรรค์ ครองราชสมบัติได้ 45 ปี พระชนมายุ 75 พรรษา จึงสวรรคต

" เรื่องพระยาโคตรตะบอง " ตอนต้นกล่าวเหตุที่พระยาโคตรตะบอง ได้ครองราชสมบัติในเมืองนครสวรรค์ สืบต่อจากกษัตริย์ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ ของพระลือ แล้วเล่าเรื่องบุญญาธิการของพระยาแครง ซึ่งได้ครองเมืองนครสวรรค์ต่อจากพระยาโคตรตะบองว่า ในขณะที่พระยาโคตรตะบองครองราชสมบัติอยู่ เกิดแผ่นดินไหว ไทรถวายเป็นน้ำท่วม จะมีผู้มีบุญมาเกิด พระยาโคตรตะบองจึงให้จับหญิงชาวเมืองที่มีครรภ์ไปฆ่าเสีย ต่อมาเกิดแผ่นดินไหวขึ้นอีก ไทรจึงทำน้ำท่วมผู้มีบุญเกิดแล้ว พระยาโคตรตะบองจึงให้ไล่ไฟลวกทารกเสียให้ตาย แต่ทารกผู้มีบุญกลับไม่ตาย เป็นแต่ไฟลวกและพิการ นายผู้รักษาป่าชานำไปเลี้ยงไว้จนอายุได้ 15 ปี วันหนึ่งชาวเมืองพากันแตกตื่นไปดูผู้มีบุญ กุमारนั้น จะไปดูผู้มีบุญควย ขณะนั้นสมเด็จพระอัมรินทราธิราช แปลงกายเป็นหญิงงามมา มีเครื่องอาภรณ์สำหรับกษัตริย์ 1 ห่อ ห่อข้าวทิพย์ 1 ห่อ ขวดน้ำมัน 1 ขวด เครื่องอาภรณ์สำหรับกษัตริย์ 1 ห่อ และพระขรรค์ดาบ ... มอบให้กุมารรักษาไว้ และสั่งให้กินข้าวที่ฝากไว้ เมื่อรู้สึกหิวกุมารคอยยูนานจนรู้สึกหิวจึงกินข้าวนั้น ทำให้รู้สึกมีกำลัง แล้วจึงทาน้ำมันทั่วร่างกาย ทำให้รอยบากแผลที่ถูกไฟลวกหายไปสิ้น จึงแต่งตัวนุ่งหมและประดับเครื่องอาภรณ์ของกษัตริย์ แล้วขึ้นมาเหาะไปเหนือพระนครสวรรค์ และได้ครองราชสมบัติในเมืองนั้น ส่วนพระยาโคตรตะบองหนีไปสร้างนครอยู่ที่ตำบลลานช้าง เรียกว่าเมืองลานช้าง หรือนครศรีสัตนาคนหุต ต่อมาอำมาตย์สยามชื่อแสนหงษ์ จึงราชสมบัติเมืองลานช้างได้จากพระยาโคตรตะบอง

"เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง" พระยาสายน้ำผึ้ง ซึ่งเป็นมหาเสนาบดีได้ครองราชสมบัติในพระนครสุวรรณภูมิ ต่อจากพระเจ้าภริต มีพระนามว่าพระเจ้าสายน้ำผึ้ง พระองค์มีพระราชโอรส มีพระนามว่าสุธรรมราชา เมื่อเจริญวัยได้เป็นมหาอุปราช มีพระนามว่า พระสุธรรมราชา

"เรื่องพระสุธรรมราชา เมืองพิษณุโลก" พระสุธรรมราชามาหาอุปราชได้ครองราชสมบัติในพระนครสุวรรณภูมิ ต่อจากพระเจ้าสายน้ำผึ้ง มีพระนามว่า พระเจ้าสุธรรมราชา ต่อมาพระองค์ไปสร้างพระนครอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก พระองค์ให้ช่างหล่อพระพุทธรูป 2 องค์ คือ พระพุทธรชินราชและพระพุทธรชินสีห์ ทรงสร้างอาราม 2 แห่ง ปฏิสังขรณ์พระอารามและพระสถูปเจดีย์วิหาร

เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ได้ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองพิษณุโลกเป็นลำดับต่อจากพระเจ้าสุธรรมราชา มีพระนามว่าพระเจ้าพิษณุราชา ทรงสร้างพระนครพิจิตรบุรี พระพิไชยราชา ผู้เป็นพระอนุชาได้ครองราชสมบัติเป็นลำดับต่อมา ทรงพระนามพระเจ้าพิไชยราชา ทรงสร้างพระนครพิไชยบุรี พระศรีสิงห์พระราชโอรส ได้ครองราชสมบัติเป็นลำดับต่อมา ทรงพระนามพระเจ้าศรีสิงห์ ทรงขอมแปลงพระนครสุวรรณภูมิ และประทับอยู่ ณ เมืองนั้น

"เรื่องเจ้าพระอนุชาเมืองชัยนาท" พระสุรินทร์ราชาราชโอรส ได้ครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าศรีสิงห์ ได้เสด็จไปสร้างพระนครชัยนาทบุรี พระองค์ไม่มีพระราชโอรส พระสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นพระอนุชาทรงพระมารดา ได้ครองราชสมบัติในพระนครชัยนาทต่อมา พระเจ้าอนุชาผู้เป็นพระอนุชาจึงราชสมบัติได้ เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์เสด็จไปก่อสร้างขอมแปลงพระนครสิงหนบุรี และประทับอยู่ที่นั่นจนสวรรคต ต่อจากพระเจ้าอนุชามา มีกษัตริย์ 8 พระองค์ ซึ่งปรากฏแก่พระนามคือ พระรามาเมศวร พระบรมราชา พระเจ้ามหาจักรวรรดิ พระเจ้าไพศิสาร พระเจ้าเอกราชา พระเจ้าบรมกิติโลก พระเจ้าศิริภูมปราช และพระเจ้าชาติราชา

"เรื่องพระเจ้าอู่ทอง" เมื่อพระเจ้าชาติราชาสิ้นพระชนม์ พระอินทรราชา ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ได้ครองราชสมบัติในพระนครสิงหนบุรี ทรงสถาปนาพระอนุชา

พระนามว่า พระอุทองขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาพระองค์เสด็จไปสร้างซ่อมแปลงเมืองเพชรบุรีเป็นนครหลวง แล้วประทับอยู่ที่นั่น พระอัศรมเหสีประสูติโอรสองค์หนึ่ง ได้พระนามว่า พระอุทอง

พระเจ้าอุทอง ราชโอรส ได้ครองราชสมบัติในพระนครเพชรบุรีเป็นลำดับต่อมา อยู่มาพระนครเพชรบุรีเกิดมีภัยพิบัติ 3 ประการ พระเจ้าอุทองจึงอพยพราษฎรจากพระนครเพชรบุรีไปสร้างพระนครแห่งใหม่ที่ตำบลหนองโสน ในหนังสือกล่าวบรรยายถึงพิธีในการสร้างปราสาท และการปลูกสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในเมือง ทั้งสิ่งก่อสร้างทางฝ่ายราชอาณาจักร และฝ่ายพุทธจักรไว้ด้วย เมื่อสร้างพระนครสำเร็จแล้ว ทรงนามพระนครว่า กรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา มหาคิลกบวรรัตนราชธานีบุรีรมย์ เมื่อขึ้นครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระองค์ขอให้พระเจ้ากรุงพาราณสีในแผ่นดินมัทฉิมประเทศ ส่งพวกพราหมณ์ราชพิธี 8 คน มายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้จัดการราชพิธีราชาภิเษกตามประเพณี

พระเจ้าอุทองทรงปฏิสังขรณ์มณฑลพระพุทธรักษา และสร้างถาวรวัตถุ ณ ยอดเขาสุวรรณบรรพต และบำเพ็ญการพระราชกุศลต่าง ๆ เนื่องจากทรงปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม จึงได้รับการถวายพระนามว่า พระเจ้ารามาศิริยาศรีสุริยปทุมสุริยวงศ์ พระเจ้ากรุงเทพมหานครบวรทวารวดี

เมื่อพระเจ้าอุทองครองราชสมบัติได้ 45 พรรษา เสด็จสวรรคต ในหนังสือฉบับนี้กล่าวต่อไปว่า มีกษัตริย์เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าอุทอง ครองราชสมบัติในกรุงเทพทวารวดีสืบต่อมาอีกหลายองค์ แต่ไม่ปรากฏพระนาม ความต่อจากเรื่องพระเจ้าอุทอง เป็นเรื่องของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งมีพระนามว่า สมเด็จพระพันวษา เรื่องของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ซึ่งพระมเหสีฝ่ายชาย นามว่า ศรีสุคาจันทร์ ได้กระทำชู้กับขุนชินราช ต่อจากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เป็นจบความในภาคที่ 1

"จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ," ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 5. แปล
โดย พระเจนจันอักษร (สุคใจ คัดทาภาค) ประชุมพงศาวดาร.

เล่ม 4. พระนคร : องค์การค้ำของครุสภา, 2506. หน้า 37 - 111.

เรื่องจดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ เป็นบันทึกเกี่ยวกับเรื่อง
ทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงจีนกับกรุงสยามตั้งแต่ในสมัยโบราณตลอดมาจนถึงสมัย
กรุงธนบุรี ซึ่งพระเจนจันอักษร (สุคใจ คัดทาภาค) เมื่อเป็นขุนเงินจันอักษร
พนักงานหอพระสมุดวชิรญาณ แปลจากหนังสือจีน 3 เรื่อง คือ หนังสือกิมเคี้ยวชก
หงจี หนังสือหวงเจียวบุ๋นเหียนทงเค้า และหนังสือยี่จับสี่ช้อตอนเหม็งซ้องจัวก๊กเฉียบ
ต้วน หนังสือจีนดังกล่าวนี้เป็นหนังสือหลวงซึ่งพระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์ไค่เซ็ง แฉน
คินเขียนหลง ให้ขุนนาง 66 นายเป็นเจ้าพนักงานตรวจจดหมายเหตุเรียบเรียงขึ้น
ใน จ.ศ. 1139 (พ.ศ. 2320 ตรงกับสมัยกรุงธนบุรี) ว่าด้วยเมืองต่างประเทศ
ที่เคยมีไมตรีกับกรุงจีน หนังสือเหล่านี้จึงมีเรื่องเมืองไทยด้วย ในการแปลเป็นภา
ษาไทย ผู้แปลได้แปลเฉพาะตอนที่กล่าวเรื่องของไทยเท่านั้น

เมื่อแปลและเรียบเรียงสำเร็จแล้วได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2452 จึงมีคัมภีร์อยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ
หนังสือนี้เจ้าพระยาบวรราชไค่พิมพ์ในงานศพพระยารัชฎานุประดิษฐมหิศรภักดี (คอซิม
บี๊ ณ ระนอง) สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2456 ปรากฏ
ชื่อในหน้าปกในของหนังสือฉบับนี้ว่า เรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับ
กรุงจีน ต่อมาเมื่อหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2460 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุ
ภาพได้ดำเนินการสอบศักราชรัชกาลครั้งกรุงเก่าและไค้บอกรัชกาล ทั้งได้ทำคำ
อธิบายเพิ่มเติมคัมภีร์ ต่อมาหนังสือนี้ได้มีผู้พิมพ์เผยแพร่อีกหลายครั้ง เท่าที่รวบรวม
ได้ คือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2466, 2472, 2476, 2505, 2507, และ พ.ศ. 2511
พิมพ์ชื่อในหน้าปกในว่า จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุง
จีน และฉบับกรมศิลปากรพิมพ์ พ.ศ. 2482 ใจชื่อว่ ประเทศไทยในตำนานจีน

สารสังเขป เรื่องจากหน้า 42 - 81 และหน้า 109 - 111. มีความ
ดังนี้

"เรื่องกรุงสยามได้เป็นพระราชไมตรีกับกรุงจีน" แปลจากหนังสือชื่อ
หวงเฉียวบุ๋นเหียนตงเค้า เลม 34 หน้า 40 - 41 ขุนนางจีน 66 นายเป็นผู้เรียบ
เรียงใน จ.ศ. 1139 (พ.ศ. 2320) ความว่า

ประเทศสยามตลอดก๊กไบริภามีสองก๊ก คือ เสียมก๊กหนึ่ง และ หลอก
ก๊กหนึ่ง ตอนต้นกล่าวถึงภูมิประเทศที่ตั้ง การแบ่งเขตการปกครองในส่วนภูมิภาค
ออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ได้บรรยายลักษณะของตัวเมืองพระนครศรีอยุธยา
ในฐานะที่เป็นเมืองหลวง บอกตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ และการคัดเลือกคนเข้ารับราช
การ ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายถึงเครื่องแต่งกายตามลำดับชั้นตั้งแต่กษัตริย์ ขุนนาง
และราษฎร พูดถึงฤดูปีเดือนว่าไม่เที่ยง มีฝนตกชุก ต้องปลูกบ้านให้สูง และ
กล่าวถึงเครื่องใช้ภายในบ้าน ประชาชนนับถือพุทธศาสนา คนมีเงินนิยมบริจาค
ทรัพย์เพื่อทำบุญครั้งละมาก ๆ ประเพณีเกี่ยวกับการทำศพ การใช้เงินเป็นตัวกลาง
ในการแลกเปลี่ยนโดยต้องนำเงินที่จะใช้ช่วยไปลดเป็นเมล็ด ประทับตรา และ
กล่าวถึงอัตราเสียภาษีในการประทับตรา พูดถึงการที่ชาวเสียมหลอกไม่ไช่ชู้ มีความ
ชำนาญในการรบทางเรือ ทหารมีเครื่องรางไว้ป้องกันอาวุธจากศัตรู ตอนสุดท้าย
กล่าวถึงสิ่งของที่มีในประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติ สัตว์ พืช ต่าง ๆ

"เรื่องเสียมก๊ก หลอกก๊ก เป็นพระราชไมตรีกับกรุงจีน" แปลจากหนังสือฉบับ
หลวงชื่อ คิมเคี้ยวชกตงจี เลม 5 หน้า 34 - 37, 39 เป็นหนังสือที่ขุนนาง
จีน 66 นายเป็นผู้เรียบเรียงใน จ.ศ. 1147 (พ.ศ. 2328) และเจ้ากรมพระอา
ลักษณ์ฝ่ายขวา (ของจีน) กับขุนนางชื่อเล็กเซี่ยะหิม ได้เป็นผู้ชำระอีกครั้งหนึ่ง ความ
ว่า

จ.ศ. 644 ในแผ่นดินพระเจ้าทรงสิริโง่งเต้ ได้ส่งทูตไปเกลี้ยกล่อม
เสียมก๊ก จ.ศ. 651 หลอกก๊กให้ทูตนำเครื่องบรรณาการมาถวาย จ.ศ. 653
กษัตริย์หลอกก๊กให้ทูตนำราชสาส์นและเครื่องบรรณาการมาถวายอีก จ.ศ. 655

พระเจ้าหงวนสีโจ้วของเค้ใหญ่คไปทำไมตรีกับพระเจ้าเสียมก๊ก จ.ศ. 656 กษัตริย์เสียมก๊กช่อก๊กมกตั้งมาเฝ้า พระเจ้าหงวนเสงจงของเค้ขอให้กษัตริย์เสียมก๊กนำลูกชายหรือขุนนางมาเป็นตัวจ่านำไว้ เพื่อการเป็นไมตรี จ.ศ. 662 กษัตริย์เสียมก๊กมาเฝ้าพระเจ้าหงวนเสงจงของเค้

"เรื่องเสียมก๊กเป็นไมตรีกับกรุงจีน" แปลจากหนังสือฉบับหลวงชื่อ คิมเตี้ยชกทงจี เล่ม 40 หน้า 55 เป็นหนังสือที่ขุนนางจีน 66 นาย เป็นผู้เรียบเรียงใน จ.ศ. 1129 (พ.ศ. 2310) ความว่า

จ.ศ. 657 - 8 เสียมก๊กให้ทูคนำสาส์นมาถึงพระเจ้าหงวนเสงจงของเค้ ความว่า เสียมก๊กทำสงครามกับมาลีสือเออวก (มลายู) รัฐบาลจีนจึงให้ทูคนำสาส์นไปถึงเสียมก๊กว่ากล่าวให้เลิกทำสงครามและเป็นไมตรีกับก๊ก

ระหว่าง จ.ศ. 659 - 70 เสียมก๊กให้ทูมาขอมา พระเจ้าหงวนเสงจงของเค้ประทานเดียดลยทอง

"เรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน" แปลจากหนังสือฉบับหลวงชื่อ ยี่จับสี่ช้อ ตอนเหม็งช้อจ้วกเกลี้ยควน (นานาประเทศในรัชกาลวงศ์เหม็ง) เล่ม 828 หน้า 35 - 40 ความว่า

แผนดินสมเด็จพระรามาริบัติ อุทอง จ.ศ. 732 พระเจ้าโตโจ้วของเค้ใหญ่คนำสาส์นไปชวนเสียมหลอฮกก๊กให้เป็นไมตรี

แผนดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ขุนหลวงพะงั่ว จ.ศ. 733 กษัตริย์เสียมหลอฮกก๊ก ชื่อ เซียนเสียมเคเจียวปีเอ็งยีให้ทูคนำสาส์นและเครื่องบรรณาการมาถวาย และในปีนั้นให้ทูมาถวายชัยมงคลในการขึ้นปีใหม่แก่พระเจ้าโตโจ้วของเค้ จ.ศ. 734 กษัตริย์เสียมหลอฮกก๊กให้ทูคนำของพื้นเมืองมาถวาย จ.ศ. 735 นางเซียนเสียมช้อดิ่ง พระพี่นางของกษัตริย์เสียมหลอฮกก๊ก ให้ทูคนำสาส์นและของบรรณาการมาถวายพระเจ้าโตโจ้วของเค้ครั้งหนึ่ง ถวายพระมหาลีครั้งหนึ่ง

ในครั้งนั้นกษัตริย์เสียมหลอตกก่อกบฏไม่มีความสามารถ ชาวเมืองจึงเชิญเสียม
 เลี้ยะเป่าไปเฝ้าเจ้าเมืองลือลือลือลือลือ ผู้เป็นลุงของกษัตริย์องค์เก่าให้ขึ้นครองราชย์แทน
 และส่งทูตมาแจ้งความครั้งนี้แก่กษัตริย์จีนพร้อมทั้งถวายเครื่องบรรณาการ

จ.ศ. 736 ทูตของเสียม หลอตกก่นำของมาถวาย แต่พระเจ้าไถ้โจ้ว
 องเต้ไม่เชื่อว่าเป็นเครื่องราชบรรณาการจึงไม่รับ เพราะไม่มีพระราชสาส์นกำกับ
 และก็มีสาส์นไปยังนานาประเทศห้ามนำของมาถวายทุกปี เพราะต้องเสียค่าใช้จ่าย
 ในการคอนรับมาก และเป็นความลำบากในการไปมาของประเทศเหล่านั้น แต่ในปี
 นั้น ทายาทของซุนมันมั่งออง (พระเจ้าสุพรรณบุรี) ชื่อว่าเจี๋ยวหลกควานอิน (เจ้า
 นครอินทร์) ให้ทูตนำหนังสือและสิ่งของมาถวายพระราชโอรสของจีน

จ.ศ. 737 ทูตเสียมหลอตกก่นำของพื้นเมืองมาถวาย และในปีนั้นโอร
 สของกษัตริย์องค์เก่าชื่อ เจี๋ยวปะลอกยก (พระรามราชา) ก็ครองราชย์แทน
 ให้ทูตนำสาส์นและของพื้นเมืองมาถวาย

จ.ศ. 739 ซุนมันมั่งอองให้ทายาทชื่อเจี๋ยวหลกควานอินมาเฝ้า พระเจ้า
 ไถ้โจ้วองเต้จึงพระราชทานดวงศรามีอักษรเขียนว่า เสียมหลอตก ตั้งแต่นั้นจึง
 เรียกชื่อประเทศนี้ตามตัวอักษรที่เขียนไว้ในดวงศร

จ.ศ. 749, 750, 751, 752, 753 ทูตเสียมหลอตกนำสาส์นและบรร
 ณาการมาถวาย

จ.ศ. 757 เจี๋ยวหลกควานอินให้ทูตนำสาส์นและเครื่องบรรณาการมา
 ถวาย และแจ้งวาทิบาลินพระชนม์ พระเจ้าไถ้โจ้วองเต้จึงยกกองให้เจี๋ยวหลก
 ควานอินเป็นอง และขอให้ปกครองแคว้นดินด้วยความเป็นธรรม จ.ศ. 759, 760
 ทูตจากเสียมหลอตกมาเจริญทางพระราชไมตรี จ.ศ. 764 พระเจ้าแสงโจ้วองเต้
 ขึ้นครองราชย์ใหม่ ให้ทูตนำสาส์นไปเสียมหลอตก จ.ศ. 765 กษัตริย์เสียมหลอตก
 ชื่อเจี๋ยวหลกควานอินตลอดที่ลาให้ทูตมาเจริญพระราชไมตรีครั้งนั้น พระเจ้าแสงโจ้ว
 องเต้ส่งสาส์นและเครื่องบรรณาการไปเสียมหลอตกหลายครั้ง

จ.ศ. 766 เรือเสียมหลอตกจะไปหลิวชิวก๊ก ถูกลมพัดมาที่เมืองฝกเกี้ยน
 พระเจ้าแสงโจ้วองเต้ให้ปล่อยเรือไป ปีนั้นมีการถวายของบรรณาการแก่กันระหว่าง

จีนและเสียมหลอกก และทูตเสียมหลอกกมาขอกฎหมาย พระเจ้าแสงใจวองเต้ก็
ประทานพร้อมทั้งหนังสืออื่นอีกมาก ครั้นนั้นพระเจ้าแสงใจวองเต้มีหนังสือไปว่า
กล่าวกษัตริย์เสียมหลอกก ที่จับเรือทูตของเจียมเสี้ยก๊กไปเจริญพระราชไมตรี
กับจีน

จ.ศ. 767 พระเจ้าแสงใจวองเต้ส่งกองทัพเรือไปเสียมหลอกก
กษัตริย์เสียมหลอกกให้ทูตนำสิ่งของมา เป็นบรรณาการและรับผิดการที่ทำครั้งก่อน
จ.ศ. 771 ทูตจากเสียมหลอกกนำห่อปะกวาง ชาวจีนผู้ทุจริตและหนีไปอยู่ใน
เสียมหลอกก นำมาถวายตามคำขอของพระเจ้าแสงใจวองเต้ จ.ศ. 773, 774
ราชทูตของเสียมหลอกกและจีน ไปเจริญสัมพันธไมตรีซึ่งกันและกัน จ.ศ. 778
กษัตริย์เสียมหลอกกชื่อ ซำในมอลอมอลาคะคีโน ส่งทูตมา และแจ้งว่าพระมิกา
สิ้นพระชนม์ พระเจ้าแสงใจวองเต้จึงส่งทูตไปคำนับศพ จ.ศ. 779 , 780
ราชทูตเสียมหลอกกมาเมืองจีน จ.ศ. 781 พระเจ้าแสงใจวองเต้ให้ทูตถือหนังสือ
ไปว่ากล่าวกษัตริย์เสียมหลอกก ให้เป็นไมตรีกับเจียมเสี้ยก๊ก จ.ศ. 782 ทูต
เสียมหลอกกนำของมาถวาย และรับผิดเรื่องเจียมเสี้ยก๊ก จ.ศ. 788 , 790
795 ราชทูตจากเสียมหลอกกนำของมาถวาย ใน จ.ศ. 795 เรียกชื่อกษัตริย์
เสียมหลอกกว่า ซี้ลีมกัปไน จ.ศ. 798 , 800 มีการปล้นเรือเดินทะเลกัน
ระหว่าง เจียมเสี้ยก๊ก และเสียมหลอกก ทูตของทั้งสองประเทศมาแจ้งคดีคือ
พระเจ้าเองจงองเต้เป็นผู้ชักสิน จ.ศ. 808 กษัตริย์เสียมหลอกกชื่อซี้ลีมอล
มอลอเยาะจีลา ให้ทูตนำของพื้นเมืองมาถวาย จ.ศ. 814 ทูตจากเสียมหลอกก
มาเจริญทางพระราชไมตรี จ.ศ. 815 พระเจ้าเองจงองเต้ ให้ทูตไปคำนับศพ.
กษัตริย์เสียมหลอกกที่ชื่อว่า ซำในมอลอมอลาคะคีโน และมีสาส์นยกย่องโอรสที่ชื่อ
วabayลอลังนี่ซูลา (บรมราเมศวรราช หรือพระบรมไตรโลกนาถ) ขึ้นเป็น
กษัตริย์

จ.ศ. 819, 824 , 835 , 837 มีการแลกเปลี่ยนทางการทูตแดนเกรือง
บรรณาการระหว่างจีนและเสียมหลอกก ใน จ.ศ. 824 เรียกชื่อกษัตริย์เสียมหลอ
กกว่า ปะลานางล่อเจอะนอจี

จ.ศ. 842 ทูตจากเสียมหลอกก์นำเครื่องบรรณาการมาถวายและกลับไป
ในรุ่งขึ้น ไค่ลอบซื่อเติกและเกิลีที่ไม่ไค่เสียมภาชีไปควย และเล่าว่าเดิมมีชาวจีน
ชื่อเจ๋นบั้นไค่ไปเป็นขุนนางตำแหน่งควนจะ ที่เสียมหลอกก์ เคยถูกส่งมาเป็นทูต
ซากลับก็ไค่ลึกลอบซื่อของตองหามไปเหมือนกัน

หนังสือเรื่องนี้กล่าวว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตใน จ.ศ.
844 และเล่าเรื่องการทูตของทั้งสองประเทศต่อไปจนถึงสมัยกรุงธนบุรี และกล่าว
ในตอนท้ายสุด เป็นถ้อยคำของเจ้าพนักงานเรียบเรียงหนังสือขุนเทียนทงเค่า ว่า
เมื่อครั้งวงศ์สุขและวงศ์ถึง เสียมหลอกก์มีชื่อเรียกว่าเซียะโ้ว ขุนนางจีนชื่อเสียง
จุนเคยไปถึงเซียะโ้วทงเค่าเล่าว่า กษัตริย์เซียะโ้วทงเค่ามีเขาวา ชื่อหนัน นับถือพุทธ
ศาสนา แต่ครั้งตรวจประวัติการทูตกับเสียมหลอกก์ ปรากฏว่าชาวเสียมหลอกก์
มีแต่ชื่อไม่มีแซ่ เป็นเชื้อสายชาวหูล่า และหูล่ากนั้นมีกษัตริย์เป็นสตรีชื่อสิ่วเหียะ
เสียมหลอกก์เป็นไมตรีกับประเทศจีนมาตั้งแต่ราชวงศ์หงวน จนถึงวงศ์เซง เฉซา
นุกาพักแผ่ไพศาล จะเปรียบเทียบกับเมื่อครั้งเขียนห่อขุนนางในวงศ์เหม็งที่ไปเที่ยว
เก็บของพิเศษตามเมืองเหล่านี้ไม่ได้

"จดหมายเหตุไทร," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8. พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร:
โรงพิมพ์การศาสนา, 2507. (พิมพ์ในงานศพ นางเปลื้อง อิศรทัต,
พ.ศ. 2507). หน้า 1 - 27.

หอพระสมุดวชิรญาณ ไค่จัดพิมพ์ จดหมายเหตุไทร รวมไว้เป็นเรื่อง
หนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 ซึ่งหนังสือนี้ไค่จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน
พ.ศ. 2460 และต่อมาไค่พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2507 ครั้งที่ 3 และครั้งที่ 4
พิมพ์ใน พ.ศ. 2507

จดหมายเหตุไทร ฉบับนี้เป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้น ตั้งแต่
ปีมะเส็ง จ.ศ. 283 (พ.ศ. 1464) ถึงปีจอ จ.ศ. 1236 (พ.ศ. 2417)
เฉพาะตอนต้น (หน้า 1 - 2) มีบันทึกเหตุการณ์ก่อนพุทธศตวรรษ ที่ 21 ซึ่งอยู่
ในขอบเขตของการค้นคว้า ดังนี้

จ.ศ. 283 (พ.ศ. 1464) บอกรวัน เดือน ปีเกิดของพระเจ้าพรหมราชา
ว่าเป็นกษัตริย์องค์ที่ 41 ของเชียงใหม่ เป็นผู้ปราบขอมพ่ายแพ้มาถึงแดนชะเลียง

จ.ศ. 435 (พ.ศ. 1616) บอกรวัน เดือน ปีเกิดของขุนเจ็องบรมราชา
ธิราช อายุ 36 ปี ไ้ครองเชียงใหม่ ครองราชย์ 24 ปี ขณะล้านช้างไ้ครอง
ล้านช้าง ขณะขุนแก้ว ครองแผนดินแก้ว 14 ปี

จ.ศ. 496 (พ.ศ. 1677) บอกรวัน เดือน ที่ขุนเจ็องรับของจีน แผน
ดินทอง อายุ 77 ปี ทิวคคในสงคราม

จ.ศ. 600 (พ.ศ. 1781) บอกรเวลาเกิดของ พระยามังราย ผู้สร้าง
เชียงใหม่ ขณะทริภุชชัย ไ้ราชสมบัติในเมืองเงินยาง

จ.ศ. 602 บอกรวันเกิดของพระยาจำเมือง กษัตริย์พะเยา พระยาจำ
เมืองเป็นกษัตริย์เทพธานี—ออยควนและพระศุกรทันต์ธานี กรุงละโว้ ครุพระร่วง
จุลศักราช 620 (พ.ศ. 1801) ไ้โดยนาราชสมบัติ

จ.ศ. 676 (พ.ศ. 1857) บอกรวันเกิดพระเจ้าอู่ทองรามารุบคี่

จ.ศ. 712 (พ.ศ. 1893) สร้างกรุงศรีอยุธยา

จ.ศ. 721 (พ.ศ. 1903) ท้าวอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2

"จุลยุทธการวงศ์ความเรียง," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66. พระนคร :
โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2480. (พิมพ์ในงานประชุมเพลิงศพ นางละมอม
เศรษฐบุตร วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2480). หน้า 41 - 83.

กรมศิลปากรไ้จัดพิมพ์เรื่องจุลยุทธการวงศ์ความเรียงไว้เป็นเรื่องหนึ่ง
ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 ซึ่งไ้จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานประชุม
เพลิงศพ นางละมอม เศรษฐบุตร เมื่อ พ.ศ. 2480 ต่อมาหนังสือนี้ไ้มีผู้จัด
พิมพ์อีก 2 ครั้ง คือ พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นทวาทรี หลวง
อัครวิธานสันตติ (กมล อากาศวิภาค) ใน พ.ศ. 2503 และองค์การค้ำของ

คุรุสภาจักพิมพ์ใน พ.ศ. 2512 เป็นหนังสืออยู่ในหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร

เรื่องจุดยุทธการวงศ์ฉบับนี้เป็นฉบับความเรียงภาษาไทยไม่ปรากฏนามผู้เรียบเรียง ประกอบด้วยเรื่อง 2 เรื่อง คือ ในปริเฉทที่ 1 เป็นประวัติการสมภพของพระร่วง ปริเฉทที่ 2 เป็นเรื่องของพระเจ้าเจียงรายและสกุลวงศ์ของพระเจ้าอูทอง

สาระสังเขป ปริเฉทที่ 1 : ตอนต้นท้าวความถึงครั้งพุทธกาล และกล่าวถึงมูลเหตุที่พระบรมธาตุมีขนาดเล็กแล้วจึงเล่าเรื่องพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย ตั้งแต่กำเนิดพระร่วง จนถึงพระร่วงสวรรคต ดังนี้

จุดกักราช 586 เชื้อวงศ์ วสิษฐโคตฤาษี ชื่อ พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองสุโขทัย พระองค์ได้เสด็จจากพระนครไปประทับรักษาที่ล้อยี่ถู่เขาหลวง มีธิดาพระยานาคราช มาปรนนิบัติพระองค์อยู่ 7 วัน เมื่อถึงกำหนดเสด็จกลับพระนคร พระองค์จึงมอบพระขำมรงค์และผ้าแดงแกนางนาคราชให้นางนาคราชคอยอยู่อีก 7 วันจึงจะมารับ นางนาคราชอยู่จนพ้น 7 วัน พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชยังมีไคร้มารับ นางจึงไปสำรวจทอโมลิตจากครรภีไว้กับขำมรงค์และผ้าแดง ไว้ที่ริมฝั่งคลองใกล้ภูเขาหลวง แล้วกลับไปเมืองนาค มีคางคกตัวหนึ่งไปพบเข้าได้กลิ่นกินทอโมลิตกับขำมรงค์ จึงถึงแก่ความตายในทันทีด้วยพิษนาค บุตรนางนาคราชจึงอาศัยอยู่ในรูปลายคางคกคอกไป วันหนึ่งคางคกไปช้อนปลาที่ริมคลองได้มาแต่คางคก จึงนำไปเลี้ยงเป็นบุตรให้ชื่อว่า ออรวง วันหนึ่งจับความได้ว่าบุตรของตนนั้นแท้จริงเป็นทวารกรุปงาม แต่โกธาศัยซ่อนกายในรูปลายคางคกไปเผาไฟเสีย แล้วเลี้ยงกูเจ้ารวงจนเจริญวัย เมื่อเจ้ารวงบังเกิดนั้นเป็นจุดกักราช 591

เมื่อเจ้ารวงเจริญวัย ได้แสดงถึงความเป็นผู้มีวาจาสิทธิ์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย จนเรื่องนี้เรื่องลือไปถึงพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ต่อมาเมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชไคร้ทราบข่าวเจ้ารวงเป็นโอรสของพระองค์ จึงทรงเลี้ยงกูเจ้ารวงราชกุมารสืบมา จนถึงวัยสมควรเจ้ารวงจึงไคร้บวช

ในสมัยนั้นเมืองต่าง ๆ ในสยามประเทศ เป็นเมืองขึ้นของเมืองกัมพูชาธิบดีมหานคร พระเจ้าละโว้เมืองลพบุรีและพระเจ้าสุโขทัย ต้องส่งส่วยนำไปถวายกษัตริย์เมืองนั้นเป็นประจำ เคิมทางเมืองสุโขทัยไซ้คุมเป็นที่ซึ่งนำ แล้วจึงบรรทุกเกวียนไปยังเมืองกัมพูชาธิบดีมหานคร วันหนึ่งพระร่วงจึงให้พนักงานทำตารางขึ้นบนเกวียน แล้วส่งให้นำซึ่งอยู่ในตารางแทนคุม แล้วส่งไปถวายพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี พระองค์เห็นว่าพระร่วงเป็นผู้มีฤทธิ จึงส่งบุรุษผู้หนึ่งมากำจัดพระร่วง บุรุษนั้นคำคินมาผูกขึ้นเพียงครึ่งคัวที่ลานพระเจดีย์วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย พบพระร่วงกำลังกวาดลานวัดแต่ไม่รู้จักจึงถามหาพระร่วง พระร่วงจึงกล่าววาจาสิทธิ์ให้คอยอยู่ ณ ที่นั้น บุรุษนั้นจึงติดอยู่ที่ลานวัดแล้วกลายเป็นศิลาไป

หลังจากที่พระร่วงลาผนวช ได้ไปสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้น ณ ที่ซึ่งเคยเป็นเมืองเก่าชื่อเมืองสังขาลย์ อยู่ริมแม่น้ำป่าสักกษัตริย์ ไกลเขาสังขาลย์ ระยะทางจากเมืองสุโขทัยถึงเมืองสังขาลย์ห่างกันประมาณ 4 โยชน์เศษ สร้างเมืองเสร็จแล้วได้ครองราชสมบัติ ณ เมืองนั้น เมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาศกราชสวรรคต จึงเสด็จไปครองราชสมบัติที่เมืองสุโขทัย ให้พระอนุชาต่างมารดาพระนามว่า พระยาศรีธรรมราชาไปครองเมืองสวรรคโลก

ครั้งหนึ่ง พระร่วงบรมราชาธิราช และพระยาศรีธรรมราชาได้เสด็จไปเมืองมคธ ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเป็นเมืองจีน เพื่อขอขางมาทำถว้ยขามในกรุงสุโขทัย ในคราวนั้นพระเจ้ากรุงจีนถวายพระธิดาให้เป็นอัครมเหสี

เมื่อกลับถึงกรุงสุโขทัย ให้ช่างทำถว้ยขามกระเบื้องเคลือบอยู่ที่เมืองสวรรคโลก พระองค์ให้ใช้กระเบื้องเคลือบทำหลังคาถาวรวัตถุในทางศาสนาหลายแห่ง ให้ช่างก่อพระปรางค์สูงใหญ่เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุ และให้สร้างพระพุทธรูปใหญ่น้อยขึ้นหลายองค์

เมื่อสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราช เป็นพระยาเอกราชในสยามประเทศ พระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ในทศพิธราชธรรม ได้เสด็จไปชมมณานาประเทศโดยมิได้

เบียดเบียนประเทศใด ๆ ในสมัยนั้น พระยาฟ้ารั่วเจ้าเมืองเมาะตะมะ ไล่ถวายนครณาการ และขอรับพระราชทานนามจากสมเด็จพระร่วงด้วย เมื่อครองราชย์ได้ 60 ปี พระองค์เสด็จไปเมืองสวรรค์โลก ไปอาบน้ำที่แก่งศิลาใหญ่แล้วหายไป ในสายน้ำเจ้ารามราชบุตรจึงได้ครองราชสมบัติในกรุงสุโขทัย มีพระนามว่า เจ้ารามราชาธิราช

ปริเฉทที่ 2 เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ และสกุลวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง มีความดังนี้

เรื่องเมืองเชียงใหม่ : จุลศักราช 588 พระเจ้าเชียงใหม่ครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ต่อมาเจ้าเมืองลี้ควงกัแข็งเมือง ยกทัพมาล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงอพยพชาวเมืองหนีลงมาตั้งเมืองไตรศริงส์อยู่ใกล้กับเมืองกำแพงเพชร ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์มีพระราชโอรสพระราชธิดาครองราชสมบัติสืบมาอีก 3 - 4 ชั่วกษัตริย์

ครั้งนั้นพระธิดาของพระเจ้าไตรศริงส์ได้เสวยฉลิมะ เชื้อซึ่งนางทาสีชื่อมาจากไร่ของบุรุษผู้มีกายเป็นปมเป่า ซึ่งเป็นคนไพร่อยู่ในบ้านนอกใต้เมืองไตรศริงส์ จึงทำให้เกิดมีพระกุมารขึ้น วันหนึ่งพระเจ้าไตรศริงส์ให้พระกุมารเสด็จหายว่าบุรุษใดเป็นบิดา พระกุมารได้เลือกชายแสนปม พระเจ้าไตรศริงส์ได้รับความอัปยศ จึงให้ลอยแพพระธิดา พระกุมาร และชายแสนปมไปจากเมือง คนทั้งสามจึงไปอาศัยอยู่ที่โรมะเชื้อ เนื่องจากคนทั้งสามเป็นผู้มีบุญ สมเด็จพระนรินทราชาธิราชจึงแปลงกายเป็นวานรนำกลองตีพรมมาให้ชายแสนปม เมื่อปรารถนาสิ่งใดให้ตีกลองนั้น ชายแสนปมปรารถนาให้รูปร่างจึงตีกลอง ปมเป่าทั้งปวงก็สูญหาย ส่วนพระธิดาพระเจ้าไตรศริงส์ก็ตีกลองเนรมิตทองให้ที่อู่ทอง สำหรับพระกุมารจึงมีนามว่า เจ้าอู่ทองตั้งแต่นั้นมา จุลศักราช 681 บิดาเจ้าอู่ทองได้ตีกลองเนรมิตพระนครขึ้นในที่แห่งนั้นให้ชื่อว่า เทพมหานคร แล้วโค่นเสวยราชสมบัติ มีพระนามว่า พระเจ้าศรีวิชัยเจียงแสน ครองราชสมบัติ 26 ปี จึงทิวงคตในจุลศักราช 706

สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชโอรสได้เสวยราชสมบัติแทน ต่อมาอีก 6 ปี ในจุลศักราช 712 ได้เสด็จจากพระนคร เดิมมาทางทิศทักษิณ ได้สร้างพระนครใหม่ขึ้นที่หนองโสน ชื่อว่า กรุงเทพมหานครทวารวดีศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอู่ทองเสวยราชสมบัติในเมืองนั้นมีนามว่า สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี ขณะนั้น พระองค์มีพระชนมายุ 37 พรรษา พระองค์ให้สร้างพระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท พระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท ให้พระราเมศวรราชบุตรไปครองเมืองลพบุรี ครั้งนั้นมีประเทศราชขึ้น 16 หัวเมือง พระองค์ทรงสร้างวัดพุทธไสยาสน์และวัดป่าแก้ว จุลศักราช 731 สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 20 ปี

ชินกาลมาลีปกรณ์. ของ รัตนปัญญาเถระ แปลจากต้นฉบับภาษาบาลีโดย แสง มณวิฑูร. พระนคร : กรมศิลปากร, 2501. (จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย). 202 หน้า. ภาพประกอบ; แฉกที่.

พระรัตนปัญญาเถระแต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นภาษาบาลี เป็นพระภิกษุชาวเมืองเหนืออยู่ที่วัดศรีรัตนมหาวิหาร จังหวัดเชียงราย ผู้แต่งได้ชี้แจงไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์นี้ว่า แต่งจบเมื่อ จ.ศ. 878 (พ.ศ. 2060) แต่ตามเนื้อความในคัมภีร์นี้ปรากฏว่าได้แต่งต่อมาอีกจนถึง จ.ศ. 889 (พ.ศ. 2071)

เดิมคัมภีร์นี้ราชบัณฑิต 5 ท่าน ได้ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทย แต่ไม่ปรากฏว่าแปลเมื่อใดแน่ เขาใจว่าจะแปลขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเนื่องจากได้พบสมุดไทยคำฉบับหลวง 12 เล่ม เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลีนี้ แจ่งนามราชบัณฑิตผู้แปล และอาลักษณ์ผู้ตรวจทานและรูด และแจ้งไว้ว่ารูดเมื่อปีชวด ฉศก. จ.ศ. 1156 (พ.ศ. 2339) ซึ่งต่อมาใน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตีพิมพ์ทั้งฉบับภาษาบาลี และฉบับแปลขึ้น เรียกชื่อตามที่ปรากฏในฉบับแปลที่เป็นสมุดไทยว่า ชินกาลมาลีนี้ ต่อมาเนื่องจากกรมศิลปากร เห็นว่าฉบับแปลครั้งแรก ไม่อ่านง่าย

ความสะกดเท่าที่ควร จึงใ้หมอบให้ ศาสตราจารย์ ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร ซึ่ง
 ในขณะนั้นดำรงตำแหน่ง หัวหน้าแผนกหอวิชาญาน กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
 กรมศิลปากร แปลหนังสือเรื่องนี้จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยขึ้นอีกสำนวนหนึ่ง พร้อม
 ทั้งให้ทำเชิงอรรถและอธิบายคสามที่สำคัญ ๆ ไว้วคย เป็นฉบับคำแปลภาษาไทยของ
 กรมศิลปากร แล้วให้ชื่อตามต้นฉบับ ภาษาบาลีว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้จัดพิมพ์
 ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2501 ต่อมาหนังสือนี้ใ้มีผู้จัดพิมพ์ขึ้นอีก 2 ครั้ง คือ ฉบับ
 พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2510 พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่ นายกี นิมนานเหมินท์ เนื่องใน
 วันเปิดศีกคนไข้พิเศษ "นิมนานเหมินท์ - สุขิมา" ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2515 พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
 นางทองคำ สุวรรณิชกุล

สาระสังเขป สาระสำคัญของหนังสือนี้ตอนต้นเป็นเรื่องความเป็นไปของ
 พระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความค่อจากนั้นเป็นเรื่องการเผยแผรพระ
 ธรรมวินัย และการที่พระบรมสาวรีริกาตุไ้ไปประดิษฐาน ณ ที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นตอน
 ที่ทำให้ผู้อานไ้ทราบประวัติและเรื่องราวของบุคคล สถานที่ ตลอดจนเหตุการณ์
 ของบ้านเมืองในอดีตกาลไปพร้อมกันด้วย ประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองที่สำคัญในหนังสือ
 นี้ คือ ประวัติศาสตร์ของเมืองต่าง ๆ ในแคว้นลานนา ไ้แก่ เมืองเชียง
 แสน เชียงราย ลำพูน และเชียงใหม่ เป็นต้น เรื่องที่จัดทำสาระสังเขปใน
 ที่มี 22 เรื่อง (หน้า 92 - 153) ดังนี้

“เรื่องพญามังราย” (หน้า 92 - 94) กล่าวถึงพญามังรายเป็นกษัตริย์
 องค์ที่ 13 ซึ่งไ้สืบเชื้อสายมาจากลาวจังคราช เกิดเมื่อ จ.ศ. 601 (พ.ศ.
 1783) ครองเมืองยางคปุระ (เมืองเงินยาง) เมื่ออายุ 22 ปี จ.ศ. 624
 (พ.ศ. 1806) สร้างเมืองเชียงราย และมีลูกคือ พระเจ้าเครือ จ.ศ. 631
 (พ.ศ. 1813) ยึดเมืองเชียงของ และเกิดลูกคนที่สองคือ เจ้าคราม จ.ศ. 635
 (พ.ศ. 1817) มีลูกชื่อเจ้าเกริง จ.ศ. 649 (พ.ศ. 1831) พระเจ้ามังราย
 พระเจ้าจ๋ำเมือง และพระเจ้าโรจ ไ้มาพบกัน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง หลังจากนั้น

อีก 2 ปี โสภโศภเจ้าอภัยให้เป็นเสวกในนครหริภุชชัย และเมื่อ จ.ศ. 654 (พ.ศ. 1836) ทำสงครามชนะพระเจ้ายาโคเมืองหริภุชชัย และก่อสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเมื่อ จ.ศ. 658 (พ.ศ. 1840) พระเจ้ายาโคหนีไปถึงนครเขลางค์ และต้องหนีต่อไป มังรายจึงไ้แต่งตั้งชนชาติมิลักชะให้เป็นใหญ่ในนครเขลางค์ แล้วมาสร้างนครเขลางค์ใหม่ใน จ.ศ. 663 (พ.ศ. 1845) นับตั้งแต่สร้างเมืองใหม่ จนถึง จ.ศ. 878 (พ.ศ. 2060) นครเขลางค์มีผู้ครองราชสมบัติ 55 คน จ.ศ. 665 (พ.ศ. 1847) พระเจ้ามังรายก่อสร้างนครกุมภ (กุมภ) และสร้างเจดีย์กู่คำในเมืองนั้น สวรรคตเมื่อ จ.ศ. 673 (พ.ศ. 1855)

"เรื่องพระสุมนเดระไ้พระชาติ" (หน้า 95 - 96)

เล่าเรื่องผู้ครองราชสมบัติในนามเชียงใหม่ คือ พระเจ้าคราม เมื่อครองไ้ 4 เดือน ก็เสด็จไปแคว้นโยน (โยนก) และให้พระเจ้าแสนภูโอรสครองเชียงใหม่แทน ฝ่ายเจ้าเครืออนุชาของพระเจ้าคราม ทราบข่าวพระเจ้ามังรายสวรรคต จึงไ้ยกทัพมาจากเมืองงาย ยึดนครหริภุชชัยไ้เมื่อ จ.ศ. 674 (พ.ศ. 1856) เมื่อพระเจ้าแสนภูทราบข่าวจึงหนีไปแคว้นโยน (โยนก) จ.ศ. 683 (พ.ศ. 1865) เจ้าโครน ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าเครือผู้เป็นบิดา ครองราชย์ไ้ 2 เดือน เจ้าชัคคะ ซึ่งเป็นพี่ของพระเจ้าโครนก็ไ้ครองราชย์ ต่อมาอีก 3 เดือน เจ้าน้ำท่วมราชบุตรของพระเจ้าครามมาจากเมืองตาก ยึดนครหริภุชชัย เจ้าชัคคะจึงหนีไปนครเขลางค์ ต่อมาพระเจ้าแสนภูยกทัพมาที่แคว้นพินกับพระเจ้าน้ำท่วม จับพระเจ้าน้ำท่วมไ้จึงส่งไปถวายพระเจ้าคราม พระเจ้าครามจึงส่งไปอยู่เชียงตุงอยู่มาไม่นานพระเจ้าแสนภูก็แต่งตั้งเจ้าคำฟูโอรสของพระองค์ไ้ปกครองเมืองพินแทน ส่วนพระองค์เสด็จไปอยู่กับพระเจ้าครามที่แคว้นโยน (โยนก) เมื่อพระเจ้าครามสวรรคตใน จ.ศ. 687 (พ.ศ. 1869) พระเจ้าแสนภูไ้ครองราชแทนและสร้างเมืองเมืองหนึ่งใกล้ ๆ กับสบกก และใน จ.ศ. 689 (พ.ศ. 1871) พระเจ้าคำฟูโอรสไ้ครองราชย์แทน และสวรรคตในแคว้นโยน (โยนก) เมื่อ จ.ศ. 698 (พ.ศ. 1880) พระเจ้าฉายโอรสไ้ครองราชย์แทนในแคว้นโยน 3 ปี

จึงเสด็จมาที่เชียงใหม่ และให้สร้างเจดีย์หลวง พระองค์สวรรคตเมื่อ จ.ศ. 717 (พ.ศ. 1899)

"เรื่องพระเจ้ากือนา" (หน้า 96 - 98)

เกิดเมื่อ จ.ศ. 701 (พ.ศ. 1883) เมื่ออายุ 16 ปี ได้ขึ้นครองราชย์แทนพระเจ้าผายู และให้เจ้ามหาพรหม ผู้เป็นอนุชาครองเชียงใหม่ และกล่าวไว้ในสมัยนั้นเมืองสุโขทัยมีกษัตริย์พระนามว่า ธรรมราชาครองราชย์อยู่ในสุโขทัยมีภิกษุองค์หนึ่งคือ พระสุมนเถระ มีคุณสมบัติกระทำสังฆกรรมได้ทุกอย่าง เพราะเคยไปศึกษาอยู่ในสำนักของพระมหาสามีอุทุมพร ในรัชมณะประเทศ (เมาะตะมะ) ครั้งหนึ่งสุมนเถระไปเมืองศรีสัตตนาลัย ถึงแม่น้ำปานามนที (แม่น้ำฝางกระคาน) ไปได้พระธาตุมาองค์หนึ่ง จึงนำพระธาตุนั้นมาที่เมืองศรีสัตตนาลัย พระเจ้าลิไทยราชบุตรของพระเจ้าธรรมราชา ผู้ครองเมืองศรีสัตตนาลัย จึงทรงสักการบูชา พระเจ้าธรรมราชาแห่งเมืองสุโขทัยประสงค์จะทอสมเด็จพระธาตุ จึงให้พระสุมนเถระนำมา แต่พระบรมธาตุนั้นมีไฉ่แสดงปาฏิหาริย์แก่พระราชา

"เรื่องพระสุมนเถระมานครทริปิฎก" (หน้า 98 - 99)

พระเจ้ากือนา ประสงค์จะไ้พระภิกษุผู้สามารถทำสังฆกรรมได้ทั้งหมดมาอยู่ที่เชียงใหม่ จึงส่งทูตไปขอกอพระมหาสามีอุทุมพร พระมหาสามีอุทุมพรจึงให้ภิกษุของท่านชื่อ พระอานนท์เถระมาที่เมืองเชียงใหม่ แต่พระอานนท์เถระไม่ปรารถนาทำสังฆกรรมเพราะไม่ได้รับอนุญาตจากสำนักอาจารย์ จึงแนะนำพระเจ้ากือนาให้ไปเชิญเชิญพระสุมนเถระที่สุโขทัย ไ้ส่งทูตไปสุโขทัย 2 ครั้ง จึงได้พระสุมนเถระมาเมื่อ จ.ศ. 731 (พ.ศ. 1913)

"เรื่องพระสีหลปฎิมา หรือพระพุทธรสิหิงค์" (หน้า 100 - 105)

พระพุทธรสิหิงค์สร้างขึ้นในลังกา ตั้งแต่ พ.ศ. 700 และอยู่ที่นั่นมาจนกระทั่งถึง จ.ศ. 718 (พ.ศ. 1800) มีกษัตริย์สุโขทัยองค์หนึ่งชื่อพระเจ้าโรจราช (พระเจ้าลาวง) พระองค์มีประวัติว่าเกิดจากนางเทพธิดาและชายหนุ่มรูปงามแห่งตำบลบ้านโค (อาจเป็นบ้านโคกในจังหวัดกำแพงเพชร) ครั้งหนึ่งพระองค์อยากเห็นมหาสมุทร จึงยกทัพ

มาถึงสิริธรรมนคร (คงหมายถึงนครศรีธรรมราช) และได้ทราบข่าวเรื่องพระพุทธรูป
 สิหิงค์ จากพระเจ้าสิริธรรมนครทั้ง 2 จึงส่งทูตไปขอกับพระเจ้าสีหฬ พระเจ้าสีหฬ
 ก็ประทานให้ พระเจ้าโรจจึงได้พระพุทธรูปสิหิงค์มาสักการะที่สุโขทัย พระเจ้าโรจ
 ได้สร้างพระปราสาทองค์หนึ่งถวายศิลา—และอิฐโอบกั้นขาวไว้ในเมืองศรีสัตตนาลัย
 เมื่อสร้างเสร็จแล้วมีการฉลอง เมื่อพระเจ้าโรจสวรรคตแล้ว พระเจ้ารามโอรส
 ครองราชย์แทน ถัดจากนั้นเป็นพระเจ้าปาล ถัดจากพระเจ้าปาล เป็นโอรส คือ
 พระเจ้าอุทกโชตกตะ ถัดไปก็คือพระเจ้าสีหฬ ซึ่งรอบรู้ทางพุทธวัจนะ จนได้ชื่อว่า
 พระเจ้าธรรมราชา กษัตริย์ทุกองค์ที่กล่าวพระนามมานี้ได้บูชาพระพุทธรูปสิหิงค์ทุกองค์
 ในสมัยพระเจ้าสีหฬ พระเจ้ารามาชิปตี กษัตริย์อโยธยประเทศได้เมืองชัยนาท และ
 ให้อำมาตย์ชื่อวัดติเคชผู้ครองเมืองสุวรรณภูมิมาครองชัยนาท พระเจ้าธรรมราชาได้
 ส่งราชบรรณาการเป็นอันมากไปถวายพระเจ้ารามาชิปตี และขอเมืองชัยนาทคืน
 เมื่อได้เมืองนั้นคืนแล้ว วัดติเคชอำมาตย์ก็กลับไปเมืองสุวรรณภูมิ ส่วนพระเจ้าธรรม
 ราชาให้พระมหาเทวี ผู้เป็นขนิษฐาครองเมืองสุโขทัย และให้อำมาตย์ชื่อ ตินัญญา
 ครองเมืองกำแพงเพชร ส่วนพระองค์ไปครองเมืองชัยนาทพร้อมทั้งนำพระพุทธรูปสิหิงค์
 ไปถวายเมื่อพระเจ้ารามาชิปตีสวรรคต วัดติเคชอำมาตย์ก็ได้ครองเมืองอโยธยประเทศ
 เมื่อพระเจ้าธรรมราชาเมืองชัยนาทสวรรคต วัดติเคชอำมาตย์ยึดเมืองชัยนาทได้
 และนำพระพุทธรูปสิหิงค์ไปไว้ยังอโยธยประเทศ ตินัญญาอำมาตย์เจ้าเมืองกำแพงเพชร
 ก็ได้พระพุทธรูปสิหิงค์มากำแพงเพชร ทั้งนี้โดยส่งมารดาของตนไปถวายพระเจ้า
 อโยธยประเทศจนเป็นที่รักใคร่ และนางก็ได้ทำอุบายจนได้พระพุทธรูปสิหิงค์คืนมา เจ้ามหา
 พรหมเจ้าเมืองเชียงใหม่ ทราบข่าวเรื่องความงามของพระพุทธรูปสิหิงค์ จึงขดกอง
 หัตถ์จากพระเจ้ากือนาผู้เป็นพี่ ยกทัพมาถึงเมืองกำแพงเพชร เกือบจะต่อสู้กับตินัญญา
 อำมาตย์ แต่พระมหาสุคนธรเถระได้เกลี้ยกล่อมจนในที่สุด เจ้ามหาพรหมก็ไ้พระพุทธรูป
 สิหิงค์ไป พระเจ้าวัดติเคช ไม่สามารถติดตามไปเอาคืนได้ทัน เมื่อไปถึงเชียงใหม่
 พระเจ้ากือนาจึงสร้างขุมจรมันทางทิศใต้ของเจดีย์หลวงที่สำหรับเป็นที่ประดิษฐาน
 แต่ยังไม่สร้างเสร็จ เจ้ามหาพรหมก็ขอพระพุทธรูปสิหิงค์ไปทำเลียนแบบ แต่ได้นำพระ

พุทธสิหิงค์องค์จริงไปอภิเษกที่เกาะคอนแทนเรียงแสนเสียดก่อน แล้วจึงนำกลับมาที่
เรียงราย ไค้หล่อพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งคล้ายสำริดเหมือนกับองค์จริงทุกประการ

"เรื่องกบพระธาตุวัดบุปผาราม" (หน้า 105)

จ.ศ. 733 (พ.ศ. 1915) พระเจ้ากือนาโปรดให้สร้างวัดบุปผารามมหาวิหารขึ้น
ในที่ซึ่งเป็นราชอุทยานของพระองค์ แล้วนิมนต์พระสุมนเถระ มาจากวัดพระยืน
นครทรีปุณฑย์ ให้มาจำพรรษา พระสุมนเถระจึงนำพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมา
คล้ายจากสุโขทัยนั้น ประดิษฐานในวัดบุปผาราม เมื่อ จ.ศ. 735 (พ.ศ. 1917)
ฝ่ายพระเจ้ากือนา พระชนมายุ 46 ปี ครองราชย์สมบัติ 30 ปีก็สวรรคต

"เรื่องศาสนาผีหลมาสู่เมืองเชียงใหม่" (หน้า 106 - 110)

โอรสของพระเจ้ากือนา ชื่อ แสนเมืองมา ไค้เสวยราชย์แทน เมื่ออายุไค้ 23 ปี
พระเจ้ามหาพรหมยกทัพมากกว่าศอก่อนเอาสิ่งของที่พระองค์ต้องการกลับไปเมืองเรียง
ราย พระเจ้าแสนเมืองมาจึงยกทัพออกไปตาม และไค้สู้รบกัน ในที่สุดก็เข้าเมือง
เรียงรายไค้ จับไค้พระเจ้าพรหม และไค้นำพระพุทธรูปสิหิงค์กลับมาประดิษฐานอยู่
ณ ชุมจรรย์ ที่พระเจ้ากือนาสรางเตรียมไว้ พระเจ้าแสนเมืองมาพระชนมายุไค้
39 ปี ครองราชย์สมบัติในเมืองเชียงใหม่ไค้ 16 ปี ก็ไค้เริ่มสร้างเจดีย์หลวงที่กลาง
เมืองเชียงใหม่ แต่ยังไม่ทันเสร็จสวรรคตเสียก่อน พระมเหสีของพระองค์ก็ไค้สร้าง
ตอจนสำเร็จ โอรสของพระองค์ชื่อว่า เจ้าคิศ (พระเจ้าสามฝั่งแกน) ไค้ครองราชย์
ต่อเมื่อพระชนมายุ 12 ปี พระองค์มีศรัทธาในศาสนาน้อย บวงสรวงแต่กิติยปีศาจ
ต้นไม้ ภูเขา ป่า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไค้สร้างวิหารที่ตำบลฝั่งแกน อันเป็นที่ประสูติ
ของพระองค์ ชื่อ วัดมุงเมือง และไค้รับไรนาของประชาชน และไรนาที่บุคคล
อื่นถวายเป็นพุทธรูปตามที่ตั้งต่าง ๆ มาโอนถวายแกมหาวิหาร ในสมัยนั้นมีเถระหลาย
รูป เช่น พระเมธังกร มาจากลังกา ซึ่งเรื่องราวของเถระเหล่านี้ในหนังสือในถาวร
ว่า เมื่อ จ.ศ. 785 (พ.ศ. 1967) มีพระมหาเถระเชียงใหม่ 25 รูป พระมหา
เถระที่อยู่แคว้นกัมโพช 8 รูป ไค้ไปที่ลังกาถึงสำนักทานมหาสาหมันวัค และไค้เล่า
เรียนอยู่ที่นั่นกับมหาเถระชาวโรมณะอีก 6 องค์ และไค้บวชใหม่ เมื่อ จ.ศ. 786

(พ.ศ. 1968) หลังจากนั้น 4 เดือน จึงกลับมาพร้อมทั้งขอพระเถระ 2 องค์ เพื่อจะเอามาเป็นพระอุปัชฌาย์ ในระหว่างที่เดินทางกลับได้หยุดพักที่อโยธยา และ ศรีสัตตนาถาย จน จ.ศ. 792 (พ.ศ. 1974) จึงได้มาถึงเมืองเชียงใหม่ โดยมี พระมหาธัมมกัมภีร์เถระ และพระมหาเมธีกรเถระเป็นหัวหน้า พำนักอยู่ที่วัดป่าแดง จนถึง จ.ศ. 794 (พ.ศ. 1976) พระเถระเหล่านี้ได้ไปอยู่ที่นครเขลางค์ มหาอำมาตย์ชื่อสุระ เจ้าเมืองนครเขลางค์ มีศรัทธาออกบวช หลังจากนั้นพระเถระเหล่านี้ก็ได้เดินทางไปยังที่ต่าง ๆ เช่นหริภุชชัย เชียงแสน เชียงราย และได้บวชกุลบุตรต่าง ๆ เป็นอันมาก

ฝ่ายพระเจ้ากสิ โคมอบราชสมบัติให้แก่พระสุพราช สิริธรรมจักรพรรดิ และหลังจากนั้นอีก 4 ปี พระเจ้ากสิก็สวรรคต เมื่อพระชนมายุได้ 57 ปี.

"เรื่องพระธาตุเจดีย์หลวง" (หน้า 110 - 111)

พระเจ้าพิลกราช ทรงราชย์เมื่ออายุ 32 ปี ถอดจากพระเจ้ากสิ พระองค์ทรงอุปถัมภ์บรรดาภิกษุซึ่งเรียนมาจากลังกาเหล่านั้น และเมื่อเสวยราชสมบัติได้ 5 เดือน ก็ได้อุปสมบทกุลบุตรประมาณ 500 คน ที่ท่าสะพานหลวง หลังจากนั้นภิกษุเหล่านี้ก็ไป เชียงแสน ใ้รับการอุปถัมภ์มหาอำมาตย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ จึงทำขัดสนขึ้นมาขึ้น ที่เกาะคอนแทน ฝ่ายในเมืองเชียงใหม่ มหาสามีเมธีกร ใ้รับการอุปถัมภ์จาก พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิ ใ้ขุดขอมทำเจดีย์หลวงขึ้นใหม่ ใ้กล่าวถึงขนาดและรูปร่างของเจดีย์หลวงเมื่อสร้างเสร็จแล้ว หลังจากนั้นใ้สร้างปราสาททางทิศเหนือของพระเจดีย์หลวง ใ้พระมหาสามีเมธีกรมาประจำอยู่ หลังจากนั้นมีการอภิเสก มหาสามีเมธีกร และฉลองพระเจดีย์ปัดทอง ตั้งแต่วันจนถึงยอด

"เรื่องสมมติสีมาของพระเจ้าพิลก" (หน้า 112 - 113)

จ.ศ. 810 (พ.ศ. 1992) พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราช ทรงผนวช แล้วสึกในปีนั้น ไ้ยกไปตีเมืองน่าน พระราชเทวีผู้เป็นมารดาของพระองค์ก็ไ้สวรรคต ในปีนั้น จ.ศ. 813 (พ.ศ. 1995) ไ้สร้างอุโบสถหลังหนึ่งในวัดป่าแดงหลวงซึ่งเป็นที่ถวายพระเพลิงพระศพของบิดามารดาของพระองค์ รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งถึงอุทิศเนื้อที่

20 วา รอบอุโบสถนั้น และผูกพัทธสีมาขึ้น ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พระสงฆ์ทั้งหลาย ก็ไม่จำเป็นต้องทำอุปสมบทกับในเขตสีมาที่ใช้น้ำล้อมรอบอีก เมื่อผูกพัทธสีมาเสร็จแล้ว ใ้คอุปสมบททุกรูป เป็นอันมาก

"เรื่อง รัตนปฏิมา" หน้า 113 - 118)

จ.ศ. 817 (พ.ศ. 1999) พระเจ้าพิลลกราชาธิราชให้สร้างวัดแห่งหนึ่ง เพื่อให้เป็นที่อยู่ของมหาเถร ชื่อ อุคมปิณฑุลา แล้วนำต้นโพธิมาจากวัดป่าแดง มาปลูกไว้ในวัดนี้ จึงใ้ก่อสร้างวัดมหาโพธาราม ต้นโพธิที่วัดป่าแดงนี้เป็นต้นโพธิที่นำพันธุ์มาจากลังกา แต่สมัยก่อน แล้วสร้างสถิตมหาสถาน ต่อมาใน จ.ศ. 838 (พ.ศ. 2020) จึงให้สร้างมหาวิหารในวัดนั้น จ.ศ. 840 (พ.ศ. 2022) พระเจ้าพิลลกราชาธิราช โปรดให้สี่โลกเสนาบดีกษัตริย์ราชครูองค์หนึ่ง ซึ่งพระเจ้าแสนเมืองมาทรงสร้างไว้ได้ บรรยายถึงลักษณะ และขนาดของราชครูที่สร้างขึ้นใหม่ เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็บรรจุพระธาตุในราชครูนั้น และในปี จ.ศ. 843 (พ.ศ. 2025) จึงนำพระรัตนปฏิมา ซึ่งนำมาแต่นครเขลางค์มาประดิษฐานไว้ที่ราชครูนี้ ต่อจากนั้นก็เป็นการเล่าประวัติของพระรัตนปฏิมาโดยพิสดารว่า สร้างตั้งแต่ พ.ศ. 500 ควณแก้วมรกตโดยมีพระวิสุตกรรมแปลงตัวมาสถลคควมือ 7 วัน 7 คืน จึงเสร็จ หลังจากนั้นก็มีเรื่องราวที่ทำให้พระรัตนปฏิมาต้องตกไปอยู่ในที่ต่าง ๆ คือ ลังกา กัมโพช วงศ์อริมิททนะและในที่ลุดกัตกมาที่วงศ์สยาม เป็นไปดังตามตำนานของพระเถระ (นาคเสน) ซึ่งได้ทำนายไว้เมื่อครั้งเริ่มสร้างพระรัตนปฏิมานี้ขึ้นที่เมืองปุปผวัตติ (เมืองปาศักดิ์) เรื่องราวก่อนที่จะได้มาประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่มีว่า กษัตริย์แห่งเมืองกำแพงเพชรได้มาจากเมืองอโยชนปุระนานแล้วจนถึงสมัยพระเจ้าติปิณฑุลา ครั้งนั้นพระเจ้าพรหมมูเป็นอนุชาของพระเจ้ากือนาทราบเรื่องราวของพระสี่หลปปฏิมาและพระรัตนปฏิมา จึงยกพลไปกำแพงเพชร และได้พระรัตนปฏิมามาไว้ที่เมืองเชียงราย สมัยต่อมาพระเจ้าแสนเมืองมารบกับพระเจ้าพรหมมูเป็นอา และเข้าเมืองเชียงรายได้ แต่ได้แต่พระสี่หลปปฏิมาอย่างเดียว เพราะพระรัตนปฏิมาถูกคนเอาไปซ่อนโดยพอกปุนขาวไว้ จนถึงสมัยพระเจ้าพิลล พระรัตนปฏิมาจึงปรากฏขึ้นที่เมืองเชียงราย แล้วถูกนำมาบูชา

ที่เมืองลำปาง ระยะเวลาหนึ่ง เมื่อพระพิลลิตอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่เจดีย์หลวง ซึ่งได้สร้างเสร็จแล้ว พระรตนปฎิมานั้นจึงปรากฏพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า นครมณีปฎิมา เพราะเหตุที่นำมาจากนครเขลางค์นั้น

"เรื่องพระเจ้าพิลก" (หน้า 119)

จ.ศ. 845 (พ.ศ. 2027) ให้หล่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ขนาดหนัก 33 แส่น ที่วัดป่าตาลแล้วบรรจุพระบรมธาตุ 500 องค์ กับพระพุทธรูปแก้ว ทอง เงิน ไว้ในพระเสี้ยวพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิพิลลิตราชาธิราช ครองราชได้ 45 ปี สวรรคตในปีมะแม เมื่อพระชนมายุได้ 78 ปี

"เรื่องพระพุทธรูปใหญ่ในวัดบุปผาราม" (หน้า 119 - 121)

พระเจ้ายอกเชียงราย โครครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิพิลลิต เมื่อมีพระชนมายุได้ 31 ปี หลังจากที่ได้ถวายพระเพลิงพระอัยกาของพระองค์ และบรรจุอัฐิในสถูปในวัดโพธารามแล้ว โปรดให้สร้างวัดกะโป้ถารามขึ้น เมื่อ จ.ศ. 854 (พ.ศ. 2036) และในปีต่อมา พระองค์โปรดให้ชำระขันตสัมาที่พระธาตุมงคลเดระสมบัติไว้ที่เกาะคอนแทนเชียงแสนนั้น ครองราชย์อยู่ 8 ปี มอบราชสมบัติให้แก่โอรสของพระองค์ และมีพระชนมายุต่อมาอีก 11 ปี จึงสิ้นพระชนม์เมื่ออายุ 50 ปี บริบูรณ์ พระราชาองค์ต่อมาทรงกระทำราชาภิเษก เมื่อ จ.ศ. 857 (พ.ศ. 2039) ในขณะที่มีพระชนมายุได้ 30 ปี พระเจ้าพิลก ปันตคาธิราชเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ได้กระทำการบุญกุศลต่าง ๆ คือ จ.ศ. 858 (พ.ศ. 2040) สร้างวัดชื่อบุปผาราม ณ ที่อันเคยเป็นที่อยู่ของพระราชปณียกา และพระราชบิดาของพระองค์ ถัดจากนั้นเป็นปีที่สาม จึงสร้างปราสาทไว้พระพุทธรูป ย่างเข้าปีที่สี่ ฉลองพระไตรปิฎกฉบับลงทอง และห่อพระมณฑปธรรมที่สร้างวัดในวัดบุปผาราม ในปีนั้นฉลองวัดกุมาราราม ซึ่งพระองค์โปรดให้สร้างขึ้นในตำบลบ้านเกิดของพระนางสิริยสวดี พระราชชนนีของพระองค์ ในเมืองกุสาวดี

จ.ศ. 866 (พ.ศ. 2048) ทรงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ในหนังสือกล่าวถึงปริมาณของวัตถุและวิธีการในการใช้หล่อ หลังจากนั้นใน จ.ศ. 871 (พ.ศ. 2053)

จึงนำพระพุทธรูปนั้นไปประดิษฐานในพระอุโบสถวัดคุปปาราม

"เรื่องหล่อพระปฏิมาทองคำองค์ใหญ่" (หน้า 121 - 122).

จ.ศ. 872 (พ.ศ. 2054) พระราชากับพระชนนีโปรดให้สร้างพระพุทธรูปนั่ง มีส่วนสูงเท่ากับพระมหากษัตริย์ทรงยืน แล้วนำแผนทองคำไปบุให้เป็นพระพุทธรูปทองคำ

"เรื่อง สมมติสีมา วัดมหาโพธาราม" (หน้า 122 - 123)

จ.ศ. 872 (พ.ศ. 2054) โปรดให้แลงที่สำหรับที่จะสร้างเป็นพระอุโบสถ ต่อมา

จ.ศ. 873 (พ.ศ. 2055) จึงได้สร้างพระอุโบสถขึ้นในวัดมหาโพธาราม และได้กล่าวนามพระสงฆ์ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้มีความชำนาญ และคุ้นเคยที่ได้รับการนิมนต์มากระทำการผูกพัทธสีมา ในครั้งนั้นพระองค์มีพระชนมายุได้ 30 ปี อุทิศส่วนกุศลถวายพระราชบิดามารดาและพระบิณฑกาของพระองค์

"เรื่องเสด็จไปเมืองเชียงใหม่" (หน้า 123 - 125)

พ.ศ. 2055 พระราชาพร้อมด้วยประชาชนเรียวกันสร้างกำแพงล้อมพระธาตุเจดีย์หลวง 3 ชั้น แล้วปักทองหุ้มพระธาตุเจดีย์หลวง และในเดือนเดียวกันนั้นก็ให้สร้างเจดีย์ที่วัดสวนตาล ต่อมาโปรดให้สร้างราชมณฑิรที่บ้านศรีบุญยืน เหมือนนครหริภุญชัย รุ่งขึ้นปีที่ 2 เสด็จไปประทับในพระราชมณฑิรนั้น ต่อจากนั้นในปีที่ 3 โปรดให้สร้างศาลามหาวิจิตร ในเมืองเชียงใหม่ และสร้างวิหารใหญ่ในวัดพระธาตุหริภุญชัย

จ.ศ. 876 (พ.ศ. 2058) พระองค์พร้อมด้วยพระสงฆ์ 3 คณะในเมืองเชียงใหม่ เสด็จไปเชียงใหม่ ไกล่อกเจดีย์องค์ใหญ่กลางเมืองเชียงใหม่ และใน จ.ศ. 877 (พ.ศ. 2059) ได้บวชกุลบุตร 235 คน บนเรือขนาด ๗ หัวเกาะคอนแทน โดยคณะสงฆ์ทั้ง 3 ที่มาจกเชียงใหม่ หลังจากนั้นคณะสงฆ์พื้นเมืองบวชกุลบุตร 370 คน และคณะสงฆ์สำนักคุปปาราม บวชกุลบุตรอีก 1011 คน หลังจากนั้นก็ได้ทำการกุศลอีกมากที่เมืองเชียงใหม่ เชียงราย และเมื่อกลับมาถึงเชียงใหม่แล้ว ใน พ.ศ. 2059 ก็ได้ให้มีการอุปสมบทกรรมอีก

"เรื่อง พระสีขีพุทธปฏิมา" (หน้า 125 - 128)

กษัตริย์อโยธยประเทศ ยกพลมานครเขลางค์ แล้วยึดเอาพระสีขีพุทธปฏิมา ไปจากวัด
กุขาวในปีที่พระเจ้าพิลกปนัดดาเสด็จกลับจากเชียงใหม่มาถึงเชียงใหม่ นั้น หลังจากนั้น
เป็นการเล่าประวัติของพระสีขีพุทธปฏิมาโดยพิสดาร

"เรื่อง การก่อสร้างกำแพงศิลาแลงนครหริภุญชัย" (หน้า 128 - 129)

พ.ศ. 2060 พระนางสิริยสวดี พระราชมารดาโคกบริจาดที่คืนในหนองขวาง ให้เป็น
วัด และพระนางโปรดให้ยกฉัตรยอดเจดีย์ที่วัดซึ่งพระนางได้สร้างไว้ และในปี
พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช โปรดให้สร้างสะพานใหญ่ที่ท่าสุวานหลวง และเริ่มก่อ
กำแพงศิลาแลงนครหริภุญชัยในปี และมีรูปดวงชะตาการสร้างกำแพงไว้ด้วย

"เรื่อง การแห่งพุทธศาสนานิกายสีหกรุ่งเรือง" (หน้า 130 - 140)

มีรูปดวงชะตาซึ่งตรงกับ จ.ศ. 878 (พ.ศ. 2060) อันเป็นวันที่พระเจ้าพิลกปนัดดา
ธิราชโปรดให้ยกมณฑปและวิหารในวัดป่าแดงมหาวิหาร ซึ่งทรุกโหมลงไป เพื่อจะ
นิมนต์มหาเถรชื่อ สัทธัมมสันธุริระ จากวัดมหาโพธารามให้มาประจำอยู่ และในวัน
นั้นก็โปรดให้ทำบุญกุศลขึ้นที่วัดเกาะกุ่มกาม

จ.ศ. 879 (พ.ศ. 2061) โปรดให้ก่อสร้างเมืองเชียงใหม่คชยธูร และมีรูปดวง
ชะตาเขียนไว้ด้วยในปีเดียวกันนี้ พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช โปรดให้คณะสงฆ์
สีหลมาประชุมกัน เจ้าอธิการวัดมหาโพธารามเป็นประมุข ในจังหวัดสีมามหาโพธาราม
กระทำอุปสมบทกรรม มีกุลบุตรอุปสมบทจำพรรษา 255 คน พระมหากษัตริย์และพระ
ราชมารดาบริจาดทรมัยถวายนานแก่พระภิกษุสงฆ์ และได้อาราธนาพระมหาเถรชื่อ
พุทธสาคร (นิกาย) รามัญ ให้มาอยู่ที่วัดที่พระราชเทวีราชมารดาพระนามสิริยสวดี
สร้างในตำบลบ้านซึ่งเคยเป็นที่อยู่ของมหาอำมาตย์ผู้ใหญ่ในหนองขวาง ชื่อวัดสุธรรมมา
ราม และได้ถวายคนจำนวน 20 ครวเรือน และในวันเดียวกัน พระมหาเถรทั้ง
หลายมีพระมหาเถรเจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามเป็นประมุขได้ผูกขัดสีมา กษัตริย์
ทั้งสองทรงบริจาดทาน โปรดให้ฉลองวัดซึ่งเป็นที่อาบนิจศพมหาอำมาตย์ผู้ใหญ่ใน
หนองขวางนครเขลางค์ ทรงตั้งชื่อวัดนั้นว่า วัดนันทาราม

ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองประเทศราช 2 คน และบริวารไปถึงเมืองเชียงใหม่ ถวายสมบัติคือพลนิกายของตนและตนเอง พระราชาธิราชให้นำปฏินญาตามกลาง พระรัตนศรี มีพระสีหลปฎินมา คณะสงฆ์ พระคัมภีร์ไตรปิฎก ซึ่งพระไตรปิฎกนี้ ชำระในสมัยพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิพิลกกราชาธิราช ผู้เป็นพระปิยกา และเก็บไว้ที่หอไตรในวัดมหาโพธาราม ซึ่งพระมหากษัตริย์พิลกปนัดดาธิราช โปรดให้สร้างขึ้น ต่อมา หอไตรนั้นเก่าไปจึงโปรดให้เอาปราสาทยอดเมืองอัคคแปลงเป็นหอไตร เป็นที่ไว้พระไตรปิฎกได้โปรดให้ปิดทองที่องค์มหาสถูป (กุหลวง) ซึ่งพระราชบิดาของพระองค์สร้างไว้เป็นที่บรรจุพระอัฐิพระราชปิยกา

ในปี จ.ศ. 878 (พ.ศ. 2060) พระมหาสามือภยสาธุรี วัดป่าแดงหลวง ไค้มรณภาพ และทำศพในปีถัดมา เพราะมีกิจกรรมยุ่งเกี่ยวกับการก่อสร้างมณฑปวัดป่าแดงยังไม่เสร็จ อนึ่ง ในระยะนั้นมีเหตุยุ่งยากเกิดขึ้นที่วัดป่าแดงหลวง พระรัตนปัญญาเถรผู้จนาคัมภีร์ชินกาล ๆ นี้ต้องไประวังเหตุยุ่งยากนั้น

การสร้างมณฑปที่วัดป่าแดงมาเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ จ.ศ. 880 (พ.ศ. 2062) พระราชาจึงอาราธนาพระภิกษุผู้มีความรู้จากเมืองต่าง ๆ ในเขตเทศสีมาของพระองค์ เพื่อรวมในพิธีที่พระองค์จะอภิเษกพระสัทธัมมสังคหิระ แห่งวัดโพธาราม ให้อยู่ในตำแหน่งพระราชครูของพระองค์ และไค้อาราธนาพระสัทธัมมสังคหิระมาทำพิธียังวัดป่าแดงหลวง และให้เจ้าพรหมชาอยู่ ณ สิ่งก่อสร้างที่พระองค์ไค้สร้างถวายขึ้นใหม่ในวัดนั้น มีรูปควางชะคา ซึ่งจารึกในสุพรรณบัฏคราตั้งพระราชครู ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 ปีชวด เวลาบ่าย จ.ศ. 880 (พ.ศ. 2062) เมื่อเสร็จพิธีแล้วจึงทำการบวชกุลบุตรจำนวน 310 คน

"เรื่องกาลบังเกิดช้าง" (หน้า 140 - 141)

มีรูปควางชะคาตรงกับ จ.ศ. 880 (พ.ศ. 2062) อันเป็นเวลาทีพระราชาโปรดให้ยกวิหารในวัดเจดีย์หลวงและวัดสีลาราม และกล่าวถึงเรื่องการถวายที่ถวายวัดให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์หลายแห่ง ในปีนั้นมีการก่อกำแพงแก้วในวัดป่าแดง สร้างพระพุทธรูปในวัดมหาาราม และพระราชาทรงไค้ช้างเผือก

"เรื่องพระพุทธรูปแกนจันทน์" (หน้า 141 - 145)

กล่าวถึงการทำบุญของพระราชา และพระราชเทวีในปี จ.ศ. 880 (พ.ศ. 2062) คือ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระสถูปใหญ่วัดที่มาชีวิคัสาราม ต่อมาในปี จ.ศ. 881 (พ.ศ. 2063) ตกแต่งวิหารวัดป่าแดง และมีการกระทำอุปัสมบท และในปี นั้นได้มีการทำบุญกุศลตามลำดับคือ พระราชาและทูลานุทูตของประเทศราช สรงน้ำ พระสีหฬปฐิมา ทำบุญกุศลฟังพระธรรมเทศนา การโปรดให้ยกมหาวิหารวัดบุปผาราม ของพระราชา การก่อกำแพงล้อมมหาธาตุหริภุชชัยของพระราชา พระราชมารดา รวมด้วยข้าราชการบริพารทูลานุทูต การอัญเชิญพระปฐิมาทองสัมฤทธิ์หนักสามล้านมา ประดิษฐาน วัดกุ่มภามที่ป่าราม การสร้างพระสุนทรเจียงใหม่ การบรรจุพระบรม สารีริกธาตุในเจดีย์วัดเวฬุวันวิหาร การโปรดให้ยกปราสาท 4 องค์ กับกำแพงแก้ว ภายในพระราชวัง โปรดให้ขอมอไบสถหลังแก้ววัดป่าแดง และให้กระทำอุปัสมบทกรรม โปรดให้รับปรุงหอมณเฑียรธรรมในวัดป่าแดง และโปรดให้ตกแต่งพระปฐิมาองค์ใหญ่ ทำด้วยแกนจันทน์ หลังจากนั้นก็เป็นกราราชภิเษกพระองค์เป็นราชาธิบดีอีก 2 ครั้ง ในปลายปีนี้—โปรดให้ก่อสร้างตั้งแตรากฐานเจดีย์หลวงใหญ่ และโปรดให้ข้าราชการ นคร เจียงใหม่เขียนพระไครปิฎกในวัดป่าแดง

จ.ศ. 883 (พ.ศ. 2065) กล่าวถึงการทำบุญกุศลต่อไปโดยลำดับคือ โปรดให้พระสงฆ์ในภษีสหลกระทำอุปัสมบทกรรม จำนวน 220 นาค การบรรจุพระ บรมสารีริกธาตุไว้ในเจดีย์วัดเจดีย์หลวง การปฏิสังขรณ์ศาลามหาวิจิฉัยหลังแก้วให้ ชุกสรเมงคโลกศิรณี การสละราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อบำรุงพระราชครู และปิด ทองพระบรมธาตุหริภุชชัย ๗ วันเวลาตามรูปดวงชะตาที่กล่าวไว้ ให้ปลุกกุฏิวัดป่าแดง สร้างวิหารวัดมหาโพธาราม และการอัญเชิญพระพุทธรูปแกนจันทน์จากที่อยู่เดิมมาไว้ ณ วัดบุปผาราม

"เรื่อง ตำนานพระพุทธรูปแกนจันทน์" (หน้า 145 - 147)

เป็นการเล่าประวัติพระแกนจันทน์โดยพิศดาร ทั้งแก่การสร้างเมืองขณะที่พระพุทธรองค์ ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ และได้รับกำนนำไปบูชาในที่ต่าง ๆ และตกเข้ามาในประเทศสยาม

ในที่สุด จ.ศ. 818 (พ.ศ. 2000) เจ้านครพะเยาพระนามว่า ยุทธศักดิ์ธิระ ทรง
 อัญเชิญมาประดิษฐานในวิหารวัดคอนชัย (ในเมืองพะเยา) จ.ศ. 840 (พ.ศ. 2022)
 พระมหาเถรธรรมเสนาบดี จึงอัญเชิญมาเมืองเชียงใหม่ไว้ที่วัดศิลาธรรม มหาอำ
 มาตย์ป่าเทพน้ำกดับไปพะเยาไว้ที่วัดคอนชัยอีก อยู่ที่นั่นตั้งแต่ จ.ศ. 855 (พ.ศ.
 2037) เป็นเวลา 28 ปี จนถึง จ.ศ. 883 (พ.ศ. 2065) เป็นปีที่พระพิลลปนัดคา
 ธิราชอัญเชิญมาไว้ ณ วัดป่าพาราม ก่อนสุดท้ายกล่าวว่า เรื่องตำนานพระองค์นี้
 มีอยู่ในนิทาน ชื่อ วรรณสารโดยพิศการ

“เรื่องพรรณาคความตอนจบ” (หน้า 148 - 153)

จ.ศ. 884 พ.ศ. 2066) เป็นปีที่พระราชกุมารีของพระเจ้าพิลลปนัดคาธิ
 ราชสิ้นพระชนม์ พระองค์จึงโปรดให้มีการพระราชทานเพลิง และสร้างบุญกุศลอุทิศ
 ไปให้แก่พระราชกุมารี ณ วัดสีหลาราม และสร้างหอพระมณฑปธรรมวัดป่าแดง
 หลังจากนั้น โปรดให้อัญเชิญพระกัมโพชปฏิมา ไปไว้ในปราสาทหอคำในวัดโพธาราม
 และในปีนั้นโปรดให้ผูกเมืองใหม่มีสการพระมหาธาตุหริภุชชัย และสั่งให้เก็บรักษา
 หนังสือสัญญาพระราชไมตรีของพระเจ้าอริมหัตนะ และของพระเจ้าหงสาวดีไว้ที่เชิง
 พระมหาธาตุหริภุชชัย

จ.ศ. 885 (พ.ศ. 2067) โปรดให้มีการอุปสมบทกรรมนาค จำนวน
 240 นาค แก่สงฆ์ในภิกษุสี่หล ต่อมาเจ้าราชบุตร พระนามว่า ชยสงคา วงศ์เชียง
 กุง พร้อมด้วยบริวารมากกระทำศกยสาบาน ถิ่นน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อหน้าพระศรีรัตนตรัย
 ในวัดสีหลาราม พระราชาไคอุทิศส่วนกุศลให้แก่พระราชธิดาของพระองค์ ณ วัดนี้อีก
 ต่อไปเป็นรูปดวงชะตาตรงกับวันพุธขึ้น 2 ค่ำ เดือน 10 จ.ศ. 885 เวลาเที่ยง
 อันเป็นเวลาโปรดให้ยกมหาภูฏี เพื่อให้เป็นที่อยู่ของพระมหาเถรราชครูในวัดป่าแดง
 และในปลายปีนั้นก็เป็นการทำบุญกุศลขอ พระราชาอีก คือการสร้างวิหารใหญ่ที่วัดกู่คำ
 นคร เกาะกุ่มภาม พระราชทานเครื่องมรณะบริวารชุกสระในวัดป่าแดง

จ.ศ. 886 (พ.ศ. 2068) นิมนต์พระมหาเถรราชครูให้อยู่ในภูฏีหลังใหญ่

จ.ศ. 887 (พ.ศ. 2069) โปรดให้กระทำอุปสมบทกรรม โปรดให้สร้างมหาวิหารวัดป่าแดง โปรดให้เชิญพระพุทธรูปแกนจันทร์มาไว้ในพระอุโบสถวัดมหาโพธาราม และในปีนั้นเมื่อขึ้น 10 ค่ำ เดือน 3 พระองค์ได้สวรรคต

โอรสองค์ใหญ่ของพระองค์ ประสูติเมื่อ จ.ศ. 858 (พ.ศ. 2040) ได้เสวยราชย์แทนขณะที่มีพระชนมายุ 13 ปี ในปีถัดมาคือ จ.ศ. 888 (พ.ศ. 2070) พระองค์ได้แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และได้ทรงกรุณาสดับตรับฟังในปี จ.ศ. 888 นั้น

จ.ศ. 889 (พ.ศ. 2071) พระราชาองค์ใหม่ทรงโปรดให้พระสงฆ์มีกษัตริย์เสวยราชย์แทนพระองค์นั้นโปรดให้เชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ที่พระราชบิดาของพระองค์ได้หล่อไว้ นั้น ไปประดิษฐานที่หอปราสาทคำ ท่ามกลางวิหารหลวงหรือปุณณีย

คอนท่ายประพันไว้เป็นกาลาคความว่า พระเจ้าแผ่นดินพิลึกเกิด ในวงศ์มังราย พระราชชนกของพระองค์ก็เป็นผู้บำรุงพุทธศาสนา และพระพิลึกปกครองราชได้โปรดให้ภิกษุชื่อ รตนปัญญาซึ่งมีพรรษาได้ 23 พรรษา เป็นผู้เพิ่มเติมตกแต่งกับภิกษุจีนกาลนี้ให้สมบูรณ์ขึ้น เพื่อสืบพุทธศาสนาให้ยั่งยืนต่อไป ความคอนท่ายของหนังสือนี้ แจ่งไว้ว่าแต่หนังสือฉบับเมื่อ จ.ศ. 870 (พ.ศ. 2060) แต่เนื้อความปรากฏว่าได้แต่งต่อมาอีกจนถึง จ.ศ. 889 (พ.ศ. 2071) พระเจ้าเกล้าเสวยราชสมบัติได้ 1 ปี

"ตำนานพระธาตุจุมพิตนกร." ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2.

พระนคร: โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม พุทธศักราช 2513). หน้า 81

- 87.

ตำนานพระธาตุจุมพิตนกร เป็นเรื่องตำนานที่คัดจากต้นฉบับใบลานจารึกอักษรไทยลานนาเลขที่ 19 ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เมื่อกรมศิลปากรรวบรวมตำนานพระธาตุต่าง ๆ ขึ้น

ไว้ ได้จัดพิมพ์เรื่องตำนานพระธาตุจุมพิตนครไว้เป็นเรื่องหนึ่งในประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และได้จัดพิมพ์หนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2485 ในงานฉาปนกิจศพ นางแซ พุศักดิ์ และใน พ.ศ. 2513 ได้ตีพิมพ์ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 รวมกับประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 ในหนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และที่ 2 ในงานฉาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์

สาระสังเขป มีชายคนหนึ่งชื่อนันทปัญญา ชาวจุมพิต ไค้ไปบวชเรียนอยู่ที่วัดสวนดอกไม่หลวง 10 พรรษา ก็ได้รับราชการเป็นพี่เลี้ยงราชบุตรชื่อเจ้าคำลก ครั้นเจ้าคำลกไค้ครองเมืองเชียงใหม่แล้ว นันทปัญญาขอลี้มมาอยู่บ้านเดิมคือที่จุมพิตนั้น อยู่ทางทิศใต้เมืองนคร(ลำปาง) ประมาณ 2 โยชน์ หรือ 16,700 วา เจ้าคำลกก็อนุญาต และให้สิ่งตอบแทนรวมทั้งบ้านสวยอย่างทองเป็นบ้านสวยแก่นันทปัญญา

นันทปัญญาอยู่ที่จุมพิต มีมิตรคนหนึ่งเป็นพอคามาจากเมืองแพรมายูกุย ชื่ออายจอมแพร นันทปัญญาไค้สร้างวัดตรงที่ที่เป็นเจดีย์พระธาตุที่นางจามเทวีไค้สร้างเอาไว้ไกล ๆ กัน อายจอมแพรก็สร้างวัดหนึ่งที่ริมน้ำ นำพระพุทธรูปองค์หนึ่งจากวัดป่าพาว หัวเมืองนครมาประดิษฐานไว้ เรียกกันว่า พระเจ้าหัวคำ เพราะปิดทองที่พระเศียร ตอมนำทวมวัดของอายจอมแพรหมด เลยบายพระเจ้าหัวคำมาไว้ที่วัดของนันทปัญญา แล้วช่วยกันทำวัดให้ใหญ่เรียกชื่อว่า วัดจอมพี่เลี้ยง

อยู่ต่อมาพระยาไค้ยกพลจะมาตีเมืองนคร พอเมืองเจ้าหาญแตกทองและแม่เจ้าเมืองหาญแตกทองกำลังอุ้มทองช่วยกันตอตานไว้ไค้ที่มหาสนุก เจ้าคำลกภูชวยยกทัพมาสมทบและให้นางราชเทวีอยู่ที่จุมพิตอันเป็นบ้านพี่เลี้ยงของตน ส่วนเจ้าคำลกเลยตามตีกองทัพชาวไค้ไป

นางราชเทวีอยู่ที่จุมพิตไค้สร้างเจดีย์ครอบเจดีย์พระธาตุของนางจามเทวีในวัดจอมพี่เลี้ยงนั้น เมื่อเจ้าคำลกกลับมาจึงเปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็นว่า วัดจอมพิงไชยมงคลเพื่อเป็นอนุสรณ์ในการไค้ชัยชนะแก่ชาติ

ที่เลี้ยงนันทปัญญาได้อยู่ดูแลพระธาตุจนตายเมื่ออายุได้ 80 ปี หลังจากนั้นก็มี
ผู้ดูแลพระธาตุต่อ ๆ มาคือ มหาปัญญาโกญทัมเถระ มหาเถรবারมีสร้างวิหารนอยครอย
เจดีย์พระธาตุซึ่งพังลง เจ้าเมืองสีตักให้สร้างโบสถ์ใน จ.ศ. 870 และสร้างวิหารใน
จ.ศ. 873 หลังจากนั้นมหาเถรবারมีก็ตายเมื่ออายุได้ 95 ปี

จ.ศ. 888 มหาเถรขัมมวันนามนินจินดา ผู้รักษาพระธาตุคนต่อมาได้สร้างคูหา
ไว้พระพุทธรูป

จ.ศ. 892 มหาสวามีขัมมจินดากับพระมหาญาณวงศา ขออนุญาตพระเมืองแก้ว
กษัตริย์เชียงใหม่ เพื่อสร้างเจดีย์ขึ้นในวัด กษัตริย์เชียงใหม่ถวายปัจจัยเป็นอันมาก สร้าง
เจดีย์บรรจุพระธาตุ 9 องค์และพระพิมพ์

จ.ศ. 902 พระเมืองแก้วสร้างพระองค์ใหญ่ให้มาประดิษฐานอยู่ที่วัดจอมพิงไชย
มงคลและออกกฎหมายกำหนดเนื้อที่ให้วัดติดแม่น้ำวัง (วัว) ทางทิศตะวันออก จ.ศ. 905
พระองค์ใดกลับไปที่คืนให้แก้ววัด

ตอนสุดท้ายของเรื่องนี้บอกจำนวนพระธาตุและสิ่งของที่บรรจุอยู่ในเจดีย์

"ตำนานพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน," ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2.

พระนคร: โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ
นางเอิบ อุมภีภรณ์ วันที่ 13 สิงหาคม พุทธศักราช 2513). หน้า 160-180.
มีความแจ่มไว้มากของเรื่องนี้ ทำนานเรื่องนี้ นานสั่วไชย คัดจากฉบับ
โบราณของพระภิกษุชื่อ ปัญญา อยู่ที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ไม่ปรากฏศักราชที่เรียบ
เรียงขึ้น

ตำนานเรื่องนี้เคยตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงศพ
มหาอำมาตย์โท เจ้ามหาพรหม สุรชาคก (มหาพรหม ณ น่าน) เมื่อ พ.ศ. 2474
เมื่อกรมศิลปากรรวบรวมตำนานพระธาตุต่าง ๆ ขึ้นไว้ ได้จัดพิมพ์ตำนานเรื่องนี้เข้าไว้
เป็นเรื่องหนึ่งในประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 และได้ตีพิมพ์หนังสือประชุมตำนาน

พระธาตุภาคที่ 2 ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2510 ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.สลัม เกียรติสุข แต่นับว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่ 2 ของตำนานเรื่องนี้ ใน พ.ศ. 2513 ได้ตีพิมพ์ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 โดยตีพิมพ์ร่วมกับประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 อยู่ในหนังสือ ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ จึงนับว่าเรื่องตำนานพระธาตุแซแห่งเมืองน่านนี้ได้ตีพิมพ์แล้ว 3 ครั้ง

สาระสังเขป เล่าเรื่องตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนมชีพอยู่ ได้เสด็จมาที่เมืองน่าน พระราชทานพระเกศาธาตุให้ฝังไว้ที่แซแห่ง และไคทรงพยากรณ์ว่า เมื่อพระองค์นิพพานแล้ว พระบรมธาตุกระดูกข้อมือซ้ายของพระองค์ จะถูกนำมาบรรจุไว้ที่ภูเพียงแซแห่งนี้ เมื่อพระองค์นิพพานแล้ว พระอรหันต์ได้นำกระดูกข้อมือซ้ายและกระดูกข้อมืออื่น ๆ มาบรรจุไว้ตามคำทำนาย หลังจากนั้น ใน พ.ศ. 218 พระราชาอโศกเมืองปาตริบุตรยังได้นำพระธาตุมาบรรจุไว้ที่เดียวกันอีก

จ.ศ. 718 พระยาครานเมือง¹³ เจ้าเมืองพั้ว ไคพระธาตุเจ้า 7 องค์ และพระพิมพ์เงินกับพระพิมพ์ทองคำจำนวนหนึ่งมาจากพระอโศกกับพระยาสุโขทัย พระมหาเถรธรรมบาลแห่งเมืองพั้วแนะนำให้บรรจุพระธาตุและพระพิมพ์ไว้ที่ภูเพียงแซแห่งระหว่างแม่น้ำเตียนและแม่น้ำลิ่ง ทานก์ทำตามและก่อเจดีย์เล็ก ๆ ไว้เป็นที่บรรจุพระธาตุนั้น

จ.ศ. 721 พระยาครานเมืองมาสร้างเมืองใหม่ เพื่อท่านจะได้มาอยู่บำรุงพระธาตุ ในขณะที่สร้างฝนแล้งจึงไคชื่อว่าแซแห่ง พระยาครานเมืองมาอยู่เวียงแซแห่งไค 5 ปี ชุนอินทาเมืองไคฝากผาที่มีมนต์พิฆมาเป็นบรรณาการ พระยาครานเมืองถูกมนต์พิฆตาย ท้าวผากองผู้เป็นลูกจึงมาจากเมืองพั้วขึ้นครองไค 3 ปี นำแห่ง

¹³พงศาวดารเมืองน่าน เรียกว่า พระยาการเมือง

จ.ศ. 710 ท้าวผากองย้ายมาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านห้วยไค้ เรียกว่าเมืองน่าน ครองเมืองน่าน 19 ปีก็ตายใน จ.ศ. 748 เมื่ออายุไค้ 80 ปี ท้าวผากองมีลูกชาย 3 คนเรียงตามลำดับคือ คำตัน ศรีจันทร์ และ ท้าวหุง เมื่อท้าวผากองตาย ท้าวคำตันจึงครองแทนไค้ 11 ปี ขุนหลวงชาวไค้ไ้ให้คนมาสร้งนำพลสร้งเสร็จเจ้าคำตันปวศหัวจนตาย จ.ศ. 758 ท้าวศรีจันทร์ขึ้นครองแทนที่ไค้ปีหนึ่ง พระยาเถรและพระยาอนมาจากเมืองแพรว ยึดเมืองน่านไว้ไค้ เขาท้าวศรีจันทร์ตาย ส่วนท้าวหุงหนีไปเมืองไตเขาพึ่งพระยาแซ่เลี้ยง พระยาเถรครองเมืองน่านไค้เดือนกว่าก็ตาย ท้าวอนเมืองขึ้นครองแทนไค้ปีกว่า ท้าวหุงยกพลของพระยาแซ่เลี้ยงเข้ายึดเมืองน่านไค้ ท้าวอนเมืองตาย ท้าวหุงจึงไค้ขึ้นครองเมืองน่านไค้ 9 ปีก็ตาย จ.ศ. 768 พระยาภูเขงถูกท้าวหุงครองเมืองและสร้งวัดหลวง

จ.ศ. 774 สร้งวิหารสำเร็จสมบูรณ ครองเมืองไค้ 11 ปี ตายใน จ.ศ. 778 ท้าวพันตนผู้เป็นลูกครองเมืองแทนเป็นเวลา 10 ปี จ.ศ. 787 ท้าวผาสุมเจ้าช่างเผือกผู้เป็นลูกครองเมืองต่อมา สร้งกำแพงเมืองน่าน 4 ปีจึงเสร็จ มีลูกชาย 3 คน ตามลำดับ คือ อินทแก่น ท้าวแพง และท้าวหลอก ท้าวอินทแก่นครองเมืองต่อมาไค้ 6 เดือน ท้าวแพงและท้าวหลอกชิงเมืองไค้จับท้าวอินทแก่นขังไว้ แต่ไค้อุบายหนีไปไค้ไปทางบ้านเต้าให้ ถึงเมืองฮามที่คนส่งไปเมืองไตโดยปลอดภัย

พระยาแซ่เลี้ยงให้ไพรพลเมืองไตขึ้นมาตีเมืองน่าน ตั้งทัพที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ แล้วท้าวอินทแก่นขับช้างสามแสนน้ำนาน ไค้ชนช้างกับท้าวแพงที่บ้านคอนขจัด ท้าวแพงตาย ไพรพลทั้งสองปะทะกันที่บ้านไชวแมงกลาง ไพรพลฝ่ายท้าวแพงแตกหนีตกแม่น้ำสมุนตายเป็นอันมาก

จ.ศ. 796 ท้าวอินทแก่นหรือพระยาอินทแก่นท้าวขึ้นครองเมือง 16 ปี ต่อมาไค้เกือบม้างเป็นเหตุไปเฝ้าท้าวทีโลกราชเมืองเชียงใหม่ ท้าวทีโลกราชอยากไค้เมืองน่านจึงยกพลมาทางเมืองล่อ เมืองปลงคอยคิ้วคอยคิ้ว ที่เมืองน่านไค้ พระยาอินทแก่นท้าวพาครอบครัวหนีไปเมืองไตเขาพึ่งพระยาแซ่เลี้ยง

จ.ศ. 801 ท้าวทีโลกราชไค้เมืองน่าน จึงตั้งท้าวผาแสงลูกท้าวแพง

นาง กิ่งเมืองไค่ 10 เดือน ย้ายไปกินเมืองพยาว¹⁴ ในปี จ.ศ. 878 เมือง
แพร์คำยอกฟ้า กิ่งเมืองไค่ 3 เดือน ย้ายไปกินเมืองพะเยาในปี จ.ศ. 879 เจ้า
พระยาหน่อเชียงแสน กิ่งเมืองไค่ 3 ปี ย้ายไปกินเมืองพะเยา ในปี จ.ศ. 881
จ.ศ. 881 เจ้าเมืองพะเยาคำยอกฟ้ามากินเมืองถึง จ.ศ. 884 สร้างพระเจ้า
ล้านทอง และกำแพงล้อมพระธาตุแช่แห้ง เจ้าเมืองคำยอกฟ้ากินเมืองไค่ 20 ปี
จึงไค่ชื่อว่าเจ้าเมืองนาน จ.ศ. 900 เจ้าคำยอกฟ้าไปเชียงใหม่ไค่เป็นเจ้าแสน
สงคราม เจ้าพระยาละคอนมากินเมืองแทนไค่ 6 เดือน กลับไปกินเมืองละคอน
อย่างเดิม จ.ศ. 901 เจ้าคำยอกฟ้ากลับมากินเมืองนานเป็นหนที่ 3 แล้วไปอยู่
เชียงใหม่ไค่เดือนหนึ่งก็ตายที่เชียงใหม่

พระยาเทพลือไชยมากินเมืองแทน ท่านไค่สร้างวัดหลวงกลางเวียง เมื่อ
จ.ศ. 910 กิ่งเมืองไค่ 20 ปี ฝ่ายขามังทราตีไค่เชียงใหม่ใน จ.ศ. 720 พระ
ยาเทพลือไชยหนีไปกานช้าง (ลานช้าง) และเมืองนานทองตกอยู่ในชั้นทสี่มาของฟ้า
หงขามังตรา หลังจากนั้นเป็นการกล่าวเรื่องราวเจ้าเมืองนานคนต่อ ๆ มา การ
บำรุงพระธาตุแช่แห้งบอกกักราชมาจนถึง จ.ศ. 1262

ก่อนสุดท้ายไค่กล่าวว่ คำานเรื่องนี้ หนานสี่วไชย เป็นผู้ไค่คอกมา
จากโบลานของตุเจ้า¹⁵ ปัญญาวัคพระสิงหารามเมืองเชียงราย.

"ตำนานพระธาตุคอกยตุงเมืองเชียงแสน," ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาค
ที่ 2. พระนกรง โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานดา
ปณกิจศพ นางเอิบ อุมภีร์มย์ วันที่ 13 สิงหาคม พุทธศักราช 2513).
หน้า 1 - 27.

¹⁴ตามต้นฉบับเป็น พยาว คอไปจะไช้ พะเยา

¹⁵ตุเจ้า หมายถึง ตุเจ้า ซึ่งแปลว่าพระสงฆ์ที่เฝ้าอยู่มาก

เรื่องตำนานพระธาตุคอกยุง หรือคอกยุง เมืองเชียงใหม่ นี้ เป็น
 เรื่องตำนานที่คัดจากต้นฉบับใบลานจารอักษรไทยลานนา เลขที่ 17/ข ซึ่งปัจจุบัน
 เก็บรักษาอยู่ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึกกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
 เมื่อกรมศิลปากรรวบรวมตำนานพระธาตุต่าง ๆ ขึ้นไว้ ได้จัดเรื่องตำนานพระธาตุ
 ต่าง ๆ ขึ้นไว้ ได้จัดเรื่องตำนานพระธาตุคอกยุงเมืองเชียงใหม่เข้าไว้เป็นเรื่องหนึ่ง
 ในประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และได้จัดพิมพ์หนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาค
 ที่ 1 ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2485 ในงานสถาปนากิจศพ นางแชน พุทธิศักดิ์
 และใน พ.ศ. 2513 ได้พิมพ์ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 รวม
 กับประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 ในหนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และที่ 2
 ในงานสถาปนากิจศพ นางเอิบ อุมภกริรมย์

สาระสังเขป มหาภักตสพเถระ นำพระธาตุมาถวายพระยาอชุตราช
 เจ้าเมืองยวนเชียงใหม่ พระองค์จึงให้ประดิษฐานพระธาตุไว้ที่คอกยุงเจ้า ซึ่งอยู่ใน
 เมืองยวนเชียงใหม่ เนื่องจากในครั้งนั้นพระภักตสพมหาเถระอธิษฐานไว้คันทองยาว
 โยชน์หนึ่ง กับคันทองยาวเจ็ดพันวา กว้างห้าพันวาบูชาพระบรมธาตุตั้งแต่นั้นมาคอกยุง
 นั้นจึงได้ชื่อว่าคอกยุง

ที่บริเวณคอกยุงเจ้า หรือคอกยุงนี้ เดิมเป็นที่อยู่ของลาวจกชื่อว่า ปู่เจง
 ลาวจกและยาเจาลาวจก ทั้งสองได้ยึดมั่นในศาสนาและบูชาพระธาตุอยู่เป็นนิจ
 เมื่อตายไปได้ไปเกิดในภูมิเทวคายังคงรักษาพระธาตุอยู่ตลอดมา ต่อมาปู่เจาลาวจก
 หรือลาวจกภูมิเทวราชได้ไต่บันไดเงินลงมาจากสวรรค์ถึงคันทอง นรมิตเทรัญบัล
 ลังกษัตริย์ ครั้นแล้วได้กลับมาเกิดในโลกมนุษย์ มีนามว่า ลาวจกราช เสวยราชสม
 บัตินในเมืองเหนือนคร ต่อจากนั้น มีเชื้อสายลาวจกราชครองเมืองต่อมาถึงพระยา
 ลาวเคียงซึ่งเป็นคนที่ 31 พระยาลาวเคียงได้สร้างเวียงเหนือนคร หรือ เวียงเงิน
 ยางจัน ต่อจากพระยาลาวเคียงเป็นพระยาโลก เชื้อสายลาวจกราชได้บูชาพระธาตุ
 ทุกคน

การที่สรเทโว นำพระธาคุมมาถวายพระยามังราย ซึ่งเสวยราชสมบัติ ณ เมืองยวน พระยามังรายจึงนำพระธาคูไปประดิษฐานไว้ที่ถอยคอง แล้วให้มีลักขุ 500 ครวัญแลรักษาพระธาคู กษัตริย์ที่ครองราชสมบัติที่ฝั่งชุมชนขุนพบรี ต่อจากพระยามังราย คือ พระยาธรรม พระยาแสนภู พระยาคำฟู พระยาผายู พระยาเจ็ดพันศุ พระยามหาพรหม พระยาโลกตรา พระยาแสนเมืองมา ท้าวแม่โน พระยาลการาช พระยายอกเมือง และ พระเมืองแก้วไปบูชาพระธาคูทุกคน เมื่อเมืองเชียงใหม่เสียแก่หงสาวดีและเจ้าฟ้ามังฆามาครองเมืองเชียงใหม่ ได้ให้เงินแก่พวกมิลักขุที่เป็นผู้อยู่ดูแลรักษาพระธาคูด้วย ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงตำนานของถ้ำกุ่มภี ซึ่งเป็นถ้ำอยู่ในเมืองยวนเชียงแสนว่า ถ้ำนี้จะเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าทั้ง 5 ที่เสด็จอุบัติมาในภทรกัลป์ จะได้เสด็จมาทรงทำภักติกิจ เมื่อพระเมืองแก้วเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปเมืองเชียงแสนใน จ.ศ. 877 ให้สร้างพระพุทธรูปศิลาองค์หนึ่ง ประดิษฐานไว้ในถ้ำกุ่มภีนี้ สมัยต่อมาท้าวอ้ายแก้วให้หล่อพระพุทธรูปไปไว้ที่ถ้ำกุ่มภีอีกองค์หนึ่ง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสถานที่สำคัญ ๆ ของจังหวัดเชียงราย เช่น พระธาคูเขาสางมูน ถ้ำปา ถ้ำเปี้ยวป่องฟ้า ฯลฯ.

"ตำนานพระธาคูถอยคองเทพ," ประชุมตำนานพระธาคูภาคที่ 1 และภาคที่ 2.

พระนคร: โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานกาปนกิจ

ศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม พุทธศักราช 2513).

หน้า 139 - 152.

เรื่องตำนานพระธาคูถอยคองเทพนี้ ไก่คนฉบับมาจากจังหวัดเชียงใหม่ ได้ตีพิมพ์ออกเผยแพร่ เป็นครั้งแรกในงานปดงศพ เจ้าหญิงจามรวังศ์ เมื่อ พ.ศ. 2474 เมื่อกรมศิลปากรรวบรวมตำนานพระธาคูต่าง ๆ ขึ้นไว้ ไก่จกตีพิมพ์ตำนานเรื่องนี้ไว้เป็นเรื่องหนึ่งในประชุมตำนานพระธาคูภาคที่ 2 และได้ตีพิมพ์หนังสือประชุมตำนานพระธาคูภาคที่ 2 ออกเผยแพร่ เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2510 ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ศ.ท.สลับ เกียรติสุต ต่อมาใน พ.ศ. 2512

มีผู้จัดพิมพ์ตำนานเรื่องนี้รวมอยู่ในหนังสือชื่อ ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ ลำปางหลวง ลำพูนไชย และพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนไชย และใน พ.ศ. 2513 มีผู้จัดพิมพ์เรื่องประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 โดยตีพิมพ์ร่วมกับเรื่องประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 อยู่ในหนังสือ ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และ ภาคที่ 2 ในงานศพนางเอิบ อุมภิรมย์ ปรากฏวามันพิมพ์ พ.ศ. 2513 นี้ เป็นการพิมพ์ครั้งที่ 4 ของเรื่องตำนานพระธาตุคอกยสุเทพฉบับนี้.

สาระสังเขป เล่าเรื่องถึงแก่พระพุทธรูปเจ้ายิ่งทรงพระชนม์ชีพอยู่ ไก่เสกจึงมายังคอกยสุเทพ ที่นั่นไก่อวชชายคนหนึ่ง จึงออกมาภายหลังไก่เสกออกมาเป็นญาติชื่อว่า สู่เทวรสี่ พระพุทธรูปองค์ใดประทานพระ เกศาคาตุเส้นหนึ่งแก่สู่เทวรสี่และแม่ของท่านให้รักษาไว้ และทำนายไว้ว่า ในอนาคตจะมีผู้นำพระธาตุของพระองค์ไว้ที่ถอยนี้

หลังจากที่พระพุทธรูปเจ้านิพพานแล้วไก่อ่ 1875 ปี หรือ จ.ศ. 693 พระอุทุมพรบุปผมหาสวามี ไก่นำพระพุทธรูปจากดงมาตั้งสำนักอยู่ที่เมืองพันในเขตเม่ง ครั้นนั้น ภิกษุคอกเจ้าเมืองสุโขทัย คือ พระอินทสี่และพระสุมนะบวชเรียนอยู่ที่เมืองอภัยทิพย์¹⁶ ไก่ทราบข่าว จึงไปขอให้พระอุทุมพรบุปผมหาสวามีบวชใหม่และอยู่เรียนที่สำนักนั้นไก่อ่ 5 พรรษาจึงกลับมาสุโขทัยโดยมหาสุมนะอยู่ที่สุโขทัย และมหาอินทสี่อยู่ที่เมืองศรีสัชชนาลัย

วันหนึ่ง มหาสุมนะลาชระยาศิริธรรมโศกราชเจ้าเมืองสุโขทัยไปยังเมืองศรีสัชชนาลัย ไก่เจ้าพบพระยาสื่อไทยเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยว่าจะขอขุดหาพระธาตุที่มีในเจดีย์ร้างในเมืองปางจากตามไก่อ่ฝันมา เมื่อไก่อ่รับอนุญาตจึงไปขุดไก่อ่นำมาให้พระยาสื่อไทยดู พระธาตุไก่อ่แสดงปาฏิหารย์เป็นอันมาก เจ้าเมืองสุโขทัยทราบข่าวจึงขอให้นำไปที่คอกบ้าง แก่คอเจ้าเมืองสุโขทัยนั้น พระธาตุไม่ยอมแสดงปาฏิหารย์ เจ้าเมืองสุโขทัยจึงไม่เชื่อถือและให้มหาสุมนะเก็บพระธาตุเอาไว้เอง

¹⁶ เวลาที่กล่าวถึง เป็นเวลาก่อนการสร้างเมืองอยุธยาของพระเจ้าอู่ทอง ประมาณ 19 ปี

กล่าวถึงพระยาภิอนาครองเมืองเชียงใหม่ ให้คนไปเชิญพระอุทุมพรบุปผ-
มหาสวามีมาอยู่เมืองเชียงใหม่ มหาสวามีไม่มา แต่ให้ลูกศิษย์ 10 รูป มีพระอานนท-
เถรเป็นหัวหน้ามาแทน แต่ไม่สามารถกระทำวินัยกรรมได้ เนื่องจากมหาสวามีผู้เป็น
อาจารย์มีใต้อนุญาต ด้วยคำแนะนำของอานนทเถร พระยาภิอนาจึงให้คนไปเชิญ
มหาสมณะที่เมืองสุโขทัย เพราะหาพระสมณะได้รับอนุญาตจากมหาสวามีในการทำ
วินัยกรรมได้

จ.ศ. 733 ด้วยวัยประมาณ 60 ปี มหาสมณะพร้อมด้วยพระชาติุได้มาถึง
เมืองละพูนเข้าพำนักอยู่ในวัดพระยืน ทวนโคกกระทำอุปสมบทกรรมในแม่น้ำแม่มิ่ง
พระยาภิอนาจึงอภิเษกให้เป็นมหาสวามี ชื่อว่า สมณบุปผรัตนมหาสวามี ครั้งหนึ่ง
มหาสมณสวามีได้แสดงพระชาติุและเรื่องราวที่โคมาต่อพระยาภิอนา พระชาติุได้แสดง
ปาฏิหารยต์ต่อพระยาภิอนาจนเกิดศรัทธา ดังนั้น เมื่อสร้างวัดบุปผารามสวนดอกไม้อหลวง
ให้แก่มหาสมณสวามีใน จ.ศ. 732 แล้ว ในปีถัดมาจึงสร้างเจดีย์บรรจุพระชาติุไว้ใน
วัดนั้น ก่อนบรรจุ พระชาติุได้แสดงปาฏิหารยต์แยกออกมาเป็น 2 องค์ คงบรรจุไว้
ในเจดีย์องค์เดียว

จ.ศ. 733 พระยาภิอนาและมหาสมณสวามีเชิญพระชาติุขึ้นหลังช้างมงคล
แล้วปล่อยช้างเพื่อพาที่สำหรับสร้างเจดีย์บรรจุพระชาติุ ช้างมงคลได้นำพระชาติุมาหยุด
อยู่บนคอยพสุเทวปัพพต ณ ที่ ๆ พระพุทธเจ้าได้เคยทำนายนไว้ จึงได้สร้างเจดีย์บรรจุ
พระชาติุไว้ที่นั่น

หลังจากนั้นเป็นการกล่าวลำดับกษัตริย์ตั้งแต่พระยามังรายสร้างเมือง
เชียงใหม่โดยสังเขป ถึง จ.ศ. 887 ท้าวอายุลูกท้าวแก้ว¹⁷ ครองเมืองเชียงใหม่
ได้สร้างเจดีย์พระชาติุขึ้นใหม่ใน จ.ศ. 900 โดยบรรยายลักษณะของเจดีย์โดย
ละเอียดตั้งแต่ฐานจนถึงยอด และกล่าวถึงการก่อสร้างวัตถุสถานต่าง ๆ ในปีต่อมา
จนถึง จ.ศ. 909 ตอนสุดท้ายเป็นการกล่าวถึงขนาด ลักษณะของวัตถุสถานในวัด

¹⁷ ท้าวอายุลูกท้าวแก้วในที่นี้คือ พระยศเกล้าลูกพระเมืองแก้ว.

อย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่ง และเรื่องบุคคลสำคัญที่มาจากทางเมืองไค้มาไหว้พระธาตุนี้จึงจับตำนานพระธาตุคอกยสุเทพซึ่งมีทั้งหมด 6 ปริเฉท

ในตอนท้ายของตำนาน มีเรื่องแต่งต่อไปอีก คือตำนานธรรมราชเกี่ยวกับค่ายเชียงใหม่ กล่าวอย่างรวบรัดตั้งแต่พุทธกาลและพุทธทำนาย และเหตุการณ์ที่เป็นไปตามพุทธทำนายเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว จนถึง จ.ศ. 1058 และอีกตอนหนึ่งเป็นเรื่องเขตวัคและที่กัลปนา บอกรักราชสองศักราช คือ จ.ศ. 1162 และ จ.ศ. 1190

"ตำนานพระธาตุลำปางหลวง," ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2.

พระนคร : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาภิรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม พุทธศักราช 2513).
หน้า 61 - 80 .

พระธาตุลำปางหลวง ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง บ้านลำปางหลวง อำเภอกาสะกั จังหวัดลำปาง เรื่องตำนานของพระธาตุนี้คัดจากต้นฉบับใบลานจารอักษรไทยลานนา เลขที่ 19 ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เมื่อกรมศิลปากรรวบรวมตำนานพระธาตุต่าง ๆ ขึ้นไว้ ได้จัดเรื่องตำนานพระธาตุลำปางหลวงไว้เป็นเรื่องหนึ่งในประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และได้จัดพิมพ์หนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2485 ในงานฌาปนกิจศพ นางแซ พุสติกดิ์ และใน พ.ศ. 2513 ได้ตีพิมพ์ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ร่วมกับประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 2 ในหนังสือประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และที่ 2 ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาภิรมย์

สาระสังเขป เล่าเรื่องตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ได้เสด็จมายังที่แห่งหนึ่ง และประธานพระเถกาทาตุเส่นหนึ่งให้ลัวะชื่ออายคอน ผิงไว้ ณ ที่นั้นและทำนายว่า กาลภายหน้าที่นี่จะเป็นเมืองชื่อลัมพาง หรือ

ล้มทัพปปนกร¹⁸ และเมื่อพระองค์เสด็จกลับขึ้นรับนิพพานแล้ว จะมีพระอรหันต์เอก พระธาตุหน้ามาก และคนคอกันหลังของพระองค์มาไว้ ที่นั่น

เมื่อพระองค์นิพพานไปแล้วก็เป็นตั้งกำหนัดทุกประการ และเมื่อ พ.ศ. 218 พระยาสรวิชัยโกกแห่งเมืองปากลือบุตรยังให้นำพระธาตุมาไว้ ณ ที่แห่งเดียวกัน นี้อีก รวมเป็นพระธาตุที่อยู่ในล้มทัพปปนกร 3 ส่วน

ถึกนั้น พระยาจันทะเทวราชแห่งเมืองสุวรรณภูมิได้มาบูชาพระธาตุ และสร้างเจดีย์ครอบไว้ ลำดับต่อมาพระยาพลราช เสวยราชย์อยู่ที่เมืองใกล้เคียง ๆ กับล้มทัพปปนกร ได้มาบูชาพระธาตุกุดพระธาตุขึ้นใหม่โดยทำพิธีสามคนโทษ 4 คน ผังไว้ใบกรพระธาตุเพื่อรักษาพระธาตุแล้วสร้างเจดีย์ขึ้นใหม่

จ.ศ. 775 มหาเทวีเจ้าแม่มหาราชเจ้าเมืองแม่¹⁹ ครองเมืองเชียงใหม่ ไกลเสด็จมานมาและนมัสการพระธาตุ ไค่สร้างบ่อน้ำตรงแหล่งน้ำที่ไค่จากคำอธิษฐานขอจากพระธาตุ และให้คนไว้สำหรับคนแลบอนำน้ำนั้นถวาย

จ.ศ. 811 เจ้าเมืองหนานแคทองมากินเมืองนคร ขอให้จากพระยาคิโลกราชกษัตริย์เชียงใหม่ เชื้อกอกเจดีย์พระธาตุ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงขุดที่นั้นพบโครงกระดูกคน 4 โครง และไค่กอกเจดีย์ขึ้น ณ ที่นั้น

จ.ศ. 838 หมื่นคำเพ็ก เป็นเชื้อสายชาวเมืองไค่ มารับราชการกับกษัตริย์เชียงใหม่ได้เป็นเจ้าเมืองนคร ไค่กอกำแพง สร้างศาลา วิหาร บ่อน้ำให้ที่นาไว้กับพระธาตุ

เจ้าเมืองนครคนต่อมาคือ เจ้าอายุอำ เป็นลูกคนโตเจ้าเมืองหนานแคทอง ไค่ปิดทองเจดีย์พระธาตุ กอนจะตายไค่สั่งเสียไว้ว่าผู้ที่ควรเป็นเจ้าเมืองนครคนต่อไปคือข้าราชการของท่านที่ชื่อว่า หนานสีห์ตะละ

¹⁸ ที่พระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง มีคัมภีร์แห่งเมืองเกาะอยู่ด้วย

¹⁹ กักราชตรงกับสมัยพระยาสามฝั่งแกนครองเชียงใหม่ คงหมายถึงพระมารดาของพระยาสามฝั่งแกน ที่ว่าราชการแทนเมื่อพระยาสามฝั่งแกนขึ้นครองเมืองใหม่ ๆ แต่ตอนหลังค่านานกล่าวสืบสน กลายเป็นนางจามเทวี.

กษัตริย์เชียงใหม่ซึ่งเป็นเหลนพระยาอวก²⁰ ลูกเจ้ายอกเชียงรายชื่อว่า
 แก้วพันตา²¹ จึงแต่งค้างทานสีหัตถะมาเป็นเจ้าเมืองนครคนต่อมา จ.ศ. 858
 เจ้าเมืองนครชื่อเจ้าทานสีหัตถะเมื่อกินเมืองได้ 6 เดือน มากอฐานเจดีย์พระธาตุ
 ขึ้นใหม่ เสร็จแล้วจึงเปิดทองเจดีย์พระธาตุและไว้คนสำหรับดูแลพระธาตุ ถัดจาก
 นั้นได้หล่อพระเจ้าล้านทอง ส่วนนางเมืองทานสีหัตถะ เมียเจ้าเมืองนครก็ได้หล่อ
 พระอังกะหนึ่งแล้วไว้ในวิหารคานเหนือ ส่วนวิหารคานทิศตะวันตกนั้นไว้พระหิน
 ของพระยาอินทยศ ซึ่งได้มาจากละไว้ในสมัยที่พระยานันทยศครองเมืองนคร
 ส่วนพระองค์ใหญ่ไว้ในวิหารคานใต้ นั้น เป็นพระที่มีมาแต่เดิม หลังจากนั้นเป็นการ
 กลาวสรุป

หลังจากนั้นเป็นการกลาวสรุปตามลำดับบุคคลที่มาทำบุญกับพระธาตุรวมทั้ง
 บิณฑบาต ๆ ที่มีบุคคลเหล่านั้นอุทิศถวาย และเรื่องทองคำยอกันตรพระธาตุเสียหาย
 ในปีที่ลาวหงสามาศีไถ้เมืองนครและเชียงใหม่²²

ตามตำนานโลกลาวเหตุการณ์ต่อไปอีกเล็กน้อยในปี จ.ศ. 935 จ.ศ.
 1011 จ.ศ. 1100 และเรื่องที่ดินของพระธาตุ เรื่องราวในตำนานจบลงในปี
 จ.ศ. 1192

"ตำนานพระธาตุหริภุชชัย," ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2.

พระนคร: โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนิกจศพ
 นางเอิบ อุมภิรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม พุทธศักราช 2513). หน้า
 28 - 60.

พระธาตุหริภุชชัย ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระธาตุหริภุชชัย จังหวัดลำพูน
 เรื่องตำนานของพระธาตุนี้คัดมาจากคณนัมปิบาลานจารอักษรไทยลานนา เลขที่ 21

²⁰พระยาอวกในที่นี้หมายถึงพระยาติโลกราช

²¹แก้วพันตา เป็นที่รู้จักกันในนามของ พระเมืองแก้ว

²²หมายถึงปีที่เสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่าใน จ.ศ. 920

ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เมื่อกรมศิลปากรรวบรวมตำนานพระชาตุต่าง ๆ ขึ้นไว้ ได้จัดตำนานเรื่องนี้เข้าไว้เป็นเรื่องหนึ่งในประชุมตำนานพระชาตุภาคที่ 1 และได้พิมพ์หนังสือประชุมตำนานพระชาตุภาคที่ 1 ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2485 ในงานฉาปนกิจศพ นางแชน พุศักดิ์ และใน พ.ศ. 2513 ได้ตีพิมพ์ประชุมตำนานพระชาตุภาคที่ 1 ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 รวมกับประชุมตำนานพระชาตุภาคที่ 2 ในหนังสือ ประชุมตำนานพระชาตุภาคที่ 1 และภาคที่ 2 ในงานฉาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ นอกจากนี้เรื่องตำนานพระชาตุหรือภูษัยจะได้พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือดังกล่าวแล้ว ยังมีผู้จัดพิมพ์แต่เฉพาะตำนานเรื่องนี้อีกหลายเท่าที่สามารถจะคนได้ คือ เรื่องตำนานพระชาตุหรือภูษัย พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ใน พ.ศ. 2505 อีกฉบับหนึ่ง

สาระสังเขป ในตอนต้นกล่าวเป็นพุทธประวัติ ตั้งแต่ประสูติจนถึงตรัสรู้ และได้เสด็จมายังสถานที่หนึ่งและทำนายว่าที่นั่นจะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุของพระองค์ คือที่เป็นเมืองหรือภูษัยในภายหลัง และกล่าวต่อแจ้งเหตุการณ์สำคัญ ๆ ทางพุทธศาสนา หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จนถึงการสร้างเมืองหรือภูษัย ใน ม.ศ. 448 (พ.ศ. 1070) และนางจามเทวีครองเมืองเป็นปฐมเมื่อ ม.ศ. 450 (พ.ศ. 1072) ต่อมามีกษัตริย์ที่สำคัญคือ พระยาอาทิตยราช ใน จ.ศ. 228 (พ.ศ. 1410) ชุกโคโฆษพระชาตุ จึงฝังไว้ที่เดิมแล้วสร้างปราสาทมี 4 เสาไว้ที่นั่น ถึง จ.ศ. 545 (พ.ศ. 1727) พระยาสัพพาสีธิ สร้างโกษหุ้มโกษเก่า และกอมฉลปปราสาทครอบปราสาทที่พระยาอาทิตยราชสร้างไว้

กลับมากล่าวถึงเรื่องราวของพระยามังรายว่าเกิดเมื่อ จ.ศ. 583 (พ.ศ. 1765) โคครองเมืองเมื่ออายุ 24 ปี ถึงปี จ.ศ. 633 (พ.ศ. 1815) ให้อายฟ้ามคบหากับ "บา" (พระยายีบา) ถึง จ.ศ. 635 (พ.ศ. 1817) พระยามังรายตีโคเมืองละพูน ครองเมืองละพูน 2 ปี ถึง จ.ศ. 637 (พ.ศ. 1819) พระยามังรายก่อเจดีย์ครอบมณฑปที่พระยาสัพพาสีธิสร้างไว้

จ.ศ. 638 (พ.ศ. 1820) พระยามังรายไปสร้างเมืองเชียงใหม่ ถึง จ.ศ. 641 (พ.ศ. 1823) ไคสร้างวัดกาด และเมื่อ จ.ศ. 662 (พ.ศ. 1854) พระยามังราย ตายเมื่อมีอายุได้ 80 ปี เจ้ามังเครื่องครองเมืองเชียงใหม่แทนในปีนั้น หลังจากนั้นเป็นการกล่าวถึงกษัตริย์เชียงใหม่และปีที่ขึ้นครองเมืองกษัตริย์องค์เก่าตายลง คือเจ้าแสนภู จ.ศ. 675 (พ.ศ. 1857) เจาคำฟู จ.ศ. 681 (พ.ศ. 1863) เจาฉาย จ.ศ. 692 (พ.ศ. 1874)

พระยาภิอนา ขึ้นครองเมื่อ จ.ศ. 712 (พ.ศ. 1894) ทำพิธีปล่อยช้างช่อ พูไชยหนองแถม เพื่อหาที่และชาววัดที่กษัตริย์องค์ก่อน ๆ เคยกลับไปไว้แก่พระมหาธาตุ แล้ว แสงไว้ไม่ให้สูญหาย กลัวจะเป็นบาปแก่ท้าวพระยาและคนทั้งหลายในภายภาคหน้า พระยาภิอนาครองเมืองจนถึง จ.ศ. 751 (พ.ศ. 1933) ก็ตาย เจ้าแสนเมืองมาครองต่อมาและ ตายใน จ.ศ. 781 (พ.ศ. 1963)

เจ้าเมืองสามพระยา (สามฝั่งแกน) กษัตริย์องค์ต่อมา มอบราชสมบัติให้แก่ลูก คือ พระยาติโลกราชเมื่อ จ.ศ. 804 (พ.ศ. 1986)

จ.ศ. 808 (พ.ศ. 1990) สมัยพระยาติโลกราชมีมหาเมฆังกรเถรเป็นประธาน ฝ่ายสงฆ์ ไคก่อสร้างพระธาตุขึ้นใหม่ ไคกล่าวอย่างละเอียดถึงลักษณะส่วนศักดิ์และปัจจัยที่ใช้ ในการก่อสร้างพระธาตุขึ้นใหม่สร้างอยู่ 6 เดือนก็เสร็จ และไคก่อสร้างสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ภายในวัดควย หลังจากนั้นเป็นการกล่าวถึงที่ดินซึ่งกลับไปไว้แก่วัดมหาธาตุหรือภูซัย ราชานาม บุคคลซึ่งอุทิศปัจจัยในการบูรณะของเจดีย์พระธาตุ เช่น เจ้าเมืองลก มหาเทวี เมท้าวหอมุก พระสองแคว และแต่งตั้งมหาสารีบุตรเจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแลพระธาตุ และตั้งแต่นั้นมาผู้เป็น เจ้าอาวาสที่วัดนี้จะมีสมณศักดิ์เป็นมหาราชโมลี

พระยาติโลกราชตายเมื่ออายุได้ 80 ปี มีลูกชายชื่อท้าวใสบุญเรือง แต่ตาย เสียก่อนเมื่ออายุ 40 ปี ขณะครองเมืองเชียงใหม่ ลูกท้าวใสบุญเรืองชื่อพระยาออกเมือง ขึ้นครองแทนในปี จ.ศ. 849 (พ.ศ. 2038) เมื่ออายุได้ 32 ปี ครองได้ 5 ปี ก็ไปอยู่ เมืองน้อยได้ 11 ปี ตายเมื่ออายุได้ 51 ปี

ลูกชายชื่อ รัตนราชบุตร หรือพระเมืองแก้ว ขึ้นครองเมืองแทน ถึง
 จ.ศ. 864 (พ.ศ. 2046) โค้ไพรทโหขวางทำร้ายสำหรับล้อมพระราชอุทยานทอง
 (สัมฤทธิ์หรือทองเหลือง) สงมาจากเชียงใหม่

จ.ศ. 896 (พ.ศ. 2078) พระเมืองแก้ว สร้างวิหารวัดสอนคอกไม้
 เจดีย์วัดพระสิงห์ ศรีภูมิบุพพาราม และวิหารวัดมหาธาตุละพูนไค้กล่าวถึงจำนวน
 บััจจุบันในการไข่ก่อสร้างวิหารโดยละเอียด และจำนวนที่กั้ลปนา จ.ศ. 878
 (พ.ศ. 2060) พระเมืองแก้วสร้างกำแพงเมืองศรีภูมิชัย และกล่าวอย่างละเอียด
 ถึงจำนวนบััจจุบันในการก่อสร้าง และขนาดลักษณะของกำแพง จ.ศ. 883

(พ.ศ. 2065) พระเมืองแก้วสร้างพระทองคำกล่าวจำนวนบััจจุบัน และที่กั้ลปนา

จ.ศ. 887 (พ.ศ. 2069) ลูกพระเมืองแก้วชื่อ พระเมืองอ้าย (พระ
 เกศเกล้า) ขึ้นครองเชียงใหม่และพร้อมกับแม่โคมาทำบุญที่วัดมหาธาตุ สร้างสิ่ง
 ก่อสร้างทางศาสนาไว้หลายแห่ง

จ.ศ. 900 (พ.ศ. 2082) พระยาชายคำ ลูกพระเมืองอ้าย ครอง
 เมืองแทนเมื่ออายุได้ 24 ปี ครองได้ 6 ปี ถูกชาวคามเรื่องข้าราชการจับฆ่าและไป
 เชิญพระเมืองอ้ายมาครองเมืองอีก

พระเมืองอ้ายครองเมืองได้ปีเดียว ถูกแสนกราวี่ฆ่า ในป็นนั้นข้าราชการ
 การก่อความวุ่นวาย แสนทวีย์กั้เมืองละพูนและเชียงใหม่ เคื่อนต่อมาข้าราชการฆ่า
 แสนกราวี่ตาย ในเคื่อนถัดมาพระยาโคมาตีเมืองละพูนแล้วกลับไป เคื่อนเคียว
 กั้กันนั้นมีศึกเงี้ยว และในปลายป็นั้น พระยาโคยกมาเผาเมืองละพูน แล้วหนีกลับ
 ไปกำแพงเพชร

ปึรวายสง่า (จ.ศ. 908) พระยาล้านช้างชื่อโพธิสารมาครองเชียงใหม่
 ใหม่ได้เคื่อนหนึ่ง แล้วให้ลูกชื่อ อุบิยวราชครองแทน ตนเองกลับล้านช้าง
 หลังจากนั้นเป็นการกล่าวถึงการทำบุญสร้างสิ่งอุทิศให้แก่พระมหาธาตุอีก

ปีเม็งเม็ค (จ.ศ. 909) พระยาอุบิยวราชกลับล้านช้าง เพื่อทำศพพ่อกองตน

ปีกเค็ด (จ.ศ. 910) ศึกพระยาล้านช้าง มารบไมชนะเชียงใหม่ แล้ว

กลับไป

นางมหาเทวีแม่พระจอมเมือง (ในตำนานกล่าวว่ พระเกษเกล้ามีลูก 2 คน คือ ท้าวชายคำและจ้าวจอมเมือง) ไค่ขึ้นครองเชียงใหม่ในปี เบิกสัน กัดเร้า กดเค็ก (จ.ศ. 910, 911, 912) และบริจาครัตน์พระธาตุ

จ.ศ. 913 (พ.ศ. 2095) พระยาแมก ขึ้นครองเชียงใหม่ ทำเมืองนาย มารบชนะแล้วเอาพระยาลือไปไว้เมืองนาย

ปีเบิกชะง่า (จ.ศ. 920) พระยามังทามาจากเมืองหงสา ไค่เมืองเชียงใหม่ และมาพระมหาธาตุละพูน อยู่ไค่ประมาณเดือนกว่าก็กลับ ให้พระยาแมกครองเชียงใหม่ต่อไป

หลังจากนั้นก็กล่าวต่อไปถึงปีกาบใจ (จ.ศ. 926) พระยาแมกและพระยาเชียงใหม่แสนศึกแข็งเมือง เจ้าฟ้ามังทาจิงจับคนทั้งสองไปไว้ในเมืองหงสา ต่อจากนั้นเป็นการสรุปเหตุการณ์สำคัญแคะก็ค้เกี่ยวกับการบำรุงพระมหาธาตุทริภุชชัย

ตอนสุดท้ายเป็นการเล่าเรื่องใน จ.ศ. 968 เป็นคำบอกเล่าของบุคคลผู้หนึ่งที่ไค่พบเทวคาพา เข้าไปในถ้ำและเห็นพื้นที่ ๆ พระมหาธาตุ

(พ.ศ. ที่กล่าวในที่นี้ เป็น พ.ศ. ที่ในตำนานไค่กล่าวประกอบไว้ควยกับจำนวนปี จ.ศ.).

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. จักพิมพ์ไค่ โดย คณะกรรมการจักพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร. พระนคร, 2514. 150 หน้า. ภาพประกอบ.

หนังสือเรื่องนี้ ผู้จักพิมพ์ แจงไว้ในคำนำว่า ไค่มอบให้ นายสงวน โชติสุจริตน์ เป็นผู้คำเนนการคักแปลจากเรื่องตำนานเชียงใหม่ คนฉบับเดิมเป็นฉบับโยลานมี 8 ยุค เป็นอักษรไทย ยวน (โยนก) หรือเป็นอักษรพื้นเมืองและเป็นคำเมือง ซึ่ง นายสงวน โชติสุจริตน์ ไค่ฉบับมาจากพระมหาคำหมื่นวุฒินา-โณ สำนักวัดหอธรรม วัดเจ็ยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ และไค่มอบให้ นายทน คนมัน เป็นผู้แปลจากอักษรไทยยวน นายสงวน โชติสุจริตน์ จักพิมพ์สำเร็จ เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2510 ซึ่ง ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์ กรรมการชำระประวัติศาสตรไทย

ให้นำเสนอไว้ในวารสาร แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ปีที่ 3 เล่ม 2 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2512 ถึง วารสารปีที่ 4 เล่ม 3 เดือนกันยายน พ.ศ. 2513 ต่อมาระดมกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นรูปเล่มเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2514

เรื่องตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ มีความ 8 ผูก ความในผูกที่ 1 - 5 (หน้า 1 - 79) ตอนต้นกล่าวถึงเรื่องลำดับสกุลศากยวงศ์ การครองเมืองทริภุชชัยของพระนางจามเทวี แล้วจึงกล่าวถึงต้นกำเนิดของราชวงศ์มังราย ตั้งแต่สมัยที่ลวจิงราชลงมาจากรวรรค์และไครครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองชะยะวรินทร์ มีเชื้อสายสืบต่อมาจนถึงเจ้ามังรายเป็นลำดับที่ 25 กล่าวถึงกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่ครองเมืองเชียงใหม่ จนถึงเมื่อเสียเมืองเชียงใหม่แก่พระเจ้าหงสาวดี ใน จ.ศ. 920 และกล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองเชียงใหม่จนถึง จ.ศ. 940 เป็นจบผูกที่ 5 ความในผูกที่ 6 - 8 (หน้า 80 - 138) กล่าวถึงเรื่องราวของอาณาจักรลานนา ต่อไปจนถึง จ.ศ. 1189

สารสังเขป เรื่องราวของพระเจ้ามังราย ซึ่งเป็นต้นราชวงศ์มังรายที่ครองเมืองเชียงใหม่ มีความดังนี้

ผูกที่ 1 ตอนต้นกล่าวถึงลำดับสกุลศากยวงศ์ การครองเมืองทริภุชชัยของพระนางจามเทวีแล้วจึงกล่าวถึงต้นกำเนิดของราชวงศ์มังรายตั้งแต่สมัยลวจิงราชลงมาจากรวรรค์ ครองราชย์อยู่ที่เมืองชะยะวรินทร์ จนถึงเจ้ามังรายเป็นลำดับที่ 25 เจ้ามังรายเกิด จ.ศ. 601 ครองราชย์แทนพ่อที่เมืองเงินยาง ใน จ.ศ. 621 เมื่อมีอายุ 21 ปี ได้ปราบหัวเมืองใกล้เคียงซึ่งมีเจ้าผู้ครองสืบเชื้อสายจากลวจิงราชเช่นกัน คือเมืองมอหรือเมืองมอ เมืองไล เมืองเชียงคำ และเมืองเชียงช้าง ทุกเมืองยกเว้นเมืองเชียงช้าง เมื่อตีได้ก็ตั้งคนของตนขึ้นครอง สงนเมืองเชียงช้างให้เจ้าเมืองเดิมครองต่อไป หลังจากนั้นได้สร้างเมืองเต่างอย

จ.ศ. 624 กำเนิดลูกชายชื่อขุนเครื่อง ในปีนั้น เอาคอบจอมทองเป็นศูนย์กลางสร้างเวียงล้อมรอบชื่อว่าเมืองเชียงราย จ.ศ. 627 กำเนิดลูกชายชื่อ

ขุนคราม ต่อมาอีก 3 ปีได้เมืองผาแดงเจียงของ แล้วตั้งคนของคนที่ให้ครองเมือง

จ.ศ. 631 ได้เมืองเชียง แล้วตั้งคนของคนที่ให้ครองเมือง ส่วนพระยามังรายได้ย้ายไปเสวยราชย์ที่เมืองฝาง ขณะอยู่ที่เมืองฝาง ได้ยินกิตติศัพท์ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองหริภุญชัยซึ่งตั้งที่กวานเมืองเดิมของตน จึงคิดอยากจะได้ไว้ ขุนผู้หนึ่งชื่ออ้ายฟ้าคบคิดทำอุบายที่จะไปเป็นไส้ศึกให้พระยามังราย ดังนั้น ใน จ.ศ.

636 พระยามังรายจึงแสวงลงโทษอ้ายฟ้าจนอ้ายฟ้าต้องหนีไปพึ่งพระยาธิมา

จ.ศ. 636 เป็นปีที่พระยามังรายให้ขุนเครื่องลูกชายคนโตไปรักษาเมือง เชียงราย แต่ขุนเครื่องคบคิดกับขุนใสเรียงข้าเถาจะเอาเมืองเชียงรายเสียเอง พระยามังรายทราบเรื่องจึงให้คนไปลวงให้มาหาแล้วดักยิงที่กลางทาง ที่ที่ขุนเครื่อง ถูกยิงให้สร้างเมืองขึ้นชื่อว่าเมืองยี่ง

ครั้งนั้นมีพระยาแก้วผู้หนึ่ง ชื่อท้าวแกนพงษา สืบเชื้อสายเดียวกันมากับพระยามังราย เมื่อครั้งพระยาเจือง ทราบข่าวเดชะนุภาพของพระยามังราย และทราบข่าวพระยามังรายคิดจะไปเอาเมืองหริภุญชัย จึงเดินทางมาจากเมืองพระกัน คือเมืองแก้วมาท่าไม้ตรี และขอกระทำราชาภิเษกพระยามังรายเหมือนดังกับที่พระยาฮอลุมฟ้า เป้าพิมานอภิเษกพระยาเจืองก่อนนั้น เรื่องราวในตอนนี้ได้กล่าวถึงเชื้อสายของพระยาเจืองที่ได้เป็นพระยาในที่อื่น ๆ อีกคือ ลานช้างและเมืองนั้นทบุรี

จ.ศ. 648 พระยามังรายยกพลไปเขตแดนติดต่อกับเมืองกุยว (พะเยา) พระยางำเมือง เจ้าเมืองไค้อออกมาเป็นไมตรีกัน ที่ ๆ พระยาสองคนพบกันชื่อว่า ราชบาน

กล่าวถึงพระยาร่วงเจ้าเมืองสุโขทัย เป็นเพื่อนกับพระยางำเมืองและมักไปมาหาสู่กับพระยางำเมืองเสมอ ครั้งหนึ่งพระยาร่วงไค้อคบเป็นซุ้กับนางอ้าวเชียงแสนเมียพระยางำเมืองในขณะที่พระยางำเมืองไปตีเวียงเชียงสุ่ม พระยางำเมืองรู้และจับพระยาร่วงไค้อจะฆ่าเสียก็เกรงจะเสียไมตรีกับเมืองไค้อ จึงเชิญพระยามังรายผู้มีสติปัญญาดีให้ช่วยตัดสิน ฝ่ายพระยามังรายคิดว่าถ้าจะทำโทษพระยาร่วงจนถึงกองแดงสิ้นไหมทดแทน พระยาร่วงก็จะละอาย ทั้งพระยาภิธรรมราช

นครหลวง และพระยาศรีอยุธยาก็เป็นญาติกับพระยาร่วง จะจ้องเวรกรรมกันกับ พระยาร่วงเมือง พระองค์จึงผูกเกลี้ยกล่อมให้ทั้งสองคืนดีกันคุจเคิม และพระยาร่วง ก็ขอมาต่อพระยาร่วงเมือง แล้วทั้งสามจึงทำสัตย์สาบานเป็นสหายนกันที่ริมแม่น้ำเมือง แล้วพระยามังรายก็กลับเมืองเชียงใหม่

จ.ศ. 643 อ้ายฟ้าได้ไปอยู่ที่หริภุญชัยได้ 7 ปีแล้ว จนเป็นที่ไว้วางใจของ พระยาธิบดีให้ทำกิจการต่าง ๆ แทน อ้ายฟ้าจึงได้ทำกลอุบายต่าง ๆ ให้ไพร่ฟ้าข้า แขนงคนของหริภุญชัยเกลี้ยกั้ชพระยาธิบดีแล้ว จึงส่งข่าวไปยังพระยามังรายให้ยกพล ไปยังหริภุญชัย

บทที่ 2 พระยามังรายจึงยกพลมาทางเมืองฝาง เมืองง่าว (เมืองพร้าว) เมืองแกน แล้วส่งข่าวให้อ้ายฟ้า อ้ายฟ้าทำให้ออกรบและพ่ายแพ้วางชาวศึกให้พระ ยาธิบดีทราบหาเหตุล่อกำดั่งรับ และแนะนำให้พระยาธิบดีไปหาพระยาเบิกผู้เป็น ลูก ณ เมืองเขลางค์ เพื่อยกทัพมาชิงเมืองภายหลัง พระยาธิบดีเชื่อจึงหนีไปเมือง เขลางค์ทางค่านคอบมาไท้ พระยามังรายจึงเข้าเมืองได้โดยง่ายเมื่อ จ.ศ. 643 ขณะนั้นพระยามังรายมีอายุ 43 ปี

จ.ศ. 645 พระยามังรายให้อ้ายฟ้าครองเมืองลำพูน ส่วนตนเองไป สร้างเมืองใหม่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของลำพูน จ.ศ. 648 ย้ายมาสร้าง เวียงกุมกามเพราะเมืองเก่าเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมทุกปี อยู่เวียงกุมกามพระองค์เคยปลอม ตัวออกไปคุ้ทุกขุ้สุขของชาวเมือง จึงมีความสงบสุข

จ.ศ. 650 สร้างเจดีย์กั้ควาในเมืองกุมกาม ครั้งนั้นมีมหาเถร 5 คน โดยมีมหาทักษั้ปะเป็นหัวหน้ามาอยู่ ณ โคนไม้เคื้อ่ถายแห่งหนึ่ง พระยามังรายได้ สนทนาและมีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป 5 องค์ถวายให้แก่มหาเถร แล้วยกทัพไป เอาเมืองรามัญหงสาวดี พระยาเม็งชื่อสุกตโสม (สุทธโสม) เป็นเจ้าเมือง ยอม อ่อนน้อมและยกลูกสาวชื่อนางปายโกให้เป็นราชเทวี พระยามังรายกลับถึงกุมกามแล้ว ได้สร้างวิหารถวายแก่พระพุทธรูป 5 องค์ค้ำที่เคยอธิษฐานขอไว้รับขณะก่อนที่จะยก กองทัพไป

พระยามังรายมีช่างไม้ฝีมือดีชื่อการโถม ครั้งหนึ่งได้แสดงฝีมือเอาชนะช่างซึ่งพระยาไต ไซ้ใหม่มาเป็นแขกเมือง พระยามังรายจึงให้ไปเป็นเจ้าเมืองรอย เมืองรอยนี้ภายหลังพระยาแสนภูไปครองจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเชียงใหม่ เชียงแสนได้แต่งเครื่องไม้ส่งมาให้พระยามังรายสร้างวิหารจัดการโถม

จ.ศ. 652 พระยามังรายยกทัพไปเมืองอังวะ พระยาเมืองพุกามอังวะยอมอ่อนน้อม ครั้งนั้นไคซางทองให้เอาไปไว้ที่เชียงคอง ช่างฆ้องกับพวกหาญบ้านไว้ที่เชียงแสน ช่างเครื่องช่างเหล็กช่างทอง (สัมฤทธิ์) ไว้ที่เมืองกุมกาม แล้วสร้างเจดีย์ที่จัดการโถม

ครั้งนั้นมีพระสงฆ์ 4 รูป ไคพระธาตุและลูกโพธิ์มาจากดังกา พระยามังรายจึงให้บรรจพระธาตุไว้ในพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ส่วนลูกโพธิ์ เอาไปปลูกที่ตงยางเมืองฝางคนหนึ่ง ไร่หนางคนหนึ่ง พันนาหะการคนหนึ่ง ไทนางเทพคำขามมารดา และนางปายโคเอาไปปลูกแทนที่ต้นไม้เคื่อในวัดการโถมคนหนึ่ง

จ.ศ. 653 พระยามังรายได้เดินทางไปทางทิศเหนือของเมืองกุมกาม เลียบตีนคอบุสเทพไคพบนิมิตจากสัตว์ที่อยู่ในบริเวณนั้น แสดงชัยภูมิที่ดี จึงคิดที่จะตั้งราชมณฑลเชียร จึงไคเข้าไปตั้งในชัยภูมินั้นเมื่อ จ.ศ. 654 แล้วไปเชิญพระยาร่วงและพระยาง่ามาปรึกษากันที่จะสร้างเมือง พระยาทั้งสองไคเห็นชัยภูมินั้นแล้ว จึงแสดงให้เห็นชัยมงคล 7 ประการของที่นั้น และใน จ.ศ. 658 เริ่มก่อสร้างแห่ง 4 เดือนเสร็จชื่อว่าเมืองเชียงใหม่

ฝ่ายพระยายีบาหนีไปอยู่กับพระยาเบิกที่เขดางค์ 4 ปี พระยามังรายทราบข่าวเรื่องการเตรียมทัพเพื่อจะขึ้นมาเอาเมืองคืนของพระยาเบิก ท่านานไคกล่าวอย่างละเอียดถึงการเตรียมพลของพระยามังราย การส่งข่าวให้ขุนครามผู้อยู่ ณ เมืองเชียงรายทราบ การเตรียมจัดกำลังทัพจากเมืองเชียงราย เมืองฝาง มาช่วยรบศึก และในที่สุกกองทัพของทั้งสองฝ่ายก็ไคเข้าประจันหน้ากัน

บทที่ 3 กองทัพทั้งสองสู้รบกัน กองทัพพระยาเบ็ญกแพหนีกลับ ขุนคราม
ยกทัพตามไปทันที่แม่ตาลแควนกลางค้ ขุนครามชนช้างชนะพระยาเบ็ญกเสียชีวิต ขุน
ครามยกพลต่อไปเข้าเมืองเขลางค์ไค้ พระยาบีบาหนีไปพึ่งพระยาพิษณุโลกเมืองสอง
แควและอยู่ที่นั่นจนกระทั่งตาย ส่วนขุนครามก็ยกพลไปเอาตัวพระยาบีบาที่เมือง
สองแควอีก แต่พระยามังรายห้ามไว้ จึงแต่งตั้งขุนไชยเสนาให้กินนครเขลางค์คณ
เองกลับเมืองเชียงใหม่ พระยามังรายจึงให้ชื่อว่า เจ้าพระยาไชยสงคราม และ
ให้เมืองเชียงคาวเป็นรางวัล

พระยาชัยสงครามจึงไป ๆ มา ๆ อยู่ระหว่างเมืองเชียงคาวและเมือง
เชียงราย ที่เมืองเชียงคาวพระองค์มีโอรสกับพระมเหสี 3 องค์ คือ ท้าวแสนภู
ท้าวหน้าทวม และท้าวจิวตามลำดับ เมื่อโตขึ้นก็ส่งไปเรียนความรู้ที่สำนักของพระ
ยามังรายที่เมืองเชียงใหม่

พระยามังราย เมื่ออายุ 73 ปีป่วยอยู่ที่เมืองกุมกาม ขุนเครือก็ไปเฝ้า
อยู่ด้วย พระยาชัยสงครามทราบข่าวพ่อป่วยก็เสด็จมาเยี่ยม แต่ไม่เข้าเมืองคงพัก
อยู่ที่แซ่สัก ด้วยไม่ถูกกับขุนเครือผู้นองเพราะเคยไปเป็นคู่กับเมียของตนที่เมืองเชียง
คาว พระยามังรายรู้ความจริงจึงส่งขุนเครือไปอยู่กับเงี้ยว พวกเงี้ยวยกย่องให้เป็น
หัวหน้าอยู่ที่เมืองน่าย พระยาชัยสงครามจึงเข้ามาปรนนิบัติพระยามังรายจนหายป่วย
แล้วจึงกลับเชียงราย พระยามังรายก็คืนกลับเชียงใหม่

จ.ศ. 679 พระยามังรายอายุ 80 ปี ถูกฟ้าผ่าขณะอยู่ที่กลางตลาดเชียง
ใหม่ถึงทางกต พระยาชัยสงครามจึงสร้างกุบรจุอิฐไว้ที่นั่น แล้วอภิเษกท้าวแสนภู
ขณะที่มีอายุ 41 ปี ครองเมืองเชียงใหม่ ให้ท้าวหน้าทวมกินเมืองฝาง ให้ท้าวจิว
กินเมืองเชียงของ

จ.ศ. 681 ขุนเครือยกพลมาเอาเมืองเชียงใหม่ ท้าวแสนภูไม่ยอมสู้หนี
ไปทางเชียงใหม่ไปแวะพบท้าวหน้าทวมผู้นองที่เมืองฝางแล้วไปพบพอกคนที่เมืองเชียง
ราย พระยาชัยสงครามจึงให้ท้าวหน้าทวมยกทัพไปชิงเมืองเชียงใหม่ได้ จับขุนเครือ
ขังไว้ในเมืองเชียงใหม่ พระยาชัยสงครามจึงอภิเษกท้าวหน้าทวมให้ครองเมือง

เชียงใหม่ใน จ.ศ. 684 เมื่อมีอายุ 30 ปี

ต่อมาอีก 2 ปี ท้าวหน้าท่วมคิดไม่ซื่อต่อพมอคน พระยาชัยสงครามจึงให้ ท้าวจัวมาจับตัวไปขังไว้ที่เมืองเข็ม ชาวเข็มก็ยกกองให้ เป็นพระยาครองเมืองเขม รัฐ (เข็มตุง) ส่วนขุนเครื่องถูกขังอยู่ในเมืองเชียงใหม่ได้ 4 ปี ก็ตาย จ.ศ. 686 พระยาชัยสงครามอภิเษกท้าวแสนภูให้ครองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง

จ.ศ. 689 พระยาชัยสงครามถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุได้ 63 ปี พระยาแสนภูจึงอภิเษกท้าวคำฟู โอรสของตนอายุ 26 ปีให้ครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระองค์ไปอยู่เมืองเชียงราย จ.ศ. 689 หรือ จ.ศ. 690 ไม่นาน เจ้าแสนภูสร้างเมืองร้อย (ร้อย) ที่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง และอยู่ครองที่นั่น ต่อมาจึงเรียกเมืองนั้นว่า เมืองเชียงแสน ความตำนานโคลกลาวถึงขนาดของเมือง อาณาเขตที่ประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ และลักษณะการปกครองเมืองเชียงแสน

พระยาแสนภูครองเมืองเชียงแสนได้ 7 ปีก็ถึงแก่กรรม พระยาคำฟูจึงตั้ง ท้าวผายูเป็นลูกของตนให้อยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระองค์มาเชียงแสนจัดการศพพระยาแสนภูฝังไว้ที่เมืองเกาทางเหนือสมกก แล้วเลยอยู่ครองเมืองเชียงแสน

จ.ศ. 700 พระยาคำฟูชวนพระยาถาวนานมารบพระยาจำเมือง เมืองพะเยาและเข้าเมืองได้ พระยาจำเมืองหนีไป แต่ต้องซัดใจกับพระยาถาวนานเพราะเรื่องแบ่งสมบัติที่ปล้นได้ ทั้งสองต่อสู้กันพระยาถาวนานหนีกลับเมืองนาน จ.ศ. 702 พระยาคำฟูอายุ 38 ปี เอรี่พลไปตีเมืองแพร่แต่ไม่สำเร็จหนีมาทางนครเขลางค์ถึง เชียงแสน

อยู่ต่อมาพระยาคำฟูมีสหายชื่อจัวหงษ์เป็นเศรษฐีอยู่ที่เวียงเชียงคำ พระยาคำฟูแอบเป็นรัฐกับเมียจัวหงษ์ เนื่องจากคิดคบคิดเพื่อนเช่นนี้จึงถูกเงือกใหญ่ กัดตายในขณะลงอาบน้ำที่แม่น้ำเชียงคำ ท้าวผายูจัดการเผาศพแล้วนำอัฐิไปไว้ที่วัดสี่เชียงพระในเชียงใหม่ วัดนี้ภายหลังเมื่อนำพระพุทธรูปศิंहิงค์มาไว้จึงได้ชื่อว่า วัดพระสิงห์

จ.ศ. 707 พระยาผดุงไครครองเมืองเชียงใหม่ มีโอรสสององค์ องค์ใหญ่ชื่อท้าวท่อนา เกิดจากนางจิตรเทวีผู้เป็นลูกสาวเจ้าจัวเจียงเมืองเชียงของ อีกองค์หนึ่งชื่อท้าวมหาพรหม พระยาผดุงให้ไปกินเมืองเชียงราย พระยาผดุงครองราชย์จนถึงอายุ 57 ปี ก็ถึงแก่กรรม

จ.ศ. 729 พระยาท่อนาครองราชย์เมืองเชียงใหม่ เป็นผู้มีความรู้และเคษานุภาพ บ้านเมืองร่มเย็น มีโอรสกับนางยสุนทราเทวีหลานท้าวจัวเจียงชื่อท้าวแสนเมืองมา พระยาท่อนาครองราชย์เมืองเชียงใหม่ได้ 21 ปี ก็ถึงแก่กรรม

ศพของพระยาท่อนาอยู่ที่บ้านเวียงทุ่งวัดพรหมนอกเมือง ยังไม่ทันจัดการศพ ท้าวมหาพรหมยกพลมาจะยึดเอาเมืองเชียงใหม่ แสนผานองอัครเสนาบดีรู้ทัน ท้าวมหาพรหมจึงไปกวาดต้อนผู้หญิงเมืองกุมกามแล้วไปยังทัพที่ตลาดอ้ายช่างช่างแม่น้ำปิง แสนผานองเอาพลยกตามไปทันเวลาเที่ยงคืน ท้าวมหาพรหมจึงหนีไปทางเมืองนคร (ลำปาง) ไปพึ่งพระบรมไตรจักรอยุธยา แสนผานองจึงนำศพระยาท่อนาเจาะกำแพงตรงวัดพรหมณ์ มาไว้ในเมืองเชียงใหม่ ให้หมื่นลก (หมื่นโลกนคร) ไปรักษานครเขลางค์เตรียมรับศึก ท้าวมหาพรหมหนีไปพึ่งพระยาไตไตสองเคื่อนกว่าจึงยกพลมาทางเมืองนคร หมื่นลกและแสนผานองช่วยกันสู้รบจนพระยาไตไตต้องยกทัพกลับ แล้วทำศพระยาท่อนาหลังจากที่เก็บศพไว้ 6 เคื่อนพอดี แล้วจึงอภิเษกเจ้าแสนเมืองมาให้ครองเมืองเชียงใหม่เมื่อมีอายุได้ 14 ปี

จ.ศ. 762 ท้าวมหาพรหมอยู่กับพระยาไตไตและชอบกับเมียพระยาไตไต พระยาไตไตระแวงจึงส่งกลับ ขณะที่ถูก เมียพระยาไตไตลักพระสิงห์ (พระพุทธรูปสิงห์) ให้แก่ท้าวมหาพรหม จึงนำพระสิงห์ขึ้นมาถวาย เจ้าแสนเมืองมาไม่ถือโทษ ให้กลับไปครองเมืองเชียงรายอย่างเก่า

ต่อนั้น เจ้าเมืองสุโขทัยมีใจกับพระบรมไตรจักรอยุธยา เอาเมืองมาขอพึ่งพระยาแสนเมืองมา พระยาแสนเมืองมาจึงยกพลจะไปเอาเมืองสุโขทัย เจ้าเมืองสุโขทัยเปลี่ยนใจยกทัพมาตีทัพพระยาแสนเมืองมาแตก ต้องหนีกลับโดยมีข้าสองคนชื่อ ออบ กับยี่หระ มลัดกันแบกมาจนถึงเมืองเชียงใหม่ พระยาแสนเมืองมา

จึงเลี้ยงไว้เป็นพวก และสร้างรูปช้างเผือกไว้ในที่ซึ่งคนเดินมากลาง จากนั้นก็ทำ
บุญตลอดพระไว้ที่วัดกานโถมพร้อมทั้งโห่ร้องของเป็นการกัลปนา และสร้างเจดีย์สูงใหญ่
ไว้กลางเมืองอุทิศสวนกุศลให้แก่พระยาโกนา แต่ยังไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่กรรมเสียก่อน
หลังจากครองเมืองได้ 25 ปี และอายุได้ 39 ปี

พระยาแสนเมืองมามีโอรสสององค์ต่างมารคากัน องค์พี่ชื่อท้าวยี่กุมกาม
ไ้ไปครองเมืองเชียงราย องค์น้องชื่อสามะหยาดังแค้น เกิดเมื่อ จ.ศ. 751
พออายุ 13 ปี ไ้ครองเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 763 ตามคำของพระยาแสนเมือง
มาซึ่งสั่งเสียไว้

มหาเทวีผู้เป็นแม่สามดั่งแค้นสร้างเจดีย์คือ และเจาะกำแพงเมืองเป็นประ
ศุข้อสวนแห่สำหรับนางจะไ้เข้ามาดูการ ก่อเจดีย์ทุกวัน เมื่อเสร็จแล้วเรียกวากุหลวง
ต่อมาสมัยหลังในสมัยเจ้าพระยาโลก (ทีโลกราช) กุหลวงทั้ง ก่อใหม่ควยศิลาแดง
เมื่อ จ.ศ. 800 จึงเรียกชื่อว่าเจดีย์หลวง

กล่าวถึงท้าวยี่กุมกามไม่พอใจที่น้องไ้ครองเมืองเชียงใหม่ จึงชวนพระ
ยาไสลือ 23 เมืองสุโขทัย ยกริพลมาทางเมืองปยูว (พะเยา) ถูกชาวปยูวตอ
ต้าน จึงยกมาเชียงราย แล้วท้าวยี่กุมกามนำมาจากเมืองฝางเพื่อจะตีเมืองเชียง
ใหม่ แต่กองทัพแพยกทัพหนีกลับมาถึงเชียงราย พระยาไสลือจึงกวาดต้อนผู้คนรวม
ทั้งครอบครัวท้าวยี่กุมกามกลับไปสุโขทัยควย แล้วให้ท้าวยี่กุมกามครองเมืองชากและ
เลยอยู่ที่นั่นตลอดไป เจ้าสามะหยาดังแค้นสร้างเวียงเจ็กริน (อยู่ที่เชิงคอกยสุเทพ)
หลังจากชนะศึก

บทที่ 4 หลังจากศึกพระยาไสลือแล้ว พระยาหอเจ้าลุ่มพามาทางส่วย
เจ้าสามะหยาดังแค้นไม่ให้ เพราะไ้เลิกตั้งแต่พระยาโกนาแล้ว พระยาหอเจ้า
ลุ่มพ่าจึงยกพลจะมายึดเตี้ยงแสน แต่ก็กองทัพแพแก่กษัตริย์ของเจ้าสามะหยาดังแค้น

จ.ศ. 765 พระยาอโศกพาคนพม่าทางเมืองเชียงใหม่ คราวนี้
ฝ่ายเจ้าสามคนผู้ตั้งแกนผู้ช่วยพระเวทย์มนตรีคณา ขอแพ้ไปและแก่นั้นก็ขอไม่มีอีกเลย

เจ้าสามคนผู้ตั้งแกนมีลูกชาย 10 คน ต่างมารดากัน คือ ท้าวอ้ายคนโทจะ
ให้เป็นพระยาครองเมืองแทน ตั้งบ้านอยู่ข้างเวียงเจ็คริน แต่ตายตั้งแต่เด็ก ท้าว
ยี่ ท้าวสาม ท้าวใส ท้าวแปด ท้าวเก้า ไม่ได้อินเมือง ท้าวจัวคนที่หากินพันนา เชียง
เลือเรียกว่าเชียงลาน ท้าวลูกคนที่หกกินเมืองพร้าวหรรณนา ท้าวเจ็ครินเมือง
เชียงราย ท้าวสิบกินเมืองฝางเรียกว่าเจาท้าวชอย จ.ศ. 771 ท้าวลกท้าวผู้คณา
ญาคูย้ายจากเมืองพร้าวไปไว้เมืองยวมไต

จ.ศ. 804 เสนาคนหนึ่งชื่อสามเด็กยลย ทำอุบายยึดเมืองเชียงใหม่
ให้แก่ท้าวลกโคชินครองราชย์ชื่อว่า มหาศรีสุธรรมทีโลกราช พระยาทีโลกราชเสวย
ราชย์แล้วให้เจ้าสามคนผู้ตั้งแกนไปอยู่เมืองสาค เรียกว่า สามคนผู้แม่ใน ตั้ง
สามเด็กยลยเป็นแสนชาน แต่แสนชานก็ยังคิดเป็นใหญ่อีก พระยาทีโลกราชจึงให้ไป
เชิญหมื่นโลกนครมาจากเมืองนครช่วยจับแสนชานได้ แต่ไม่ช้า ส่งไปกินพันนาทวร
เรียกว่าหมื่นทวร ต่อมาก็ให้ไปกินเมืองเชียงใหม่ พระยาทีโลกราชขอรองให้หมื่น
โลกนครมาช่วยราชการ เมืองเชียงใหม่ หมื่นโลกนครขออาญาสิทธิ์ 4 ข้อ ซึ่งพระ
ยาทีโลกราชก็อนุญาตให้ หมื่นโลกนครจึงมาอยู่ช่วยในเมืองเชียงใหม่ ชื่อว่าหมื่น
โลกสามล้าน แล้วให้ลูกชายชื่อหมื่นแก้ว ไปกินเมืองนครแทนชื่อว่า หมื่นกัณฑ์
แกทอง

อยู่ต่อมาท้าวชอยเจ้าเมืองฝางคิดกระด้างกระเดื่อง จึงไปรบเจ้าสามคน
แม่ในผู้พม่าไว้ที่เมืองฝาง พระยาทีโลกราชทราบเรื่องจึงให้หมื่นท้าวแกทองและหมื่น
โลกสามล้านไปตีเมืองฝาง ได้แก้วเจ้าสามคนผู้แม่ในให้นำตัวมาอยู่ที่หอคำเมืองเชียง
ใหม่ ส่วนท้าวชอยหนีไปพึ่งหมื่นเชียงสามไชหาญ แต่ถูกหมื่นเชียงสามไชหาญฆ่าตาย

หมื่นเชียงสามไชหาญคิดชักศึกเข้าเมือง ให้คนถือหนังสือไปชวนพระยศบรม
ราชาให้ยกทัพขึ้นมา พระยาศรมราชายกทัพมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงทอง พระยาทีโลก
ราชทราบเรื่องจึงให้หมื่นโลกสามล้านฆ่าหมื่นเชียงสามไชหาญเสีย แล้วหมื่นโลกสาม

ล่านไปเตรียมรับศึกอยู่ที่เมืองลำพูน หมื่นโลกสามล้านส่งคนไปก่อกวนในกองทัพของ พระยาไตในกลางศึกคืนหนึ่งจนปั่นป่วน แล้วจึงยกทัพไล่ตามฆ่าฟันครั้งนั้น หมื่นมอกลงเมืองพะเยา ขนช้างกับพระยาสองแคว ถูกจับตัวไปฆ่า แล้วกองทัพพระยาไตก็ยกกลับคืนไป

สมัยนั้น เมืองน่านและเมืองแพร่ยังเป็นอิสระอยู่ พระยาติโลกราชจึงยกพลไปตี ไหมหาเหวี่เข้าตีเมืองแพร่ ได้รับความชนะ มหาเทวีจึงตั้งท้าวแมนคุณครองเมืองแพร่ตามเดิม ส่วนพระยาติโลกราชรบกับพระยาแก้วท้าวเจ้าเมืองน่านเป็นเวลาถึง 6 ปี จึงได้เมืองน่าน พระยาแก้วท้าวหนีไปพึ่งพระยาไต จึงตั้งให้ท้าวผาแสงน้องพระยาแก้วครองเมืองน่านแทน

พระยาบุรุษิเยียงเมืองสองแคว นึกใจกับพระบรมไตรโลก จึงขึ้นมาชวนพระยาติโลกราชไปตีเมืองสองแคว แล้วไปตีปากยม เมื่อกลับมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้วจึงให้พระยาบุรุษิเยียงไปกินพันนาญกา แล้วต่อมาให้ไปครองเมืองพะเยา

หลังจากนั้นกล่าวถึงการทำศึกของพระยาติโลกราช ที่ไค้เมืองต่าง ๆ ในเขตแดนของชวา (หลวงพระบาง) และเชียงรุ่ง พระบรมไตรโลกเห็นเศษานุภาพเช่นนั้น จึงส่งคนมาเป็นไส้ศึก แต่ถูกจับได้และส่งกลับคืนไป พระบรมไตรโลกกับโอรสคือพระอินทราชายกทัพมาทางเมืองละคร ตั้งทัพอยู่ปากน้ำราชธานี ส่วนไพร่พลของพระยาติโลกราชก็มาตั้งทัพอยู่ที่ตีนเขา พระอินทราชารับอาสายกพลเข้าตีทัพเชียงใหม่ในเวลากลางคืน ถึงกับมีการสู้รบกันอย่างตะลุมบอน พระอินทราชาถูกปืนที่หน้าผาก กองทัพฝ่ายเชียงใหม่จึงไล่ตีกองทัพพระบรมไตรโลกจนข้ามเขาพลึง

จ.ศ. 821 กองทัพพระยาไตหนีเข้าไปอยู่เมืองสองแคว กองทัพเชียงใหม่ล้อมเมืองไว้ พระบรมไตรโลกกับพระอินทราชาทำอุบายลงเรือหนีไปตั้งทัพอยู่ที่ริมแม่น้ำราชธานี กองทัพเชียงใหม่ก็ยกทัพกลับ แล้วพระยาติโลกราชก็ให้รางวัลแก่ผู้ไปทัพ สำหรับพระยาสองแควนั้นได้เมืองงาวกาว แพร และแควนกวานานเป็นรางวัล

ฝ่ายพระอินทราชามีความแค้นมาก เมื่อสบโอกาสที่พระยาதிโลกราชไป
ทำศึกเมืองลือ จึงยกพลข้ามเขาพลิงมาตีเมืองแพะ ทิ้งคนรักษาเมือง
เชียงใหม่อยู่จึงยกพลไปตั้งรับ พอพระยาธิโลกราชทำศึกกลับมา ก็ยกพลตามลงไป
พระอินทราชาก็ยกทัพกลับ พระยาธิโลกราชยกพลติดตามถึงเมืองเซียง พระยา
เซียงยอมอ่อนน้อม และยกไปที่เมืองสองแควแต่ไม่ได้ พระยาเซียงชวนไปที่
เมืองกลางพล (เมืองฝางหรือสวางคบุรี) ที่เมืองไม้ไค้ พระยาธิโลกราชจึง
ยกพลกลับเชียงใหม่ โดยตั้งให้หมื่นคงกับลามหมื่นเวียกอยู่รั้งเมืองเซียง อยู่ต่อมา
พระยาเซียงคิดกระด้างกระเดื่อง หมื่นคงจึงจับส่งมายังเมืองเชียงใหม่ พระยา
ธิโลกราชส่งไปไว้ที่เมืองหาง แล้วตั้งหมื่นคงให้กินเมืองเซียง ดังนั้นหมื่นคงจึง
ครองเมืองสองเมืองในเวลาเดียวกัน คือเมืองเซียงและเมืองนคร

พระบรมไตรโลกคิดทำความเมือง จึงออกบวชและให้ทูตไปขอเครื่อง
บริวาร พระสงฆ์ขอพระยาธิโลกราช ๆ ก็ให้พระสงฆ์ 12 รูปให้ไปช่วยบวช ขณะ
ที่เป็นพระสงฆ์ พระบรมไตรโลกส่งมหาเถรชื่อ โพธิสัมภาระ มาเป็นทูตขอปิดทวาร
เมืองเซียง มหาเถรฝ่ายเชียงใหม่ชื่อสังฆกรรมรัตนได้ให้คำแนะนำต่อพระยาธิโล
กราชให้ทอปปฎิเศฐ เพราะเรื่องการเมืองมีไข้กิจของสงฆ์

ตอนที่ 5 พระบรมไตรโลกไ้ส่งมหาเถรชาวพุกามชื่อ มังคุดหลวง²⁴
ผู้มีความรู้มากมายถึงเมืองเชียงใหม่ เพื่อหาทางทำอุบายทำลายไม้เนื้อโครตอันหนึ่ง
อันเป็นศรีเมืองของเมืองเชียงใหม่ เมื่อมาอยู่แรก ๆ พักอยู่ที่วัดนันทาราม ทำความ
ศึกษาปฏิบัติศรัทธาไปถึงพระยาธิโลกราช ในที่สุดเมื่อพระยาธิโลกราชได้เห็นความสา
มารถของมหาเถรพุกามว่ามีจริง จึงสร้างกุฏิให้อยู่ซึ่งภายหลังได้ชื่อว่าวัดพุกาม เว
ลต่อมา มหาเถรได้รับความไว้วางใจมีโอกาสแนะนำพระยาธิโลกราชให้เปลี่ยนแ
แปลงชัยภูมิต่าง ๆ ซึ่งมีแต่เดิมเป็นเมืองเชียงใหม่หมด ประตศรัทธิภูมิ สนามหรือชั่วคราว
ภูมิ บ้านศรีภูมิได้ถูกสร้างขึ้นในปีนั้น และไม้เนื้อโครตได้ถูกโค่นลงด้วย ทั้งนี้เป็นอุ
บายของมหาเถรพุกามแนะนำว่าจะเป็นการเพิ่มพระบรมเกศานุภาพให้เทียบเท่ากับ

²⁴ คือมหาเถรพุกามมังคุดหลวง ตามพงศาวดารโยนก.

พระเจ้าอโศก เสร็จแล้วพระยาศรีโลกราชย้ายมาอยู่ที่บ้านศรีภูมิใน จ.ศ. 828

ตั้งแต่นั้นมาก็เกิดเหตุอันตรายต่อบ้านเมือง ข้าราชการและพระราชวงศ์
บางท่าน ตลอดจนท้าวบุญเรืองถูกใส่ความและถูกลงโทษถึงตาย แต่ในที่สุดก็จับได้ว่า
มหาเถรพุกามมั่งลุงหลวงเป็นไส้ศึก จึงลงโทษให้เอาไปดวงน้ำที่แกงกอก

จ.ศ. 824 พระยาศรีโลกราชกับท้าวยอดเชียงรายผู้เป็นหลานปู่ซึ่งเป็นลูก
ของท้าวบุญเรืองยกพลไปตีเมืองนาย ครั้งนั้นได้เมืองเงี้ยว 11 เมือง ไค้ชเลย์ศึก
แจกจ่ายไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ เป็นอันมาก

จ.ศ. 832 พระยาศรีโลกราชกับแม่ท้าวหอมุกข์ และหมื่นบุญเรืองเจ้าเมือง
เชียงรายไปเมืองงาย หมื่นบุญเรืองตายที่เมืองงาย ในปีต่อมาแม่ท้าวหอมุกข์ถึงแก่กรรม

จ.ศ. 836 หมื่นคงผู้กินเมืองเชียงขึ้นตาย จึงย้ายหมื่นแคว้นไปกินเมือง
เชียงขึ้น ย้ายหมื่นกองจากเชียงเลื้อไปกินเมืองนคร ในปีนี้พระยาหลวงสุโขทัยมาตี
ไค้เมืองเชียงขึ้นคืน หมื่นกองผู้กินเมืองเชียงขึ้นตาย

จ.ศ. 837 หมื่นคามพราครสร้างมหาเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่

จ.ศ. 841 มีการทำศึกกับชาวแคว แควยกทัพมาทางเมืองชะวา เข้าเขต
แดนเมืองน่าน ท้าวชากานเจ้าเมืองน่านออกรบ ไค้หัวของนายทหารแควและชเลย์ศึก
มามากจึงนำไปถวายแก่เจ้าฮอดมฟ้า เจ้าฮอดมฟาทราบกิตติศัพท์ ความยิ่งใหญ่ของ
พระยาศรีโลกราช จึงให้เขียนลายจุมลายเจ็ยเก็บไว้ในหอเจ็ยคำเหลือง ส่งทูตมาตั้ง
พระยาศรีโลกราชเป็นใหญ่กว่าพระยาต่างประเทศทั้งหลาย และเลิกเอาส่วยเส่นกุงของ
รวมทั้งไพร่ชางมาวาครูปท้าวชากานเก็บไว้ในหอเจ็ยคำเหลือง พระยาศรีโลกราชจึงย้าย
ท้าวชากานไปกินเมืองเชียงราย ให้หมื่นชาติไปกินเมืองน่านแทน

จ.ศ. 842 เมืองเชียงใหม่เจริญมาก หมื่นคามพราครเก็บไค้ส่วยสา

วากรเข้าทองพระคลังมาก จ.ศ. 843 ฉลองมหาเจดีย์หลวง หลังจากนั้นอีก 4 ปี หมั้น
ความพราศคตาย

อยู่ต่อมาเมื่อศึกกับชาวลัวะ และในปีนั้นพระยายศราชเจ้าเมืองชาวไตส่งทูตมาเป็น
ไมตรี พระยาตีโลกราชไม่รับไมตรี ทูตถูกฆ่า และเกิดศึกกับชาวไตที่เมืองเติน ชาวไตแพ
หนีกลับ

จ.ศ. 848 ชาวไตยกทัพมารุกรานในเขตแดนเมืองน่านแล้วยกถอยไป เมื่อ
พระยาตีโลกราชยกทัพไปถึงแม่ทา เมื่อกลับมาเชียงใหม่ได้ตั้งข้าราชการไปกินเมืองต่าง ๆ

จ.ศ. 849 พระยาตีโลกราชทิวังคต

พระยายศราชเชียงใหม่ ลูกท้าวศรีบุญเรือง หลานปู่ของพระยาตีโลกราชเกิดเมื่อ
จ.ศ. 818 อายุได้ 32 ปี ไคขึ้นครองราชย์แทนเมื่อ จ.ศ. 849 แล้วตั้งข้าราชการไป
ครองเมืองต่าง ๆ

เจ้ารัตน ราชบุตรของพระยายศเชียงใหม่ เกิดกับนางโป่งน้อย เมื่อ จ.ศ. 844
อายุได้ 14 ปี ไคขึ้นครองราชย์แทนใน จ.ศ. 857 มีนามว่าภูคาธิปไตยราชหรือพระยาแก้ว
ส่วนพระยายศเชียงใหม่ออกจากราชสมบัติแล้วไปอยู่เมืองชะวากเมืองน้อยได้ 10 ปีถึง
แก่กรรม พระยาแก้วเป็นกษัตริย์ที่ชอบทำบุญสุนทาน ไคสร้างวัด ปลูกพาราม วัดพระสิงห์ และ
วัดเจดีย์หลวง

จ.ศ. 862 ให้เจ้าเมืองคำชายฟ้าไปกินเมืองแพร่ หลังจากนั้นย้ายไปกินเมือง
เชิง จ.ศ. 869 พระยาแก้วไปตีเมืองสุโขทัย แต่ตีไม่สำเร็จ จ.ศ. 870 ชาวไตชื่อชะลา
โหมมาตีเมืองแพร่ ครั้งนั้นเสียไพร่พลชาวแพร่และน่านเป็นอันมาก จ.ศ. 871 จาขานรอง
ไตเป็นขุนหมื่นยกพลไปรบเงี้ยวเมืองปงแพกเงี้ยว จ.ศ. 872 ชาวไตชื่อชะลาโหมมาตีเมือง
แพร่ ครั้งนั้นเสียไพร่พลมากทั้งสองฝ่าย จ.ศ. 875 - 876 หมั้นบิงยีไปลักชาวสุโขทัยและ
ชาวเชลียง จ.ศ. 877 หมั้นบิงยีไปตีสุโขทัยไม่สำเร็จ หมั้นมาลาไปลักชาวกำแพงเพชร
ไคขวางและคนมา จึงไคไปกินเมืองนคร ในปีนั้นทำศึกกับพระยาไต ฝ่ายพระยาไต
มีลูกชายสองคน คือ พระอาทิตย์ และ อำมาตย์ 4 คนชื่อ ยุก ไสยะ เอเยียร่าและสหัสไชย

จ.ศ. 879 สร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่ จ.ศ. 881 ใ้ทหารติดตาม
เอาชาวเงี้ยวซึ่งหนีไป จ.ศ. 882 ราชธานีเขมรพระยาแก้วอีกครั้งหนึ่ง จ.ศ. 884
พระยาอาทิตย์กินเมืองได้ ใ้ทูตมาขอสืบพระราชไมตรี

จ.ศ. 885 พระยาแก้วใ้แสนยี่ปิงไชยยกพลไปเมืองเขมรรัฐ เพื่อสนับสนุน
ท้าวเจียงกงใ้ไ้เป็นเจ้าเมือง เข้าเมืองได้ พระยาเด็กผู้เป็นอาของท้าว
เจียงกงหนีไปพึ่งพ้าคำแลบชาวเงี้ยว ยกพลมายึดเมืองคืนได้ พระยาแก้วจึงใ้หลง
โทษประหารแสนยี่ปิงไชย แล้วใ้ท้าวเจียงกงไปกินเมืองพร้าว ปีถัดมา นำทวม
เจียงเรือกคนตายมาก

จ.ศ. 887 พระยาแก้วทิวงกต **เชษฐราชบุตร**พระยาเอกเจียงราย ผู้
เป็นน้องพระยาแก้วอยู่ ณ เมืองน้อย เกิดเมื่อ จ.ศ. 859 อายุได้ 29 ปี จึงไ้
ครองเมืองเชียงใหม่แทน และไ้ทำพิธีราชาภิเษกในปี จ.ศ. 888 ไ้ชื่อว่าพระ
ยาเทศ จ.ศ. 888 - 890 โปรดใ้สร้างวัด วิหาร เจดีย์ วัดโลกโมฬีและ
วัดบุญเกียร

จ.ศ. 893 บ้านท่าแพไฟไหม้ จ.ศ. 895 พระยาเทศนำแขกชาวไ้
ไปไหว้พระธาตุลำพูน จ.ศ. 896 มหาเทวีอินธามะพระยาเทศถึงแก่กรรม
จ.ศ. 897 ข้าราชการบางคนคิดเป็นกบฏ พระยาเทศจึงใ้ฆ่าเสีย

จ.ศ. 900 ใ้หมื่นมหินทไปกินเมืองเจียงแสน ข้าราชการไม่พอใจจึง
เอาพระยาเทศออกจากราชสมบัติ ใ้เอาไปไว้ที่เมืองน้อย แล้วเอาท้าวชายผู้เป็น
ลูกขึ้นแทน จ.ศ. 905 ท้าวชายไม่อยู่ในทศวรรษรวม ข้าราชการจึงฆ่าเสีย
แล้วไปเชิญพระยาเทศคืนมาเป็นเจ้าครองเมืองอีก

จ.ศ. 907 ข้าราชการ มีแสนคราวเป็นหัวหน้า จับพระยาเทศฆ่าเสีย
เมื่อทำศพแล้วบรรจุกะถูกไว้ที่วัดโลกโมฬี แล้วไปเชิญพระยา**เขมรรัฐ**มาครองเมือง
เชียงใหม่ แต่ไม่ตกลงใจมา แสนคราวจึงไปเชิญเจ้าเมืองนาย แต่ยังไม่ทันมา
ข้าราชการฝ่ายหัวเมืองรอบนอก เช่นหมื่นสามล้านไ้ไปเชิญพระยาลานช้างซึ่งรับว่า

จะมา แต้ยังไม่ทันมา หมันหัวเสียน เมืองแสนห้วยกพลมาจะเอาตัวแสนกร้าว แต่
 สู้แสนกร้าวไม่ไคหนีไปเมืองลำพูน และส่งคนไปบอกพระยาไค้ให้ยกทัพขึ้นมา แต้
 ยังมาไม่ถึงข้าราชการฝ่ายหัวเมืองรอบนอกมาจากเมืองเชียงแสนจับไค้ตัวแสนกร้าว
 และพวกที่ซาพระยาเกศนั้น แล้วนำตัวไปหาจนหมด แล้วจึงยกเอามหาเทวีจิระประ
 ภาขึ้นเป็นพระยาครองเมืองเชียงใหม่ในปีนั้น และในปีนั้นเอง พระยาไค้บรมไตร
 จักร ยกทัพมาถึงเมืองเชียงใหม่ มหาเทวีจิระประภาจึงให้คนเอาเครื่องราช
 บรรณาการไปถวาย พระยาไค้จึงมาทำบุญยังวัดโลกโมสี แล้วไปประทับที่เจ็ดลินระ
 ยะหนึ่งจึงกลับอยุธยา ในปีเดียวกันนั้นมีศึกเงี้ยวมาตีเมือง ก่อนจะกลับไปไค้เผา
 เวียงสวนดอก หลังจากนั้นเกิดแผ่นดินไหว ยอดมหาเจดีย์หลวง เจดีย์วัดพระสิงห์
 และเจดีย์อื่น ๆ อีกมากหักพังลง ในปลายปีเดียวกัน พระบรมไตรจักรีให้หมื่นสุโข
 ทัยยกทัพมาตีไค้เมืองลำพูน แล้วยกมาตั้งทัพอยู่ที่เมืองกุมคำ เมืองกุ่มกาม ฝ่ายเชียง
 ใหม่ไม่ยอมอ่อนน้อมจึงรบกัน เสียหายมากทั้งสองฝ่าย พระยาไค้จึงยกทัพกลับ

จ.ศ. 906 พระยาอุปเยาจารย์ มาจากเมืองล้านช้างถึงเมืองเชียงใหม่
 เมื่อทำพิธีราชาภิเษกแล้วไค้แต่งตั้งข้าราชการต่าง ๆ จ.ศ. 909 พระยาอุปเยา
 ราชกลับเมืองล้านช้าง หลังจากนั้นเมืองเชียงใหม่ก็เกิดก่อกวนทั่วไป บรรดาข้าราชการ
 ต่าง ๆ แบ่งออกเป็นฝักเป็นฝ่ายและจึ่งจะทำร้ายแก่กัน จ.ศ. 913 พระยา
 อุปเยาจารย์ใช้ให้คนมาจากล้านช้าง เพื่อแจ้งข่าวว่า จะไม่กลับคืนมาแล้ว และ
 ขอเวรคืนเมืองให้แกมหาเทวี คั้งนั้น ข้าราชการทั้งหลายจึงไปเชิญท้าวมะ
 เป็นเรือสายราชวงศ์มังรายมาตั้งแคชุนเครือ ณ เมืองนาย เข้ามาครองเชียงใหม่
 ในปีนั้น

จ.ศ. 914 ฟ้าเมืองนาย ฟ้าเชียงทอง ซึ่งเป็นพี่เป็นน้องกับเจ้าแม่กุ
 นำพลมายังเมืองเชียงแสนและเชียงรายเพื่อปราบปรามข้าราชการบางคนแล้วกลับไป
 และไค้กลับมาเชียงรายอีกครั้งใน จ.ศ. 917 จ.ศ. 918 เจ้าแม่กุไปทำบุญพระ
 มหาธาตุลำปางยังเมืองตาล พบดาบอุบาทว์หลายอย่าง

จ.ศ. 919 ฟ้าเมืองนายแต่งทูตมาบอกเจ้าแม่กุผู้เป็นน้องขอให้ยกพลไป

ช่วยต่อต้านทัพเจ้าภะมังตราฟ้าหงษา หลังจากนั้น เจ้าเปิงภะมังตราแดงทูตมา
เมืองเชียงใหม่ ครั้งแรกควาไม่ช่วยฟ้าเมืองนาย ครั้งที่สองว่าไค้เมืองนายแล้ว
ให้เจ้าแม่กุไปเผายังฝั่งแม่น้ำคง แล้วยกทัพจากแม่น้ำคงมายังเมืองเชียงใหม่และ
เข้าเมืองไค้โดยมิต้องรบกัน ใน จ.ศ. 920 เจ้าฟ้ามังทรายูเชียงใหม่ไค้เคื่อน
กวาจิงให้เจ้าแม่กุยกรองเชียงใหม่คังเคิม โดยมีแม่ทัพคุมกองทัพของหงษายูคอย
กำกับแล้วพระองค์จึงเสด็จกลับ รวมเวลาที่เชียงใหม่คังมาและเป็นอิสระ 262 ปี

ตำนานตอนที่ 5 มีเรื่องราวต่อไปถึงเมื่อเจ้าเปิงภะมังทรานำตัวเจ้าแม่
กุไปไว้หงษา เนื่องจากเจ้าแม่กุคิกแข็งเมืองใน จ.ศ. 926 และให้นางวิสุทธเทวี
ครองเชียงใหม่ต่อไปถึง จ.ศ. 940 เมื่อนางวิสุทธเทวีทิวงคังจึงจบตอนที่ 5

ตำนานมูลศาสนา. ของ พระพุทธพุกาม และ พระพุทธญาณ. พระนคร : โรงพิมพ์
ยิ้มศรี, 2480. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพคุณหญิงทรงพลภาพ
(ขุน พลพร) วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2482). 363 หน้า.

ต้นฉบับเรื่องมูลศาสนาเป็นฉบับโบราณ เขียนด้วยอักษรและภาษาไทยภาค
พายัพ มีข้อความแจ้งไว้ควยว่าจำลอง (คัด) เมื่อ จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380)
ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 สารสำคัญของเรื่องนี้เป็นเรื่องประวัติความเป็นไปของพุทธ
ศาสนา และความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในอาณาจักรลานนา ซึ่งปรากฏว่า
ความเป็นไปของพุทธศาสนาในดินแดนนี้ มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์
ของอาณาจักรลานนาอย่างมาก ดังนั้น เอกสารเรื่องนี้จึงอำนวยความสะดวก
ษาประวัติศาสตร์ของอาณาจักรลานนาไค้คี่ ควบเหตุนี้ กรมศิลปากรจึงมอบให้ นายสุก
ศรีสมวงศ์ และ นายพรหม ขมาลา เปรียญ อดีตเจ้าหน้าที่กองวรรณคดี กรมศิลป
ากร แปลเรื่องมูลศาสนาเป็นภาษาไทย และได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2482
ต่อมาได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่สองเป็นบรรณาการในงานทำบุญครบร้อยวันศพนายหอ ชูคิมา
เมื่อ พ.ศ. 2513

หนังสือตำนานมูลศาสนา แบ่งไค้ตามลักษณะของเนื้อหาเป็น 3 ตอน

คือ ตอนแรกเป็นเรื่องประวัติการกำเนิดพุทธศาสนาโดยพิสดาร ตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าตั้ง
 ความปรารถนาที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ความเป็นมากอนภททกัลป์ เหตุการณ์ในภททกัลป์
 กล่าวถึงการกำเนิดคน กำเนิดประมุขแห่งชุมชน ลำดับราชวงศ์พระยามหาสมมุติ ซึ่งเป็น
 พระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ เรื่องราวของพระพุทธเจ้า 4 องค์
 ที่บังเกิดในภททกัลป์ เรื่องพุทธประวัติ ตำนานศาสนวงศ์ภายหลังพุทธกาล มูลเหตุที่มีการ
 สังคายนาพระไตรปิฎก การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรก และประวัติของพระเจ้าอโศก
 มหาราชผู้ส่งเสริมให้พุทธศาสนาได้เผยแพร่ออกไปในดินแดนต่าง ๆ ตอนที่ 2 กล่าวถึงการที่
 พุทธศาสนาได้มาเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรลานนา โดยกล่าวตั้งแต่พุทธพยากรณ์ เรื่องราว
 ของฤๅษี 5 ตน จากป่าหิมวันต์ที่มาอยู่ในสุวรรณภูมิ ความต่อจากนี้เป็นเรื่องการสร้างเมือง
 3 เมือง คือ วาสุเทวฤๅษี ซึ่งมาอยู่ที่คอบยอุจจุมบรรพต (คอบยสุเทพ) ไคเนรมิตรเมือง
 มิคสังครนคร พระยาภูนาถรสีสร้างป่วนคร วาสุเทวฤๅษีและสุกกทันตฤๅษีซึ่งมาอยู่ที่เมืองละโว้
 ไคช่วยกันสร้างเมืองลพูนหรือลำพูน แล้วกล่าวถึงเรื่องราวของอาณาจักรหริภุญชัย ตั้งแต่ครั้ง
 นางจามเทวีได้มาครองเมืองหริภุญชัย จนกระทั่งถึงสมัยที่เมืองหริภุญชัยเสียแก่พระยามังราย
 จากนั้น เป็นเรื่องของอาณาจักรลานนาสมัยที่ปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ตั้งแต่พระ
 ยามังรายเป็นลำดับไปจนถึงเพียงสมัยพระเมืองแก้ว การกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่
 ละรัชสมัยเน้นในคานการศาสนาเป็นสำคัญ กล่าวความตั้งแต่รับลัทธิลังการวมมายังเมืองนครพัน
 การที่พุทธศาสนาได้ลัทธิลังการวมศไคไปเผยแพร่ออกไปในอาณาจักรลานนา สุโขทัยและอยุธยา โดย
 เฉพาะอย่างยิ่งการที่พุทธศาสนาได้ลัทธิลังการวมศไคไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอาณาจักรลานนา ความ
 ตอนสุดท้ายเป็นเรื่องในทางศาสนาโดยกล่าวพยากรณ์ถึงพุทธศาสนาในภายหน้า และการที่
 พุทธศาสนาจะสูญไปด้วยอันตราย 5 ตอนท้ายเรื่องแจ้งไว้ว่า พระภิกษุ 2 รูปชื่อพระพุทธ
 พุกามกับพระพุทธญาณเป็นผู้แต่งหนังสือนี้ขึ้น

สารสังเขป เรื่องราวของอาณาจักรลานนาสมัยที่ปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์
 มังราย (หน้า 216-263) มีดังนี้

พระยามังรายบุตรครองเมืองเชียงใหม่ราชวโศกชาววา เมืองหริภุญชัยมีความร่ม
เย็นเป็นสุขยิ่งนัก จึงคิดที่จะไต่เมืองหริภุญชัยไว้ จึงปรึกษากับอำมาตย์ชื่ออ้ายฟ้า
และท้าวลกอุบายทำโทษบริบทดินลูกเมียของอ้ายฟ้า อ้ายฟ้าจึงหนีไปพึ่งพระยาปีมา
ยังนครหริภุญชัย ทหาราชการจนเป็นที่ไว้ใจ และพระยาปีมาไต่มอบอำนาจต่าง ๆ
ไว้แก่อ้ายฟ้าอย่างมาก อ้ายฟ้าดำเนินอุบายจนชาวเมืองเกลียดชังพระยาปีมาแล้ว
จึงส่งข่าวให้พระยามังรายยกพลไปไต่

เมื่อพระยามังรายยกทัพมา อ้ายฟ้าแสวงสงทหารออกไปสู้รบและแพ้กับ
มา จึงแนะนำให้พระยาปีมาหนีไปพึ่งพระยาเบ็ญจอนง ณ เมืองเซลาญัก พระยาปี
มาจึงหนีออกจากเมืองไปทางคอบมาไห เมื่อพระยามังรายเข้าเมืองไคแล้ว เนื่อง
จากเมืองหริภุญชัยเป็นเมืองพระธาตุ พระองค์ไม่อยากจะอยู่ จึงออกไปอยู่เมืองเซ
ให้อ้ายฟ้าครองเมืองหริภุญชัยต่อไป อ้ายฟ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์และปะชาวจนในเมือง
ในเมืองหริภุญชัยจึงช่วยกันก่อเจดีย์พระธาตุเมืองหริภุญชัยให้เป็นรูปกลมมีไคเป็นคณา
เหมือนแท่นคอน ฝ่ายพระยามังรายไปสร้างเมืองกวมกามและสร้างเจดีย์กุกคำซึ่งเป็น
เจดีย์สี่เหลี่ยมชั้น อยู่ต่อมา พระองค์ไคไปสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นที่คอบจตุบรรพต
หรือคอบลวะ²⁵ และครองเมืองอย่างมีความสุข พระองค์ครองราชย์ไค 23 ปีก็ถึง
แก่กรรม มีโอรสสององค์ คือขุนกรามไคครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป ส่วนขุนเครื่อง
ไปครองเมืองเชียงใหม่

ขุนกรามครองเมืองไค 4 เดือน จึงให้ลูกชื่อแสนพุงครองเชียงใหม่แทน
ส่วนตนเองไปหาขุนเครื่องยังเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายขุนเครื่องทราบข่าวพระยามังราย
ถึงแก่กรรมจึงยกพลมาจะเอาเมืองเชียงใหม่ ท้าวแสนพุงจึงหนีไปหาขุนกรามยังเมือง
เชียงใหม่ ขุนเครื่องจึงครองเมืองเชียงใหม่อยู่ 11 ปี 9 เดือน จึงถึงแก่กรรม

ถัดจากนั้น พระยาแสนพุงมาครองเชียงใหม่อีกแล้วไปสร้างเมืองเงินยาง
กษัตริย์ที่ครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป คือ พระยาคำฟู พระยานาย และพระยาทีลนา²⁶

²⁵ คอบจตุบรรพตหรือคอบลวะ คือ ออยสุเทพ

²⁶ ทีลนา เรียกตามคันฉัตร คือจะไปจะเรียกว่า ทีลนา ตามพงศาวดารโยนก

ต่อไปนี้เป็นเรื่องทางศาสนาว่า เมื่อ จ.ศ. 793²⁷ มีพระสงฆ์ 12 รูปจากนคร
พันธ ขอนุญาตพระยาสุทศโสมเจ้าเมืองไปบวชเรียนในสำนักมหากัสสปเถร ในลังกาทวีป
เมื่อได้ไปเรียนแล้วพระยาสุทศโสมจึงให้คนไปเชิญพระมหาเถรพร้อมทั้งศิษย์ทั้ง 12 รูปให้
มาตั้งสำนักอยู่ในนครพันธ

ครั้งนั้น มีภิกษุชาวสุโขทัย 2 รูป ชื่อโนนทิสสี และสุมนะ ทั้งสองเคยไปศึกษา
พระไตรปิฎกที่เมืองอโยธยาแล้วมาอยู่ที่สุโขทัย ได้ทราบกิตติคุณของพระมหาสวามีที่นครพันธ
จึงไปบวชเรียนใหม่ที่นั่นแล้วกลับมาสุโขทัย ชวนภิกษุอื่น ๆ อีก 8 รูปไปที่นครพันธอีก เมื่อ
กลับมาเป็นครั้งที่สองนี้ พระอโนนทิสสีไปอยู่เมืองสัชชาโลย²⁸ พระสุมนะอยู่ที่ป่ามะม่วง
เมืองสุโขทัย ทั้งสองได้บวชให้แก่อยู่นิในเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชชาลัยเป็นจำนวนมาก
ส่วนภิกษุอีก 8 รูปคือ พระปิยทิสสีไปอยู่เมืองอโยธยา พระสุวรรณคีรีไปเผยแพร่วุทธศาสนา
ที่เมืองชะวา พระเวสสฎไปเผยแพรที่เมืองน่าน พระอานนทอยู่ที่ป่ามะม่วงสุโขทัยแทนพระสุมนะ
เมื่อพระสุมนะขึ้นมาเชียงใหม่ ส่วนพระภิกษุรูปอื่น ๆ อยู่ที่เมืองสองแคว

ต่อจากนั้นเป็นการเล่าเรื่องพระสุมนะที่ได้มาอยู่เมืองเชียงใหม่ คือ ครั้งหนึ่ง
พระสุมนะได้พระชาตุจากเจดีย์เก่าในเมืองปางจา ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองสุโขทัยและเมือง
ศรีสัชชาลัย พระยาศรีสัชชาลัยได้เห็นพระชาตุทำปาฏิหาริย์จึงมีศรัทธาหลงพระชาตุเป็น
อันมาก แต่กับพระยาสุโขทัย พระชาตุไม่แสดงปาฏิหาริย์

ฝ่ายพระยาก่อนาทราบกิตติคุณของพระมหาสวามีแห่งนครพันธ จึงให้คนไป
อาราธนามาเชียงใหม่ แต่พระมหาสวามีส่งพระอานนทซึ่งเป็นศิษย์มาแทน พระอานนท
ไม่สามารถทำสังฆกรรมที่เมืองเชียงใหม่ได้ เนื่องจากอาจารย์ไม่ได้อนุญาต จึง

²⁷จ.ศ. 793 น่าจะคัดลอกมาผิด เพราะเป็นศักราชหลังจากเหตุการณ์มาก
และไม่ตรงกับปีนักษัตรวายุเมศที่กล่าวไว้ แต่ตอนหลังมีกล่าวทบทวนบอกศักราชอีกเป็น
จ.ศ. 693 ซึ่งตรงกับปีนักษัตร และน่าจะใกล้เคียงกับเหตุการณ์ที่กล่าวมากกว่า

²⁸สัชชาโลย เรียกตามต้นฉบับ ต่อไปจะเรียกว่าศรีสัชชาลัย.

แนะนำให้ไปเชิญพระสุมนะมาจากสุโขทัย เพราะพระสุมนะได้รับอนุญาตจากอาจารย์แล้ว พระยาภิอนาโศคนไปเชิญพระสุมนะถึง 2 ครั้ง พระสุมนะจึงขึ้นมาเชียงใหม่แล้วไต่พำนักที่วัดพระยืนเมืองหริภุญชัย ไต่ขอมเจดีย์วัดพระยืน และทำสังฆกรรมบวชกุลบุตรชาวเชียงใหม่เป็นจำนวนมาก ชาวหริภุญชัยต่างมีศรัทธามาทำบุญกับพระสุมนะเป็นอันมาก หลังจากนั้นพระสุมนะจึงย้ายมาจำพรรษาที่วัดสวนดอกไม้ที่พระยาภิอนาสร้างถวายในเมืองเชียงใหม่ และได้สร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุซึ่งนำมาถวายจากสุโขทัยไว้ที่วัดสวนดอกไม้ เมื่อ จ.ศ. 737 หลังจากนั้นพระยาภิอนาสิ้นพระชนม์ไปก่อนพระสุมนะ เมื่อพระองค์มีอายุได้ 80 ปี

ถัดนั้น พระยาแสนเมืองม้ายู่เป็นลูกไต่ขึ้นครองราชย์แทนเมื่อมีอายุได้ 23 ปี ส่วนพระสุมนะไต่มรณภาพภายหลังจากมาอยู่ที่วัดสวนดอกไม้ได้ 18 พรรษา เมื่อ จ.ศ. 755 มหาเถรกุฎมารักัสสไต่ได้เป็นประธานของสงฆ์ในวัดสวนดอกไม้ไต่ไปไต่ 15 พรรษาไต่ถึงแก่มรณภาพ มหานันท์บัญญัติขึ้นแทนที่ไต่ได้ 15 พรรษาไต่ถึงแก่มรณภาพเมื่อ จ.ศ. 750

พระยาแสนเมืองมาจึงไต่ใหม่หาเถรพุทธบัญญัติมาแทนที่ มีตำแหน่งเป็นสังฆนายกไต่ต่อมาพระยาแสนเมืองมาไต่พอใจเพราะพวกไต่จรชอบไปฟังมหาเถรพุทธบัญญัติเสมอ จึงไต่ใหม่หาเถรพุทธคัมภีร์มาแทนที่ มหาเถรพุทธคัมภีร์มรณภาพเมื่อ จ.ศ. 785

หลังจากนั้นเป็นการไต่เล่าเรื่องเหตุการณ์ทางคานพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ไต่ว่า ศาสนาจากลังกามาแพร่หลายในนครพันเมื่อ จ.ศ. 693 ไต่ต่อมา พระสุมนะซึ่งเป็นศิษย์ของสำนักนี้ขึ้นมาจากสุโขทัยมายังเชียงใหม่ เมื่อ จ.ศ. 738 ลัทธิพุทธศาสนาลังกาแพร่หลายอยู่ในเมืองเชียงใหม่จนถึง จ.ศ. 799 ครั้งนั้นมีพระสงฆ์ 5 รูปเดินทางไปศึกษาในลังกา แล้วนำลัทธิลังกาวงศ์แบบใหม่กลับมาอยู่ที่เมืองอโยธยา ไต่ชั้คักกันในเรื่องวินัยสงฆ์กับภิกษุที่นั่น จึงขึ้นมาเมืองเชียงใหม่ ในที่สุดก็ชั้คักกันกับพระสงฆ์ลังกาวงศ์แบบเก่าของวัดสวนดอกไม้และถกเถียงกัน ฝ่ายลังกาใหม่ชนะ ประชาชนทั่วไปนิยมลัทธิลังกาวงศ์แบบใหม่ แต่พระยาแสนเมืองมานิยมลัทธิลังกาวงศ์แบบเก่า จึงไต่ไล่พระลังกาวงศ์ใหม่ออกไป พระสงฆ์เหล่านี้ไต่ได้ไปพำนักอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ

เช่น พระธรรมคัมภีร์ หนีไปและสีกไปอยู่กับลูกของหมื่นสามล้าน พระเมธังกร ไปอยู่ที่เหนือเมืองเชียงใหม่ ๗ วัดลังกาหลวง²⁹ พระยาแสนเมืองมาได้สร้างเจดีย์ หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ ครั้นอายุได้ 50 ปี จึงมอบเมืองให้แก่ท้าวลกผู้เป็นลูก³⁰ และถึงแก่กรรมใน จ.ศ. 802 พระยาลกกรีธาในลัทธิลังกาวงศ์แบบใหม่ จึงเอา พระเมธังกรมาอยู่ที่เมืองลำพูน แล้วก่อเจดีย์พระธาตุ หลังจากนั้นพระองค์ได้ออก บวช 7 วัน แล้วสึกกลับมาครองราชย์ใหม่โดยชื่อว่า พระยาบวรจักรวิศิษฐมหาราช ในสมัยนี้ พระองค์ได้ตั้งเจ้าอาวาสมาอยู่วัดสวนดอกไม้ตามคำแนะนำของพระเมธัง กรหลายองค์ และมีการขัดแย้งในหมู่สงฆ์บ้างในเรื่อง การกระทำสังฆกรรมในแม่ น้ำ และในอุโบสถ หลังจากนั้น เป็นกลางเล่าถึงพระสงฆ์ได้รับแต่งตั้งมาดำรง ตำแหน่งเป็นประธานสงฆ์ในวัดสวนดอกไม้ ความตอนนี้นำสืบสู่กลางในสมัยพระยาแก้ว พันตา³¹ แต่งตั้งพระสงฆ์องค์หนึ่งชื่อ พระธรรมโพธิ์ มาเป็นประธานสงฆ์ในวัดสวน ดอกไม้เมื่อ จ.ศ. 872

"ตำนานสิงหนวัติกุมาร." ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. พระนคร : โรงพิมพ์ชวน พิมพ์, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพ นางสมานทะเบียณกิจ (นอม สีจเวทะ) วันที่ 20 มีนาคม พุทธศักราช 2515). หน้า 53 - 197.

²⁹ เรื่องพระสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์แบบใหม่ขัดแย้งกับพระสงฆ์ลังกาวงศ์ แบบเก่านี้ เอกสารอื่น ๆ ของลานนา กล่าวไว้ เกิดขึ้นในสมัยพระยาสามฝั่งแกน ผู้เป็นโอรสพระยาแสนเมืองมา.

³⁰ ตำนานมูลศาสนาตถกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่ไปองค์หนึ่ง คือ พระยา สามฝั่งแกน เอกสารฉบับอื่น ๆ ของลานนา กล่าวไว้ ท้าวลก หรือพระยาทิวโลกราช จึงราชสมบัติจากพระยาสามฝั่งแกนผู้เป็นบิดา

³¹ พระยาแก้วพันตา คือ พระเมืองแก้ว ตามที่เรียกในพงศาวดารโยนก

ตำนานสิงหนวัติกุมาร เป็นเรื่องราวของสิงหนวัติกุมาร ผู้มาสร้างเมืองนาค
พันธุสิงหนวัตินครหรือโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสน อยู่ในบริเวณเขตอำเภอยาง
แสนปัจจุบัน เรื่องราวของลวะจิงกราชเทวมุทรีที่ได้มาตั้งบ้านเมืองอยู่ในบริเวณเดียวกัน
และเรื่องราวพระเจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงแสนในคำนำของหนังสือนี้แจ้งไว้ว่าต้นฉบับ
ของเรื่องตำนานสิงหนวัติกุมารนั้นจารึกในใบลานด้วยภาษาไทยเหนือ หรือภาษาไทยลานนา
นายสุต ศรีสมวงศ์ อดีตพนักงานหอสมุดแห่งชาติเป็นผู้ถอดออกเป็นภาษาไทยกลางเมื่อ
ประมาณ พ.ศ. 2476 กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เรื่องนี้ไว้เป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุม
พงศาวดารภาคที่ 61 ซึ่งได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานฉาบปกฉาบ นางสิ้น ราชพินิจชัย
เมื่อ พ.ศ. 2479 และต่อมาได้มีผู้จัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ในงานฉาบปกฉาบ
นางสมานทะเบียณกิจ (นอม สัจจเวทนะ) เมื่อ พ.ศ. 2515

สาระสังเขป ตามตำนานอาจแยกกล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์ 2 วงศ์ คือ
วงศ์ของสิงหนวัติกุมาร และวงศ์ลวะจิงกราช วงศ์สิงหนวัติกุมารตามตำนาน กล่าวถึงสมัย
คนพุทธกาล สิงหนวัติกุมารโอรสพระเจ้าเทวกาลแห่งนครไทยเทศ คือเมืองราชคฤหนคร
หลวง และสืบเชื้อสายมาจากไทยเมือง เสด็จออกจากเมืองราชคฤหมาทางทิศตะวันออก
เฉียงใต้จนใกล้แม่น้ำโขงถึงแควนสุวรรณโคตมคำปราบขอมเมืองอุโมงค์เสลาอยู่ที่อำนาจอ
พวกละวามีหัวหน้าชื่อลาวกะยู อยู่คอยดินแดนขอมมาอ่อนนอมโคสร้างเมืองในแคว้นนั้น
ให้ชื่อว่าเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินคร หรือโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสน สืบพระเจ้า
แสนภูมาหลายชั่วกษัตริย์จนถึงสมัยพระองค์พัง ถูกขอมเมืองอุโมงค์เสลาขับไล่ไปอยู่เมือง
ศรีทวง พระองค์พังมีลูกชายสองคนคือ ทุกซิคเป็นพี่ และพรหมกุมารเป็นน้อง พรหมกุมาร
มีอำนาจเก่งกลามาก ไคซิมไล่พวกขอมออกจากเมืองโยนกและไล่ตามขอมคำลงไปทางใต้
จนถึงริมน้ำแม่สมุทรแดนเมืองอินทปัฐานคร พระองค์พังจึงไคครองเมืองโยนกอีกครั้งหนึ่ง
โดยให้ทุกซิคเป็นอุปราช ส่วนพรหมกุมารไคไปสร้างเมืองใหม่ริมน้ำกกกฏานที่
ห่างจากเมืองโยนกไปทางทิศใต้ ระยะเดินทางไกลกันคั้นหนึ่ง ชื่อว่า เวียง

ไชยปรากฏ ถัดนั้นพระองค์ไชยศิริโคตรองเวียงไชยปรากฏต่อจากพระองค์พรหมราชเจ้า กษัตริย์เมืองสุพรรณวดีเมืองเมง ยกทัพมารบเวียงไชยปรากฏ พระองค์ไชยศิริเสียด เวียงไชยปรากฏหนีไปทางทิศใต้แล้วสร้างเมืองใหม่ริมฝั่งแม่น้ำโขงชื่อว่าเมืองกำแพงเพชร แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นพระองค์ไชยศิริเชียงแสน ฝ่ายเมืองโยนกมีกษัตริย์ครองเมืองต่อมาถึง พระองค์มหาไชยชนะ ชาวเมืองโคปลาตะเพียนเผือกมาแบ่งกันกินทั่วเมือง ยกเวหนหญิงชรา คนเดียว ตกกลางคืนเมืองทั้งเมืองยุบหายกลายเป็นหนองน้ำ คนตายหมด แต่หญิงชราที่มีโค กินปลาตะเพียนเผือกนั้นไม่ตาย โคเล่าเหตุการณ์ให้ผู้นั่งฟัง ในเอกสารกล่าวถึงเรื่อง พระองค์ไชยศิริหนีไปสร้างเมืองกำแพงเพชรใน พ.ศ. 1000 เรื่องพระองค์มหาไชยชนะ ครองเมือง พ.ศ. 1003 และเรื่องเมืองโยนกสมัยนั้น

เรื่องวงศ์ลาวจิงกรานั้น กล่าววา พ.ศ. 1182 ในแคว้นลานนาไม่มีกษัตริย์ พระอินทร์จึงส่งเทวบุตรให้มาเกิดเป็นชายอายุ 16 ปี ชาวเมืองจึงเชิญให้เป็นกษัตริย์ มี นามว่า ลวะจิงกราช และสร้างเมืองชื่อหริภุญชรเงินยางเชียงแสน ยาวตามริมฝั่งแม่น้ำ เป็นที่อยู่ มีเชื้อสายครองเมืองต่อมาถึงสมัยขุนเทือง มีลูกชายสองคน ให้ขุนหึงผู้เป็นพี่ไป สร้างเมืองเชียงเรื่อง ให้ขุนแครงกว่าขุนองอยู่เมืองเงินยาง ขุนแครงกว่ามีลูกชาย 2 คน ชื่อลาวชิน โคครองเมืองเงินยางต่อมา และจอมผาเรื่องซึ่งให้ไปครองเมืองเชียงเรื่อง จอมผาเรื่องมีลูกชายเกิดกับลูกสาวของขุนหึง 2 คน คนพี่ชื่ออายเจืองเป็นอุปราชเมือง เชียงเรื่อง คนน้องชื่อขุนเจือง ทางฝ่ายเมืองเงินยางเกิดศึกแย่งชิงลูกสาวของลาวชิน ลาวชินไม่มีลูกชาย จึงขอให้จอมผาเรื่องช่วย จึงให้ลูกชายสองคนยกทัพไปช่วย อายเจือง คนพี่ถูกฆ่าตาย แต่ขุนเจืองสามารถฆ่าพระยาแก้วตายในที่รบ ขุนชินผู้เป็นลุงจึงยกลูกสาว ให้ และให้ครองเมืองหริภุญชรไชยบุรีเงินยางเชียงแสน โคชื่อว่า พระยาเจืองฟ้าธรรมิก ราชชา มีอำนาจปราบเมืองต่าง ๆ จนถึงเมืองแก้ว ในที่สุดตายในที่รบ ถูกพระยาแมนตา ทอกชอกฟ้าตายนฆ่าในปี จ.ศ. 554 มีลูกหลานครองเมืองต่อมาถึงพระยามังราย

พระยามังรายเมื่ออายุได้ 16 ปี ผู้เป็นบิดาจึงแต่งงานให้และได้เห็นเมือง เชียงรายร่างอยู่จึงไปสร้างเมืองเชียงรายอยู่ในปี จ.ศ. 613 หลังจากนั้นก็มีเรื่อง คับคือเรื่องฤๅษีสัตนลูกพระยาวงศ์ฟ้างโพนิยานุ คือ พาสุเทพ สุทันตะ ปพาน และจันทลิกขวงศ์ ลาขอออกมาหาที่จะสร้างบ้านเมืองอยู่ แล้วเลยมาบวชเป็นฤๅษี อยู่ในสยามประเทศนี้

พระยามังรายเมื่อสร้างเมืองเชียงรายแล้วก็อยู่ครองเมืองที่นั่นเลย แม้วาภายหลังเมื่อลาวเมงผู้เป็นพ่อจะตายลงแล้วก็ไปกลับมากองเมืองเงินยางเชียงแสน คังเกา พระยามังรายเมื่อเป็นใหญ่แทนพ่อแล้ว คิดที่จะรวบรวมเมืองต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน จึงได้ยกไปตีเมืองในละแวกนั้น บางครั้งก็ตีเมืองใหญ่บางครั้งก็ตีเมือง เล็ก เมื่อตีได้แล้วก็ตั้งคนของตนขึ้นครองเมืองบ้าง หรือตั้งให้เจ้าเมืองคนเก่าครอง ต่อไปบ้าง แล้วให้ส่งคนของแต่ละเมืองมาเป็นตัวแทนอยู่ในเมืองเชียงราย ส่วนพระ ยางำเมืองผู้ครองเมืองพะเยานั้นเป็นสหายกับพระยามังราย

กล่าวถึงลูกพระยามังรายสามคน คนพี่ชื่อขุนอายุแคว้อคำล็ก ได้กินเมือง ฝาง 2 ปี (แต่คิดคคตอมิกา พระยามังรายจึงให้ขุนมังฆนุยิงตายเสีย ที่นั่นภายหลัง เรียกว่าเมืองบึง ลูกอีกสองคนที่กล่าวนามคือ ขุนคามเอ็ด และขุนเกรือ ครั้งนั้น พระยามังรายได้ข่าวว่า เมืองลำพูนสนุกสนานมากนักจึงอยากได้ไว้ จึงแกล้งทำโทษ หมั้นฟ้าให้หนีไปพึ่งพระยาปีมาที่เมืองลำพูน พระยาปีมาหลงเชื่ออุปถัมภ์ไว้ หมั้นฟ้า ทำราชการจนเป็นที่ไว้วางใจแก่พระยาปีมาแล้วในที่สุดก็ทำอุบายต่าง ๆ จนชาวเมืองลำ พูนได้รับความลำบากและไม่ชอบพระยาปีมา เมื่อได้โอกาสเหมาะใน จ.ศ. 643 พระยามังรายจึงเอาพลมาทางแชล็ก หมั้นฟ้าแกล้งออกสู้รบและทำเป็นแพ้ แนะนำ ให้พระยาปีมาหนีไปพึ่งพระยาเบิกที่เมืองละครลำปาง พระยามังรายจึงเข้าเมืองลำ พูนได้โดยง่าย พระยาปีมาไกรรวบรวมพลพระยาเบิกน้องชายที่ละครลำปาง และ พระยาบอนผู้เป็นลูกจากเมืองแพรยกทัพมาพร้อมกับทัพเมืองอโยธยาผู้เป็นสหาย หวัง จะตีเอาเมืองลำพูนคืน พระยามังรายทราบข่าวจึงเตรียมพลจากเมืองเชียงรายเชียง แสน เมืองฝางและได้รับการสนับสนุนจากพระยางำเมืองเมืองพะเยาทัพของทั้งสอง

จ.ศ. 746 พระยาโกณาทาย ท้าวแสนเมืองมาผู้เป็นลูก อายุ 14 ปี ขึ้นครองเมืองแทน เจ้ามหาพรหมเมืองเชียงรายจึงยกทัพไปจะชิงเมืองเชียงใหม่ จึงไม่ไค้หนีไปอยู่และภายในเมืองไค้ จ.ศ. 747 พระยาศรีสิทธิมหาชัยสงคราม เจ้าเมืองเชียงแสนตาย พระยาแสนเมืองมาจึงตั้งหมื่นยี่ขุนขึ้น มากินเมืองแทน

จ.ศ. 767 ลูกพระยาแสนเมืองมาชื่อพระยาสามปะยาแม่ใน³⁶ ไค้ครองเมืองเชียงใหม่ แล้วตั้งให้หลานชื่อว่าหอยงัวมากินเมืองเชียงแสน เรียกกันว่า หมื่นงัว และใน จ.ศ. 769 มีศึกรบมาติดคานนาทั้งมวล ครั้งนั้นมหาเถรชื่อว่า สิริวังโสอยู่คองแทน ไค้ทำการสู้รบกับฮอโคโยไซมันต์คากาจนฮอหนีไปไม่มารบกวาน ลานนาอีก ครั้งนั้นมหาเถรไค้รับการแต่งตั้งเป็นราชครู ฮอเมื่อหนีไปไค้หยุดรบกวาน อยู่แถวเมืองของจนเมืองของต้องร้างไป พระยาสามปะยาแม่ในจึงให้ขุนแสงผู้เป็นน้องและเป็นเจ้าเมืองอยู่วังทราวยกทัพไปรบชนะฮอแล้วสร้างเมืองใหม่คึกกับเมืองเกา และให้เจ้าเมืองของมาครองเมืองตามเคิม และเป็นเมืองขึ้นกับเมืองเชียงแสนคังเคิม พระยาสามปะยาแม่ในจึงตั้งขุนแสงขึ้นเป็นเจ้าสุวรรณคำล่านนาอยู่ครองเมืองเชียงแสน

ในสมัยที่พระยาอติโลกราช³⁷ ครองเมืองเชียงใหม่คองจากพระยาสามปะยาแม่ในนั้น พระยาสุวรรณคำล่านนาครองเมืองไค้ 25 ปี ก็ตายไป หมื่นเชียงสงไค้ครองเมืองแทน เมื่อหมื่นเชียงสงตายไปหลังจากไค้ครองเมือง 2 ปี หมื่นงัวไค้ครองเมืองแทนเรียกนามอีกออย่างว่า พระยาศรีรัษฎเงินทอง ครองเมืองอยู่ 9 ปี ในสมัยนี้ประชาชนมีความสุขร่มเย็น

ผู้ครองเมืองเชียงใหม่คองไปคือ พระยาเมืองขอกเชียงรายผู้เป็นหลานปู่ของพระยาอติโลกราชไค้ตั้งให้หมื่นมณีมาครองเมืองเชียงแสน

36 พระยาสามปะยาแม่ใน คือ พระยาสามฝั่งแกน ตามพงศาวดารโยนก

37 ตามคณดัตยเป็น พระยาอติโลกราช คองไปจะใช้ พระยาอติโลกราช

ตอจากนั้น พระเมืองแก้วลูกพระเมืองยอคเชียงรายได้ขึ้นครองเมือง
เชียงใหม่แล้วได้ 2 ปี ถึง จ.ศ. 876 ท่านได้สร้างวัดอาทิตย์แก้วขึ้นในเมือง
เชียงใหม่ และในปีที่ ชาวอโยธยา มาตีไ้เมืองละคร

พระเมืองแก้วลูกพระเมืองแก้วไ้ครองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 887
ส่วนหมื่นมดีครองเมืองเชียงใหม่ได้ 31 ปีก็ตาย พระเมืองแก้วจึงตั้งพระยา
สุทริสนมาทินเมืองเชียงใหม่

จ.ศ. 908 ท้าวชายคำลูกพระเมืองแก้วไ้ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่
ส่วนพระยาสุทริสนทินเมืองเชียงใหม่ได้ 32 ปี ก็ตาย หมื่นทักขิณมาทินเมืองแทน
ตอจากนั้นใน จ.ศ. 911 พระอุปโยมาจากเมืองล้านช้างมาครองเมืองเชียงใหม่
พระอุปโยนี้แม่ชื่อนางยอคำ และนางยอคำเป็นน้องท้าวชายคำเป็นลูกพระเมือง
แก้ว ส่วนทางเมืองเชียงใหม่หมื่นทักขิณเมืองไ้ 4 ปีก็ตาย พระอุปโย
ครองเชียงใหม่ได้ 3 ปี ก็กลับคืนไปล้านช้างใน จ.ศ. 913 ข้าราชการเมืองเชียง
ใหม่จึงไปเชิญพระมิกุลมาจากเมืองนาย และเป็นเชื้อสายขุนเครือลูกพระยามังราย
ใหม่มาครองเชียงใหม่ ทางค่านเมืองเชียงใหม่พระยาคำหนูกินเมืองไ้ 7 ปีก็ตาย
พระมิกุลจึงเอาเจ้ากำพลขึ้นกินเมืองแทนไ้ชื่อว่าพระยารัตนกำพล จ.ศ. 917
พระยาอุปโยยกพลมาตีเมืองเชียงใหม่อยู่ 3 ปีก็ว่า ไ้ไม่ไ้ก็ถอยกลับไป

จ.ศ. 919 พ้ามังทลาเมืองหงสาปราบไ้เมืองนาย เมืองฝาง เมือง
เชียงใหม่ แล้วมารบเอาเชียงใหม่ พระยาคำพลหนีไปถึงเมืองแสนหัว แล้วพ้า
มังทลาจึงไปปราบเมืองเทิง เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองละครแล้วกลับไปอยู่
เชียงใหม่ ปีต่อมาจึงไ้พระมิกุลครองเชียงใหม่อย่างเต็ม และไ้ตามพระยาคำพล
จากเมืองแสนหัวมาครองเมืองเชียงใหม่อย่างเก่า และเมื่อครบปีไ้ไปรายงาน
ราชการที่เมืองหงสาวดี แล้วพ้ามังทลาก็กลับเมืองหงสา

หลังจากนั้นก็ถลาถึงพระมิกุลจะแข็งเมืองจึงถูกจับไปเมืองหงสา และ
เล่าเรื่องการปราบไ้เมืองอโยธยาใน จ.ศ. 930 ขาพระมหากษัตริย์เมืองอโยธยา
ไ้เป็นเชื้อสายพรหมกุมาร เมืองโยนก และการปราบปรามเมืองอื่น ๆ ของพ้ามังทลา

ตำนานกล่าวมาถึง จ.ศ. 1090 เมื่อเชียงใหม่ และเชียงใหม่ขึ้นกับเมืองพม่า แล้วจึงจบลง

"เทศนาจุลยุทธการวงศ์," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66. พระนคร: โรงพิมพ์ เติลิมเด้, 2480. (พิมพ์ในงานประชุมเพลิงศพ นางละม่อม เศรษฐบุตร์ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2480). หน้า 102 - 120.

กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เรื่องเทศนาจุลยุทธการวงศ์ไว้เป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 ซึ่งได้จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานประชุมเพลิงศพ นางละม่อม เศรษฐบุตร์ เมื่อ พ.ศ. 2480 ต่อมา หนังสือนี้ได้มีผู้จัดพิมพ์อีก 2 ครั้ง คือ พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาตรี หลวงอัศววิธานสันต์ (กมล อากาศวิภาต) ใน พ.ศ. 2503 และองค์การฯ ของคุรุสภาจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2512 เป็นหนังสืออยู่ในหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร

เรื่องเทศนาจุลยุทธการวงศ์นี้ ไม่ปรากฏนามผู้เรียบเรียง เนื้อความตอนต้น เป็นเรื่องการสมภพของพระเจ้าอู่ทอง และพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา มีสาระสำคัญเช่นเดียวกับเรื่องสมภพพระเจ้าอู่ทองและเรื่องพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ในจุลยุทธการวงศ์ความเรียงปริเฉทที่ 2 ต่างกันที่รายละเอียดบางอย่าง นามกษัตริย์ และนามเมืองเท่านั้น ความต่อจากเรื่องพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นเรื่องโดยสังเขป ว่าด้วยลำดับวงศ์กษัตริย์ที่ครองกรุงศรีอยุธยา เรื่องสมัยกรุงศรีอยุธยา และเรื่องในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสวยราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร์

สาระสังเขป เรื่องสมภพพระเจ้าอู่ทอง เรื่องพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา และเรื่องลำดับวงศ์กษัตริย์ที่ครองกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 102 - 107) มีความดังนี้

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่เสียดพระนครแก่พระยาสะตอง ไคอพยพชาวเมืองลงมา
ถึงราวป่าใกล้เมืองกำแพงเพชร ตั้งพระนครขึ้นชื่อว่าเมืองไตรตรึงส์ เมื่อพระองค์สิ้น
พระชนม์ มีพระราชโอรส พระราชนัดดาครองราชสมบัติสืบมาถึง 4 รัชสมัย ครั้น
พระธิดาของพระเจ้าไตรตรึงส์ได้เสวยฉลมะเขือ ซึ่งนางทาสีชื่อมาจากไร่ของบุรุษผู้มียาก
เป็นปมเป่า ซึ่งเป็นคนไพร่อยู่ในบ้านนอกโตเมืองไตรตรึงส์ จึงทำให้เกิดมีพระกุมารขึ้น
วันหนึ่งพระเจ้าไตรตรึงส์ให้พระกุมารเสียดท้าวว่าบุรุษใดเป็นบิดา พระกุมารได้เลือก
ชายแสนปม พระเจ้าไตรตรึงส์ได้รับความอัปยศ จึงให้ลอยแพพระธิดาพระกุมารและชาย
แสนปมไปจากเมือง คนทั้งสามจึงไปอาศัยอยู่ที่โรมะเขือ เนื่องจากคนทั้งสามเป็นผู้มีบุญ
สมเด็จพระนรินทรราชาจึงแปลงกายเป็นวานรนำกลองตีพยามให้ชายแสนปม เมื่อปรารถนา
สิ่งใดให้ตีกลองนั้น ชายแสนปมปรารถนาให้รูปร่างจึงตีกลอง ปมเป่าทั้งปวงก็สูญหาย ส่วน
พระธิดาพระเจ้าไตรตรึงส์ก็ตีกลองเนรมิตรห้องโถงสำหรับพระกุมาร พระกุมาร
จึงมีนามว่าเจ้าอุทองตั้งแต่นั้นมา จุลศักราช 681 บิดาเจ้าอุทองได้ตีกลองเนรมิตรพระนคร
ขึ้นในที่แห่งนั้น ให้ชื่อว่าเทพนครแล้วได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ มีพระนามว่า พระเจ้าศิริชัยเชียง
แสน ครองราชสมบัติ 26 ปี จึงทิวงคต ในจุลศักราช 706

สมเด็จพระเจ้าอุทองราชโอรสได้เสวยราชสมบัติแทน ต่อมาอีก 6 ปี จุลศักราช
712 ได้เสด็จจากพระนครเดินมาทางทิศทักษิณ ได้สร้างพระนครใหม่ขึ้นที่หนองโสน ชื่อว่า
กรุงเทพมหานครทวารวดีศรีอยุธยา

เรื่องในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีสาระ
สำคัญดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอุทองราชาภิเษกเสวยราชสมบัติ ณ กรุงเทพมหานคร ทรง
พระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดี เมื่อพระชนมายุ 37 พรรษา ให้พระบรมราชาธิราช
ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ไปครองเมืองสุพรรณบุรี ให้พระรามศวรราชโอรสไปครอง
เมืองลพบุรี ครั้นนั้นมีเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร 16 เมือง พระองค์
ทรงสร้างพุทธศัรวรยาวาสวิหาร และรัตนาวาสวิหาร เมื่ออยู่ในราชสมบัติ

20 ปี พระองค์เสด็จทิวงคต

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเมืองสุพรรณบุรี ได้เสด็จมาเสวยราชสมบัติ
ในกรุงศรีอยุธยา 13 ปี เสด็จสวรรคต ในจุลศักราช 744

พระสุวรรณเจ้านทรราชกุมาร หรือ ทองจันทน์พระราชบุตร พระชนมายุ 15
พรรษา ได้เสวยราชสมบัติ 7 วัน

สมเด็จพระราเมศวรราชกุมาร เสด็จมาจากเมืองลพบุรีให้ปลงพระชนม์
พระสุวรรณเจ้านทรราชกุมารแล้วเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงสร้างมหาธาตุวิหาร
และพระมหาเจดีย์สุวรรณัมพพิศาราม พระองค์อยู่ในราชสมบัติ 6 ปี เสด็จสวรรคต

พระยารามราชกุมารได้เสวยราชสมบัติ 15 ปี มหาเสนาบดีเชิญเสด็จสม
เด็จพระนครอิทราชาจากสุพรรณบุรีมาชิงราชสมบัติ ส่งพระยารามราชาไปกินเมือง
ปากกุงาม ให้พระราชบุตร 3 องค์ เจ้าอ้ายพระยาไปครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้า
ยี่พระยาไปครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้าสามพระยาครองเมืองชัยนาทบุรี จุลศักราช
780 พระองค์ครองราชสมบัติได้ 18 ปี เสด็จสวรรคต เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่
พระยายกทัพมากรุงศรีอยุธยา ชิงราชสมบัติกัน ชนช้าง ณ เจริญสวนช้างป่าด้าน
ทิวงคตทั้ง 2 องค์ เจ้าสามพระยาได้เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ
บรมราชาธิราช

สมเด็จพระบรมราชาธิราช ให้สร้างพระอาราม ณ ที่ถวายพระเพลิงศพ
เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา ให้นามว่า ราชบูรณเทวาวิหาร ทรงสร้างวัด
มเหยงควิหาร พระองค์ครองราชสมบัติ 17 ปี สวรรคตในจุลศักราช 796

พระราเมศวรราชโอรส ได้ครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ ยกพระราชวังเป็นพระอารามให้นามว่า พระศรีสรรเพชญ์
อาราม ทรงสร้างเบญจรัตนปราสาท และสรรเพชญ์ปราสาท พระราชทานตำแหน่ง
นาแลข้าราชการโดยลำดับฐานันดรศักดิ์ ทรงสร้างพระรามาวาสวิหารในที่ถวาย
พระเพลิงสมเด็จพระเจ้ารามาราชบิดีที่ 1 หล่อรูปพระโพธิสัตว์ 550 ชาติ ในจุลศักราช

810 ทรงสร้างจุฬามณีอาราม แล้วเสด็จออกผนวช 8 เดือน พระองค์เสวยราชสมบัติ 16 ปี เสด็จสวรรคต

นางนพมาศ หรือ คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พิมพ์ที่ 14 พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513. 159 หน้า.

หนังสือนี้มีชื่อเป็นที่รู้จักกันเป็น 3 ชื่อ คือ เรื่องนางนพมาศชื่อหนึ่ง เรื่อง เรวก์นพมาศชื่อหนึ่ง และเรื่องคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ชื่อหนึ่ง ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าผู้ใดเป็นผู้แต่งขึ้น แต่เนื่องจากเป็นเรื่องอดีตชีวิตประวัติของผู้ที่มีนามตามที่ปรากฏในบานแผนกนางนพมาศหรือศรีจุฬาลักษณ์ จึงได้ใช้นามนั้นเรียกชื่อหนังสือนี้

ประวัติของหนังสือนี้ตามที่ปรากฏในคำนำซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ สรุปความได้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดหอพระสมุดวชิรญาณขึ้นเป็น หอสมุดสำหรับพระนคร ใน พ.ศ. 2448 และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายกของกรมการนั้น หอพระสมุดได้หนังสือเกามารวบรวมไว้อีกมาก ในจำนวนนั้นมีหนังสือเรื่องนางนพมาศหลายฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นของเจ้าพระยารัตนบดินทร์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งเชื่อได้ว่าจะยังไม่มีผู้ใดแก้ไขตนฉบับ กับฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงคนมาได้อีก 3 เล่ม ปรากฏว่าหนังสือนางนพมาศทั้ง 4 เล่มที่ค้นได้ตามที่กล่าวมานี้มีความเข้ากันได้ดี และรวมความได้ครบบริบูรณ์ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ความตอนต้นกล่าวถึงเรื่องมนุษยชาติ แสดงเหตุที่บิดามารดาของนางนพมาศนำไปถวายตัวเป็นพระสนม พรรณานาที่ ข้าราชการฝ่ายใด และเรื่องราชพิธีในครั้งกรุงสุโขทัย

หนังสือเรื่องนางนพมาศฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ได้มีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก

ในงานศพเจ้าจอมมารดาสังวาลในรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2457 และต่อมาได้
มีผู้จัดพิมพ์จำหน่ายและพิมพ์ แจกในงานกุศลอีกหลายครั้ง คือ พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.
2457, พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2468, พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2472, พิมพ์ครั้งที่ 5
พ.ศ. 2496, พิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2503, พิมพ์ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2504, พิมพ์ครั้งที่ 8
พ.ศ. 2505, พิมพ์ครั้งที่ 9 พ.ศ. 2506, พิมพ์ครั้งที่ 10 พ.ศ. 2506, พิมพ์
ครั้งที่ 11 พ.ศ. 2507, พิมพ์ครั้งที่ 12 พ.ศ. 2508, พิมพ์ครั้งที่ 13 พ.ศ. 2513
และฉบับพิมพ์ครั้งที่ 14 พ.ศ. 2513

สาระสังเขป เริ่มด้วยบานแผ่นว่า เป็นหนังสือที่นางนพมาศหรือศรีจุฬาลักษณ์ได้แต่งไว้ สำหรับสอนหญิงตั้งแต่ครั้งสมัยพระร่วง ในตอนแรกกล่าวถึงว่า แต่ก่อนมนุษย์พูดภาษาเดียวกัน ต่อมาจึงจะแยกออกเป็นหลายภาษา และได้จำแนกภาษาต่าง ๆ เหล่านั้นว่ามีอะไรบ้าง ตอนต่อไป เป็นการกล่าวถึงการแบ่งอาณาเขตออกเป็นราชอาณาจักรใหญ่น้อยต่าง ๆ ในชมพูทวีป นครเหล่านั้นก็มีไมตรีไปมาหากัน ต่อจากนั้นเป็นการสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้าผู้ครองนครสุโขทัย และว่าเมืองของพระองค์รุ่งเรืองควมมีพอลคาไปมาติดต่อดีอยู่เป็นเนืองนิจ ถัดนั้นไปกล่าวถึงตระกูลต่าง ๆ โดยจำแนกออกเป็นตระกูลฝ่ายทหารซึ่งมี 4 ตระกูล และตระกูลฝ่ายพลเรือนซึ่งมี 4 ตระกูลเหมือนกัน กล่าวถึงระบบการแต่งงานของตระกูลที่กล่าวมานั้น ตอนต่อไปกล่าวถึงวัตถุในทางพุทธศาสนา เช่น วิหาร เจดีย์ ฯลฯ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งในหัวเมือง และในเมืองสวนภูมิภาคอื่น ๆ ส่วนผู้ที่นับถือพุทธ เมื่อถึงเวลาต่างก็ออกบวชสืบพระพุทธศาสนาตามประเพณี ลัทธิอื่น ๆ ก็มีลัทธิของพราหมณ์ซึ่งคนทั่วไปเรียกว่าพระไสยศาสตร์มีคณนับถือบ้าง การไหว้ศาลเจ้าของพวกจีน การสร้างสุเหร่าของพวกแขก ตอนต่อไปเป็นการกล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ ในเมืองสุโขทัยซึ่งคงจะไปด้วยวัด ปราสาทราชวัง บ้านเรือน และสถานที่ราชการต่าง ๆ ส่วนสมเด็จพระร่วงเจ้านั้นมีพระราชจรรยาางงดงาม เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติคัมภีร์หลักธรรมของพระพุทธศาสนา ประชาชนจึงมีความสุข บ้านเมืองร่มเย็น และเรื่องราวที่นางแต่งขึ้นครั้งนี้ก็เพื่อความสวัสดิ์จำเริญแก่สตรีผู้จะรับไปปฏิบัติโดยเฉพาะ

เริ่มด้วยการกล่าวถึงตนเองก่อนว่า ควบคุมกรรมแต่ปางก่อนทำให้นางเป็นผู้มีรูปร่าง เกิดในตระกูลมหาราชนครีวราย บิดาชื่อโชครักษ์ เป็นปรีทิตำแหน่ง ออกพระศรีมหาโพธิ์ มารดาชื่อนเรวดี เมื่อนางเกิดมาแล้วได้ชื่อวานพมาศ จัยเด็ก ได้รับการอบรมเป็นอย่างดี ได้เรียนสรรพวิชาการทั้งทางโลกและทางธรรมตั้งแต่อายุ 7 ขวบถึงอายุ 15 ขวบ ดังนั้นนางจึงมีวิบุรณ์กายรูปสมบัติ บัญญาสมบัติ และทรัพย์สมบัติ จนมีผู้เห็นชกอลนเพลงขับสรร เสริญนาง ในที่สุดสมเด็จพระร่วงเจ้า ได้สยบเพลงนั้นเข้า จึงตรัสหาให้นางเข้ามา เป็นสนมเพื่อเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลของนาง ก่อนที่จะถวายนางเข้า เป็นสนมพระศรีมหาโพธิ์จึงจัดให้มีการสมโภชนางตามธรรมเนียมมหาราชนครี และไ้ถามปัญหาทดลองสติปัญญาของนางซึ่งนางก็ตอบได้จนเป็นที่สรร เสริญแก่ผู้ที่เขามาร่วมพิธีทุกคน หลังจากนั้นพระศรีมหาโพธิ์ได้สั่งสอนให้นางได้เข้าใจในธรรมเนียมนางสนมในราชสำนัก นางก็รับคำว่าจะปฏิบัติตามทุกประการ ก่อนต่อจากนั้นเป็นนิทานเรื่องนางนกรกระถอยตีวิโคโลเล และเรื่องนางช่างแสงนอน นางพมาศกล่าวว่านางยอมจะไม่ปฏิบัติตนเช่นนางนกรและนางช่างในนิทานอย่างแน่นอน ส่วนเรื่องการปฏิบัติราชการนางจะมีอุสสาหะวิริยะ จะให้เป็นที่พอใจของกษัตริย์ควบคุมการทำงานอย่างซื่อสัตย์ เที่ยรและ เสมอกันเสมอปลายก่อนต่อไปเป็นนิทานเรื่องนางนกรกระเรียนคบนางนกรไ้ช่างชู ซึ่งนางได้กล่าวว่าคนอื่น ๆ ควรรับฟัง และไม่ควรประหฤติถึงนางนกรโกญจาระยายอย ซึ่งอุสสาหะพากเพียรทำความดีจนไ้รางวัล แต่ภายหลังไปคบเพื่อนไม่ก็จึงประมาทลืมตน เหมือนคนที่ตนตรงมคปลายคค ต่อจากนั้นนางเรวดีได้เป็นอุบธรรมเรื่องมารยาทที่ดีของกุลสตรีตลอดจนการเคารพในอาวุโสและตำแหน่งที่สูงกว่า เช่น พระมหาราชเทวี และนางพมาศก็รับคำที่จะปฏิบัติ

ครั้นตอนเช้าของวันศุกร์ เดือน 12 ขึ้น 10 ค่ำ จุลศักราช 6 ปีมะโรง ฉศก นางเรวดีนำนางพมาศเข้าถวายตัวเป็นสนมต่อสมเด็จพระร่วงเจ้า ต่อจากนั้นเป็นการเล่าเรื่องพระราชนิธิ 12 เดือน เหาที่นางได้สังเกตและจดจำไว้ เริ่มด้วยพิธีจองเปรียง หลังจากให้นางอยู่เป็นสนมได้ 5 วันก็ถึงวันที่มีพิธีนี้ ในวันเพ็ญ

เดือน 12 มีการแขวนโคม ชักโคม และลอยโคม นางสนมกำนัลต่างก็ทำโคม
 ประดับด้วยดอกไม้เพื่อเตรียมเอาไปลอย โคมของนางทำแปลกกว่าคนอื่น โดยทำ
 เป็นรูปดอกกระมุทบานด้วยดอกไม้สีต่าง ๆ และแกะผลไม้เป็นรูปนกต่าง ๆ เกาะที่
 กลีบดอกบัวอย่างสวยงามจนเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระร่วงเจ้า และเมื่อได้ครัส
 ตามและทราบความหมายในการทำรูปรางเช่นนั้นจากนางแล้ว จึงมีบัญญัติไว้ว่าต่อไป
 เมื่อมีพิธีจองเปรียง ก็ให้ทำโคมเป็นดอกกระมุทเช่นของนางนพมาศแต่ครั้งนั้น และ
 ในระหว่างที่มีมหรสพสามวันในพิธีนี้ นางก็สามารถที่จะทำให้เป็นที่ชอบพอรักใคร่ของ
 สนมกำนัลอื่น ๆ ด้วย เดือนอ้ายเป็นพิธีตรียาปวายและพิธีตรีววาย มีการโล้ชิงช้า
 แหพระนารายณ์ พระอิศวร ในเวลากลางคืน ณ พระที่นั่งไชยชุมพล เดือนยี่เป็น
 พระราชพิธีมัยยาภิเษกเถลิงพระโคกินเลี้ยง ฝ่ายนางในได้ดูการชักวาวหงาวเสียง
 เพราะในเวลากลางคืน เดือน 3 เป็นพิธีขานยเทาะห์ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอด
 พระเนตรไ้หนางฝ่ายในที่มีรูปงามแต่งตัวอย่างชาวต่างชาติ ลากพ่อนชาวเขาสู่ลาน
 พิธี ซึ่งพราหมณ์จะจับโคเขาไปทำคล้ายกับเป็นการนวดชาว แล้วจุดไฟเผาฟาง
 และชิงช้า สมมติว่าคลอกทุกเผาปากันอุบ้ทวัญไร ในพิธีนั้นมีการละเล่นอย่าง
 อื่นประกอบด้วย เดือน 4 เป็นพิธีสัมพัจฉรฉินท์ หรือที่เรียกว่าวันตรุษ มีทั้ง
 พิธีทางพุทธศาสนา คือ อาราธนาพระสงฆ์มาสวดมนต์ ฝ่ายพราหมณ์มีการบวงสรวง
 เทวรูป แหพระพุทธรูป พระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธรูป บุคนแต่งกายงดงามเขา
 มาเที่ยวดูแหงานวันสิ้นปีและขึ้นปีใหม่ เดือน 5 เป็นพิธีคเชนทร์ศิวสนาน คือการ
 สมโภชพญางูและมาระวางตน ประชาชนต่างเผาคูขมวนแหงางและมาระวาง
 ข้าราชการหัวเมืองทั้งศรีษฐ์ต่างมาถวายเครื่องราชบรรณาการ ฝ่ายนางสนม
 กำนัลในต่างร้อยดอกไม้เป็นรูปต่าง ๆ ใส่เมียงหมากถวายพระเจ้าอยู่หัว นาง
 นพมาศได้ทำเป็นรูปพานขันหมากเป็นที่ถูกพระทัย จึงสั่งว่าต่อไปถ้าผู้ใดมีงานมงคล
 ใหญ่ให้ทำพานขันหมากเหมือนอย่างของนางนพมาศไว้สำหรับรับรองแขก ชื่อเสียง
 ของนางจึงเป็นที่รู้จักกันทั้งแผ่นดินนับแต่บัดนั้น และเมื่อถึงวันพระอาทิตย์เคลื่อนจาก
 ราศีมีนขึ้นสู่อาศีเมษ อันเป็นวันเถลิงศกใหม่ พระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานเงินประ

จำปีให้แกบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทุกคนหลังจากที่รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์แล้ว
 เดือน 6 เป็นพิธีแรกนา เป็นพิธีทางฝ่ายพราหมณ์ พระเจ้าอยู่หัวและบรมวงศานุวงศ์
 เสด็จมาในพิธี ประชาชนต่างมาถวายพิธีจรดพระนังคัลและให้พระโคเลี้ยงท่ายบริโภค
 ของเลี้ยงท่าย. และในเดือนนี้เมื่อถึงวันวิสาขบูชา พระเจ้าอยู่หัวตลอดจนข้าราชการ
 บริพารและประชาชนจะกระทำของการกุศลที่วัดทางพระพุทธศาสนา เดือน 7 มีพิธี
 เสด็จ คือพิธีชักสายตั้งขางเลี้ยงท่ายตามลัทธิของพราหมณ์ นางนพมาศและสนมกำ
 นัลที่มีเชื้อสายพราหมณ์ด้วยกันได้รับอนุญาตโดยเสด็จไปในพระราชพิธีด้วย เดือน 8
 มีพิธีเข้าพรรษา พุทธศาสนิกชนต่างก็ทำบุญตามวัด บางก็อธิษฐานที่จะถือศีลและฟัง
 ธรรมตลอด 3 เดือนที่เข้าพรรษา นางนพมาศก็ทำพนมดอกไม้และกอบปทุมชาติถวาย
 พระเจ้าอยู่หัวสำหรับทรงบูชาพระรัตนไตร เป็นที่สัพพะทัย ดังนั้น ต่อจากนั้นมหา
 ชนทั้งหลายต่างเอาอย่างนางและเรียกว่า พนมพรรษา เดือน 9 มีพิธีพืชมงคล
 เป็นพิธีทางลัทธิพราหมณ์เพื่อขอให้ฝนตกอันเป็นประโยชน์แก่เกษตรกร พิธีนี้นางนพมาศ
 เสด็จตามพระศรีมหาโพธิ์เป็นบิคาไปอยู่ในขณะที่นางอายุ 7 ขวบครึ่งหนึ่ง ดังนั้นนางจึง
 จำได้ เดือน 10 มีพิธีกวนข้าวทิพย์ เป็นพิธีทางพุทธศาสนาไสยศาสตร์ปนกัน ทาง
 ฝ่ายพราหมณ์กวนข้าวทิพย์คือมธุปายาสยาคุณเลี้ยงพราหมณ์ก็เพื่อเป็นมงคลแก่ข้าวในนา
 ฝ่ายชาวพุทธถวายมธุปายาสยาคุณต่อพระสงฆ์ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว
 เดือน 11 มีพิธีอาชุกศ เป็นพิธีแข่งเรือเลี้ยงท่ายตามลัทธิพราหมณ์ เรือที่แข่งคือ
 เรือพระที่นั่งชัยเฉลิมภินทรอัญเชิญเทวรูปพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทร อีกคำคือ
 เรือพระที่นั่งชัยสิหรัทิมานอัญเชิญเทวรูปพระลักษมี ในปีนั้นเรือพระที่นั่งชัยเฉลิมภ
 ินทรชนะ ไทหร่านายวา พระเจ้าแผ่นดินจะมีพระบรมเชษานุภาพ พอค้าพาดิชย์
 จากต่างเมืองจะมีเข้ามามาก สินค้าจากที่อื่นจะมีราคาถูกลง ส่วนผลิตผลภายในแควน
 แคว้นจะไม่อุกมสมบูรณ์ สตรีจะมีบุตรเป็นชายมากกว่าหญิง

เมื่อกล่าวพระราชพิธี 12 เดือนจบแล้ว ได้เล่าเรื่องความประพฤติกิที่บก
 พร่องต่าง ๆ ของผู้ที่เป็สนมในสมัยนั้นว่า คนคั้นวันแต่จะมีน้อยลงทุกที ในกาล
 อนาคตความชั่วร้ายต่าง ๆ ก็จะมีเพิ่มมากขึ้น ตอนสุดท้ายกล่าวถึงจุลศักราช 18 ที่

นางไคร้บาราชการปฏิบัติพระร่วงเจ้ามาด้วยความอุทสาหะและประพฤตี่ดีอย่าง
เสมอตนเสมอปลายเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย บ้านเมืองซึ่งปกครองโดยพระร่วง
เจ้ามีแต่ความสงบสุขร่มเย็นปราศจากข้าศึกศัตรู

นิทานพระพุทธรูปหิ้งค์, ของ พระโพธิ์รังสี. แปลจากภาษาบาลีโดย แสง มนวิฑูร.

พระนคร: กรมศิลปากร, 2506. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในเทศกาล
สงกรานต์). 80 หน้า, ภาพประกอบ.

นิทานพระพุทธรูปหิ้งค์หรือตำนานพระพุทธรูปหิ้งค์ เป็นเรื่องแปลจาก
สัทธรรมปิฎก ซึ่งพระโพธิ์รังสี พระภิกษุแห่งเมืองเชียงใหม่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็น
ภาษาบาลี เดิมเรื่องนี้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เมื่อครั้ง
เป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้แปลเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2449 และ
หอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2456 พิมพ์ทั้งฉบับบาลี
และคำแปล ให้ชื่อว่าหนังสือตำนานพระพุทธรูปหิ้งค์ ต่อมา กรมศิลปากรมอบให้
ศาสตราจารย์ ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร แปลเรื่องสัทธรรมปิฎกจากต้นฉบับภาษาบาลี
ขึ้นใหม่เป็นอีกสำนวนหนึ่ง เรียกชื่อให้ใกล้เคียงกับฉบับภาษาบาลีว่า นิทานพระพุทธรูป
หิ้งค์ ทั้งสองสำนวนนี้แปลตรงตามต้นฉบับเดิม จึงมีเนื้อหาสาระส่วนมากตรง
กัน แตกต่างกันที่สำนวนโวหาร ข้อความบางตอน และชื่อที่แปลในภาษาไทย

หนังสือนิทานพระพุทธรูปหิ้งค์ กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน
เทศกาลสงกรานต์ พุทธศักราช 2506 จัดพิมพ์ทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทยไว้
ในเล่มเดียวกัน นอกจากนี้ ยังได้เรียบเรียงตำนานพระพุทธรูปหิ้งค์ตามที่มีกล่าวอยู่ใน
พระราชพงศาวดาร และได้พิมพ์รายชื่อหนังสือต่าง ๆ ที่กล่าวถึงพระพุทธรูปหิ้งค์ไว้ใน
ตอนท้ายของการพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

สาระสังเขป เรื่องราวของพระพุทธรูปสำคัญองค์นี้ มีความเกี่ยวข้องกับ
เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ชาติไทยอยู่มาก ความเท่าที่พระภิกษุโพธิ์รังสีเรียบเรียง
ไว้แบ่งออกเป็น 8 ปริเฉท มีความสำคัญ ดังนี้

ใน พ.ศ. 700 พระราชา 3 องค์แห่งเกาะสีหkopระสงค์จะได้เห็นรูปพระพุทธรูป ภาย
 นาคจึงอาสาเนรมิตรรูปลักษณะของพระพุทธรูปเทวองค์จริง พระอรหันต์จึงได้จดจำพุทธรูปลักษณะ
 ไว้ พระราชาทั้ง 3 องค์ทรงเลื่อมใสในรูปพระพุทธรูป จึงคิดหล่อรูปพระพุทธรูปองค์ด้วยทองสัม-
 ฤทธิ์ขึ้นไว้สักการะโดยให้มีพุทธรูปลักษณะเหมือนกับที่ได้อจดจำมา ในขณะที่ช่างหล่อทำการหล่อพระ
 พุทธรูปนั้น มีเหตุที่ทำให้เนื้อพระหัตถ์ของพระพุทธรูปนี้หนึ่งไม่บริสุทธิ์ ครั้นเมื่อหล่อพระพุทธรูป
 สำเร็จแล้ว พระอรหันต์ได้กล่าวคำพยากรณ์ถึงความเป็นไปของพระพุทธรูปซึ่งได้นามว่า พระ
 สิंहคโไว้

ชาวสีหkopได้บูชาพระพุทธรูปสิंहคมาจนถึง พ.ศ. 1500 มีกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยองค์หนึ่ง
 ทรงพระนามว่าไสยรงค์ หรือพระร่วงองค์ประเสริฐ หรือพระร่วงนักรบ³⁸ พระองค์มีอาณาเขต
 ทางเหนือถึงแม่น้ำน่านเป็นที่สูง ทางใต้อยูดยาลงไปถึงนครศรีธรรมราช พระองค์ได้เสด็จไป
 ถึงนครของพระเจ้าศรีธรรมราช ได้ขอให้พระเจ้าศรีธรรมราชหาอุบายขู่พระราชาเพื่อให้ได้
 พระพุทธรูปสิंहคมาบูชา ดังนั้นพระพุทธรูปองค์นี้จึงมาสู่ชุมชนพววิปตามคำพยากรณ์ พระพุทธรูปสิंहค
 ประดิษฐานอยู่ที่เมืองสุโขทัยตลอดรัชสมัยพ่อขุนบาล พระเจ้าลิไทย เจ้าน้ำท่วม จนถึงกษัตริย์
 ทรงพระนามว่า พระเจ้าอักษกทะลือไทย หรือพระธรรมราชา ในเวลานั้น นครอยุธยา
 มีกษัตริย์พระนามว่า รามาริบัติ เห็นว่า พระธรรมราชาทรงฝึกไปในทางศาสนา จึงได้
 โอกาส เสด็จไปจากนครสองแคว เข้าโจมตียึดเมืองสุโขทัยได้ แล้วมอบให้ราชบุตร
 พระนามว่าเจ้าเกษ ให้ครอบครองเมือง ส่วนพระองค์เสด็จกลับอยุธยา³⁹ ต่อมาพระ

³⁸ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดาแปล ออกพระนามว่า พระเจ้าไสยรงค์ สุวรรณรงค์
 สุรังคราชาธิบัติ สุวรรณรงค์ และสุรราช

³⁹ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดาแปลความตอนนี้อย่างต่างกันว่า "ณ กาลนั้น พระเจ้า
 รามาริบัติเป็นกษัตริย์ครองกรุงอโยธยา เมื่อทรงทราบว่า พระเจ้าอัฐกฤาไทยมิได้ตั้งอยู่ใน
 ความประมาท (ในทางธรรม) ก็ยกทัพขึ้นไปข่มอยู่หัวเมือง ทวีธาชนคร (คือเมืองสองแคว
 หรือเมืองพิษณุโลก) พอได้ช่องก็ยกเข้าปล้นได้พระนครอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์แล้ว ให้พระเจ้า
 เกษราชบุตรครอบครอง พระองค์ก็เสด็จกลับ" (จากตำนานพระพุทธรูปสิंहค ฉบับพิมพ์ พ.ศ.
 2506 หน้า 21-2)

ธรรมราชาทูลขอเมืองกินไค้ กษัตริย์อยุธยาจึงให้ครองเมืองสองแคว พระองค์อัญ
เชิญพระพุทธสิหิงค์ไปถวาย เมื่อพระธรรมราชาสิ้นพระชนม์แล้วเมืองสองแคว กลับ
ตกมาเป็นของพระรามาธิบดีอีก พระองค์จึงให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ไปอยุธยา ไปรด
ให้ประคิฐฐานพระพุทธสิหิงค์บนอาสนะร่วมกับพระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์อีกหลายองค์ ทำ
ให้คนภายนอกไม่อาจทราบได้ว่าองค์ใดคือพระพุทธสิหิงค์

พระราชาแห่งเมืองกำแพงเพชรองค์หนึ่ง พระนามว่า ญาณลิต ประสงค์
จะไ้พระพุทธสิหิงค์มาบูชา จึงส่งพระรามารคาไปปฏิบัติพระเจ้ามหาเคช (พระ
รามาธิบดี) กษัตริย์อยุธยา จนเป็นที่รักใคร่ พระนางไ้ทำอุบายจนสามารถส่งพระ
พุทธสิหิงค์ไปให้พระญาณลิตซึ่งรอรับอยู่ที่เมืองทเวปฺรนคร⁴⁰ แล้วนำไปประคิฐฐานที่
เมืองกำแพงเพชรไ้สำเร็จ

ในสมัยนั้นที่นครเชียงใหม่มีกษัตริย์พระนามว่า กลิมหาราช (เจ้าก่อนนา)
พระองค์มีพระชนิษฐภคาคองค์หนึ่ง ซึ่งทรงรอบรู้การช่างต่าง ๆ คือ ช่างไม้ ช่าง
เขียน ช่างปูน มีพระนามว่า เจ้ามหาพรหมครองเมืองเชียงราย เจ้ามหาพรหม
ประสงค์จะไ้พระพุทธสิหิงค์มาบูชาจึงขอกองทัพเมืองเชียงใหม่สมทบกับกองทัพเมือง
เชียงราย ยกไปยังเมืองกำแพงเพชร เพื่อบังคับขู่เชิญเอาพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งทาง
ฝ่ายกำแพงเพชรก็ไ้กองางจะขอจำลองถอดแบบจากพระพุทธสิหิงค์ไ้เสียก่อน และ
ไ้แน้คหมายไ้ให้เจ้ามหาพรหมไปรอรับพระพุทธสิหิงค์อยู่ที่เมืองตากสัก 7 วัน เนื่อง
จากขณะนั้นพระเจ้ามหาเคช (พระรามาธิบดี) แห่งอยุธยาเสด็จยกทัพติดตามขึ้นมาถึง
ปากน้ำโพแล้ว เมื่อเจ้ามหาพรหมอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ไปถวายกษัตริย์เชียงใหม่
แล้วไ้ทูลขอนำไปเมืองเชียงราย เพื่อจะไ้หลดพระพุทธรูปลายแบบจำลองจากพระ
พุทธสิหิงค์ไ้เสียก่อน จึงจะส่งคืน ในคราวนั้นเจ้ามหาพรหมไ้ให้อัญเชิญไปประคิฐฐาน
ที่หัวเกาะคอนแทนกลางแม่น้ำโขง 7 วันก่อน แล้วจึงอัญเชิญไปยังเมืองเชียงราย

⁴⁰ ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาคา วงเดิมไ้ว่าเมืองเพนนคร ส่วนฉบับ
ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร อธิบายไ้ในเชิงอรรถว่า น่าจะไ้แก่เมือง
นครสวรรค์

ให้ตัดพระหัตถ์พระพุทธรูปซึ่งที่ไม่บริสุทธิ์ออก ในรูปซึ่งนี้หล่อทองสัมฤทธิ์ใหม่ให้พระ
หัตถ์บริสุทธิ์แล้วประดิษฐานไว้ในวิหาร ต่อมาเจ้ามหาพรหมได้ปั้นพระพุทธรูปขึ้นใหม่
อีกองค์หนึ่งมีขนาดเท่าพระพุทธรูปองค์ มีลักษณะเหมือนทุกประการ ให้หล่อด้วยทอง
คำ แล้วให้ประดิษฐานไว้ที่เดียวกันกับพระพุทธรูปองค์จริง

ส่วนพระเจ้ากัณโฐราชพระเจ้าเมธราชของเจ้ามหาพรหม ได้สร้างพระเจดีย์
องค์ใหญ่บรรจุพระธาตุและสร้างวิหารไว้ที่สวนดอกไม้ของพระองค์ ได้สร้างพระเจ
ดีย์ใหญ่และวิหารพระพุทธรูปไว้ในนคร เชียงใหม่ ณ ที่ซึ่งเรียกว่าบ้านเชียงใหม่
พร้อมทั้งได้ปลุกกัณโฑซึ่งพระสวัสดิวุทธเถระนำมาจากเกาะสีหังไว้ ณ ที่นั้น และยกที่
นาที่สวนและทาสชายหญิงใหญ่แลรักษาไม่ไผ่กับพระเถระนั้น แต่พระองค์สิ้นพระชนม์
ไปก่อนที่จะสร้างวัดสำเร็จ ราชบุตรของพระองค์พระนามว่า พระสิริโคตรองราชย์
เจ้ามหาพรหมจึงยกทัพมาที่เชียงใหม่แต่ไม่สำเร็จ จึงยกทัพไปกวาดก่อนชาวเมือง
หรือญวนไปทั้งหมด ต่อมาพระเจ้าสิริราชบุตร (พระเจ้าแสนเมืองมา) จึงยกทัพไป
เมืองเชียงราย จับตัวเจ้ามหาพรหมไว้ได้ แล้วได้ยึดพระพุทธรูปองค์กับพระพุ
ธรูปทองคำไว้ที่เมืองเชียงใหม่ โปรดให้ประดิษฐานไว้ในซุ้มคานสุดทอชัย เมื่อพระ
เจ้าสิริราชบุตรสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวิไชยคิต (พระเจ้าสามฝั่งแกน) ผู้เป็นราชบุตร
โคตรองราชย์ ก็ไ้บูชาพระพุทธรูปองค์ตลอดมา จนความเลื่องคณิศาน ซึ่งพระศาคร
สาที่มีอาราธนาพระโพธิ์รังสีให้ประทับขึ้นไว้เพียงนี้

"พงศาวดารเขมร," ใน ประชุมพงศาวดารภาค 1. ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 1.

พระนคร : องค์การคณาของกรุงสุโขทัย, 2506. หน้า 190, 192 - 193.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าให้ขุนสุนทรโวหาร ใน
กรมพระอภัยมณี และพระยาธรรมธักษิ และเสนาพิจิตรและหมื่นมหาสมุทร แปล
พงศาวดารเขมรเป็นภาษาไทยขึ้นไว้ เมื่อ จ.ศ. 1217 (พ.ศ. 2398) และ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระเจ้าราชวงศ์เชอ กรมหมื่นอักษร
สาสนโสภณ จางวางกรมพระอภัยมณีและกรมอักษรพิมพ์คำเนิ นการจักพิมพ์ขึ้นไว้
เมื่อ จ.ศ. 1231 (พ.ศ. 2412) ต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณได้จักพิมพ์เรื่องนี้รวม

ไว้เป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ซึ่งได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ได้พิมพ์ขึ้นอีกหลายครั้ง คือ พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2499 พิมพ์ครั้งที่ 3 และครั้งที่ 4 ใน พ.ศ. 2506

จากเรื่องพงศาวดารเขมร มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีความดังนี้

(หน้า 190) จ.ศ. 712 พระบรมล้าพงราชา ครองราชย์ในพระนครหลวง จ.ศ. 714 พระเจ้ารามาทิเบศที่ 1 กรุงไทย ยกทัพมาล้อมเมือง จ.ศ. 715 พระเจ้ารามาทิเบศไคเมือง พระเจ้าล้าพงราชาสวรรคต พระเจ้ารามาทิเบศจึงตั้งพระราชบุตรของพระเจ้าล้าพงไท้ทรงราชย์ในพระนครหลวง ทรงพระนามพระเจ้าปาสัทร

(หน้า 192 - 3) จ.ศ. 719 พระเจ้ารามาทิเบศกรุงไทย ยกทัพไปกวาดต้อนครัวเขมร 9 หมื่นไปกรุงศรีอยุธยา

จ.ศ. 734 พระเจ้าบรมราชาที่ 1 กรุงศรีอยุธยา ยกทัพมาล้อมเมืองอยู่ 7 เดือน ศีพระนครจมได้ใน จ.ศ. 735 และได้ตั้งพระราชบุตรของพระเจ้าธรรมราชาไคกราช ชื่อพระยาแพรกให้ครองราชย์มีพระนามว่า พระอินทราชา แต่พระบรมราชาเจ้าพระยาญาติใช้ไหมหาคเล็กไปลอบฆาพระอินทราชาในปีนั้น แล้วพระบรมราชาเจ้าพระยาญาติไคขึ้นครองราชสมบัติในพระนคร

"พงศาวดารมอญพม่า," ในประชุมพงศาวดารภาค 1. ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 2.

พระนคร : องค์การคาศงครุสภา, 2506. หน้า 21, 34.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรโวหารในกรมพระอัครลักษณ์ และขุนอักษรรามัญ นายชำ เปรียญ นายสุค เปรียญ และนายจุ แผลพงศาวดารฉบับนี้จากหนังสือรามัญโบราณ เป็นภาษาไทย เมื่อ จ.ศ. 1219 (พ.ศ. 2400) ถอนมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ จางวางกรมพระอัครลักษณ์ และกรมอักษรพิมพ์ ดำเนินการจัดพิมพ์ขึ้นไว้ใน จ.ศ. 1231 (พ.ศ. 2412) หอพระ

สมุดขุทิตถาณไค้จักพิมพ์เรื่องนี้รวมไว้เป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 ซึ่งไค้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2459 ต่อมาพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2499 พิมพ์ครั้งที่ 3 และครั้งที่ 4 ใน พ.ศ. 2506 จากเรื่องพงศาวดารมอญพม่า มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับไทย มีความดังนี้

(หน้า 21) มะกะโท เป็นมอญชาวเมืองเมาะตะมะ เข้ามาทำราชการอยู่ในสมเด็จพะรวงเจ้า ณ เมือง สุโขทัยแล้วหนีกลับไปเมืองเมาะตะมะ จ.ศ. 643 ไค้เป็นขบถจับตัวเจ้าเมืองเมาะตะมะฆ่าเสีย แล้วไค้เป็นใหญ่ในเมืองนั้นมีพระนามว่า สมิงวาโร แก่คำไทยเรียกว่า พระเจ้าฟ้ารั่ว

(หน้า 34) จ.ศ. 832 พระเจ้ากรุงศรีอยุธยายกกองทัพมาตีเมืองทวายไค้ แล้วกวาดครัวเมืองทวายไปมาก

"พงศาวดาร เมืองเงินยางเชียงแสน," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนกิจศพ นางสมานทะเปียนกิจ (น่อม สัจจะเวทะ) วันที่ 20 มีนาคม พุทธศักราช 2515), หน้า 1 - 52.

เรื่องพงศาวดาร เมืองเงินยางเชียงแสน เป็นเรื่องที่กล่าวถึงคันทวงค์ของพระเจ้ามังราย คือ เทพบุตรชื่อดาวจก และกล่าวถึงเรื่องราวของคนที่สืบเชื้อสายดาวจกเป็นลำดับมาจนถึงสมัยพระเจ้ามังราย ในคำนำของหนังสือนี้แจ้งไว้ว่าต้นฉบับของเรื่องราวพงศาวดาร เมืองเงินยางเชียงแสนนั้นเป็นต้นฉบับตัวเขียนอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรไค้จักพิมพ์เรื่องนี้ไว้เป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ซึ่งไค้จักพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานสถาปนกิจศพ นางชื่น ราชพิณิจัย เมื่อ พ.ศ. 2479 ต่อมาไค้มีผู้จักพิมพ์หนังสือขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ในงานสถาปนกิจศพ นางสมานทะเปียนกิจ (น่อม สัจจะเวทะ) เมื่อ พ.ศ. 2515

สาระสังเขป เรื่องพงศาวดาร เมืองเงินยางเชียงแสน มีความดังนี้
กล่าวถึงแคว่จิงกราชลงมาจากสวรรคตทางบันไดเงินกรองเมืองเงินยาง

อยู่ใกล้กับคอยตุง มีลูกหลานสืบต่อกันมาถึง 10 ชั่วคนถึงลาวเคียง ไค้สร้างกำแพงเมืองใกล้กับแม่น้ำละวาทหรือแม่สาย เรียกว่า เมืองเหรัญนคร ตั้งแต่ลาวเคียงมีลูกหลานขึ้นครองเมืองสืบต่อกันมา 11 คน ถึงขุนเงิน ขุนเงินมีลูก 2 คน คือขุนชั้น และขุนจอมธรรม ไค้แบ่งสมบัติให้ขุนจอมธรรมผู้นองไปสร้างเมืองใหม่ คือเมืองพุกาม⁴¹ ขุนจอมธรรมมีลูกที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งชื่อขุนเจียง ปรายปรามเมืองต่าง ๆ และกลับไปครองเมืองเงินยางเชียงแสน ไค้ไปทำศึกจนตายในที่รบถูกพระยาแมนตากตอกครอบฟ้าคาหิยคี่มา น้องขุนเจียงชื่อขุนจางครองเมืองพะเยาต่อมามีผู้ครองเมืองได้ 14 คน ถึงท้าวจำเมือง

ท้าวจำเมืองเกิดเมื่อ จ.ศ. 600 เมื่ออายุได้ 16 ปี ไค้ไปเรียนวิชาที่เมืองละโว้ เป็นศิษย์ครูเดียวกันกับพระร่วงเมืองสุโขทัย เมื่อบิดาตายแล้ว ท้าวจำเมืองไค้ครองเมืองพะเยา เมื่อ จ.ศ. 620

ฝ่ายเมืองเงินยางเชียงแสนเมื่อขุนเจียงตายแล้ว ท้าวจอมฉาเรืองผู้เป็นลูกครองเมืองแทน เมื่อท้าวจอมฉาเรืองตาย ลูกชื่อขุนแพงไค้ครองเมืองแทน เมื่อขุนแพงตายไม่มีเชื้อสายสืบต่อ จึงต้องไปเชิญขุนเหิงลูกขุนจางผู้เป็นน้องขุนเจียง มาจากเมืองพะเยาให้ขึ้นครองเมือง จากท้าวเหิงมีผู้ครองเมืองเงินยางเชียงแสนได้ 12 คนจึงถึงมังราย

มังรายเกิดเมื่อ จ.ศ. 600 ไค้ครองเมืองแทนบิดาเมื่อ จ.ศ. 621 ท้าวจำเมืองและมังรายเป็นไมตรีต่อกัน ต่อมามังรายคิดจะรวบรวมเมืองต่าง ๆ ที่เป็นอิสระแต่มีเชื้อสายเดียวกัน จึงตีเมืองต่าง ๆ ได้ 18 หัวเมือง แล้วสร้างเมืองเชียงรายเมื่อ จ.ศ. 624 เมื่อสร้างเมืองเชียงรายแล้วก็ได้มาขอหัวเมืองพะเยาจากท้าวจำเมืองอีก ซึ่งท้าวจำเมืองก็ให้

วันหนึ่งพระร่วงมาเที่ยวเยี่ยมเยียนท้าวจำเมือง และลักลอบเป็นชู้กับเทวีของท้าวจำเมือง ถูกท้าวจำเมืองจับขังไว้ แล้วท้าวจำเมืองจึงเชิญมังรายมา

⁴¹ เมืองพุกาม คงเพี้ยนมาจาก พุกามยาว คือชื่อหนึ่งที่เรียกเมืองพะเยา

คัดลินความ มังรายคัดลินให้รับไหมพระร่วงแล้วไกลเกลี้ยให้คืนคืนอย่างเดิม และให้ทั้งสองสาบานเป็นมิตรกันที่แม่น้ำอิง หลังจากนั้นอีก 4 ปี พระยามังรายได้สร้างเมืองฝางได้ทราบข่าวความเจริญของเมืองลำพูน จึงใช้ให้พ่ามานไปเป็นนั้สตีกอยู่ในเมืองลำพูน เมื่อถึงเวลาที่เป็นโอกาสเหมาะ พระยามังรายจึงยกพลไปเอาเมืองลำพูนได้โดยง่าย ใน จ.ศ. 636 หลังจากนั้น 5 ปี พระยามังรายจึงสร้างเมืองภูกาม⁴² หลังจากนั้นอีก 3 ปี ไคยกทัพไปเมืองหงสาไคนางพาโคมาเป็นอัครเทวีทอม่าอีก 1 ปี ไปตีเมืองอังวะ ไคทรงฆองมาไว้ที่เมืองเชียงแสน 300. คิว จ.ศ. 658 พระยามังรายไคเชิญท้าวท่าเมืองและพระร่วงมาปรึกษากัน และได้สร้างเมืองเชียงใหม่ในปีนั้น

ท้าวท่าเมืองเมื่อกลับจากเชียงใหม่ครองอยู่ที่เมืองพะเยาอีก 6 ปี จึงไปอยู่เมืองงาว ให้ลูกชายชื่อค่าแคงเป็นอุปราชครองเมืองพะเยา เมืองท่าเมืองตายแล้วท้าวค่าแคงจึงเป็นกษัตริย์ครองอยู่ที่เมืองพะเยาแทน

จ.ศ. 680 ขุนเพื่อเจ้าเมืองนายคิกจะเอาเมืองเชียงใหม่ ท้าวคำฟูไม่สู้หนีมาพึ่งขุนไชยสงครามผู้เป็นบิดาที่เมืองเชียงราย ขุนไชยสงครามจึงขอให้ท้าวค่าแคงช่วย ท้าวค่าแคงให้ท้าวคำรือผู้เป็นบุตรยกทัพไปป้องกันเมืองเชียงใหม่ไว้ได้ ท้าวค่าแคงจึงขอนางแก้วพอดาผู้เป็นธิดาของขุนไชยสงครามมาเป็นเทวีท้าวคำรือ หลังจากนั้นเมื่อท้าวค่าแคงตายแล้ว ท้าวคำรือไคขึ้นครองเมืองแทน

ผู้ครองเมืองพะเยาตั้งแต่ท้าวท่าเมืองถึงพระยาเมืองยี่มี 11 คน ในสมัยพระยาเมืองยี่มีสองตายายช่วยกันดมหนองเอี้ยง 2 ปีจึงเสร็จ แล้วทำอิฐเพื่อก่อพระประธานองค์ใหญ่ที่หนองเอี้ยงนั้น ในสมัยนั้น พระยาเมืองยอด⁴³ ครองเมืองเชียงใหม่ พระยาเมืองยอดและพระยาเมืองยี่ร่วมกันลงมือก่อพระประธานองค์ใหญ่ แก่พระยาทั้งสองก็ตายในปีเดียวกันนั้น พระยาเมืองแก้วครองเมืองเชียงใหม่แทนแล้วให้พระ

42 เมืองภูกาม เพี้ยนมาจากภูมกาม

43 พระยาเมืองยอดคือ พระยายอดเมือง หรือยอดเชียงราย

ยาหัวเคียนมาครองเมืองพะเยาได้ 20 ปี เมื่อพระยาหัวเคียนตายจึงตั้งให้พระยาเมืองกุ่มาครองแทน สดงตายายแรกสร้างพระประธานจนเสร็จเป็นเวลา 11 ปี พระยาเมืองกุ่มาทิดสวนกุศลให้แก่พระเมืองแก้วเชียงใหม่ พระเมืองแก้วมีจิตศรัทธาจึงบริจาทรูปสร้างวิหารถวายที่กัลปนาและกรัวเวือนที่เป็นข้าจัก

ต่อจากนั้นเป็นการกล่าวพงศาวดารโบราณเจ้าศรีกรมคำทุ่งเอียง กล่าวย้อนไปถึงสมัยพุทธกาลและพุทธพยากรณ์ว่าจะมีสองตายายมาสร้างพระองค์ใหญ่ขึ้น และเมื่อสร้างพระประธานองค์ใหญ่เสร็จแล้วผู้คนที่ไ้มาบูชาไม่ไ้ขาด จนถึงเสนามังราชนะลานนาทั้งหมด รวมทั้งอยุธยาและจันทบุรี⁴⁴ กวย จับเอาลาวเมืองจันไปหงสามาก เมื่อมังราชตาย พวกลาวหนีกับขานมาทางเมืองพะเยาก็พาเอาชาวพะเยาไปหมกทุกคน พงศาวดารนี้จึงคิดไปกวยเป็นเวลานาน จึงไ้ไ้ก้ลลอคถับเก็บให้หมื่นนุคตระเชียงของนำมาไว้ที่เมืองพะเยา

ก่อนต่อไปเป็นการกล่าวถึงองค์พระว่าสร้างขึ้นเมื่อ จ.ศ. 843 พ.ศ. 2034 และกล่าวลักษณะขนาดของพระพุทธรูปอย่างละเอียด และว่าข้อความนั้นไ้จากจารึกวัคศรีกรมคำหนองเอียง ซึ่งมหาเจดีย์มปาละเป็นญจารึก

ตอนสุดท้ายเป็นการเล่าเรื่องที่มาของชดหนองเอียง แล้วเล่าเรื่อง จ.ศ. 536 เรื่องราชบุตบุญเมือง ลูกชายพระยาสิงกราชเมืองพะเยาสร้างเมืองค่านทิตตะวันตกของเมืองพะเยา และคำสาปแช่งของบุญเมืองเมื่อไ้ครองพะเยาแทนบิดาว่า หากผู้ไ้ครองเมืองพะเยานี้ทำข้าก็ให้อายุสั้นและเป็นอันตรายต่างๆ หลังจากนั้นเป็นการกล่าวลำดับกักราชญครองเมืองพะเยา เป็นแบบปุจลาวิสัยชนา ตั้งแต่ จ.ศ. 1205 ถึง จ.ศ. 1267

"พงศาวดารเมืองน่าน." ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม 4. พระนคร: กาวหนา, 2507. หน้า 405 -

กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์เรื่องพงศาวดาร เมืองน่านรวมไว้กับเรื่องราชวงศ์
ปกครองลาวล้านนาไทย ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 พงศาวดารทั้ง
2 เรื่องนี้ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครน่านให้แปลหลวงราชสมภารแต่ง
เป็นภาษาไทยเหนือไว้ที่เมืองน่าน หนังสือนี้ได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานศพพระเจ้า
สุริยพงษ์ผริตเดช เมื่อ พ.ศ. 2461 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พิมพ์ใน พ.ศ. 2507 องค์
การคำของครูสภาจัดพิมพ์อยู่ในหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 สำนัก
พิมพ์ภาวนาจักพิมพ์ในปีเดียวกัน อยู่ในหนังสือชุดประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ

เรื่องพงศาวดารเมืองน่าน มีความ 2 ภาค ภาคแรกประกอบด้วยความ
6 ตอน กล่าวถึงการที่จะก่อสร้างเมืองน่านขึ้นแล้วลำดับเหตุการณ์ไปจนถึง จ.ศ.
1148 (พ.ศ. 2329) ในภาคที่สองประกอบด้วยความ 3 ตอน ลำดับเรื่องราวของ
เมืองน่านตั้งแต่ จ.ศ. 1150 (พ.ศ. 2331) เมื่อเมืองน่านมาขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์
จนถึง จ.ศ. 1256 (พ.ศ. 2437) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าอุปราชเป็นเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้านครน่าน

สาระสังเขป เรื่องการสร้างเมืองน่านจนถึงเหตุการณ์เมื่ออาณาจักรลาน
นาเสียแก่เจ้าฟ้ามังทรากษัตริย์เมืองหงสาวดี ใน จ.ศ. 920 (พ.ศ. 2101) (ตอนที่
1 - 3, หน้า 405 - 427) มีความดังนี้ *หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 10*

ตอนที่ 1 กล่าวถึงพระยาภูคา ครองเมืองย่างไตไชยนาทลุ่มพะว้ามา
2 ฟอง จากกอลญาคา ต่อมาย้ายพักออกมาเป็นคน ชื่อว่าขุนนุ่นและขุนฟอง พอขุน
นุ่นอายุได้ 18 ปี และขุนฟองอายุได้ 16 ปี ฤๅษีชื่อเดรแดงจึงสร้างเมืองให้ขุนนุ่น
อยู่ทางทิศตะวันออกของแม่ของ (แม่น้ำโขง) และสร้างเมืองวรรณคร ซึ่งต่อมาภายหลัง
คนเรียกว่าเมืองบัว ให้ขุนฟองอยู่เมืองวรรณครอยู่ทางแม่น้ำน่าน 5,000 วา
ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองของขุนนุ่น

ขุนฟองมีลูกชื่อเจ้าเกาเกื่อน ครองเมืองแทนเมื่อขุนฟองตาย แต่พระยา
ภูคาขอให้เจ้าเกาเกื่อนไปครองเมืองย่าง เจ้าเกาเกื่อนจึงให้แม่ท้าวคำปิ่นผู้เป็นเมีย
และมีครรรักษ์ปกครองเมืองวรรณครแทน ส่วนตนไปครองเมืองภูคาหรือเมืองย่างไมน่าน

พระยาภูคาก็ตาย

อยู่มาพระยาจำเมือง เจ้าเมืองพะเยายกทัพมายึดเมืองบัวโคก แม่น้ำคำปิ่นจึงหนีและไปตลอดบุตรชายที่ไร่แห่งหนึ่ง ชาวบ้านโรมมาพบและจำนางโคก จึงนำไปฝากไว้กับนายบ้านผากค. ซึ่งอยู่ในเขตแดนของพระยาจำเมือง พ่อลูกชายของเจ้าเก่าก่อนอายุได้ 16 ปี นายบ้านผากคจึงนำไปให้รับราชการกับพระยาจำเมือง ทำความดีความชอบมากจนได้กินเมืองปราด และมีชื่อว่าเจ้าไสยศ ส่วนเมืองบัวนั้น พระยาจำเมืองให้เมียชื่ออ้าวสิมและลูกชายชื่อ อามป้อมไปครอง

ต่อมานางอ้าวสิมนึกใจกับพระยาจำเมือง จึงไปรับเจ้าไสยศเจ้าเมืองปราด มาอยู่ควยฉันท์สามีภรรยา พระยาจำเมืองจึงยกพลมาปราบ แต่เจ้าไสยศให้เจ้าอามป้อมเป็นหัวหน้ายกทัพออกไปตั้งรับ พระยาจำเมืองเห็นเจ้าอามป้อมลูกชายของตนอยู่ในเขนนั้นจึงยกทัพกลับ

ตอนที่ 2 เมื่อพระยาจำเมืองถอยกลับไปแล้ว เจ้าไสยศจึงขึ้นครองเมืองบัว ชื่อว่า พระยาผานอง ใน จ.ศ. 684 ครองเมืองอยู่ 30 ปี ตายไป ให้ลูกคนสุดท้ายชื่อ เจ้าใส ครองต่อไปอีก 3 ปี ก็ตายใน จ.ศ. 715

พระยาการเมืองลูกคนโตของพระยาผานองปกครองเมืองบัวต่อ ไม่นานเท่าใด พระยาการเมืองก็ไปเมืองสุโขทัย เพื่อช่วยพระยาโสภิตกัณฑ์ เจ้าเมืองสร้างวัดหลวงอภัย ครั้งนั้นได้พระธาตุมา 7 องค์ พระพิมพ์ทองคำและพระพิมพ์เงินจำนวนหนึ่ง แล้วจึงไปหามหาเถรธรรมบาลเมืองบัว มหาเถรจึงทำเจดีย์บรรจุพระธาตุและพระพิมพ์ไว้ที่คอกยถุเพียงแซแห่ง ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำเคียน และแม่น้ำดิง จ.ศ. 721 พระยาการเมืองจึงให้สร้างเวียงแซแห่งขึ้น และท่านก็อยู่บำรุงพระธาตุที่เวียงนี้ จ.ศ. 725 ขุนอินคาเมืองโคก ไข้ให้คนเอาผ้าสีดำเป็นบรรณการ เมืองแต่มีมนต์พิฆะจนไว้ เมื่อท่านเอามือลูบผ้านั้นจึงถูกพิษจนตายในเวียงแซแห่ง

เจ้าผากองเป็นลูกจึงขึ้นครองแทนอยู่ได้ 6 ปี เวียงแซแห่งกันคนน้ำจึงมาสร้างเมืองใหม่ คือเมืองนาน ณ ที่บ้านห้วยโคก เมื่อ จ.ศ. 730 และอยู่ที่เมืองนาน 21 ปี ก็ตายในปี 750

เจ้าคำตันจึงครองเมืองแทน ครองอยู่ได้ 22 ปี ถึง จ.ศ. 760
ขุนหลวงพระยาไคมาทำพิธีราชาภิเษกเจ้าคำตัน แต่พอเอาน้ำมนต์ขึ้นรดหัวเท่านั้น
เจ้าคำตันก็ปวดหัวจนตาย แล้วขุนหลวงก็หนีกลับเมืองไค

เจ้าศรีจันทะผู้เป็นลูกขึ้นครองแทนได้ 1 ปี พระยาแพรวสองพี่น้อง คือ
พระเถระ และพระยาอนุเมือง เจ้าเมืองนานโคษาเจ้าศรีจันทะตายใน จ.ศ. 761
เจ้าหุ้ยนองเจ้าคะหนีไปพึ่งพระยาเซลียง พระยาเถระครองเมืองไค 6 เดือนกว่า
ก็ตาย เจ้าอนุเมืองน้องชายขึ้นครอง ใน จ.ศ. 762 ส่งไปเมืองเซลียง อยู่ที่นี่
อีก 10 ปี ก็ตาย พระยาหุ้ญจึงไคครองเมืองแทน 8 ปี ตาย ใน จ.ศ. 769 เจ้า
ปู่แข็งลูกพระยาหุ้ญครองต่อมา 11 ปี ตายใน จ.ศ. 779 เจ้าพันตันผู้เป็นลูกครอง
ต่อมา 10 ปี ตายใน จ.ศ. 788 เจ้าจิวผาสุมผู้เป็นลูก ครองต่อมา 8 ปี ตายใน
จ.ศ. 795 เจ้าอินตะแกนท้าวผู้เป็นลูกคนโตครองต่อมาได้ 1 ปีกว่า เจ้าแบ่งกับ
เจ้าหอมผู้เป็นน้องชิงเมืองไค เจ้าอินตะแกนถูกจับแต่ทำอุบายหนีไปได้ถึงบ้านเตาไห
จากนั้นไปถึงเมืองราม มีคนชวนำส่งไปถึงเมืองไค เข้าพึ่งพระยาเซลียง ส่วน
เจ้าแบ่งก็ขึ้นครองเมืองนาน ใน จ.ศ. 796

จ.ศ. 797 เจ้าอินตะแกนท้าวยกพลเมืองเซลียงมาตั้งทัพอยู่ที่แซทาง
หรือแซพาง ตรงที่แม่น้ำนานและแม่น้ำสุมนบรรจบกัน เจ้าแบ่งยกมาตั้งรับอยู่ระหว่าง
แม่น้ำนานและแม่น้ำสุมน เจ้าแสนอินตะแกนท้าวซึ่งข้างสามแม่น้ำนานเข้าไปไคชนข้าง
กับเจ้าแบ่ง เจ้าแบ่งแพตายที่นาขจัด ไพรพลทั้งสองปะทะกันที่บ้านไชวแมงมาง และ
ฝ่ายเจ้าแบ่งต้องถอยหนีตกแม่น้ำสุมนตายเป็นอันมาก

เจ้าอินตะแกนท้าวขึ้นครองเมืองนานได้ 16 ปี ไซ้ให้คนเป็นแขกเมืองเอา
เกลือมอมางไปถวายพระยาตีโลกเมืองเชียงใหม่ พระยาตีโลกอยากไคทรัพย์สินจาก
เมืองนาน จึงยกพลมาทางเมืองดอ เมืองปง เมืองควัน มาทางตีนคอยาวว เขา
ตีเมืองนานไค เจ้าอินตะแกนท้าวจึงพาลูกเมียหนีไปพึ่งพระยาเซลียงใน จ.ศ. 812
พระยาตีโลกจึงตั้งเจ้าผาแสงลูกเจ้าแบ่งครองเมืองนานใน จ.ศ. 812 ครองได้
12 ปี ก็ตายใน จ.ศ. 823 หมคสันเชื้อสายขุนฟองผู้ครองเมืองนานแต่นั้นมา

ตอนที่ 3 กล่าวถึงกักราชเรื่องราวของเจ้าเมืองน่าน ที่นครศรีธรรมราช เชียงใหม่
 แดงกึ่ง หนีสรอยเชียงของ จ.ศ. 824. กินเมือง 4 ปี ย้ายไปกินเมืองฝาง หนี
 น้อยในจ.ศ. 828 กินเมือง 3 ปี ทำความผิดถูกประหารชีวิต ใน จ.ศ. 830
 หนีขวาเขาบาย จ.ศ. 831 กินเมือง 4 ปี ตายใน จ.ศ. 834 หนีคำ จ.ศ.
 835 กินเมือง 3 ปี จ.ศ. 837 ย้ายไปกินเมืองฝาง ท้าวซากาน จ.ศ. 838
 มาจากเมืองฝาง ไก่คำน่านของมหาเดร ชื่อสุริโยธิ ซึ่งหนีในคำส่งมา เป็น
 เรื่องพระธาตุเพียงแซแห่ง จึงมีจิตศรัทธา ไปที่ภูเพียงแซแห่ง ซึ่งขณะนั้นเป็นป่า
 ไม้ และมีจอมปลวก ท้าวซากานจึงขุดจอมปลวกโลกอนหินลูกใหญ่ ภายในมีเต้าทอง
 ใหญ่ใส่พระธาตุ และพระพิมพ์ที่พระยาการเมืองไค้มาจากเมืองสุโขทัย ท้าวซากาน
 ก็เอาลงบรรจุที่เกาะกอบเจดีย์ครอบ

จ.ศ. 842 มีศึกแควมาประชิดเมืองน่าน พระยาตีโลกจึงให้ท้าวซากาน
 คำนทานไว้ ท้าวซากานไค้หาแควตัดหัวและไค้เขลยศึกมากมายมาถวายพระยาตีโลก
 พระยาตีโลกชอบใจแต่เกรงว่าแควจะจ้องกลางท้าวซากาน จึงย้ายท้าวซากานไปอยู่
 เมืองเชียงราย

จ.ศ. 843 ท้าวอายุวม ขตะกินเมืองน่านไค้สร้างเจดีย์ครอบเจดีย์
 พระธาตุแซแห่งของท้าวซากาน กินเมือง 4 ปี ตายใน จ.ศ. 847 ท้าวเมืองคน
 ดูคล้ายท้าววม จ.ศ. 847 กินเมือง 5 ปี ตายใน จ.ศ. 851 หนีโขงเชียงเรือ
 จ.ศ. 851 กินเมืองไค้ 6 เดือน ตายในปีนั้น ท้าวบุญแฝง เจ้าเมืองนคร จ.ศ.
 851 กินเมืองไค้ 8 ปี ย้ายไปกินเมืองเชียงแสนในปี จ.ศ. 858 หนีคืนเชียง
 จ.ศ. 858 กินเมืองไค้ 10 เดือน ย้ายไปกินเมืองเชียงแสน ใน จ.ศ. 859 เจ้า
 เมืองนครท้าวบุญแฝงมาจากเชียงแสน จ.ศ. 859 กินเมืองไค้ 12 ปี ตายใน จ.ศ.
 869 หนีสามล้าน จ.ศ. 869 กินเมืองไค้ 3 ปี ย้ายไปกินเมืองฝาง ใน จ.ศ.
 871 เจ้าเมืองแพร์้อย จ.ศ. 872 กินเมืองไค้ 3 ปี ย้ายไปกินเมืองนคร ใน จ.ศ.
 875 ท้าวบุญแฝง จ.ศ. 875 กินเมืองไค้ 3 ปี ย้ายไปกินเมืองเถิง ใน จ.ศ. 877
 เจ้าเมืองฝาง จ.ศ. 877 กินเมืองไค้ 10 เดือน ย้ายไปกินเมืองพะเยา ใน จ.ศ.

878 เจ้าเมืองแพรคำยอฟ้า จ.ศ. 878 กินเมืองไค้ 3 เดือน ย้ายไปกินเมืองพะเยาใน จ.ศ. 878 เจ้าพระยาหนอเชียงแสน จ.ศ. 879 กินเมืองไค้ 3 ปี ย้ายไปกินเมืองพะเยาใน จ.ศ. 881

พระยาคำยอฟ้ากลับมากินเมืองเป็นครั้งที่สองเมื่อ จ.ศ. 881 ถึง จ.ศ. 884 สร้างพระเจ้าลานทองและกำแพงลอมมหาธาตุแช่แห้ง พระยาคำยอฟ้านี้เป็นเจ้าเมือง กินเมืองต่าง ๆ มาได้ 23 ปี จึงได้ชื่อว่าพระยาเมืองน่าน เจ้าแสนสงคราม จ.ศ. 888 กินเมืองไค้เดือนกว่าก็กลับไปกินเมืองนครอย่างเดิม และในปีนั้น มีการหาตัวเจ้านายผู้จะมาเป็นกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระยาคำยอฟ้า ได้เลื่อนเป็น เจ้าพระยาแสนสงคราม แล้วกลับมากินเมืองน่านเป็นครั้งที่สาม เมื่อ จ.ศ. 888 กินเมืองไค้ 1 ปี ไปรบศึกเชียงใหม่ ตายในเมืองเชียงใหม่ นั้น เมื่อ จ.ศ. 889 ทานไค้สร้างวัดหลวงไวกลางเมืองน่าน พระยาเทพลือชัยกินเมืองน่านอยู่ 32 ปี ถึง จ.ศ. 920 เจ้าฟ้าหงสามังตราปราบเมืองเชียงใหม่ไค้แล้ว พระยาพลเทพลือชัย จึงหนีไปเมืองล้านช้าง

เรื่องพงศาวดารเมืองน่าน มีความต่อไปในตอนี่ 4 ตอนที่ 5 จนจบในตอนี่ 6 มีเหตุการณ์ถึงใน จ.ศ. 1148 (พ.ศ. 2329) ส่วนความในภาคต่อไป มี 3 ตอน เป็นเรื่องใน จ.ศ. 1150 (พ.ศ. 2331) เมื่อเมืองน่านมาขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องการย้ายเมืองน่าน จบความใน จ.ศ. 1256 (พ.ศ. 2437) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าอุปราช เป็นเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้านครน่าน.

"พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 5. ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 4. พระนคร: องค์กรการคาของคุรุสภา, 2506. หน้า 322 - 328.

จากเรื่อง พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง มีเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

(หน้า 322 - 324) จ.ศ. 878 ท้าวโพธิสารบุตรพระยาวิฑูรราช
ได้เป็นเจ้าเมืองศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว เรียกว่า พระยาโพธิสาระล้านช้าง
ร่มขาว

ต่อมาพระแชกคำซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารวัดเมืองเชียงใหม่ ได้ออก
จากเมืองเชียงใหม่มาประดิษฐานรวมแทนใหญ่กับพระบางที่วัดวิฑูรราชอาราม เมือง
ศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว พระยาพรหมราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ ให้แสนท้าวกับ
ไพร่พล 20 คน ออกติดตามไปพบพระแชกคำอยู่ในพระอุโบสถวัดวิฑูรราชอาราม
จึงตัดหน้าทางเข้าไปยกพระแชกคำในเวลากลางคืน แสนท้าวกับไพร่พลถูกจับได้
พระยาโพธิสาระยกโทษให้ ปลอยตัวกลับเมืองเชียงใหม่ พระยาพรหมราชเจ้าเมือง
เชียงใหม่จึงยกนางยอคคำผู้เป็นธิดาให้เป็นภรรยาพระยาโพธิสาระ เมื่อเจ้าเมือง
เชียงใหม่ถึงแก่กรรม ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ขอเจ้าเชษฐวรราชบุตรคนโตของ
พระยาโพธิสาระที่เกิดจากนางยอคคำ ไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เรียกว่า
พระยาไชยเชษฐาธิราช

จ.ศ. 906 พระยาโพธิสาระถึงแก่กรรม พระไชยเชษฐาธิราชมอบ
เมืองให้ท้าวพระยาอนุรักษ์ พระองค์กลับไปครองเมืองศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว
ได้นำพระแก้วมรกตจากเชียงใหม่ไปไว้ที่เมืองศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวด้วย

(หน้า 325 และ 328) จ.ศ. 912 - จ.ศ. 921 เป็นปีที่พระไชย-
เชษฐาธิราชไปครองราชสมบัติที่เมืองเชียงแสน จากนั้นไปตั้งเมืองเวียงจันทน์ และ
อยู่ที่เมืองนั้น

พงศาวดารโยนก. เรียบเรียงโดย พระยาประชาติจักรจักร (แหม่ม บุนนาค)
(พิมพ์ครั้งที่ 4). พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2504. 584 หน้า,
ตาราง.

พงศาวดารโยนก เป็นเรื่องพงศาวดารของชนชาติไทยที่อยู่ในแคว้น
ลานนา ในครั้งแรก พระยาประชาติจักรจักร (แหม่ม บุนนาค) ได้รวบรวมเรื่อง

ราวที่กล่าวถึงแคว้นลานนาไทยจากตำนานต่าง ๆ แล้วได้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็นเรื่อง
สังเขปขึ้นก่อน ซึ่งได้นำลงพิมพ์เป็นตอน ๆ ในหนังสือวชิรญาณ ใน ร.ศ. 117

(พ.ศ. 2441) และ ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ต่อมา หอพระสมุดวชิรญาณได้
จัดพิมพ์เรื่องพงศาวดารโยนกฉบับสังเขปนี้ไว้เป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ 5 ฉบับพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2460 มีชื่อตามที่ปรากฏในฉบับพิมพ์ครั้งนั้นว่า
พงศาวดารลาวเฉียง หรือพงศาวดารโยนก

ต่อมา พระยาประชาภิจักรจักร (ชุ่ม บุนนาค) ได้เรียบเรียงเรื่องนี้
ขึ้นใหม่ ให้ความเรียงตามลำดับเรื่องต่อเนื่องกันให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียบเรียงสำเร็จ
เป็นหนังสือพงศาวดารโยนกฉบับขึ้นเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก 125
(พ.ศ. 2449) และได้พิมพ์เรื่องพงศาวดารโยนก (ฉบับสมบูรณ์) ออกเผยแพร่
เป็นครั้งแรกใน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ต่อมาได้มีการพิมพ์อีกหลายครั้ง คือ
สำนักพิมพ์สุลินจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2498 สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการจัดพิมพ์ใน
พ.ศ. 2504 สำนักพิมพ์คลังวิทยาจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2507 และสำนักพิมพ์แพรวพิทยา
จัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2515

ความในหนังสือพงศาวดารโยนก แบ่งออกเป็น 2 ตอน

ตอนที่ 1 (หน้า 1 - 126) เป็นคำนำและคำบรรยาย ซึ่งเป็นตอนที่รวม
คำอธิบายเรื่องและวินิจัยคำศัพท์ ตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องในตำนาน
โยนก และอธิบายความในตำนานภาคที่ 1 - ภาคที่ 4 ซึ่งผู้เรียบเรียงนำมาจาก
คำบรรยาย และเป็นการแสดงความคิดเห็นของผู้เรียบเรียงเองบ้าง ทั้งนี้ เนื่องจาก
ผู้เรียบเรียงมีความเห็นว่า โดยมากผู้แต่งเรื่องต่าง ๆ มักจะแสดงความคิดเห็นปน
ไปกับท้องเรื่อง ซึ่งเป็นเหตุให้เรื่องอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ ดังนั้น ในการเรียบเรียง
เรื่องนี้จึงได้หาคำบรรยายไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากตัวเรื่อง

ตอนที่ 2 (หน้า 127 - 549) เป็นเรื่องราวพงศาวดารโยนกซึ่ง
เรียบเรียงไว้เป็นภาค ๆ รวม 6 ภาค ในแต่ละภาคยังแบ่งเรื่องออกเป็นบทต่าง ๆ
หรือปริจเฉท รวมทั้งสิ้น 26 ปริจเฉท ดังนี้

ภาคที่ 1 ภาคสุวรรณโคมคำ ว่าด้วยขอมสมัย กล่าวถึงภูมิประเทศที่ตั้ง โยนนครและเรื่องพวกขอมไปตั้งบ้านเมือง

ภาคที่ 2 ภาคโยนก ว่าด้วยไทยสมัย กล่าวถึงเรื่องสร้างเมืองนาคพันธุ นคร พุทธประเวศและพุทธพยากรณ์ต่าง ๆ เรื่องศึกสงครามระหว่างขอมและไทย โยนก

ภาคที่ 3 ภาคทริภุชชัย ว่าด้วยจามสมัย กล่าวถึงเรื่องสร้างเมืองทริภุชชัย จนถึงเมืองทริภุชชัยเสียแก่พระยามังราย

ภาคที่ 4 ภาคทิงควงศ์ ว่าด้วยลาวสมัย กล่าวถึงเรื่องวงศ์ลาวจกราช เรื่องพระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่และเรื่องพงศาวดาร เมืองเชียงใหม่จนถึงแผ่นดินพระเมกุฏิ

ภาคที่ 5 ภาคเมงควงศ์ ว่าด้วยรามัญและพุกามสมัย เป็นเรื่องมอญและพมามาปราบไคลานนาไทย

ภาคที่ 6 ภาคทิพวงศ์ ว่าด้วยสยามสมัย เป็นเรื่องพงศาวดารลานนาตั้งแต่จุลจักราช 1091 (พ.ศ. 2272) เป็นต้นมาจนถึง จ.ศ. 1237 (พ.ศ. 2418)

นอกจากนี้ท้ายเรื่องยังมีตารางลำดับกษัตริย์วงศ์ต่าง ๆ คือ ตารางลำดับวงศ์กษัตริย์เชียงใหม่โบราณ วงศ์โฆษกเวียงปลูกษา ลำดับกษัตริย์กรุงทริภุชชัย วงศ์ทริภุชชัยนครตามตำนานเมืองพะเยา ลำดับวงศ์เจ้าเมืองภูยาว (พะเยา) วงศ์ทริภุชชัยนครตามตำนานเชียงใหม่ บัญชีกษัตริย์วงศ์มังรายครองเมืองเชียงใหม่ วงศ์บุเรงนองหงสาวดีต้นคำครองเมืองเชียงใหม่ ลำดับผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำดับผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำดับผู้ครองเมืองนครลำปาง ลำดับผู้ครองนครลำพูน ลำดับผู้ครองเมืองน่าน

สาระสังเขป จากภาคที่ 4 ภาคทิงควงศ์ ปริจเฉทที่ 11 ถึงภาคที่ 5 เมงควงศ์ ปริจเฉทที่ 21 (หน้า 241 - 445) มีความดังนี้

ภาคที่ 4 ภาคทิงควงศ์ว่าด้วยลาวะสมัย ปริจเฉทที่ 11 - 20

ปรีเจตน์ที่ 11 ว่าด้วยลาภกรรณสร้างเมืองเชียงราว : กล่าวถึงกำเนิดของราชวงศ์มังราย ตั้งแต่ครั้งลาวจากเทวบุตรจุติจากเทวโลกลงมายังยอดเขาเกตุบรรพต (คอกขุง) ไคร่ครองราชสมบัติในนครไชยวรรณเชียงราวใกล้ฝั่งแม่น้ำสายไคร่เป็นใหญ่ในลานนาไทยทั้ง 37 เมือง มีนามว่า ลาวจักรเทวราช มีเชื้อสายสืบต่อมาถึงพระลาวเกียง พระยาลาวเกียงไคร่ย้ายไปสร้างเมืองหิรัญนครเงินยางขึ้นที่ใกล้คอกขุง และมีเชื้อสายสืบต่อมาถึงขุนเงิน

ปรีเจตน์ที่ 12 ว่าด้วยเมืองพะเยา : พระยาลาวเงินไคร่ครองราชย์ในเมืองหิรัญนครเงินยางมีราชบุตรชื่อ ขุนชิตและขุนจอมธรรม ต่อมาขุนจอมธรรมไคร่ไปครองเมืองภูคามยาว (พะเยา) ตั้งอยู่เชิงคอกขุงใกล้แม่น้ำอิงซึ่งเป็นนครเกาสร้างมาแต่โบราณ ส่วนขุนชิตไคร่ครองเมืองหิรัญนครเงินยาง บุตรครองเมืองพะเยา ต่อจากขุนจอมธรรมคือขุนเจืองผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่ ต่อมาขุนเจืองให้ลูกคนหนึ่งชื่อ จอมดา เรื่องครองเมืองพะเยาแทน ซึ่งในสมัยหลังเมื่อจอมดาเรื่องตาย บุตรชื่อ ขุนแฉงไคร่ครองราชย์แทนได้ 7 ปี ถูกขุนของผู้เป็นน้องขุนเจืองแย่งราชสมบัติไคร่—เชื้อสายขุนของไคร่ครองเมืองพะเยาสืบมาได้ 7 ชั่วคน จึงถึงพระยาจำเมืองไคร่ครองเมืองใน จ.ศ. 620

ยอนกล่าวฝ่ายขุนเจือง เมื่อให้ลูกชื่อจอมดาเรื่องครองเมืองพะเยาแล้วไคร่ยกทัพไปปราบเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านช้างและเมืองแกวทั้งหมด จึงได้ครองราชย์ที่เมืองแกว ต่อมาให้ลูกซึ่งเกิดจากเมียขุนเจืองตามเมืองต่าง ๆ หลายนคร เมืองแกวแห่งนี้ ท้าวอายุดาเรื่องครองเมืองแกว ยี่คำท้าวครองเมืองล้านช้างสามชุกแสงครองเมืองนันทบุรี (เมืองน่าน) และให้ลาวเงินเรื่องครองเมืองหิรัญนครเงินยาง

ที่เมืองหิรัญนครเงินยางนี้มีเชื้อสายลาวเงินเรื่องสืบต่อมาได้ 4 ชั่วคนจึงถึงเจ้าลาวเมือง ลาวเมืองมีโอรสชื่อว่าลาวเมงหรือท้าวเมง ท้าวเมงนี้ได้อภิเษกกับนางอ้าวมิ่งจิมเมือง อิศาท้าวอู่แกนชายผู้ครองเมืองเชียงรุ่ง และใน จ.ศ. 600 หรือ 601 มีโอรสนามว่า เมงราย⁴⁵ในจ.ศ. 621 เจ้ามังรายอายุได้ 21 ปี

45 ที่ถูกตองคือ มังราย ในสาระสังเขปตอนต่อไปจะชี้ว่ามังราย.

โคตรองราชย์ในเมืองทริภูษคร เงินยาง

ปริเฉทที่ 13 ว่าด้วยเมงรายชนะดาขุน : พระยามังรายไค่ปราบปราม
หัวเมืองใกล้เคียง ซึ่งสืบเชื้อสายจากลาวจักรราชเซนต์กัน คือ เมืองมอข เมืองโร
เมืองเชียงคำ แล้วไค่คนของคณบุรีเมือง แค้นเมาเมืองทั้งหลายจึงยอมสวามิภักดิ์
เมื่อรวบรวมหัวเมืองฝ่ายเหนือไค่แล้ว จะปราบหัวเมืองฝ่ายไค่ต่อไปจึงไปตั้งอยู่ ณ
เมืองลาวภูเตา ควบคุมเศารอย จ.ศ. 624 มีลูกคนหนึ่งชื่อขุนเครื่อง ในปีนั้นไค่
สร้างเมืองขึ้นโดยก่อปราการล้อมคอดยจอมทอง ชนนานนามว่า เมืองเชียงราย

จ.ศ. 637 มีลูกคนหนึ่งชื่อขุนกราม ต่อมาอีก 3 ปี พระยามังรายไป
อยู่เมืองฝาง ปีต่อมาไค่ยกพลไปตีเมืองผาแดงเชียงของ ซึ่งเจ้าเมืองสืบเชื้อสาย
มาจากลาวจักรราชเซนต์กัน เมื่อตีไค่แล้วกลับมายู่เมืองฝาง ในปีนั้นมีลูกอีกคนหนึ่ง
ชื่อขุนเครื่อง

ต่อมาอีก 6 ปี พระยามังรายยกทัพไปตีเมืองเชิงไค่แล้วกลับมายู่เมือง
ฝาง ในครั้งนั้นอาณาเขตเมืองฝางติดต่อกับเมืองทริภูษคร พระยามังรายไค่ชาวว่า
เมืองทริภูษครเป็นเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ มีทางติดต่อกับเมืองละโว้และโยชฌยา และ
เมืองอื่น ๆ ไค่ จึงคิดจะไค่เมืองทริภูษคร ดังนั้นขุนฝางจึงคิดขำอุปบายไปอยู่กับพระ
ยาปีบา เพื่อเป็นไส้ศึกให้พระยามังรายในนครทริภูษคร

เมื่อขุนเครื่องอายุไค่ 13 ปี พระยามังรายให้ไปครองเมืองเชียงราย
ภายหลังขุนโสเวียงยุงให้เป็นกบฏ พระยามังรายจึงออกอุปบายให้คนไปข่มขึงขุน
เครื่องที่ระหว่างทางเมืองฝางกับเมืองเชียงราย ที่ขุนเครื่องถูกยิงตายให้สถา
ปนาวัดเวียงยั้งขึ้น พระยามังรายไปทำศพขุนเครื่องที่เมืองเชียงรายแล้ว เสด
ดยุครองเมืองเชียงราย

มีพระยาแก้วคนหนึ่งชื่อท้าวแก่งพงศา สืบเชื้อสายมาจากชนเจืองแสน
เกี่ยวกับพระยามังราย ทราบข่าวเดชาบุภาพของพระยามังราย และทราบวา
พระยามังรายคิดจะไปเอาเมืองทริภูษคร จึงเกินทางจากเมืองแก้วระกันมาท่าไม้
ศรี และขอกระทำการราชาภิเษกพระยามังราย เหมือนกับที่พระยาหอเจารมฟ้าเก่า

พิฆานอภินิษกรรมเจื่อง เรื่องราวในตอนนี้อาจถึงเชื้อสายของขุนเจื่องที่ไค้เป็นพระยาในเมืองล้านช้าง และเมืองนันทบุรี (น่าน)

จ.ศ. 638 พระยามังรายยกพลจะไปตีเมืองพะเยา เมื่อถึงแควนเมืองพะเยาไค้พบกับกองทัพพระยางำเมือง ก็จับไค้เป็นไมตรีกัน สถานที่ที่พระยาทั้งสองกระทำสัตย์ต่อกันไค้ชื่อว่า คำขลราชบาน

กล่าวถึงพระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัย เป็นเพื่อนร่วมสำนักอาจารย์ ณ กรุงละโว้ กับกับพระยางำเมือง ครั้งหนึ่ง เสด็จไปเมืองพะเยาไค้เป็นฐูกับนางอ้าว เชียงแสน เทวีของพระยางำเมือง พระยางำเมืองจึงต้องเชิญพระยามังรายไปคัดสินความ ฝ่ายพระยามังรายเห็นว่าจะทำให้พระร่วงแตกสินไหมทดแทน พระร่วงก็จะละอาย ทั้งพระยาศรีธรรมราชและนครหลวงกับพระยาศรีอยุธยาก็เป็นญาติกับพระร่วง ก็จะไม่ยอมเอาตัวพระยางำเมือง ดังนั้นพระยามังรายจึงเกลี้ยกล่อมให้ทั้งสองคืนดีกันตั้งเดิม พระร่วงไค้ขอขมาต่อพระยางำเมือง แล้วทั้งสามจึงทำสัตย์สาบานเป็นสหายนันท์ริมน้ำแม่อิง

ฝ่ายขุนฟ้าไปเป็นไส้ศึกให้พระยามังรายอยู่ในเมืองหริภุญชัยอยู่ 7 ปี ไค้ทำกลอุบายต่าง ๆ จนชาวเมืองเกลียดพระยาปีบา จึงส่งข่าวให้พระยามังรายยกทัพไปตีเมืองหริภุญชัย พระยามังรายยกพลจากเมืองเชียงใหม่ไปตั้งทัพที่ตำบลแจ้สั๊ก ณ ที่ตั้งทัพไค้สร้างเมืองพร้าวขึ้น เมื่อทราบข่าวก็พระยาปีบาจึงหนีไปทางค่านคอบบาไค้ ไปพึ่งพระยาเบ็ญเป็นลูกพี่-น้องเมืองนครเขื่อนขันธ์ กองทัพพระยามังรายไค้เมืองหริภุญชัยตรงกับ จ.ศ. 643 เมื่อพระยามังรายอายุไค้ 43 ปี

ประวัติที่ 14 ว่าด้วยสร้างเมืองเชียงใหม่ : พระยามังรายครองเมืองหริภุญชัย 2 ปีถึง จ.ศ. 645 ให้ขุนฟ้าครองแทน ส่วนพระองค์ไปตั้งเมืองใหม่ทางทิศอีสาน แต่เนื่องจากที่ตำบลนั้นเป็นที่ลุ่มน้ำท่วม จ.ศ. 648 จึงย้ายมาสร้างเวียงกุมกาม อยู่ใกล้แม่น้ำแม่ปิงค์ จ.ศ. 650 ให้สร้างเจดีย์กู่คำในเวียงกุมกาม ครั้งนั้นมีมหาเถรช่อ กัสปะเถร และเถรอื่น ๆ รวม 5 รูป มาพักอยู่ที่ริมไม้มะเคื่อแห่ง

หนึ่งใกล้เวียงกุมกาม ไก่แสดงธรรมจนเป็นที่เลื่อมใส พระยามังรายจึงสร้างอา-
 ราม ณ ที่นั้น และให้สร้างพระพุทธรูป 5 องค์ประดิษฐานในอารามนั้น ครั้นเมื่อ
 พระยามังรายยกพลไปเอาเมืองรามัญหงสาวดีใกล้โดยที่พระยาหงสาวดี ชื่อ สุธ-
 โดม ไก่ยอมลอบแนบและยกธิดาชื่อนางปายโคให้ เมื่อกลับมาแล้วจึงได้นายช่าง
 ชื่อกาลโถมสร้างวิหารถวายพระพุทธรูปที่พระองค์ใหญ่ลอบขึ้น ตามที่ไก่อ้างสัตยาธิษ-
 ฐานไว้ก่อนที่จะโคเมืองหงสาวดี

ต่อมาช่างกาลโถมได้แสดงฝีมือเอาชนะช่างซึ่งพระยาเมืองไค้ใช้ให้มา
 เป็นแขกเมือง พระยามังรายจึงได้เป็นหมื่นเจกธาไปครองเมืองรอย (เมืองรอย
 นี้ เมื่อพระยาแสนยกไปครองในภายหลัง ไก่อสร้างเมืองขึ้นใหม่ เปลี่ยนนามเป็นเมือง
 เชียงแสน)

จ.ศ. 652 พระยามังรายยกทัพไปยังกุกกามประเทศ พระเจ้าอังวะ
 ยอมลอบแนบ พระยามังรายจึงขอช่างชาวกุกกามเพื่อไปฝึกหัดให้ชาวลานนา ไก่อ
 ท่องเอาไว้ที่เมืองเชียงตุง ไก่อช่างของเอาไว้ที่เมืองรอย ไก่อช่างหล่อและช่าง
 กาง ๆ เอาไว้ที่เมืองกุมกาม เมื่อโคเมืองอังวะสมดังที่ไก่อเคยอธิษฐานไว้แล้ว
 จึงให้สร้างพระเจดีย์ที่วัดกาลโถมขึ้น

ครั้งนั้นพระมหาเถรหมื่นหนึ่งนำพระบรมธาตุมาจากลังกา พระยามังราย
 จึงได้บรรจุไว้ในเจดีย์กาลโถมองค์หนึ่ง และในเม้าของพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ต่อมา
 พระมหาเถรนั้นได้นำพระศรีมหาโพธิมาจากลังกา พระยามังรายจึงได้ปลูกไว้ที่ตุง
 ยางเมืองฝางคณหนึ่ง ที่ค่ายด้าวคณหนึ่ง ที่พันนาทหารคณหนึ่ง และในอาราม
 กาลโถมคณหนึ่ง

จ.ศ. 653 พระยามังรายเสด็จไปลาเนื่อที่เชิงเขาอสุจบรรพต (คอย
 สุเทย) ไก่อพบนิมิตจากสัตว์ที่อยู่ในบวิเวณนั้นแสดงถึงชัยภูมิที่ดี จึงดำริที่จะสร้างเมือง
 ณ ที่นั้น จ.ศ. 654 ไก่อยกไปตั้งในชัยภูมินั้น ในการสร้างเมืองนี้พระยามังรายได้
 เชิญพระร่วง และพระยางำเมือง มาเป็นที่ปรึกษาพระยาร่วงกับพระยางำเมืองไก่อ

แสดงถึงมงคล 7 ประการของที่นี่ และในครั้งนั้นได้มีใครคนหนึ่งเป็นไม้เลื้อยเมืองหรือศรีเมือง จ.ศ. 658 เริ่มขุดคูและก่อกำแพงทิศอีสาน สิ้นเวลา 4 เดือนจึงเสร็จ พระยาทั้งสามได้ขนานนามเมืองว่า นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ แล้วพระยามังรายเสด็จจากเวียงเชียงใหม่หรือเวียงเล็ก เข้ามาครองราชสมบัติในพระนครที่สร้างนั้น

ประวัติที่ 15 ว่าด้วยขุนครามอาสาตีเมืองนครเขลางค์ : พระยาภิมาอยู่กับพระยาเบ็ญเป็นบุตรที่เมืองเขลางค์นครถึง 14 ปี ได้เตรียมทัพให้พระยาเบ็ญยกมาตีเมืองทริภุชชัย และเวียงกุมกามเชียงใหม่ พระยามังรายจึงออกไปยังเจ้าขุนครามราชบุตรผู้ครองเมืองเชียงราย ตามหนังสือนี้กล่าวถึงการเตรียมทัพไว้อย่างละเอียด ในการสู้รบระหว่างเจ้าขุนครามกับพระยาเบ็ญ ฝ่ายพระยาเบ็ญแพ้นี้กลับไป เจ้าขุนครามยกทัพตามไปทันที่ตำบลมตาน แขวงเมืองเขลางค์นคร เจ้าขุนครามจับตัวพระยาเบ็ญได้จึงฆ่าเสีย พระยาภิมาไ้ทราบข่าวจึงหนีไปเมืองพิษณุโลกและอยู่ที่นั่นจนภายหลัง ส่วนขุนครามเข้าเมืองนครเขลางค์แล้ว ได้แต่งตั้งขุนไชยเสนมาอยู่รั้งเมือง ส่วนตนเลิกทัพกลับเมืองเชียงใหม่ พระยามังรายจึงสถาปนาให้เป็นเจ้าชัยสงคราม ครองเมืองเชียงราย และให้เมืองเชียงคาวเป็นบำเหน็จเจ้าชัยสงครามประทับอยู่ที่เมืองเชียงรายบ้าง เชียงคาวบ้าง พระองค์มีโอรส 3 องค์คือ ท้าวแสนภู ท้าวน้ำท่วม และท้าวจิว เมื่อโอรสเจริญวัยไ้ส่งไปเรียนในสำนักของพระยามังราย ณ เมืองเชียงใหม่

พระยามังรายมีพระชนมายุได้ 73 ปี ทรงพระประชวรจึงไปอยู่เวียงกุมกาม เจ้าขุนเครือโอรสองค์เล็กซึ่งครองเมืองพร้าวมาปรนนิบัติพระราชบิดาในเวียงกุมกาม พระยาชัยสงครามทราบข่าวจึงจะมาเฝ้าพระราชบิดา แต่ไม่เข้าเมืองกองยังทัพอยู่ที่ตำบลแจ้ตัก กวายนอกกับขุนเครือผู้เป็นน้องซึ่งเคยลอบไปสูหาภรรยาคนที่เมืองเชียงคาว เมื่อพระยามังรายทราบความจริงเนรเทศขุนเครือไปไว้กับพวกเงี้ยวยังเมืองกองไต พวกเงี้ยวไ้ยกให้ครองเมืองนาย เจ้าชัยสงครามอยู่ปรนนิบัติพระยามังรายจนทนายป่วย พระยามังรายก็กลับมาอยู่เชียงใหม่ส่วนเจ้าชัยสงครามก็กลับเชียงราย

จ.ศ. 679 พระยามังรายอายุได้ 80 ปี อยู่ในราชสมบัติ 60 ปี ถูกฟ้า
นาคายขณะประพาสตลาดกลางเมืองเชียงใหม่

เจ้าชัยสงครามได้สร้างเจดีย์ไว้ที่ที่พระยามังรายถูกฟ้าผ่าและอยู่จัดการใน
เมืองเชียงใหม่ 4 เดือน จึงอภิเษกท้าวแสนภูราชบุตรองค์ใหญ่ มีพระชนม์ 41 ปี
ให้ครองเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 680 ให้ท้าวหน้าทวมครองเมืองฝาง และให้ท้าว
จ้าวครองเมืองเชียงทอง ส่วนเจ้าชัยสงครามกลับไปอยู่เมืองเชียงราย

จ.ศ. 681 เมื่อเจ้าขุนเครือยกผลมาชิงเมืองเชียงใหม่ พระยาแสนภู
ไม่คิดสู้จึงอพยพครอบครัวหนีไปทางเชียงใหม่ไปพบท้าวหน้าทวมที่เมืองฝาง แล้วไป
เมืองเชียงราย พระยาชัยสงครามจึงปราบคาภิเษกท้าวหน้าทวมให้ครองเมืองเชียง
ใหม่ใน จ.ศ. 684

ปีที่ 16 ราชวงศ์มังรายสร้างเมืองเชียงแสน : พื่อท้าวหน้าทวมครองเมือง
นครพิงค์เชียงใหม่ได้ 2 ปี ถึง จ.ศ. 686 พระยาชัยสงครามระแวงว่าจะเป็นขอบ
จึงให้ท้าวจ้าวจับส่งไปไว้ยังเมืองเขมรฐ (เชียงตุง) พระยาชัยสงครามจึงราชาภิ
เษกพระยาแสนภูให้ครองเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง

จ.ศ. 689 พระยาชัยสงครามตายเมื่ออายุได้ 72 ปี พระยาแสนภูจึง
ให้เจ้าคำฟูราชบุตรอัยกาเมืองเชียงใหม่ แล้วเสด็จไปปลงศพพระยาชัยสงคราม
แล้วอยู่ครองราชย์ในเมืองเชียงราย

จ.ศ. 690 พระยาแสนภูสร้างเมืองขึ้นที่เมืองรอยเกาะริมแม่น้ำของ และ
ได้สถาปนาวัดเชียงมั่น เมื่อสร้างเสร็จแล้วให้นามว่าหิรัญนคร ไชยบุรีศรี เชียงแสน
ในหนังสือกล่าวถึงขนาดของเมืองอาณาจักรและการปกครองเมืองเชียงแสนอย่าง
ละเอียด พระยาแสนภูครองราชย์อยู่ในเมืองนี้ได้ 7 ปี ก็ตาย

พระยาคำฟูจึงมาครองราชย์แทน ที่เมืองเชียงใหม่นั้นให้ท้าวผายูราชโ
อรสูรย์รักษาเมือง จ.ศ. 700 พระยาคำฟูชวนพระยาถาวนานยกทัพไปรบพระยาคำฟู
เมืองพะเยา แต่เกิดศึกกันจึงรบกัน พระยาคำฟูเสียที่ลาทัพกลับไปเชียงแสน พระ
ยาถาวนานจึงยกไปปล้นเอาเมืองฝางได้ พระยาคำฟูยกกองทัพใหญ่ไปตีกองทัพถาว
นยังเมืองฝาง กองทัพเมืองถาวนานจึงถอยกลับ

ยังเมืองฝาง กองทัพเมืองนานจึงถอยกลับ จ.ศ. 702 พระยากำฟูยกกองทัพไป
ตีเมืองแพร่ไม่สำเร็จ

จ.ศ. 706 วันหนึ่งพระยากำฟูเสด็จไปเวียงเชียงคำไปเยี่ยมสหายที่อ่าว
หง ไค่ดอบเป็นฐากับภรรยาของอ่าวหงอยู่ที่เชียงคำได้ 7 วัน พระยากำฟูลงสร้งน้ำ
ในลำน้ำแม่คำจุกจร เซ็กคาย ในปีที่ยานั้นพระยากำฟูมีอายุได้ 47 ปี อยู่ในราชสม
บัติ 22 ปี

ท้าวผายูราชโอรสโกเสด็จไปลงศพระยากำฟูที่เมืองเชียงแสน ในระ
หว่างนั้นในราชบุตรชื่อท้าวก่อนอายุรักษาเมืองเชียงใหม่ ท้าวผายูนำอิฐพระยากำฟูมา
บรรจุที่เจดีย์ที่โห่สร้างขึ้นที่ใกล้ประตูสวนคอกโมรวายา สร้างพระพุทธรูปยืนประจำชุม
กุหาสีทิศ แล้วสถาปนาวัดพระเจียงหิงคามา เรียกว่าวัดสีเจียงพระขึ้นในที่นั้น และใน
สมัยต่อมาเมื่อนำพระพุทธรูปหิงคามาประดิษฐานไว้ที่วัด จึงไ้ไ้นามว่าวัดพระสิงห์

จ.ศ. 707 พระยาผายูไ้ครองราชย์ในเมืองเชียงใหม่ ให้อาราธนา
พระมหาเถรภิกษุเท่ากับพระสงฆ์รวม 10 รูป จากเมืองตริภุชยะมาเป็นสังฆราชาวัด
สีเจียงพระ

พระยาผายูมีโอรสสององค์ คือ ท้าวก่อนให้ครองเมืองเชียงแสน และ
ท้าวมหาพรหมให้ครองเมืองเชียงราย พระยาผายูครองเมืองเชียงใหม่จนถึง จ.ศ.
729 มีอายุได้ 57 ปี ก็ตาย

เมื่อพระยาก่อนไ้ราชาภิเษกครองเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 729 ให้
ท้าวมหาพรหมผู้เป็นน้องเป็นใหญ่ในเมืองเชียงราย เชียงแสน และเมืองฝาง เจ้า
มหาพรหมจึงไปอยู่ที่เมืองเชียงแสน ในปีนั้นเจ้ามหาพรหมสถาปนาวัดบุญยืนในเมือง
เชียงแสน ต่อมาอีก 3 ปี เจ้ามหาพรหมขอให้พระยาก่อนตั้งลูกขุนหมายนานผู้ท้าวความ
คือความชอบคนแก่คนหนึ่งขึ้นเป็น พระยาศรีสิทธิมหาชัยสงครามลุ่มฟ้ากินเมืองเชียง
แสน ส่วนเจ้ามหาพรหมกลับไปอยู่ ณ เมืองเชียงราย

ปริเฉทที่ 17 ว่าด้วยศาสนวงศ์ดังกาไปถึงเชียงใหม่: ตอนต้นกล่าวถึง
การที่ศาสนาดังกล่าวเข้ามาสู่สยามประเทศดังนี้ ตั้งแต่ จ.ศ. 693 เป็นต้นมา พระมหา

เถรองค์หนึ่งนามว่า อุทุมพรบุปผามหาสวามี เป็นรามัญชาวเมืองเมาะตะมะ ได้ไปอุปสมบทมาจากเมืองลังกา แล้วมาตั้งศาลาคณะลังกาวงศ์อยู่ในเมืองเมาะตะมะ ครั้งนั้นมีภิกษุชาวเมืองสุโขทัย 2 รูป ชื่อพระอโนมทสี และ พระสุมนะ ได้ไปเรียนพระไตรปิฎกที่กรุงพระนครศรีอยุธยา แล้วกลับมาอยู่ในสำนักพระมหาเถรสังฆราชาบุพพัทร ในเมืองสุโขทัย ภิกษุทั้งสองรูปนี้ได้ทราบกิตติคุณของพระอุทุมพรบุปผามหาสวามีเถรเจ้า จึงเดินทางไปยังเมืองเมาะตะมะ และได้อุปสมบทในสำนักของพระเถระรูปนั้นอยู่ 4 พรรษา จึงกลับมาสุโขทัย เมื่ออยู่สุโขทัยได้ 10 พรรษา จึงนำอุปสัมทาเปกษ 8 รูป ไปบวชในสำนักพระอุทุมพรบุปผามหาสวามี เพื่อจะได้นำมาตั้งคณะภิกษุสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองสุโขทัย พระมหาสวามีก็ให้ศิษย์นายกสมาบัติแก่พระเถระทั้งสอง ครั้งนั้นพระอโนมทสีมาอยู่เมืองเจดียงกำแพงเพชร พระมหาสุมนะมาอยู่เมืองสุโขทัย ณ วัดอัมพะวัน ที่ตำบลสวนมะม่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชาเจ้ากรุงสุโขทัยสร้างถวาย วัดนี้ต่อมาได้นามว่าวัดแก้ว ไค้กระทำวินัยกรรมเป็นต้นว่าอุปสมบทและสีมาสมมต โดยคคิลังกาในเมืองทั้งสองนั้นสืบมา

ต่อมา พระมหาสุมนเถระไปเมืองฉันทาลย์ และไปชุกโคไ้พระบรมธาตุจากเจดีย์ร้างในเมืองบางจางองค์หนึ่ง พระมหาธาตุโคไ้แสดงปาฏิหารย์ เมื่อพระยาฤาไทยผู้ครองเมืองฉันทาลย์สักการบูชาแล้ว พระมหาสุมนเถรจึงนำพระบรมธาตุไปยังเมืองสุโขทัย พระยาศรีธรรมราชผู้ครองเมืองสุโขทัยไม่ศรัทธา พระมหาสุมนเถรจึงรักษาพระบรมธาตุไว้

ทางเมืองเชียงใหม่ พระยาเกื่อนาได้ทราบกิตติคุณของพระอุทุมพรบุปผามหาสวามี จึงให้ราชบุรุษไปอาราธนาพระมหาสวามีให้ไปสืบศาสนาในอาณาจักรลานนา แต่พระมหาสวามีส่งภิกษุผู้เป็นศิษย์ 10 รูปมาให้แทน แต่เนื่องจากภิกษุทั้ง 10 รูปนี้ยังมีได้รับอนุญาตจากพระมหาสวามีให้กระทำวินัยกรรมสมมติสีมาและอุปสมบทได้เช่นเดียวกับพระสุมนเถร ดังนั้นพระยาเกื่อนาจึงถวายบรรณาการไปยังพระยาศรีธรรมราชาเจ้าเมืองสุโขทัย ขอพระมหาสุมนเถรไปสืบศาสนายังเมืองเชียงใหม่ พระมหาสุมนเถรได้เดินทางมายังลานนา ฟานักอยู่ที่วัดพระยืนทางทิศตะวันออกเมืองลำพูน ได้ทำ

สังขรณ์ร่วมกับพระเถรรามัญทั้ง 10 รูป และอุปสมบทกุลบุตรชาวเมืองลำพูนและ
เชียงใหม่

ต่อมาพระยาโกณาโลขุนยาภิเชกให้เป็นพระมหาสวามีชื่อว่า มหาสุมนมพ.
รัตนมหาสวามี พระมหาสุมนจึงถวายพระบรมธาตุซึ่งขุดได้จากเมืองบางจา ครั้งนั้น
พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์เสด็จมาเป็นสององค์ พระยาโกณาโลนาจึงมีความศรัทธามาก
จึงให้สร้างวัดขึ้นที่ป่าไม้พยอม ให้นามว่า วัดบุปผารามสวนดอกไม้หลวง และอาราธ
นาพระมหาสุมนเถรให้ครองวัดนั้น พระมหาสุมนเถรจากเมืองสุโขทัยมาอยู่ ณ วัด
พระยืนเมืองลำพูนได้ 21 พรรษาจึงได้มาอยู่วัดบุปผารามในเมืองเชียงใหม่ พระยา
โกณาโลให้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุองค์หนึ่งที่เสด็จมาในคราวแสดงปาฏิหาริย์
ไว้ในวัดบุปผาราม ส่วนพระบรมธาตุองค์เดิมที่นำมาจากสุโขทัยนั้น ได้สร้างพระเจ
ดีย์บรรจุไว้ที่จอมเขาอุสุจะบรรพต (คอยสุเทพ) ใน จ.ศ. 748 ต่อมาพระยาโกณา
โลสร้างวังอยู่นอกเวียงคานทิศเหนือใกล้กับวัดพราหมณ์ เมื่อครองราชย์ได้ 21 ปี
อายุได้ 61 ปีก็ตาย

เจ้าแสนเมืองมาอายุได้ 14 ปี โอรสพระยาโกณาโลซึ่งเกิดจากนางยุสน
ทราราชเทวี นัคคาท้าวจัวเจิงเจ้าเมืองเชียงของ ได้ครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป
แต่ยังมีไค้ปลงศพระยาโกณาโล เจ้ามหาพรหมไค้ยกทัพมาจากเชียงรายเพื่อจะชิงราช
สมบัติ แต่แสนแดนองอัครเสนาบดีเตรียมการรับศึกเจ้ามหาพรหมจึงถอยทัพลงไปทาง
ทิศใต้ เข้ากวาดครัวชาวเวียงกุมกามแล้วยกไปตั้งอยู่ริมน้ำแม่ชาน แสนแดนองยก
ทัพติดตามไปตีกองทัพของเจ้ามหาพรหมแตกพ่ายไป เจ้ามหาพรหมจึงหนีไปแดนเฉลียง
ไปพึ่งพระบรมไตรจักรกรุงศรีอยุธยา เมืองเชียงใหม่จึงจัดเตรียมการรับศึกซึ่งคาด
ว่าเจ้ามหาพรหมจะต้อนนำกองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นมา ไค้เจาะกำแพงเมืองคานวัด
พราหมณ์เพื่อนำศพระยาโกณาโลเข้ามาเก็บไว้ในเมือง แล้วถอยทัพให้ตั้งเค็ม ให้
หมื่นโลกนครยกทัพไปรักษา เมืองนครเขลางค์ใจ

เจ้ามหาพรหมไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา 2 เดือน 15 วัน ได้นำกองทัพยกขึ้นมา
ทางเมืองนครเขลางค์ ไค้สู้รบกับหมื่นโลกนครแล้วถอยทัพกลับไปทางเมืองลี ครั้งนั้น
นางเมืองภรรยาหมื่นโลกนครได้ให้กำเนียบบุตรคนหนึ่งขณะออกศึก จึงให้นามบุตรว่า เจ้า
หาญแต่ทอง

เมื่อสิ้นสงคราม จึงทำการปลงศพพระยาเกื่อนา แล้วทำพิธีปราบคาถิเชก
เจ้าแสนเมืองมาเป็นพระมหาราชเจ้านครพิงค์เชียงใหม่ใน จ.ศ. 762

ท้าวมหาพรหมไปอยู่เมืองไตไม่นาน ไทพระพุทฺธสิหิงค์มาจากเมืองกำแพง
เพชร จึงนำขึ้นมาถวายพระยาแสนเมืองมา ๆ จึงประดิษฐานไว้ในวิหารวัดสี่เชียงพระ
วัดนี้จึงไค่นามว่าวัดพระสิงห์สืบมาจนบัดนี้ ส่วนเจ้ามหาพรหมไค้กลับไปครองเมือง
เชียงรายคังเคิม ความคองจากนี้เป็นเรื่องพระพุทฺธสิหิงค์มาจากค่านานคาง ๆ ทั้งนี้
เนื่องจากเหตุการณั้ที่เจ้ามหาพรหมไค้พระพุทฺธสิหิงค์ ตามที่ปรากฏในค่านานคาง ๆ
ข้อความในรายละเอียคไค้ตรงกัน คังนั้นพระยาประชาภิจักรจักร (แซม บุนนาค) ผู้
เรียบเรียง จึงไค้ค้ค้เรื่องค่านานพระพุทฺธสิหิงค์ตามที่ไค้กล่าวไว้ในค่านานเมืองเชียง
ใหม่ค่านานพระพุทฺธสิหิงค์ของพระโพธิรังษี และค่านานพระพุทฺธสิหิงค์ตามที่ปรากฏใน
หนังสือชินกาลมาลินีของพระรัตนปัญญา มาแทรกลงไว้

ในสมัยที่พระยาแสนเมืองมาครองเมืองเชียงใหม่ นั้น เจ้าเมืองสุโขทัยเกิด
นึกใจกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จึงมาขอกองทัพกองทัพจากเมืองเชียงใหม่ไปช่วย
ป้องกันศึก พระยาแสนเมืองมาจึงยกทัพไปคังอยู่ที่ใกล้เมืองสุโขทัย แต่เจ้าเมือง
สุโขทัยกลับใจ ลอบยกพลออกปล้นทัพพระยาแสนเมืองมาในเวลาเที่ยงคืน พระยาแสน
เมืองมาคองหนีโดยให้ข่าสองคนคณค้กันแบกจนถึงเมืองเชียงใหม่ จึงบุนบ่าเห็นจข่า
ทั้งสองคนนั้นเป็นที่ขุนข้าย ขุนขวา ให้คังบ้านอยู่ไค้เชียงใหม่ทางทิศตะวันออกคูนคัง
สองจึงสร้างรูปข้างเผือกสองตัวไว้ทางข้ายและทางขวาของทางเข้าออก ประตูเมือง
เชียงใหม่คานนั้นจึงไค้ชื่อว่าประตูข้างเผือกมาจนบัดนี้

พระยาแสนเมืองมาไค้สร้างพระพุทฺธรูป พระพุทฺธสิหิงค์หนึ่งไว้ที่วัดภาค
โถม และบ่าเพ็ญพระราชกุศลอื่น ๆ คองมาให้หลอพระพุทฺธรูปทองคองคหนึ่ง พระ
พุทฺธรูปเงินคองคหนึ่งขึ้นเพื่อบรรจุไว้ในเจคียคองคใหญ่ที่จะสร้างขึ้นที่กลางเมือง เพื่
เป็นการอุทิศส่วนกุศลถวายพระยาเกื่อนา แค้ยังมีคังสร้างสำเร็จ พระคองคก็คายขณะ
ที่มีอายุ 38 ปี อยู่ในราชสมบัตไค้ 25 ปี

พระยาแสนเมืองมามีราชบุตร 2 องค์คางมารคากัน ชื่อผู้กุมกามและสาม

ฝั่งแกน ท้าวຍຸກຸມກາມໄດ້ครองเมืองเชียงรายต่อจากเจ้าสามฝั่ง
 แกนไครองเมืองเชียงใหม่แทนพระยาแสนเมืองมาใน จ.ศ. 773 เมื่อมีอายุได้ 13 ปี
 พระยาสามฝั่งแกนให้สร้างวัดชื่อวัดพิง ณ ตำบลฝั่งแกนซึ่งเป็นที่เกิด และ
 ได้สถาปนามารคาไว้ในที่สมเด็จพระชนนีพันปีหลวง มีนามว่า ตีโลกะจุกราชเทวี
 พระมหาเทวีราชชนนีตั้งสำนักอยู่ตำบลสวนแรภายนอกเวียง แต่เข้ามาดูการกอบเจดีย์
 ที่พระยาแสนเมืองมาสร้างคางไวทุกวัน จึงให้เจาะกำแพงเวียงทำประตูเขาออก ณ
 ที่ใกล้สำนักสวนแรนั้น ประตูเวียงแห่งนั้นจึงโค่นามว่า ประตูสวนแร ส่วนเจดีย์เมื่อ
 สร้างสำเร็จโค่นชื่อว่าเจดีย์กุหลวง เจดีย์นี้ในสมัยพระยาตีโลกราชได้ให้หมื่นคำพราศ์
 ปฏิสังขรณ์ แล้วโค่นชื่อว่าเจดีย์หลวง

ความตอนต่อไปในหนังสือนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับศาสนาในแผ่นดิน
 พระยาแสนเมืองมา ตลอดมาจนถึงแผ่นดินพระยาสามฝั่งแกน ซึ่งพระยาประชาภิจักรจักร
 ผู้เรียบเรียงคัดจากหนังสือชินกาลมาลินีมาแทรกไว้ เนื่องจากความตอนนี้แตกต่างจาก
 ที่กล่าวไว้ในตำนานเมืองเชียงใหม่มาก ตามความในชินกาลมาลินีนั้นสรรเสริญพระเจ้า
 ลักษณะบูรพาคม หรือพระยาแสนเมืองมา ในเรื่องที่พระองค์บำรุงการศาสนามาก แต่
 กล่าวว่า พระคิรุฎุมาร คือพระยาสามฝั่งแกน ไม่เอาเพื่อในศาสนา คบแต่คนที่มิวิชา
 ความรูภายนอก และนับถือเทวดาอารักษ์ยกย่องปีศาจแม่มคนทรงเสน่ห์ดวงปลีกรรม
 ต่าง ๆ จนพระมหาเถรที่รู้พระปริยัติพากันไปจากเมืองเชียงใหม่หลายองค์

ปริจเฉทที่ 18 ว่าด้วยศึกกรุงสุโขทัยและศึกฮ่อ: ท้าวຍຸກຸມກາມໄດ້ข่าวว่า
 พระยาสามฝั่งแกนผู้นองไครองเมืองเชียงใหม่ จึงยกพลจากเมืองเชียงรายมาชิง
 ราชสมบัติ แต่ถูกกองทัพเมืองเชียงใหม่ที่แตกพ่ายไป ท้าวຍຸກຸມກາມໄດ້พึ่งพระยา
 ไสยลือไทย ณ กรุงสุโขทัย นำกองทัพพระยาไสยลือไทยขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่
 กองทัพเมืองสุโขทัยยกมาทางแม่น้ำยมขึ้นไปเมืองพะเยากอน ชาวเมืองต่อต้านจึงยก
 ไปเมืองเชียงราย แล้วยกลงมาเมืองเชียงใหม่ทางเมืองฝาง ครั้งนั้น ท้าวมืด
 สุโขทัยพ่ายแพ้จึงยกทัพกลับ ไคร่กวาดครัวชาวเมืองเชียงรายและท้าวຍຸກຸມກາມໄດ້กลับเมือง
 สุโขทัย แล้วให้ท้าวຍຸກຸມກາມໄດ້ครองเมืองซาก (อยู่น้ำแม่ซาก แควยม) เมื่อชนะศึก

แล้ว พระยาสามฝั่งแกน หรือสามปรางค์แม่ใน ให้สร้างเวียงเจ็ดลินขึ้นที่คอยเจ็ดลิน⁴⁶

หลังจากศึกพระยาไสยลือไทยแล้ว พระยาฮอลุมฟ้าเมืองแสหลวง (ขุนหน้า) ทวงบรรณาการส่วยขาว พระยาสามฝั่งแกนไม่ให้เพราะไค่เล็กส่งแต่ครั้งพระยาก่อนแล้ว พระยาฮอลุมฟ้าจึงยกพลมาจะยึดเมืองเชียงใหม่ แต่ต้องพ่ายแพ้แก่กษัตริย์ของ พระยาสามฝั่งแกน

3 ปีต่อมาถึง จ.ศ. 727 กองทัพขอยกมาทางเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่ต้องพ่ายแพ้ควยเวทย์มนต์คาถาของฝ่ายเชียงใหม่ หนีไปตั้งอยู่ที่เมืองยอง อีก 3 ปีต่อมา พระยาสามฝั่งแกนแต่งให้เจ้าขุนแสนลูกพระยาวังพร้าว ยกพลไปรบอยู่ที่เมืองของ เจ้าขุนแสนตามตีพวกฮ่อไปจนสุดแดนสิบสองปันนา และได้ตั้งเวียงใหม่ขึ้นที่คอยคาบสทางทิศตะวันออกของเมืองยอง ขุนแสนได้จัดราชการในเมืองยอง และตั้งแต่นั้นมาได้จัดเมืองยองให้ขึ้นเมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้นขุนแสนได้รับบำเหน็จให้ไค่ครองเมืองชัยบุรีเชียงใหม่

ปริจเฉทที่ 19 ว่าควยพระเจ้าทีโลกราชทำศึกกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระยาสามฝั่งแกนมีราชบุตร 10 คน ให้ท้าวจัมพรคนที่ 5 กินพันนาเชียงเรือ เรียกว่า เจ้าเชียงลาน ให้ท้าวลกบุตรคนที่หกครองเมืองพร้าว ให้ทีแดนชาวพร้าววังหิน 500 นา ให้ท้าวเจ็ดครองเมืองเชียงราย ให้ท้าวสิบครองเมืองฝาง เรียกว่าท้าวชอย ส่วนคนอื่น ๆ ลี้หนีชีวิต

ท้าวลก เกิด จ.ศ. 771 ไค่ครองเมืองพร้าววังหินอยู่ได้ไม่นาน กระทำ ความผิดจึงถูกเนรเทศไปอยู่เมืองยวมไต

อำมาตย์หนึ่งชื่อสามเด็กน้อย คิดชิงราชสมบัติให้ท้าวลกได้สำเร็จใน จ.ศ. 804 เมื่อท้าวลกอายุได้ 34 ปี ท้าวลกจึงไค่ครองเมืองเชียงใหม่ในนามว่า พระมหาศรีสุธรรมทีโลกราช พญาสามฝั่งแกนถูกส่งไปไว้ที่เมืองสาต พระยาทีโลกราช ป้อนบำเหน็จให้สามเด็กน้อยให้เป็นเจ้าแสนชาน กินพันนาชาน ต่อมาไม่นานแสนชานคิดกบฏ พระยาทีโลกราชจึงให้หมื่นโลกลนครผู้เป็นอาว์ ซึ่งครองเมืองนครเขลางค์ มา

⁴⁶ อยู่ที่เชิงคอยสุเทพ

จับตัวแสนขานแล้วให้ส่งไปเป็นหมื่นทวน ก็นพันนาทวน ภายหลังไ้ไปครองเมือง
เชียงใหม่

พระยาดีโลกราชให้หมื่นโลกนครช่วยราชการให้ชื่อว่า หมื่นโลกสาม
ล้าน และให้อาญาสิทธิ 4 ประการตามที่หมื่นโลกนครขอ ส่วนเมืองนครเขลางค์นั้น
ให้หมื่นหาญแตกของญบทรครองต่อไป

ท้าวฮ้อยเจ้าเมืองฝางโคข่าวพระยาดีโลกราชเนรเทศพระยาสามฝั่งแกน
ไปอยู่เมืองสาคร จึงรับพระยาสามฝั่งแกน ไปอยู่เมืองฝางควย และแข็งเมืองขึ้น
พระยาดีโลกราชจึงให้หมื่นหาญแตกกองทัพไปตีเมืองฝาง แต่เสียทีจึงให้หมื่นโลกสาม
ล้านยกพลไปเมืองฝาง หมื่นโลกสามล้านโคข่าวพระยาสามฝั่งแกนจึงส่งมาเชียงใหม่
ท้าวฮ้อยหนีไปเมืองเทิง ใ้รับกับทัพหมื่นโลกสามล้านซึ่งยกตามไปจนตายในที่รบ
หมื่นเทิงสามชานานเจ้าเมืองเทิงลอบแต่งคนไปขอพึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระบรม
ราชาธิราชกรุงศรีอยุธยาจึงเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงทอง ฝ่าย
เมืองเชียงใหม่หมื่นโลกสามล้านยกกองทัพไปตั้งรับทัพกรุงศรีอยุธยาที่ตำบลท้าว ใน
ครั้งนั้นหมื่นเทิงสามชานานถูกฆาตกาย สงครามครั้งนั้นฝ่ายเมืองเชียงใหม่ได้ชัยชนะแก่
หมื่นมอกลองเมืองพะเยา เสียชีวิต

จ.ศ. 805 พระยาแสนท้าวเจ้าเมืองน่าน แ่่งอุบายมาลวงขอกองทัพ
เมืองเชียงใหม่ ไปรักษาเมืองน่าน ทอมาพระยาดีโลกราชจึงแ่กทัพให้พระมหาเทวี
ผู้เป็นชนนียกไปตีเมืองแพร่ ท้าวแม่มุณเจ้าเมืองแพร่ออกถวายบังคม พระมหาเทวี
จึงให้ท้าวแม่มุณครองเมืองแพร่ต่อไป ส่วนพระยาดีโลกราชยกทัพไปตีเมืองน่าน ตั้ง
ล้อมเมืองอยู่แรมปีจึงโคเมืองน่าน พระยาแสนท้าวเจ้าเมืองน่านหนีไปพึ่งกรุงศรีอยุทธ
ยา พระยาดีโลกราชจึงตั้งเจ้าแสนผาญองพระยาแสนท้าวเป็นเจ้าเมืองน่าน เมื่อ
ชาวเชียงใหม่เลิกทัพกลับชาวเมืองชะวา (หลวงพระบาง) ยกทัพมาตีเมืองน่าน ทัพ
เชียงใหม่ยกไปช่วยเมืองน่านทำศึกจนชาวชวาลกถอยหนีไปสิ้น

จ.ศ. 809 พระยาสามฝั่งแกนตาย พระยาดีโลกราชจึงจัดการปลงศพ

ที่ป่าแดงหลวง และให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ณ ที่นั้น ในปีนั้นพระยาติโลกราช
ออกบวช ให้พระมหาเทวีผู้เป็นมารคาวาราชการแทนจนถึงลาผนวช

เมื่อพระมหาเทวีผู้เป็นมารคาลิ้นชีวิต พระยาติโลกราชปลงศพมารคา
ณ ป่าแดงหลวง แล้วสถาปนาที่นั้นเป็นอารามใน จ.ศ. 813 ชานานามว่า วัด
อโศการามวิหาร หรือวัดป่าแดงหลวง

จ.ศ. 813 พระยาอุทิศเจียงผู้ครองเมืองสองแคว มาขอเป็นเมืองขึ้น
ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ พระยาติโลกราชจึงยกทัพหลวงไปตีเมืองสองแคว ไปตั้งทัพ
ที่ทุ่งยั้ง และที่ข้างแมกรังในเมืองสองแคว แล้วยกไปตีปากยมไค่ การศึกครั้งนี้ทัพ
ไทยเสียไพร่พลมาก ขณะนั้นมีข้าศึกล้านช้างยกมาแดนเชียงใหม่ พระยาติโลกราช
จึงให้กวาดครัวชาวสองแควและพระยาอุทิศเจียงกลับไปเมืองเชียงใหม่ ให้พระยา
อุทิศเจียงกินพันนาฎคา แล้วให้ไปกินเมืองพะเยา

จ.ศ. 816 พระยาติโลกราชยกทัพหลวงไปตีเมืองชวา (หลวงพระบาง)
แต่ครั้งนั้นไม่ได้อชวา จ.ศ. 817 ให้สร้างวัดโพธารามมหาวิหาร ในปีนั้นและปีต่อ
มายกทัพหลวงไปตีเมืองเชียงรุ่ง ตีได้เมืองกุน เมืองหลวง เมืองวัง บ้านแจ้ ในระ
หว่างนั้น กรุงศรีอยุธยาและนคร เชียงใหม่ต่างส่งคนไปสอดแนมซึ่งกันและกัน

จ.ศ. 819 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระอินทราชา
บุตร์ ยกกองทัพหลวงขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่ทางเมืองนครเขลางค์ ตั้งทัพหลวงริมแม่น้ำ
น่านราชธานีฝั่งตะวันออก ทัพพระยาติโลกราชไปตั้งรับที่เชิงคอบยา การรบครั้งนั้น
พระอินทราชาต้องกระสุนปืนที่พระพักตร์ ผลที่สุกพระบรมไตรโลกนาถอพยพกลับ ไป
ตั้งอยู่เมืองสองแคว

จ.ศ. 821 พระยาติโลกราชยกทัพหลวงไปล้อมเมืองสองแควไว้ แต่ทัพ
กรุงศรีอยุธยาตอบยกออกไปได้ พระยาติโลกราชจึงยกทัพกลับ พระยาสองแควไค่
เมืองงาว เมืองแพร และแคว้นกาวนาน เป็นบำเหน็จขนช้างชนะพระอินทราชา

จ.ศ. 822 พระยาติโลกราชยกกองทัพไปตีเมืองพงในแคว้นสิบสองปันนา
ลื้อ ให้หมื่นก่งนครอนุรักษ์เมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยก

ทัพหลวงขึ้นมาตีเมืองแพททางเขาพลึง หมื่นกิ่งนครยกกองทัพไปตั้งรับ พระยาติโลกราช โศกขาวจึงยกทัพหลวงลงไปช่วย กองทัพกรุงศรีอยุธยาจึงถอยหนี พระยาติโลกราชยกทัพหลวงตามไปถึงเมืองเซลียง พระยาเซลียงยอมสวามิภักดิ์ นำทัพพระยาติโลกราชไปตีเมืองฝาง (ในตำนานพื้นดินหว่าราชวงศ์เรียกว่าเมืองบดางพล) แต่ไม่ได้เมือง

ภายหลังพระยาเซลียงเป็นกบฏ ลวงหมื่นกิ่งนครไประชาเสีย แต่หมื่นกิ่งนครจับตัวพระยาเซลียงไต่สวนไปเมืองเชียงใหม่ พระยาติโลกราชจึงเนรเทศไปอยู่เมืองหางฮ่าง (คือเมืองวังรุ่ง) หรือ ห่างหลอง) ตั้งหมื่นกิ่งนครให้ครองเมืองเซลียง เมื่อพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช ให้พระเถระชื่อโพธิสมภารขึ้นมาขอเมืองเซลียงคืน พระยาติโลกราชให้ที่ประชุมสงฆ์ซึ่งมีพระมหาธรรมวโรดมประสาธเป็นประธานพิจารณา ลงความเห็นว่าการนี้มีใช้กิจของสมณะพระยาติโลกราชจึงไม่ยอมคืนเมืองเซลียง

พระบรมไตรโลกนาถส่งพระเถระพุทธานุรูปหนึ่ง ซึ่งชาวเชียงใหม่เรียกว่าเถระพุทธานุ มังคุดหลวง ไปอยู่เมืองเชียงใหม่ เพื่อให้ไปทำลายไม้นิโครธอันเป็นศรีของเมืองเชียงใหม่ ที่แรกไปพักอยู่ที่วัด นันทาราม ต่อมาทำคนให้เป็นที่เชื่อถือ พระยาติโลกราช จึงให้สร้างกุฏิให้เป็นที่พำนักซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าวัดพุทธานุ มหาเถระพุทธานุได้รับความไว้วางใจจึงมีโอกาสแนะนำให้พระยาติโลกราชเปลี่ยนแปลงชัยภูมิต่าง ๆ ซึ่งมียู่ในเมืองเชียงใหม่แต่เดิมเสียหมด ไม้นิโครธถูกโค่นลง และสร้างประตูศรีภูมิ สนามศรีภูมิ และบ้านศรีภูมิขึ้น แล้วพระยาติโลกราชย้ายไปอยู่บ้านศรีภูมิ ตั้งแต่นั้นมาก็เกิดเหตุอันตรายต่าง ๆ ข้าราชการและราชวงศ์เป็นคณา ท้าวบุญเรืองโอรสพระยาติโลกราชถูกไล่ความและถูกประหารชีวิต แต่ในที่สุดจับได้ว่า มหาเถระพุทธานุ เป็นไส้ศึกจึงจับมหาเถระไปดวงน้ำที่แก่งปอก

จ.ศ. 824 พระยาติโลกราชให้ท้าวยอดเชียงราย บุตรท้าวบุญเรือง ยกทัพไปตีเมืองนายเจ้าฟ้าเมืองนายออกถวายบังคม ในครั้งนั้นได้เมืองเงี้ยวมาสวามิภักดิ์ 11 เมือง ได้เงี้ยวเขตแดนมาจึงส่งไปไว้ที่พันนาทการ เก้าช่อง และเมืองพร้าว

จ.ศ. 832 พระยาตีโลกราชไปเมืองเจ็ยว เมืองปั่น และเมืองนาย
เจ้าฟ้าเมืองนายถวายธิดาและเครื่องราชบรรณาการ ครั้งนั้น หมื่นบุญเรืองผู้กินเมือง
เชียงใหม่ตาย จ.ศ. 833 แมท้าวหอมกษัตริย์แกกกรรม

จ.ศ. 836 หมื่นตงผู้กินเมืองเชียงใหม่ถึงแกกกรรม ให้หมื่นแควนผู้กินเมือง
แจหนมไปกินเมืองเชียงใหม่แทน ให้หมื่นกองผู้กินเมืองเชียงใหม่เรียกไปครองเมืองนคร
ในปีนั้นพระยาหลวงสุโขทัย ยกพลมาปล้นเมืองเชียงใหม่ได้และฆ่าหมื่นแควน พระยา
ตีโลกราชยกทัพหลวงไปตีทัพสุโขทัยได้เมืองเชียงใหม่คืน ให้ผู้กินเมืองนครไปรั้งเมือง
เชียงใหม่

จ.ศ. 837 สร้างวิหารวัดเจดีย์หลวง และสร้างพระไตรปิฎก 2 ปีจึง
สำเร็จ จ.ศ. 839 ให้สังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎก ณ โศขารามวิหาร สิ้นเวลา
1 ปีจึงเสร็จ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 และเฉลิมพระปรมาภิไธยพระเจ้าแผ่นดิน
ว่า พระเจ้าศรีธรรมจักรวดีโลกราชมหาธรรมมิกราช พระเจ้านครพิงค์เชียงใหม่
ต่อมาพระยาตีโลกราชให้หมื่นคำพรวดออกไปตายแบบโละหะปราสาท และรัตนมาลี
เจดีย์ ณ เมืองลังกา

จ.ศ. 841 ให้หมื่นคำพรวดปฏิบัติสังฆกรรมเจดีย์หลวง และให้บรรจพระ
บรมธาตุซึ่งพระมหาคัมภีร์เถรนำมาจากลังกาไว้ ได้ปฏิบัติสังฆกรรมสำเร็จใน จ.ศ. 843
ให้สร้างหอพระแก้วตามแบบโละหะปราสาทไว้ในเจดีย์หลวง เพื่อเป็นที่ประดิษฐาน
พระแก้วมรกตและพระแก้วขาว

ความในหนังสือตอนต่อไปกล่าวถึงตำนานพระแก้วขาวว่า พระยารามราช
เจ้ากรุงละโว้กับพระกัศสยเถรสร้างขึ้นใน พ.ศ. 700 ได้บรรจพระบรมธาตุ 4
องค์ไว้ในพระเมหาที่ พระนลาฏ พระอุระ และ พระโอบธู พระแก้วขาวประดิษฐาน
อยู่ที่กรุงละโว้เป็นเวลานาน เมื่อนางจามเทวีธิดากรุงละโว้ขึ้นมาครองทริภุชชัย จึง
นำพระแก้วขาวมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองทริภุชชัย เมื่อพระยามังรายมาตีเมือง
ทริภุชชัย ได้อาราธนาพระแก้วองค์นี้ไปไว้ในราชมณเฑียรในเมืองเชียงใหม่ ส่วน
พระแก้วมรกตนั้น สร้างขึ้นที่เมืองปาศสิมุตตมมหานครเมื่อ พ.ศ. 800 ต่อมา
พระแก้วมรกตได้มาตกอยู่ที่กรุงกัมพูชา กรุงศรีอยุธยา เมืองกำแพงเพชร กรุงละโว้

ตามลำดับ แล้วกลับไปอยู่เมืองกำแพงเพชรอีกครั้งหนึ่ง ต่อมา เจ้ามหาพรหม ผู้
ครองเมืองเชียงรายขอไปไว้เมืองเชียงราย แล้วจึงได้ไปอยู่ในเมืองเชียงใหม่ แต่
อีกตำนานหนึ่งกล่าววามาจากเมืองเชียงราย แล้วไปประดิษฐานอยู่ในเมืองกลางค-
นครถึง 32 ปี ในสมัยพระยาดีโลกราช หมื่นโลกสามล้านได้อัญเชิญมาประดิษฐาน
ณ ขุมจรมานุชพระเจดีย์หลวงในเมืองเชียงใหม่ ใน จ.ศ. 830 เมื่อสร้างหอ
พระแก้วสำเร็จแล้ว จึงเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตและพระแก้วขาว จ.ศ.841
พระยาดีโลกราชยกพลไปนมัสการพระมหาธาตุลำปาง

พระยาดีโลกราชยกทัพไปเมืองเงี้ยว ถึงเมืองหางหลวง ไค่ชาวศึกแกว
(ญวน) ยกมาจากเมืองชวา (หลวงพระบาง) และข้ามมาเมืองน่าน พระยาดีโลกราช
จึงยกทัพหลวงจากเมืองหางไปช่วยท้าวซากางผู้กินเมืองน่าน ศีกแกวครั้งนั้นเป็นศึกใหญ่
แต่ในที่ศึกควยสติปัญญาของพ่อขุนหลวงสองพี่น้อง กองทัพแกวเลิกทัพกลับ กองทัพชาว
เชียงใหม่ตามตีไค่เขลยแกวเป็นอันมาก พระยาดีโลกราชให้ท้าวซากางผู้กินเมืองน่าน
ไปครองเมืองเชียงราย ให้ท้าวชาพิมไปครองเมืองน่าน และได้แต่งทูตนำเครื่อง
ราชบรรณาการ และครัวแกวเขลยไปถวายเจ้าฮอลุมพ่ายังเมืองแสหลวง (สุนนท์)
เจ้าฮอลุมพ่ายให้เกียรติแก่ราชทูตเสมอเจ้าพลานซึ่งสูงกว่าที่เคย และให้กฎหมาย
ลายจุมลายเจียไว้ในหอเจียคำเหลืองว่า แตนสืบไปเมื่อหน้า เมืองภายในตกนคนอน
ไว้แก่เจ้าท้าวลานนาเป็นใหญ่ เมืองฝ่ายวันออกหมอกขาวไว้ใหญ่เป็นใหญ่ แล้วแต่ง
เสนาอัญเชิญลายจุมลายเจียไปพร้อมทูตเชียงใหม่ แต่งตั้งให้พระยาดีโลกราชเป็น
เจ้าในญวนพลานนาใหญ่ประเทศฝ่ายตะวันตกทุกเมือง

จ.ศ. 844 หมื่นคำพรวดตาย ให้ทำศพก่อเจดีย์บรรจุกระดูกไว้ที่เมือง
ยวมไต ในปีนั้น พระยาศรีเจียงผู้ครองเมืองพะเยาได้พระพุทธรูปปฏิมากรแกนเงินหนัก
มาจากวัดหนองบัว และประดิษฐานไว้ในวิหารวัดป่าแดงหลวงดอนไชย ซึ่งพระยา
ยาศรีเจียงสร้างไว้ที่เมืองพะเยา พระยาดีโลกราชจึงให้พระมหาธรรมเสนาอัญเชิญ
มาไว้ในเมืองเชียงใหม่ ประดิษฐานไว้ ณ วัดโศกการาม ความต่อไปผู้เรียบเรียง
กล่าวตามตำนานพระแกนเงินหนักว่า เป็นพระพุทธรูปโบราณของเมืองสุวรรณภูมิ
ครั้งหนึ่ง เมืองสุวรรณภูมิเกิดศึก ราชบุตรพระเจ้าสุวรรณภูมิองค์หนึ่งได้นำพระพุทธรูป

นี้มาอยู่ที่เมืองแจตถ นานประมาณ 300 ปี มีพระเถรนำไปเมืองแจตถ ต่อมาตกไป
อยู่ที่ตำบลสบตอย ตำบลมานพดูในแขวงเมืองแจตถ ตำบลกัวหมื่น ตามลำดับ ต่อมา
มีผู้นำไปไว้ ณ วัดหนองบัว แขวงเมืองพะเยาได้ 30 ปี พระยาอุทิศเจียงสร้างวัด
คอนไชย จึงอาราธนาไปประดิษฐานที่วิหารวัดนั้น พระยาตีโลกราชเชิญไปประดิษฐาน
ไว้ ณ วัดโคศการามเมืองเชียงใหม่ได้ 15 ปี ในแผ่นดินพระยาออดเชียงราย
พระพุทธรูปองค์นี้กลับไปอยู่เมืองพะเยาอีกครั้งหนึ่ง ในแผ่นดินพระเมืองแก้วจึงได้
เชิญกลับมาไว้ ณ วัดศรีภูมิในเมืองเชียงใหม่ ใน จ.ศ. 887 ไปประดิษฐานไว้ใน
โบสถ์วัดโพธาราม

จ.ศ. 847 พระยาตีโลกราชให้หมื่นสินเชียง หมื่นคำมพร้าอ้าย หมื่นจา
คำน้อย เป็นแม่กองกอมุขเจดีย์หลวงด้านเหนือ ในปีนั้นชาวะยกพลมาตีเมืองของ
ครั้งนั้น หมื่นคำมพร้าอ้ายยกพลตามตีทัพชาวะไปจนถึงเมืองเชียงรุ่ง ปล้นเอาเมือง
เชียงรุ่งได้ และในปีนั้นมีแขกเมืองไตขึ้นมาขอเป็นไมตรีต่อเมืองเชียงใหม่ พระเจ้า
เมืองเชียงใหม่ไม่รับรอง เมื่อแขกเมืองเดินทางกลับถูกตักปล้นฆ่าตายสิ้น

จ.ศ. 848 ชาวไตยกพลมาตีเมืองกลับ เมืองหิน ลูกพันนาเมืองนาน
แล้วกวาดครัวไปก่อนที่พระยาตีโลกราชจะยกทัพหลวงไปช่วยทัน เมื่อกลับถึงเมือง
เชียงใหม่ได้แต่งขุนคุมกำลังไปตั้งอยู่เมืองนคร 6 ขุน คือ หมื่นคำพร้าอ้าย หมื่น
จาคำน้อย หมื่นเจ็ดช้างผู้กินเมืองเชียงแสน หมื่นมะละผู้กินเมืองเชียงราย หมื่น
มหินทรผู้กินเมืองฝาง หมื่นเมืองพร้าว ต่อมา หมื่นเมืองเชียงราย หมื่นเมืองพร้าว
หมื่นเชียงเรือก หมื่นจาคำน้อยเป็นขบถ หมื่น 3 คนแรกถูกประหารชีวิต ส่วน
หมื่นจาคำน้อยโทษเบา จึงส่งไปกินเมืองเชียงเรือก

จ.ศ. 849 พระยาตีโลกราชหล่อพระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์หนัก 33 แสน
องค์หนึ่ง บรรจุพระบรมธาตุไว้ 500 องค์ ชานานามว่า พระปาตาลน้อย ประดิษฐาน
ไว้ที่วัดปาตาล ในปีนั้นพระยาตีโลกราชทิวงคต มีอายุ 78 ปี อยู่ในราชสมบัติ 44 ปี

ท้าวออดเชียงราย บุตรท้าวศรีบุญเรือง เกิดเมื่อ จ.ศ. 818 และเป็น
หลานปู่ของพระยาตีโลกราช ไครครองราชย์ในเมืองเชียงใหม่ ให้ปลงศพและสร้าง

เจกียัมรจุฉฐีและอังกัรชาตุของพระยาตีโลกัรราชที่วักโปธาราม

ทางเมืองเชียงแสน จ.ศ. 811 พระมหาญาณมุงคณูเป็นพระอุมัษฌาย์ของพระยาตีโลกัรราช ไคสร้างวักปาตาลไว้ในเมืองเชียงแสน จ.ศ. 849 เจ้าสุวรรณคำลันนา ผู้ครองเมืองเชียงแสน สร้างพระธาตุจอมกิติและวักคลัง ในปีนั้น เจ้าเมืองเชียงแสนถึงแกกรรม พระเจ้าเชียงใหม่จึงตั้งเจ้าทองวั้วราชบุตรพระยาตีโลกัรราชเป็นเจ้าหมื่นวั้วครองลันนา เชียงแสน ใน จ.ศ. 851 มีนามว่า พระยาสิริราชเงินกอง ไคสร้างวักแห่งหนึ่งในเมืองเชียงแสน และสร้างพระพุทธรูปด้วยทองปัญจะโลหะ เรียกว่า พระเจ้าลันทอง วักที่สร้างขึ้นจึงไคชื่อว่า วักลันทอง และต่อมาไคสร้างวักคำคอนแทน

ปริเฉทที่ 20 วาควยแผนดินพระยอกและพระเมืองแก้ว : จ.ศ. 854 พระยายอกเชียงรายสถาปนาพระอารามวัดตะโปธารามเมืองเชียงใหม่ แล้วให้หมื่นมดีไปครองเมืองเชียงแสนแทนเจ้าหมื่นวั้วที่ถึงแกกรรม

ในปีนั้น ราชบุตรพระยาเมืองไคชื่อ สุริยวงศัษวชเป็นภิกษุขึ้นมาเมืองเชียงใหม่ สนิทสนมกับท้าวเขี้ยวหอขวางราชบุตรพระยาตีโลกัรราช คบคิดกันให้พระภิกษุลักลอบเอาพระแก้วขาวหนีไปเมืองไค ภายหลังพระยายอกเชียงรายไคสวนไคความจริงจึงส่งทูตไปกรุงศรีอยุธยาทวงขอพระแก้วขาว ทางกรุงศรีอยุธยาตอบว่าสืบหาไม่ไคความ จึงยกทัพหลวงไปกรุงศรีอยุธยาไคเดือนหนึ่งจึงไคพระคืนมา

พระยายอกเชียงรายครองราชย์มา 8 ปี ไม่ทำความเจริญแก่บ้านเมืองเสนาอำมาตย์จึงพร้อมใจกันบังคับให้ออกจากราชสมบัติ แล้วส่งไปอยู่เมืองจวคน้อยอายุต่อมาอีก 11 ปี ก็ถึงแกกรรมเมื่อมีอายุไค 51 ปี

เมื่อปลงพระยายอกเชียงรายออกจากราชสมบัติแล้ว จึงไคยกเจ้ารัตนราชบุตรของพระยายอกเชียงราย หรือพระเมืองแก้วขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 857 ขณะที่มีอายุ 15 ปี พระองค์เกิดเมื่อ จ.ศ. 844 เกิดจากราชเทวีผู้หนึ่งชื่อว่า นางปรังน้อย เมื่อขึ้นครองเมืองไคทำบุญกุศลต่าง ๆ คือ ในปี จ.ศ. 858 , 860 ,

862 , 866 ปฏิสังขรณ์วัดบุปผารามวิหารและสร้างประธานองค์ใหญ่

จ.ศ. 868 เจ้าเมืองคำชายฟ้าอพยพครัวมาขอพึ่ง พระเมืองแก้วโปรดให้ไปครองเมืองแพร่ แล้วย้ายไปเมืองเทิง จ.ศ. 869 ยกทัพหลวงไปตีเมืองสุโขทัย เสียไพรพลมากทั้งสองฝ่าย เข้าเมืองไม่ได้ จ.ศ. 870 แมตท์กรุงใต้ ชื่อระลาโหม ยกพลมาตีเมืองแพร่ ครั้งนั้นเสียหมื่นซ้ายหมื่นขวา นายทัพนายกองไพรพลชาวแพร่ นาน เป็นจำนวนมาก แล้วกองทัพโตเล็กกลับไป จ.ศ. 871 ให้จำบ้านลอง เป็นขุนหมื่นคุมพลไปรบเงี้ยวเมืองบัน แคว้นกลับมา จ.ศ. 872 พระยากลาโหม ยกพลชาวไคมาตีเมืองแพร่อีก หมื่นสามล้านและหมื่นคำพร้าว้ายคุมพลไปรบ เสียไพรพลมากมายทั้งสองฝ่าย แล้วต่างเลิกทัพกลับ

ในปีนี้ได้สร้างอุโบสถวัดบุปผารามและหล่อพระพุทธรูปสมาธิ จ.ศ. 873 ถูกพม่าตีมาตีพระสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองคือ จากเมืองหริภุญชัย เชียงราย เชียงแสน พะเยา นครเขลางค์ นาน และสว่างบุรี มารวมกระทำสังกรรม และเรียกรไ้เงินเพื่อซื้อทองบุเจดีย์พระธาตุหริภุญชัย แล้วเสร็จใน จ.ศ. 874 และระหว่างนั้นให้สร้างวังที่ประทับริมแม่น้ำกวังเมืองหริภุญชัย

จ.ศ. 875 หมื่นพิงยี หมื่นลี แดงกองโจรไปจับชาวสุโขทัยสองครั้ง ได้คนมาจำนวนหนึ่ง ในปีนี้พระเมืองแก้ว นำพระมหาเถรสังฆราช 3 รูป ไปเมืองเชียงแสน

จ.ศ. 877 สร้างเจดีย์วัดکنแก้วเมืองเชียงแสน บวชกุลบุตรที่นั่น แล้วมาเชียงรายได้บวชกุลบุตรเมืองเชียงราย เสร็จแล้วเสด็จกลับเมืองเชียงใหม่ ในปีนี้หมื่นพิงยียกพลไปตีเมืองสุโขทัย เสียนายทหารมาไปหลายคน ส่วนหมื่นมลาเอาพลไปหลอกจับชาวกำแพงเพชรมาได้จึงได้ไปกินเมืองนคร แล้วจึงนำคนชวานครไปตีเมืองกำแพงเพชรอีก แต่เข้าเมืองไม่ได้ พระเอกและพระอาทิตย์⁴⁷

47 ตามพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวว่ จ.ศ. 887 สมเด็จพระรามาธิบดี (ที่ 2) เสด็จไปไ้เมืองลำปาง และภายหลังพระอาทิตย์วงศ์ไ้เป็นนุครองราชย์คอดจากสมเด็จพระรามาธิบดี

ราชบุตรของกรุงศรีอยุธยาพร้อมด้วยอำมาตย์ 4 คนคือ บุทธ ไชยะ ชินรัฐ และสหัสไชย เป็นทัพหน้า ประทะทัพเชียงใหม่ ณ ม่วงคันไค เจ้าแสนคำเจ้าเมืองเชียงราย พร้อมนายทหารข้าง 6 คนตายในที่รบปะทะกันอีกครั้งที่ตำบลน้ำแกงหอยข้ามฝั่งน้ำวัง ฝ่ายเชียงใหม่เสียนายทหารข้าง 2 คน แต่หมื่นคางเตาคำชนข้างชนะ และลามหมื่นชายอุคมจับข้าศึกมาได้ จึงได้ปล่อยศเป็นแพ็กซ้าย กองทัพชาวไตเข้าเมืองนครลำปาง นำพระพุทธรูปพระศาสดาไปจากเศวตภูฏาราม (วัดกุขาว) พระพุทธรูปองค์นี้ตามตำนานว่า บิคาของมุนะเมงกษัตริย์อโยธา สร้างจากหินค่าไตพระพุทธรูป 5 องค์ เมื่อนางจามเทวีขึ้นมาด้วย 2 องค์ องค์หนึ่งบรรจุไว้ในเจดีย์มถการาม คือวัดละโว้เมืองลำพูน อีกองค์หนึ่งให้เจ้านันตยศมาไว้ ณ เมืองเซลาจล คือองค์ที่ถูกนำไปอยุธยา

จ.ศ. 878 พระชนนีของพระเจ้าเมืองแก้วชื่อศิริยสวัสดิ์ สร้างเจดีย์ ณ บ้านเคิมของอำมาตย์เป็นบิคา และสร้างสะพานใหญ่ข้ามน้ำแม่ระมิง ในปีนี้พระเจ้าเมืองแก้วสร้างกำแพงเมืองทริภุญชัยขึ้นใหม่ (มีรูปดวงชะตากำแพงเมืองใหม่)

จ.ศ. 879 สร้างราชมณฑลเพ็ชรใหม่ และก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่ (มีรูปดวงชะตากำแพงเมือง) และให้ผูกพัทธสีมาวัดสุธรรมาราม (วัดเม็ง) โดยคศิริามัญวงศ์ ฉลองวัดนันตาราม ในปีนี้เจ้าเมืองเชียงทอง เจ้าเมืองนาย พระยาเมืองกาย พาคครัวมาขอพึ่งพระเจ้าเชียงใหม่ จึงโปรดให้เจ้าเมืองนายไปกินเมืองฝาง พระยาเมืองกายเงี้ยวอยู่กับแสนฝาง เจ้าเมืองเชียงทองให้ไปกินเมืองคอง และสถาปนาเจ้าอาวาสวัดโพธารามขึ้นเป็นสังฆราชอธิบิสังฆ์แทนสังฆราชองค์เก่าที่มรณภาพ จ.ศ. 880 ก่อวิหารและเจดีย์วัดโพธารามและวัดสิงห์พาราม หล่อพระพุทธรูปยืนและกำแพงแก้ว บรรจุพระธาตุในเจดีย์วัดฟ้าชีวะวัสสาราม

จ.ศ. 881 หมื่นคางเตาคำชวนเงี้ยวหนีกลับเมืองเงี้ยว พระเมืองแก้วโปรดให้แสนพิงยีกับหมื่นสร้อยนครยกพลไล่ไปทันกัน หมื่นมหินทรเจ้าเมืองเชียงแสนตาย เสียขุนพันหลายคน เงี้ยวหนีข้ามแม่น้ำคงไปไคบาง ตายบ้าง จับคืนมาไคบาง และย้ายตำแหน่งหมื่นสามล้านมาเป็นหมื่นหลวงจ่าบ้าน เอาหมื่นสร้อยนครมาเป็นหมื่นสามล้าน ปีนี้ก่อวิหารวัดบุปผารามยกประตูเมืองเชียงใหม่ บรรจุพระบรมธาตุใส่เจดีย์วัดเวฬุานาราม (ป่าไผ่) ยกปราสาทราชมนเฑียร 4 หลัง และก่อกำแพงแก้วในราชวัง

จ.ศ. 882 บวชกุลบุตรอย่างลังกาวงศ์ ยกยอคฉัตรเจดีย์ที่ชาชีวะวัสสาราม แดง
หอมขมเพียงธรรม วัดบุปผาราม ปัดทองพระแกนจันทน์องค์ใหญ่ที่พระยาแสนภูสร้างไว้ได้มา
จากเมืองเชียงแสน และอภิเษกเจ้านครเชียงใหม่เป็นครั้งที่สาม จ.ศ. 883 ก่อเจดีย์
หลวงขึ้นใหม่ จ.ศ. 884 พระอาทิตย์วงศ์เสวยราชย์ ณ กรุงศรีอยุธยา ส่งทูตมาเจริญ
พระราชไมตรี พระเจ้าเชียงใหม่รับรองทูตและให้พนักงานนำชมพุทธสถานต่าง ๆ

จ.ศ. 885 ท้าวเชียงคองกับพระยาหินพี่น้องชิงกันครองเมืองเขมรรัฐ (เชียงตุง)
พระยาหินหนีไปพึ่งเจ้าฟ้าคำแลบเมืองแสนหัว ท้าวเชียงคองหนีมาเมืองเชียงใหม่ พระยาเจ็ก
ผู้เป็นอาวรักษาเมืองเขมรรัฐไว้ พระเมืองแก้วจึงให้แสนยี่ฝงไชยนำท้าวเชียงคองไปทาง
เมืองเชียงแสน ให้หมื่นสร้อยสามล้านยกพลไปทางเมืองสาค แสนยี่ฝงไชยเข้าเมืองสาค
แสนยี่ฝงไชยเข้าเมืองเขมรรัฐได้ พระยาเท็กหนีไปแสนหัว ยกทัพมาตีคืน แสนยี่ฝงไชยยก
ทัพออกจากเมือง เสียไพรพลมากมาย หนีมาอยู่เชียงแสน พระเมืองแก้วโกรธให้จับ
แสนยี่ฝงไชยฆ่าเสีย แล้วให้ท้าวเชียงคองไปกินเมืองพร้าว

อนึ่งในปีนี้ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตใหญ่ทูลมาขอพระสงฆ์และพระไตรปิฎกธรรม
ไปสืบศาสนาในลานช้าง

จ.ศ. 887 เชิญพระพุทธรูปแกนจันทน์แดงจากวัดบุปผารามมาไว้วัดโพธาราม
และในปีนี้พระเมืองแก้วสิ้นพระชนม์ พ้อท้าวเกษหรือพระเมืองเกษเกล้า ราชบุตรพระยา
ยอกเชียงรายซึ่งอยู่เมืองน้อย เกิดเมื่อ จ.ศ. 859 เมื่อโคราชสมบัติใน จ.ศ. 887 มีอายุ
29 ปี และเมื่อราชาภิเษกใน จ.ศ. 888 อายุได้ 30 ปี ได้ครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป
แล้วให้พระสุทัศน์ไปครองเมืองเชียงแสน

จ.ศ. 889 ตั้งพิธีสังฆราชาภิเษกพระมหาสุรภังค์เถรขึ้นเป็นสังฆราช แทนองค์เดิม
ที่มรณภาพในปีที่แล้ว จ.ศ. 890 - 894 ก่อเจดีย์และยกวิหารวัดโลกโมฬี เกิดไฟไหม้
ที่วังพระเมืองแก้วสร้าง ปีต่อมาอีกไหม้ที่ตำบลท่าแพ ทรงแจกเงินแก่ราษฎรที่บ้านถูกไฟไหม้
และสร้างวังขึ้นใหม่

จ.ศ. 894 พระธรรมจินคามณี เจ้าอาวาสวัดจอมพิงค์ไชยหรือจอมพิงค์อาราม ขอ
อนุญาตปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หลวงลำปาง จึงพระราชทานปัจจัยต่าง ๆ สมทบ และสร้าง
พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์หน้าไปไว้ ณ วัดจอมพิงค์ไชยมงคลค่วย ประวัติของวัดจอมพิงค์ไชยมงคล

หรือวัดลำปางหลวงมีว่าที่เสียดของพระยาพิโลกราชมาสร้างวัดตรงที่ๆ เคยเป็นเจดีย์ที่นางจามเทวีสร้างไว้ เมื่อท้าวลกกับหมื่นโลจนครยกทัพมาสู้กับทัพกรุงศรีอยุธยา ราชเทวีของท้าวลกได้สร้างเจดีย์ครอบเจดีย์องค์เดิมและในครั้งนั้น เจ้าพันคำเพชรชาวเขลียงมาครองเมืองลำปาง ไค้ยกกำแพงสร้างวิหารและหล่อพระพุทธรูป มีศิลาจารึก รูปควงชะตาบอก จ.ศ.

838 มีจารึกอีกหลักบอกเวลาเมื่อเจ้าศรีษาคุมหาสุรมนตรีมาเป็นเจ้าเมืองนครลำปางใน จ.ศ. 858 มีรูปควงชะตาเวลาการสร้างและปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป สตุ๊ป และวิหาร

จ.ศ. 895 พระเมืองเกษเกล้านำแขกเมืองไค้มานมัสการพระมหาธาตุลำพูน พบกลางอุบาทว์ทาง ๆ รุ่งขึ้น จ.ศ. 896 มหาเทวีอินชามารดาพระเมืองเกษเกล้าก็ถึงแก่กรรม จ.ศ. 897 ประหารชีวิตหมื่นสร้อยสามล้านและพวกที่คิดจะท้าวร้ายพระเมืองเกษเกล้า พระองค์ครองเมืองไค้ 13 ปี ถึง จ.ศ. 900 ท้าวชายคำราชบุตร พร้อมควายเสนาอำมาตย์เนรเทศพระเมืองเกษเกล้าไปไว้ ณ เมืองน้อย ท้าวชายคำครองเมืองต่อมาไค้ 5 ปี ประพาศบิดิกราชประเพณี ใน จ.ศ. 905 เสนาอำมาตย์จึงพร้อมใจกันปลงพระชนม์แล้วเชิญพระเมืองเกษเกล้ากลับมาครองเมืองอีก

จ.ศ. 907 พระเมืองเกษเกล้าครองเมืองครั้งหลังไค้ 2 ปี ก็เสียดสิ เสนาอำมาตย์มีแสนคาวเป็นหัวหน้าลอบปลงพระชนม์แล้วปลงศพเอาอิฐบริจจุไว้ในเจดีย์วัดโลกโมฬีแสนคาวกับพวกจึงไปเชิญพระเชมรัฐเชียงตุง แต่ไม่ยอมมา จึงไปเชิญเจ้าฟ้าเมืองนายแต่ยังไม่ทันมา หมื่นสามล้านเจ้าเมืองนคร พร้อมกับเจ้าเมืองเชียงราย และเชียงแสน ก็ให้คนไปเชิญพระอุปโยวราชล้านช้างไท้มาครองเมืองเชียงใหม่

ระหว่างนั้น ฝ่ายหมื่นหัวเคียนเมืองแสนหัวไม่พอใจที่แสนคาวปลงพระชนม์พระเมืองเกษเกล้าจึงยกพลจะมาเอาตัวแสนคาว แต่สู้พวกของแสนคาวไม่ไค้ จึงชักชวนกองทัพกรุงศรีอยุธยาให้มาตีเชียงใหม่ ระหว่างนั้นเจ้าเมืองนคร เชียงราย และเชียงแสน พร้อมใจกันจับแสนคาวและพวกมาเสีย และยกพระนางมหาเทวีจิริประภาขึ้นเป็นนางพระยาครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อ จ.ศ. 907

เมื่อครั้งนั้นพระบรมไตรจักร แห่งกรุงศรีอยุธยายกทัพหลวงขึ้นมา มหาเทวีจิริประภา ก็ออกไค้ต้อนรับ ถวายราชบรรณาการ พระองค์จึงเสด็จเข้ามาบำเพ็ญพระราชกุศล ณ วัดโลกโมฬี แล้วประทับแรมที่เวียงเจ็คนิระยะเวลาหนึ่งแล้วเสด็จกลับ หลังจากนั้นก็มีศึกเจ้าฟ้าเมืองยอห์วยและเมืองนาย เข้ามาเผาทัพเชียงใหม่ในเวียงसानคอกแล้วกลับไป

มีแผ่นดินไหวยอกเจดีย์หลวงและเจดีย์วัดพระสิงห์หัก ฝ่ายล้านช้างส่งทหารมาช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่แล้วก็เกิดศึกกับพระยาไค้อีก⁴⁸ ท้าวชาวไค้เข้าเมืองลำพูนแล้วจึงเข้าที่เชียงใหม่ ฝ่ายพระยาไค้เสียรพณาทหารเป็นอันมากจึงยกทัพกลับ

จ.ศ. 908 พระไชยเชษฐาอุปโยวราชล้านช้างมาทางเมืองเชียงแสนถึงเชียงใหม่ พระองค์มีมารดาชื่อยอดคำทิพหรือพระนางหอสูง เป็นธิดาพระเมืองเกษเกล้า เกิดเมื่อ จ.ศ. 896 ครองเมืองเชียงใหม่ 2 ปี ถึง จ.ศ. 909 พระโพนสีสารบิคาสิ้นพระชนม์ที่เมืองล้านช้าง พระไชยเชษฐาจึงกลับไปไหว้ศพ นำของดีต่าง ๆ ของเมืองเชียงใหม่ เช่น พระแก้วมรกต พระจันทร์คนแก้วชาวกรุงละโว้ พระพุทธรูปหินดี ออกจากเมืองเชียงใหม่เมื่อ จ.ศ. 910

เมื่อพระไชยเชษฐาไปแล้ว ทางเมืองเชียงใหม่เกิดการปั่นป่วน ข้าราชการต่างคิดป้องกันตนเอง จนถึง จ.ศ. 913 พระไชยเชษฐาธิราชจึงส่งทูตมาขอขมาต่อพระธรรมสังฆเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่าจะไม่กลับมาอีก ขอเวนเมืองให้แก่มหาเทวีจิริประกาศังเคิม เสนออำมาตย์ทั้งหลายจึงไปเชิญพระเมกุฎีเมืองนายซึ่งสืบเชื้อสายมาจากขุนศรีราชาบุตรพระยามังรายให้มาครองเมืองเชียงใหม่

จ.ศ. 914 หลังจากเสร็จศึกเจ้าฟ้าเมืองนายกับเจ้าฟ้าเมืองเชียงทองมาคิดเมืองเชียงรายแล้ว พระเมกุฎีจึงตั้งเจ้าเมืองเชียงแสนหลังจากที่ว่างเจ้าเมืองมา 4 ปี

จ.ศ. 917 กองทัพเมืองนายและเมืองล้านช้างยกมาเมืองเชียงราย ทัพทั้งสองปะทะกัน กองทัพล้านช้างถอยไปอยู่เมืองเชียงแสนปีเศษแล้วกลับไป ทัพเมืองนายอยู่ที่เชียงรายระยะหนึ่งก็กลับ

จ.ศ. 918 ส่งทูตไปล้านช้าง ได้พระพุทธรูปหินดีคืนมาอย่างเดียว

ภาคที่ 5 เมฆวงศ์ รามัญสมัย

ปริจเฉทที่ 21 ว่าด้วยมอญปรายไค้ล้านนาไทย: จ.ศ. 919 เจ้าฟ้าบดินทอง

(บุเรงนอง) กรุงหงสาวดี ยกทัพมาทางเมืองนาย ได้เมืองนายแล้วตรงมาเชียงใหม่ และในวันเถลิงศกใหม่ จ.ศ. 920 ระคมพลเข้าที่เมืองเชียงใหม่ 3 คั่นก็เข้าเมืองไค้ หลังจาก

⁴⁸พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวว่า จ.ศ. 907 สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จไปเชียงใหม่ 2 ครั้ง ครั้งแรกเข้าไปตั้งทัพในเมืองเชียงใหม่ ครั้งหลังได้ลำพูน

นั้นอีกเดือนกว่าก็ให้พระเมกุฏิครองเมืองต่อไปโดยให้นายทหารของตนคุมพล 1 หมื่นอยู่รั้งเมือง เชียงใหม่ พระเมกุฏิครองเมืองอยู่ถึง จ.ศ.926 คบคิดกับพระยากมลเจ้าเมืองเชียงใหม่จะ แข็งเมือง จึงถูกจับส่งไปเมืองหงสาวดี เจ้าฟ้าหงสาวดีได้ตั้งพระนางวิสุทธิเทวีผู้เป็นเชื้อ วงศ์มังรายองค์สุดท้ายที่ได้ครองเมืองเชียงใหม่

พงศาวดารโยนกมีเรื่องราวกล่าวต่อมาจนถึงภาคที่ 6 ทิววงศ์สยามสมัย อันมีปริจ เจตที่ 26 เป็นเรื่องราวใน จ.ศ.1215-1237 เป็นปริจเจตสุดท้าย

"พงศาวดารล้านช้าง," ใน ประชุมพงศาวดารภาค 1. ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 2. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506. หน้า 161-162.

เรื่องพงศาวดารล้านช้างฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์รวมไว้เป็นเรื่องหนึ่งใน หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ซึ่งได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2457 นั้น เป็น ฉบับที่พระยาประชาภิจักรจักร (แฉ่ม บุนนาค) ได้ค้นฉบับมา แต่ในหนังสือมิได้แจ้งรายละเอียด ในเรื่องที่มาของพงศาวดารฉบับนี้ไว้ ต่อมาเมื่อพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2499 และฉบับพิมพ์ ครั้งที่ 3 และครั้งที่ 4 พิมพ์ใน พ.ศ.2506 จากพงศาวดารเรื่องนี้ มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ไทย มีความดังนี้

(หน้า 161-162) พระยาแห่งลานนา (พระยศเกล้า) สิ้นพระชนม์ ข้าราชการ จึงเวนเมืองทั้งปวงแก่พระโพธิสราขเจ้า เมื่อพระโพธิสราขเจ้าไปลานนา ได้ให้เจ้าเชษฐ วังโสผู้เป็นราชบุตร อายุ 12 ปี ครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่มีพระนามว่า พระไชย- เชษฐาธิราช แล้วพระโพธิสราขเจ้ากลับไปเสวยราชย์ในเมืองล้านช้างอีก 3 ปีต่อมาถึง แก่อนิจกรรม เสนาบดีจึงเชิญพระไชยเชษฐาธิราชกลับไปครองล้านช้างใน จ.ศ.910

"พงศาวดารเหนือ," เรียบเรียงโดย พระวิเชียรปรีชา(น้อย). พระราชพงศาวดารกรุง ศรีอยุธยา(ฉบับหลวงประเสริฐฯ และฉบับกรมพระปรมาภิชาฯ) และพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย). 2 เล่ม. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504. เล่ม 2, หน้า 316-406.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะดำรงพระยศกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงดำเนินการชำระเรื่องพงศาวดารต่าง ๆ ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นไว้ นั้น กรมพระราช

วังบวรฯ ได้มีพระบัณฑิตบุรีให้พระวิเชียรปรีชา(น้อย) เจ้ากรมราชบัณฑิตยศาสตร์ เป็นผู้รวบรวมเรื่องดังกล่าวขึ้น พระวิเชียรปรีชา(น้อย) จึงได้รวบรวมความจากหนังสือต่าง ๆ ที่มีตกทอดมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาเรียบเรียงความต่าง ๆ ให้เป็นเรื่องราวสำเร็จเป็นเรื่องพงศาวดารเหนือขึ้นใน พ.ศ. 2350 แต่ปรากฏว่า เรื่องพงศาวดารเหนือนี้มีการเรียบเรียงความและลำดับเรื่องค่อนข้างสับสน ทั้งยังมีเรื่องซ้ำ ๆ กันอยู่

เรื่องพงศาวดารเหนือนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2412 ฉบับพิมพ์ครั้งนี้มีเรื่องตำนานพระแก้วมรกตพิมพ์อยู่ก่อนท้ายด้วย จากนั้นได้มีผู้จัดพิมพ์ขึ้นอีกเท่าที่ค้นได้มีฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2423 และฉบับพิมพ์ใน ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2445 และ พ.ศ. 2446 ต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์เรื่องพงศาวดารเหนือเข้าเป็นเรื่องหนึ่งในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ฉบับพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2457 ต่อมาได้มีผู้จัดพิมพ์เรื่องพงศาวดารเหนือขึ้นอีกหลายครั้ง เท่าที่รวบรวมได้คือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2474, 2499, 2501, 2504 นอกจากนี้ยังมีฉบับที่พิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ฉบับองค์การค้าของคุรุสภาพิมพ์ และฉบับของสำนักพิมพ์ก้าวหน้า จัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2506

หนังสือพงศาวดารเหนือประกอบด้วยเรื่องตำนานสั้น ๆ 19 เรื่องคือ เรื่องสร้างเมืองสุวรรณโลก เรื่องพระร่วงอรุณ कुमार เมืองสุวรรณโลก เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก เรื่องสร้างพระชินสีห์พระชินราช เรื่องสร้างเมืองเสนาราชนคร เรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย เรื่องพระยาแกรก เรื่องพระนเรศวรหงสา เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง เรื่องพระมาลีเจดีย์ เรื่องพระยาแก่ง เรื่องพระเจ้าอุทอง เรื่องพระบรมราชาเมืองสุวรรณโลก เรื่องพระยาสิกรคำตั้งจุลศักราช เรื่องพระยาภาพรรณคิศจึงเมืองต่าง ๆ เรื่องที่กลัปลา ท้าเนียบคณะสงฆ์ และเรื่องขุนสิงหฬสาคร ส่วนเรื่องที่จัดทำสาระสังเขปต่อไปนี้ได้แก่ 14 เรื่องแรก ซึ่งแม้ว่าจะเป็นเรื่องตำนานนิยายที่เล่าต่อ ๆ กันมาก็ตาม แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ ในตำนานก็ได้อ้างอิงถึงสถานที่ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งอยู่ในขอบเขตของการศึกษาเรื่องนี้ จึงเป็นเรื่องที่สมควรจะศึกษาประกอบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ

สาระสังเขป จากพงศาวดารเหนือ หน้า 320-402

"เรื่องสร้างเมืองสุวรรณโลก" (หน้า 320-326) เมื่อฤาษีสัชนาลัย และฤาษีสัทธิมงคลจะไปสู่ณิพพาน ได้สั่งให้ลูกหลานสร้างบ้านสร้างเมืองขึ้น ให้มีเขาพนมเพลิง

อยู่ในเมือง ครั้นเมื่อชาวบ้านซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นหัวหน้า ได้สร้างเมืองสร้างวัด และ
 ก่อกำแพงเมืองสำเร็จแล้ว ฤๅษีสัจฉาจารย์จึงให้นามเมืองนั้นว่า เมืองสวรรค์โลก ยกยา
 ธรรมราชา ไหนางทาว เทวีหลานของบุตรนายบ้านหรือฤๅษย์เป็นมเหสี และฤๅษีนั้นบอกให้
 นำพระธาตุซึ่งอยู่ในฉะขอบแก้วใต้ตุนรัง ที่มีแรงตัวเมียวรักษาอยู่ มาประดิษฐานไว้ในเมือง
 พระยาธรรมราชา จึงนำพระธาตุนั้นมาประดิษฐาน ณ ที่ที่เตรียมไว้ที่กลางสระ ไหล่อกเจดีย์
 สวมพระธาตุนั้นไว้ พระยาธรรมราชาครองราชย์ต่อมา มีโอรส 3 องค์ จึงได้สร้าง
 เมืองหรือฤๅษย์ขึ้น อภิเษกให้โอรสองค์หนึ่งเป็นพระยาศรีธรรมโศกราชปกครอง สร้างเมือง
 กำโปชนคร หรือเมืองทุ่งยั้งให้เจ้าธรรมกุมารโอรสอีกองค์หนึ่งปกครอง และสร้างเมือง
 บริบูรณ์นคร ให้เจ้าสีหุมารปกครอง ทั้ง 4 เมืองต่างเป็นไมตรีกัน มีกษัตริย์สืบต่อมาอีก
 3 ชั่วตระกูล

"เรื่องพระร่วงอรุณกุมาร เมืองสวรรค์โลก (น. 326 - 336) พระร่วงเป็น
 โอรสพระยาอภัยคามินีกษัตริย์เมืองหรือฤๅษย์ ที่เกิดจากนางนาค เมื่อถึงเวลาจะคลอด
 นางนาคได้ขึ้นมาคลอดกุมารไว้ที่เขาใหญ่ซึ่งเป็นที่ที่นางนาคพบกับพระยาอภัยคามินิ เมื่อพระองค์
 เสด็จไปจำศีล นางนาคได้ทิ้งกุมารไว้กับบัวรัตนกัมพลและพระธำมรงค์ ซึ่งพระยาอภัยคามินิ
 ได้มอบให้ มีพรานคนหนึ่งไปพบกุมารจึงเก็บไปเลี้ยงไว้ ต่อมาพระเจ้าอภัยคามินิจะสร้างปราสาท
 จึงให้เกณฑ์ชาวบ้านมาถากไม้ พรานก็พากุมารมาที่นั้นด้วย ไหล่กุมารนั่งในร่มปราสาท
 ปรากฏว่า ปราสาทก็โอนไปมาหลายครั้ง พระยาอภัยคามินิแปลกใจจึงสอบถามพรานผู้นั้น
 ในที่สุดก็รู้ว่ากุมารนั้นเป็นราชบุตรของพระองค์ จึงทรงเลี้ยงไว้ และให้ชื่อว่าเจ้าอรุณราช
 กุมาร ส่วนราชบุตรเกิดจากอัศรมเหสีให้ชื่อว่าเจ้าฤทธิกุมาร ในครั้งนั้นเมืองสัจฉาจารย์มี
 แครราชธิดา พระยาอภัยคามินิ จึงให้เจ้าอรุณกุมารปกครองเมืองสัจฉาจารย์ ได้นำมาว่า
 พระยาร่วง พระยาร่วงได้สร้างวัดต่าง ๆ และวัดเขาเรียงแรงขึ้น และได้เสด็จไปยังกรุงจีน
 พร้อมกับเจ้าฤทธิกุมาร ในครั้งนั้นพระเจ้ากรุงจีนถวายพระราชธิดาให้เป็นอัศรมเหสี
 เมื่อพระยาร่วงและเจ้าฤทธิกุมารกลับถึงเมืองสัจฉาจารย์แล้ว ได้พระราชทานเจ้าฤทธิกุมาร
 ให้อภิเษกกับราชธิดาเมืองพิชัยเชียงใหม่ และได้ครองราชย์สมบัติสืบมา วันหนึ่งว่าวของ
 พระยาร่วงขาดลอยไปตกที่ปราสาทเจ้าเมืองตองอู พระร่วงตามไปเก็บว่าวได้เป็นชู้กับธิดา

ของพระเจ้าคองอู พระยาตองอูโกรธ จึงลักสาวใส่พระร่วงไว้ ครั้นเมื่อพระร่วงกลับเมืองแล้วไปอามนำที่กลางแก่งเมือง แล้วไม่กลับมาอีกเลย เจ้าพสุภุมารผู้เป็นน้องได้ครองเมืองแทน เป็นพระยาสุจราช พระยาสุจราชได้เตรียมการแต่งกำแพง และหอรบไว้ป้องกันข้าศึกอย่างแข็งแรง ทั้งตั้งครุราชธานีและตามหัวเมือง ทั้งโคส่งชาวไปยั้งเมืองกัมโพชนคร และเมืองหริภุญชัยให้เตรียมการทวย พระยาสุจราชเองก็ได้ส่งสาส์นไปยังพระเจ้ากรุงจีน ขอช่างหล่อปืนมาที่เมืองสัชชาลัย

"เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก" (น. 366 - 339) พระเจ้าพสุจราชได้ข่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกทัพมา จึงเตรียมการรบ ฝ่ายพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเมื่อยยกทัพมาถึงก็โคล้อมเมืองสัชชาลัยไว้ ทั้งสองฝ่ายสู้รบกันจนไพร่พลล้มตายเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้พระพุทโธฆาจารย์ วัดเขาริ่งแรง คงประชุมปรึกษากันกับพระสงฆ์ทั้งหลายเพื่อหาทางยับยั้งการสู้รบ พระพุทโธฆาจารย์จึงไปเฝ้ากษัตริย์ทั้งสองฝ่าย ขอให้เลิกการรบนั้นเสีย ในที่สุดกษัตริย์ทั้งสองฝ่ายก็ทรงยินยอมเป็นไมตรีกัน ฝ่ายพระยาพสุจราชได้ถวายนางประทุมเทวีให้เป็นมเหสีพระยาศรีธรรมไตรปิฎก ทัพเมืองเชียงใหม่จึงเลิกทัพกลับ พระยาศรีธรรมไตรปิฎกมีพระราชบุตรกับนางประทุมเทวี 2 องค์ชื่อเจ้าไกรสรราช กับเจ้าชาติสาคร

"เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก" (น. 339 - 342) พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกให้อำมาตย์ขอจากรอง กับจากรบูรณ ไปสร้างเมืองขึ้น ณ ที่แห่งหนึ่ง ซึ่งพระพุทเจ้าเคยเสด็จไปฉันจังหัน อำมาตย์ทั้งสองจึงได้เดินทางจากเมืองเชียงใหม่ ผ่านเมืองน่าน เมืองลิหลม ขามแม่น้ำตรอมตนิม ขามแม่น้ำแควน้อย จึงถึงที่แห่งนั้นมีบ้านพราหมณ์อยู่ทางทิศตะวันออก 150 เรือน อยู่ทางทิศตะวันตก 150 เรือน อำมาตย์ทั้งสองได้แข่งขันกันสร้างเมืองคนละฟาก คือเมืองทางฟากตะวันออกซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าโอฆบุรี และเมืองทางฟากตะวันตกซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าจันทบูรณ เมื่อนำมาตย์ทั้งสองสร้างเมืองสำเร็จแล้ว พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก และพระราชบุตรทั้งสององค์ได้เสด็จมา ได้โปรดให้พราหมณ์ตั้งชื่อเมือง ชื่อว่า เมืองพิษณุโลก และให้สร้างพระธาตุและวิหารใหญ่น้อยขึ้น

"เรื่องสร้างพระชินสีห์ พระชินราช" (น. 342 - 345) พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปควยสัมฤทธิ์ จึงให้ช่างจากเมืองสัชฌาย์ และเมืองทริภุณชัยรวม 6 คน ช่วยกันปั้นรูปพระพุทธรูปเจ้าเป็นแม่พิมพ์ขึ้น 3 องค์ ให้มีลักษณะเหมือนกันและมีขนาดเดียวกัน โปรดให้หล่อพร้อมกัน แต่ปรากฏว่านายช่างสามารถหล่อพระพุทธรูปได้สำเร็จเพียง 2 องค์ คือ พระศรีศาสดา และพระชินสีห์ ส่วนพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง คือพระชินราชต้องหล่อถึง 4 ครั้ง จึงสำเร็จ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกให้ประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ไว้ที่เมืองพิษณุโลก และเมื่อสร้างพระราชวังเสร็จแล้ว พระองค์จึงให้เจ้าไกรสรราชบุตรเป็นโอรสปกครอง และได้อภิเษกเจ้าไกรสรราชกับเจ้าสุลเทวี ธิดาพระยาสัชฌาย์ ณ เมืองละโว้

"เรื่องสร้างเมืองเสนาราชนคร" (น. 345 - 346) สมเด็จพระเจ้าไกรสรราชให้อำมาตย์ไปสร้างเมืองใกล้กับกรุงละโว้ประมาณ 500 เส้น ขึ้นเมืองหนึ่งเมื่อสร้างพระราชวัง และซุกกุสร้างหอรบเสร็จ พระองค์และมเหสีได้ประทับ ณ เมืองนั้น เมืองนั้นใช้ชื่อว่าเมืองเสนาราชนคร ส่วนพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เมื่อกลับไปเมืองเชียงใหม่แล้ว ให้เจ้าชาติสาครโอรสอีกองค์หนึ่งไปกินเมืองเชียงใหม่ ถึงพุทธศักราช 1500 พระองค์ทิวังคต เจ้าชาติสาครได้ครองเมืองพิชัยเชียงใหม่แทน ต่อจากนั้นมีกษัตริย์สืบมาอีก 7 องค์

"เรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย" (น. 349 - 352) นายร่วง เป็นบุตรนายคงเครา อยู่ที่เมืองละโว้ นายคงเครามีนานาคู่แลส่งสวายนำไปถวายพระเจ้าละแวกกรุงกัมพูชาทุก 3 ปี ครั้นนายคงเคราตาย นายร่วง ทำหน้าที่แทนบิดา เมื่อถึงกำหนดพระยาละแวกให้นักคุมคุมกองเกวียนมายังเมืองละโว้เพื่อบรรทุกน้ำ นายร่วงจึงให้นักคุมसानชะลอมเป็นภาชนะใส่น้ำไป คอยเหตุนายร่วงมีวาจาสิทธิ์ นำจึงซึ่งอยู่ในชะลอมได้เมื่อพระยาละแวกทราบความจึงส่งกองทัพมาจับนายร่วง ฝ่ายนายร่วงหนีไปบวชอยู่ที่วัดแห่งหนึ่งในเมืองสุโขทัย คนทั้งหลายจึงเรียกพระร่วง วันหนึ่งขอมที่คิดตามจับพระร่วงได้คำคืนไปผูกขึ้นที่กลางวัด ที่พระร่วงไปบวชอยู่ พบพระร่วงกำลังกวาดลานวัด แต่ขอมนั้นไม่รู้จักพระร่วงจึงถามหาพระร่วง พระร่วงบอกให้ขอมรออยู่ที่นั่นก่อน ตั้งแต่นั้นมาขอมจึงรอ

อยู่ที่นั่นจนกลายเป็นหินในที่สุด ถึงพุทธศักราช 1502 เจ้าเมืองสุโขทัยทิวังคต พระร่วงจึง
โคตรองเมืองสุโขทัยแทน

"เรื่องพระยาแกรก" (น. 352 - 356) พระยาโคตรตะบอง สืบราชสมบัติ
ต่อจากพระยาโคตรมราชบิคา อยู่ที่เมืองริมเกาะหนองโสน หรือเรียกวัดเค็ม เมื่อโหรทำนาย
ว่าจะมีผู้มีบุญมาเกิด พระยาโคตรตะบองจึงให้จับหญิงชาวเมืองที่มีครรภ์ไปฆ่าเสีย ต่อมา
โหรทำนายอีกว่าผู้มีบุญเกิดแล้ว พระยาโคตรตะบองจึงให้ไซไฟคลอกทารกเสียให้ตาย มี
ทารกคนหนึ่งรอดตาย แทะว่าแซนชาพิการ ภิกษุองค์หนึ่งอยู่วัดโพธิ์ผีให้พบเข้า จึงนำไปเลี้ยง
ไว้จนอายุได้ 17 ปี วันหนึ่งไคยีนชวามันปาวรองชวกันไปดูผู้มีบุญ เด็กพิการนั้นก็จะถัด
ไปคูบัว ครั้นนั้นสมเด็จพระนรินทรราชาแปลงกายเป็นคนชราจูงมามาพบ จึงฝากมาไว้ และบอก
ให้กินข้าวของกินที่อยู่ในแพที่ฝากไว้ได้ ฝ่ายเด็กพิการคอยอยู่นานไม่เห็นเจ้าของมากลับมา
จึงเปิดแพดูแล้วกินข้าวที่เจ้าของอนุญาตไว้ เมื่อกินแล้วปรากฏว่ามีกำลังขึ้น ต่อมาเห็น
ชวดน้ามัน จึงทาน้ำมันเข้าที่แซนชาพิการ ก็ปรากฏว่าแซนชาพิการอวยุกลับเหยียดตรงได้ จึง
ใส่เครื่องกษัตริย์แล้วขี่มาหาเข้าไปถึงตำหนักพระยาโคตรตะบอง พระยาโคตรตะบองตกใจ
หนีไปเมืองลานช้าง เด็กพิการหรือพระยาแกรกจึงโคตรองราชสมบัติ มีนามว่า พระเจ้า
สินธพอมรินทร์ ฝ่ายพระยาโคตรตะบองโคธิดาเจ้าเมืองสัจจพาหะแห่งลานช้างเป็นมเหสี
ต่อมาถูกมเหสีกับบิคาของนางทำร้าย จึงหนีมาตายที่เมืองเค็มของตน พระเจ้าสินธพอมรินทร์
ให้จัดการเผาศพพระยาโคตรตะบองแล้วให้สร้างวัดขึ้นในที่นั้น ให้ชื่อวัดศพลวรรค พระเจ้า
สินธพอมรินทร์ครองราชสมบัติต่อมาอีกหลายปี ไคลบพุทธศักราช 1857 เป็น จุลศักราช 306
ตั้งเป็นจุลศักราชใหม่สำหรับอาณาจักร ไค้สร้างวิหารแถบไว้ เมื่อครองราชย์ได้ 59 ปี
ก็สวรรคต

อนึ่ง เรื่องพระยาแกรก ในหนังสือพงศาวดารเหนือมี 2 เรื่อง คือ ในหน้า
352 - 356 เรื่องหนึ่ง และหน้า 356 - 359 มีความสำคัญคล้ายกันเป็นส่วนมาก แต่
กล่าวว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองอินทปัตนคร

"เรื่องพระนเรศวรหงสา" (น. 361 - 366) จ.ศ. 216 พระเจ้าจันทโชติ
กับเจ้าฟ้าปฎิมาศาคางจันทร ขึ้นไปครองเมืองละโว้ได้ 5 ปี ไค้สร้างวัดกู่ทอง และ

วัดคงคาวิหาร จ.ศ. 220 พระเจ้าอินทรมังจอล เจ้าเมืองสะเทิมยกทัพมาล้อมเมือง
 ละโว้ 7 วัน พระเจ้าจันทโชตเห็นว่าสู้ไม่ได้ จึงขอเป็นไมตรีโดยด วายพระพันาง
 ชื่อเจ้าฟ้าแก้วประภาพรแด่เจ้าเมืองสะเทิม ต่อมาพระเจ้าอินทรมังจอลกับเจ้าฟ้าแก้วประ
 ภาพ มีโอรสชื่อว่า พระนเรศวร ฝ่ายเมืองละโว้มีพระกุมารองค์หนึ่งเช่นกัน เมื่ออายุได้
 14 ปี พระกุมารยกพลไปเยี่ยมเจ้าฟ้าแก้วประภาพรผู้เป็นป้า ได้พักอยู่ที่เมืองสะเทิม วันหนึ่ง
 พระเจ้าอินทรมังจอลทอดพระเนตรพระกุมารมี 4 กร จึงคิดว่าต่อไปมอญเห็นจะอยู่ใต้
 อำนาจของเมืองละโว้เป็นแน่ ในระหว่างที่พระกุมารพักอยู่ที่เมืองสะเทิมได้คิดลี้ชนะพระ
 นเรศวรหลายครั้ง พระนเรศวรคิดแค้นจะฆ่าเสียแต่พระกุมารรู้ตัวจึงพาพลหนีกลับ พระ
 นเรศวรยกทัพติดตามไปทันทั้งสองโคชนข้างกัน ขณะที่ชนช้างพระนเรศวรเห็นศอกศ้อมี 4 กร
 ก็ตกใจ พันไม้ถูก ทำให้พระกุมารพาพลหนีกลับเมืองได้ พระกุมารจึงได้นามว่า พระนารายณ์
 แค้นมาเมืองละโว้กับเมืองสะเทิมก็ขาดทางไมตรีต่อกัน จ.ศ. 249 พระนเรศวรยกมา
 ล้อมเมืองละโว้ ไททรงทราบว่าพระนารายณ์ได้ครองราชสมบัติก็เกรงในเคษานุภาพ จึงทำพิน
 พระนารายณ์สร้างวัดแข่งกัน วัดที่พระนเรศวรสร้างนั้นอยู่ที่มุมเมืองทางทิศหริศ ต่อมาได้
 นามว่า วัดใหญ่ชัยมงคล ในครั้งนั้นฝ่ายพระนเรศวรก็เจดีย์ได้เร็วกว่าแต่พระนารายณ์ได้
 ชัยชนะด้วยกลอุบาย จึงทำให้พระนเรศวรต้องยกทัพกลับ ต่อมาพระนารายณ์ไปสร้างพระ
 ปรังค์ที่เมืองละโว้ แลพจนานามเมืองเสียใหม่ว่า ลพบุรี ตั้งเมืองลพบุรี เป็นเมืองลูกหลวง
 ตั้งแต่นั้น พระนารายณ์สวรรคตถวายพระเพลิงที่วัดเทพารักษ์ที่พระองค์ได้ทรงสร้าง
 ต่อจากนั้นก็ไม่มีผู้ใดที่จะครองราชสมบัติ บรรดาอำมาตย์จึงชิงราชสมบัติกัน ใน จ.ศ. 311
 พระเจ้าหลวงไคราชสมบัติครองอยู่ 9 ปี พระองค์ได้กำหนดให้ตั้งพิพิธอากรชนอนตลาค
 ไวทุกตำบล ต่อมาโดยกว้างเป็นวัด จึงเรียกว่า วัดเคิมตั้งแต่นั้นมา จ.ศ. 360 ได้สร้าง
 เมืองใหม่ สร้างตำหนักอยู่ท้ายเมืองและสร้างวัดต่าง ๆ เมื่อพระองค์สวรรคต ไม่มีผู้ใด
 เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ปุโรหิตจึงเสียดายส่ง เรือสุพรรณเอกชัยกับเครื่องกฤษณทัตไปเสาะ
 หาผู้มีบุญ

"เรื่องพระเจ้าแสนช้าง" (น. 366 - 373) เรือเสียดายลอยตามน้ำไปหยุด
 ณ ที่แห่งหนึ่งซึ่งมีเด็กเลี้ยงโคคนหนึ่งเล่นวาราชการกันอยู่ พราหมณ์จึงรับเด็กเลี้ยงโคที่เล่น
 สมมุติตนเป็นขุนนางผู้ใหญ่ วาราชการอยู่นั้นไปครองราชสมบัติ วันหนึ่งพระองค์ไปสงวน้ำเห็น

มอญพอลูกมาชายๆ เห็นว่ามีลักษณะดี จึงไหมหาคเล็กไปรับนางผู้เป็นลูกมอญชายผู้นั้นมา
เป็นอัครมเหสี

ฝ่ายพระเจ้ากรุงจีนส่งสาส์นมาเจริญทางไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จะยกธิดา
บุญธรรม ชื่อนางสร้อยดอกหมากให้เป็นอัครมเหสี ให้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไปรับถึงเดือน
12 พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงเสด็จไปโดยทางเรือ เมื่อถึงหน้าแหลมวัดปากคลองเห็นฝั่ง
จับอยู่ที่ถอกไก่โตขอพาหนามัน จึงอธิษฐานเสี่ยงทายว่า ถ้าคนจะไต่ไปครองบ้านเมืองให้อยู่
เย็นเป็นสุข ก็ขอให้นำฝั่งหยดลงมา การณ์ก็เป็นดังเสี่ยงทาย พระองค์จึงไต่ถามว่า
พระเจ้าสายน้ำผึ้ง เมื่อถึงกรุงจีนพระองค์ไต่ราชาภิเษกกับธิดาพระเจ้ากรุงจีนแล้วจึงเสด็จ
กลับครั้นถึงแดนพระนคร เสนาบดีไต่เชิญเสด็จไปที่ท้ายเมืองที่ปากน้ำแม่เปี้ย เมื่อพระเจ้า
สายน้ำผึ้งเสด็จสู่พระราชวังแล้ว ให้เสนาบดีเชิญเสด็จนางสร้อยดอกหมากเข้าสู่พระราชวัง
แต่นางไม่ยอมขึ้นจากเรือที่นั่ง เมื่อพระเจ้าสายน้ำผึ้งเสด็จไปรับนางที่เรือ นางจึงทูลว่า
พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงสพยกว่าถ้าไม่ไปก็ให้อยู่ที่นั่น นางสร้อยดอกหมากน้อยใจจึงกั้นใจ
ถวายหนังสือ จ.ศ. 406 พระเจ้าสายน้ำผึ้งพระราชทานเพลิงศพของนางที่แหลมบางกะจะ
แล้วสร้างวัดขึ้น ณ ที่นั้น แล้วให้นามว่า วัดพระเจ้าพระนางเชิง พระเจ้าสายน้ำผึ้งครอง
ราชสมบัติ 42 ปี ไต่สร้างวัดหน้าพระธาตุ วัดมงคลบพิตร สวรรคตใน จ.ศ. 424
พระยาธรรมิกราชา พระราชบุตร ไต่ครองราชสมบัติ 52 ปี ใน จ.ศ. 458 ไต่สร้าง
วัดมุขราช และให้ขุดคลองบางตะเคียนออกไปบางยี่หิน จ.ศ. 671 สร้างวัดกุฎีขาว พระอัคร
มเหสีสร้างวัดมะเหยงค์ พระองค์สวรรคตใน จ.ศ. 672

"เรื่องพระมาลีเจดีย์" (น. 373 - 382) จ.ศ. 413 สมเด็จพระ
เจ้าปราสาททอง ให้ข้าราชการคุมเครื่องบูชาไปเมืองหงสาวดี เพื่อไปนมัสการพระมาลี
เจดีย์ ซึ่งพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช กษัตริย์หงสาวดีเป็นผู้สร้าง ในตำนานไต่บรรยาย
ถึงการเดินทางไป และบอกลักษณะของพระเจดีย์ไว้ด้วย เมื่อนมัสการพระมาลีเจดีย์แล้ว
ไต่ไปขุมน้ำมันดิน ขุมน้ำมันงา และไปนมัสการพระเชตุพนมหาวิหาร แล้วจึงเดินทางกลับ
กรุงศรีอยุธยา

"เรื่องพระยาแกง" (น. 382 - 388) ขณะนั้นพระยาแกงไต่ครองเมือง
กาญจนบุรี เมื่อพระอัครมเหสีทรงครรภ์ โหรงหนายว่าจะไต่พระกุมาร ซึ่งเป็นผู้มีบุญมาก

แต่จะฆ่าบิดา เมื่อพระมหาลีคลอดพระกุมาร พระยาทรงร้องรับพระกุมารด้วยพานทอง
 ขอบพานกระทบพระนลาศปรากฏรอยอยู่ เมื่อพระกุมารอายุได้ 11 เดือน พระยาทรง
 ให้นำไปฆ่า แต่พระมหาลีคลอดนำไปให้ยายหอมเลี้ยง เมื่อเจริญวัยขึ้น ยอมหอมจึง
 มอบให้พระยาราชบุรีเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมช่วยราชการบ้านเมือง ทุกปีมาเมืองราชบุรี
 ต้องส่งดอกไม้ทองเงินไปถวายพระยาทรง แต่เมื่อพระกุมารมาอยู่ที่เมืองราชบุรีไคยุง
 มีให้ส่งบรรณาการดังที่เคยปฏิบัติ พระยาทรงจึงยกทัพมาปราบ ไคยงชางกับพระกุมาร
 บุตรพระยาราชบุรีถูกฟันถึงตาย พระกุมารยกทัพรุกไล่ฆ่าศึกไปปล้นเมืองกาญจนบุรีได้
 จึงไคยงราชสมบัติที่เมืองนั้นไคยงว่า พระยาพาน ต่อมาไคยงทราบความจริงจากมหาลี
 พระยาทรงผู้เป็นมารควา พระยาทรงนั้นเป็นบิดาของตน จึงโกรธยายหอมที่ปิดความไว้
 ให้ยายหอมเสีย แล้วไคยงสร้างพระเจดีย์สูงใหญ่ขึ้นองค์หนึ่ง และสร้างวัดเบื้องสูงทำ
 ประถม เพื่อล้างบาปที่ตนไคยงพาใหคลายลง ในจ.ศ. 552 พระยาพานยกพลไป
 นมัสการพระบรมธาตุที่ลำพูน เมื่อเดินทางกลับไคยงผ่านมาทางเมืองลำปาง เดิมบางนาง
 บวช จนถึงนครชัยศรี ไคยงว่า พระยาราชบุรีบิดาเลี้ยงยกทัพมาจับ จึงไคยงยกทัพไป
 ยิงประเศราช ไคยงราชสมบัติที่เมืองนั้นนาน 49 ปี สวรรคตใน จ.ศ. 669
 พระราชบุตรไคยงราชสมบัติต่อมา จากนั้นมาอีก 90 ปี สร้างวัดศรีสรรเพชญ์ วัด
 สวนหลวง จ.ศ. 906 พระรามบัณฑิตยไคยงราชสมบัติ ไคยงเปลี่ยนใช้พุทธศักราชแทน
 จุลศักราช กษัตริย์องค์ต่อมาเป็นเชื้อสายพระยาเทพปักษ์ ไคยงสร้างวัดหน้าพระเมรุขึ้น
 ครองราชย์ 35 ปี จึงสวรรคตใน จ.ศ. 900

"เรื่องพระเจ้าอู่ทอง" มี 2 ความ ความแรก (น. 388 - 392) :
 พระเจ้ากาแตมีเชื้อสายพระนเรศวรเมืองหงสาวดี ไคยงเสวยราชสมบัติ ไคยงบูรณะวัดโปรด
 สัตว์ วัดกุเขาทอง วัดใหญ่ ไคยงอู่สร้างวัดสนามชัย ไคยงราชการบูรณะวัดพระป่าเลไล
 ที่แขวงเมืองพันธุมบุรี ซึ่งไคยงนานนามเมืองนี้ใหม่ชื่อว่า เมืองสองพันบุรี พระองค์ครอง
 ราชสมบัติ 40 ปี จึงสวรรคต ใน จ.ศ. 565

พระยาอู่ทอง กับพระเชษฐา และราชบุตรกับครอบครัว ยกลงมาจากเมืองฉะ
 เชียงหลวง ผ่านเมืองสวรรคโลก ลงมาถึงที่สงบแห่งหนึ่ง จึงสร้างพลับพลาอยู่ที่ท้าย
 เมืองฝั่งใต้ ราษฎรไคยงให้เป็นกษัตริย์ เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วให้พระเชษฐาครองเมือง

สุคันธคีรี พระยาอุทองมีธิดาองค์หนึ่ง พระธิดามีบุตรกับเจ้าชัยทศ และต่อมาอภิเษก
กับเจ้าไชยเสนทั้ง 2 องค์เป็นบุตรเจ้าเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพระยาอุทอง ซึ่งเคิมตั้ง
ตำแหน่งอยู่ที่เวียงเหล็กจะสร้างเมืองใหม่ จึงให้อำมาตย์ข้ามไปที่เกาะฝั่งตรงกันข้าม
อำมาตย์ไปพบฤาษีอยู่ในคงโสนริมหนองน้ำ ฤาษีนั้นแนะนำให้สร้างเมืองในที่ที่มีต้นหมัน
ขึ้นอยู่ทางทิศหริศ พระยาอุทองจึงสร้างเมืองขึ้น ณ ที่นั้น

ความที่สี่ (น. 392 - 399) เมื่อพระยาแกรก ซึ่งปกครองเมืองอยู่
ณ ที่แห่งหนึ่งสิ้นบุญ มีกษัตริย์สืบมาอีก 3 องค์ กษัตริย์องค์สุดท้ายนี้มีธิดา จึงได้อภิเษก
ธิดาของตนกับเจ้าอุทองบุตรไชยเสน ครองเมืองสืบมาได้ 7 ปี เกิดโรคห่าระบาด
จึงอพยพไพร่พลลงไปทางทิศใต้ จะไปสร้างเมืองใหม่เดินทางได้ 15 วัน ถึงแม่น้ำ
สายหนึ่ง เห็นเกาะในแม่น้ำนั้นมีชัยภูมิดี จึงหยุดตั้งทัพอยู่ริมแม่น้ำ ให้อำมาตย์ข้ามน้ำ
ไปที่เกาะได้พบคาบสตนหนึ่ง คาบสตนกวางที่แห่งนั้นมีชื่อว่า ศรีอโยธยา ท้าวอุทองจึงสร้าง
เมืองขึ้นและครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองศรีอโยธยาสืบมา มีราชบุตร 3 องค์ ให้ไปครอง
เมืองนคร เมืองตะนาว เมืองเพชรบุรี พระองค์มีธิดาองค์หนึ่ง พระธิดามีบุตรกับเจ้า
ชัยทศ แล้วได้อภิเษกกับเจ้าไชยเสน ทั้ง 2 องค์เป็นราชบุตรของเจ้าเมืองพิชัย เชียงใหม่
เจ้าไชยเสนได้ครองกรุงศรีอยุธยาต่อมา บุตรธิดาท้าวอุทองกับเจ้าชัยทศ มีชื่อว่าเจ้า
สุวรรณ कुमार ได้ครองกรุงศรีอยุธยาแทนเจ้าไชยเสนผู้เป็นอา ซึ่งต่อมาไปครองเมืองพิชัย
เชียงใหม่ เจ้าสุวรรณ कुमारมีธิดา ชื่อกัลยาเทวี และสุนันทาเทวี

เรื่องท้าวอุทองความที่ 2 นี้ มีเรื่องเมืองล้านนาแลมาแทรกอยู่ด้วย มีความดังนี้
เจ้าพิศตาสุจราชครองเมืองล้านนา มีราชบุตร 2 องค์ ชื่อธรรมไตรโลก และบรมไตรโลก
เจ้าธรรมไตรโลกได้ครองเมืองต่อจากบิดา ต่อมาพระองค์ได้บวชที่เมืองโอฆบุรี พระเจ้า
โกธพรราชได้สร้างวัดถวาย และสร้างเจดีย์ให้บรรจุพระเกศ ให้ชื่อวัดนั้นว่า วัดจุฬามณี

"เรื่องพระบรมราชาเมืองสุวรรณโลก" (น. 399 - 402) พระเจ้าธรรม
ไตรโลกครองราชสมบัติที่เมืองล้านนา มีราชบุตร ชื่อธรรมราชา บรมราชา และราชา
ธิราช พระธรรมราชาได้อภิเษกกับเจ้ากัลยาเทวี พระบรมราชาได้อภิเษกกับเจ้าสุนันทาเทวี
ซึ่งเป็นธิดาพระเจ้าสุวรรณราชา เมืองศรีอยุธยาต่อมาเจ้าธรรมราชาได้ครองราชสมบัติ

ในกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้นพระเจ้ากรุงจีนได้ข่าวว่าหลานของตนได้เป็นกษัตริย์เมืองศรีอยุธยา จึงส่งเงินมาปล้ำพนันเมือง แต่สู้ไม่ได้ ต่อมาพระบรมราชาได้ครองราชสมบัติ มีโอรสองค์หนึ่งชื่อ วรเชษฐกุมาร มีบุญญาธิการมาก ได้ครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระบรมราชาซึ่งออกผนวช

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหมอบลัดเล. 2 เล่ม. พระนคร: โรงพิมพ์หมอบลัดเล, 2407.

ดูที่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน หน้า 276 ในวิทยานิพนธ์นี้

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ.

พระนคร: คลังวิทยา, 2515. หน้า 441-469.

หนังสือพงศาวดารฉบับนี้ หลวงประเสริฐอักษรนิติ (แพ ตาละลักษมณ์) ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา ได้ฉบับมาจากราษฎรคนหนึ่งจากจังหวัดเพชรบุรี ต้นฉบับเป็นสมุดไทยคำเขียนด้วยตัวรง ได้มาเพียง 1 เล่ม ตัวหนังสือลบเลือนหลายแห่ง แต่โดยมากมีรอยพอเห็นคำที่ลบเลือนได้ มีบานแพนงแจ้งไว้ว่า เขียนขึ้นโดยพระบรมราชาโองการของสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อพุทธศักราช 2223 เนื้อความเท่าที่มีอยู่ในต้นฉบับเท่าที่ได้มานี้ กล่าวความตั้งแต่จุลศักราช 686 (พ.ศ. 1867) อันเป็นปีที่สถาปนาพระพุทธรูปพญูเชิงเป็นลำดับไปจนถึงจุลศักราช 966 (พ.ศ. 2147) ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร หลวงประเสริฐอักษรนิติได้มอบให้หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2450 และในปีนั้นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ให้ชื่อเป็นเกียรติแก่ผู้มอบให้ว่า "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ"

ครั้งใน พ.ศ. 2456 หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือพระราชพงศาวดารความเดียวกับฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติมาอีกฉบับหนึ่งสองเล่มสมุดไทย เป็นฉบับหลวงของพระเจ้ากรุงธนบุรีเขียนเมื่อ พ.ศ. 2317 เมื่อทางหอสมุดวชิรญาณตรวจสอบพระราชพงศาวดารทั้ง 2 ฉบับ ปรากฏว่าฉบับหลวงของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ได้มาใหม่ เป็นฉบับคัดลอกจากฉบับที่หลวงประเสริฐอักษรนิติได้มา อย่างไรก็ตามฉบับหลวงของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เป็นประโยชน์อย่าง

มากคือ ใช้ตรวจสอบคำที่เปลี่ยนแปลงในฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ให้ได้ความสมบูรณ์ขึ้น⁴⁹

ต่อมาเมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ.2511 คุณหญิง ปทุมราชพินิจจัย ไก้มอบเอกสารต่าง ๆ ให้แก่หอสมุดแห่งชาติ ในจำนวนนั้นมีพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหนึ่ง⁵⁰ ซึ่งเจ้าหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติได้ตรวจสอบแล้วพบว่า มีเนื้อความเช่นเดียวกับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ตั้งแต่บ้านแพนงเป็นต้นไปจนหมดความในพระราชพงศาวดาร⁵¹ แต่ตอนท้ายยังมีข้อความเพิ่มขึ้นอีก 2 บรรทัดระบุชื่อผู้คัด และวันเดือนปีที่คัดว่า "สิ้นฉบับแล้ว หาคือไปเถิด เขียนจบ ณ วัน 2 1 1 ค่ำ คัดคัดกราช 1149 มะแมศก ชุมเขียนแล" ข้อความพิเศษ 2 บรรทัดนี้ ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ หรือพระราชพงศาวดารอีกฉบับหนึ่งของหอสมุดแห่งชาติ มีแต่ในฉบับที่คุณหญิงปทุมราชพินิจจัยมอบให้ ข้อความ 2 บรรทัดนี้

นับเป็นความสำคัญมากที่เกี่ยวในแง่การตรวจพิจารณาความแท้ความเก่าของหลักฐานโดยบอกไว้ตอนท้ายของเอกสารว่า "สิ้นฉบับแล้ว" คือฉบับที่มีอยู่ในมือ มีข้อความเพียงนี้ "หาคือไปเถิด" คือฉบับข้อความคือไปให้หาคือไปเถิด ยอเยาเพ็ง สิ้นหวัง เพราะเมื่อกรุงแตกเอกสารอาจจะพลัดพรากจากกันไปได้หลายแห่ง และเรื่องราวตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาจนถึงกรุงแตกก็เป็นเวลากว่า 150 ปียังมีเรื่องราวอยู่อีกมาก จะมาจบเพียงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชค้ำพระยาช้างเผือกไปตีกรุงอังวะ ตอนปลายรัชกาลของพระองค์ก็กระไรอยู่ แล้วบอกชื่อผู้คัดว่า ชื่อ "ชุม" เขียนจบวัน "2 1 1 ค่ำ คัดคัดกราช 1149 มะแมศก" หรือเทียบเท่าวันจันทร์ที่ 21 มกราคม พ.ศ.2330 อันเป็นที่ 6 ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอด

⁴⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "คำนำพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 113-4.

⁵⁰ "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสังเขป จ.ศ. 686-966" หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยคำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 30 ก.

⁵¹ สัมภาษณ์ นายชูศักดิ์ ทิพยเกษร และ นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์, 19 มีนาคม 2516.

ฟ้าจุฬาลงโลก⁵²

สรุปได้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติที่เป็นสมุดไทย ซึ่งเก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ ในปัจจุบันมี 3 เล่ม คือ (1) ฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดา เมื่อยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ มอบให้หอพระสมุดวชิรญาณเมื่อ พ.ศ. 2450 (2) ฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณไ้มาเมื่อ พ.ศ. 2456 และ (3) ฉบับที่คฤหิิงปทุมราชินิจจ่ายมอบให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2511

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ นักประวัติศาสตร์ไทยถือว่าเป็นหลักฐานล้ำค่าสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เพราะนอกจากจะเป็นพระราชพงศาวดารฉบับที่เรียบเรียงขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีความแม่นยำในเรื่องศักราชยิ่งกว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่น ๆ แล้ว ยังเป็นพระราชพงศาวดารเพียงฉบับเดียวที่กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา คือ กล่าวถึงการสถาปนาพระพุทธรูปพันธุเชิงใน จ.ศ. 686 (พ.ศ. 1867) และเป็นพระราชพงศาวดารฉบับเดียวที่เป็นหลักฐานให้ไ้ทราบชัดว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จไปเสวยราชสมบัติที่เมืองพิษณุโลก ทรงสร้างวัดจุฬามณี ทรงผนวช และสวรรคตที่เมืองพิษณุโลกอีกด้วย

ภายหลังจากที่หอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติออกเผยแพร่ใน พ.ศ. 2457 แล้ว ได้มีผู้จัดพิมพ์หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้อีกหลายครั้ง เท่าที่รวบรวมได้มีการพิมพ์ขึ้นแล้ว 15 ครั้ง คือ ฉบับพิมพ์ใน พ.ศ. 2483 พ.ศ. 2486 พ.ศ. 2489 พ.ศ. 2498 พ.ศ. 2499 พ.ศ. 2504 พ.ศ. 2505 พ.ศ. 2506 (มีพิมพ์ 2 ครั้ง) พ.ศ. 2507 พ.ศ. 2510 พ.ศ. 2514 และ พ.ศ. 2515

สาระสังเขป ความตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 470-472) มีดังนี้

ความตอนต้นบอกศักราช 686 (พ.ศ. 1867) อันเป็นที่สร้างพระพุทธรูปพันธุเชิงแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนารุงศรีอยุธยาใน

⁵² ขจร สุขพานิช, "หลักฐานล้ำค่าในวิชาประวัติศาสตร์ไทย," เจกียุทธคดี อยู่ที่สุพรรณบุรี (พระนคร: สมาคมสุพรรณพระนคร, 2516), (ไม่ปรากฏเลขหน้า).

จ.ศ.712 (พ.ศ.1893) บอศักราชที่สร้างวัดพระราม และบอศักราชของสมเด็จพระ
รามธิบดีที่ 1 ซึ่งตรงกับ พ.ศ.1912

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี (ครั้งที่ 1) สมเด็จพระรามาธิบดีราชโอรสได้เสวย
ราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาได้ประมาณ 1 ปี ใน จ.ศ.732 (พ.ศ.1913) สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชเสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรี ได้เสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ให้สมเด็จพระ
รามาธิบดีกลับไปเสวยราชสมบัติ ณ เมืองลพบุรี

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) บอศักราชและลำดับเหตุ
การณ์ต่าง ๆ ซึ่งโดยมากเป็นเรื่องการทำสงครามขยายอาณาเขตไปยังอาณาจักรสุโขทัย รวม
ทั้งการยกทัพไปตีถึงเมืองลำปาง คือใน จ.ศ.733 (พ.ศ.1914) ได้หัวเมืองทางเหนือ
จ.ศ.734 (พ.ศ.1915) ได้เมืองนครพิงค์คาและเมืองแสงเชรา จ.ศ.737 (พ.ศ.1918)
ได้เมืองพิษณุโลก ได้เสด็จยกทัพไปเอาเมืองซากังราว 4 ครั้ง คือ ครั้งแรกใน จ.ศ.735
(พ.ศ.1916) พระยาไสแก้วและพระยาคำแหงเจ้าเมืองออกรบ พระยาไสแก้วเสียชีวิต
ครั้งที่สองใน จ.ศ.738 (พ.ศ.1919) พระยาคำแหงผู้เป็นเจ้าเมืองได้กำลังจากท้าวผาค่อง
ยกทัพมาช่วย แต่ทัพหลวงของอยุธยาตีแตกพ่ายไป ครั้งที่สาม จ.ศ.740 (พ.ศ.1921)
เป็นคราวที่พระมหาธรรมราชาออกถวายบังคม นอกจากนี้ยังได้เสด็จยกทัพไปถึงเมืองเชียงใหม่
ใน จ.ศ.748 (พ.ศ.1929) และเข้าปล้นเมืองลำปางแต่ไม่ได้เมือง หมิ่นนครผู้เป็น
เจ้าเมืองออกถวายบังคม และใน จ.ศ.750 (พ.ศ.1931) ได้ยกทัพไปเอาเมืองซากังราว
เป็นครั้งที่สี่ แต่ทรงพระประชวร จึงเสด็จกลับและเสด็จสวรรคตกลางทาง

แผ่นดินพระเจ้าทองด้วง เจ้าทองด้วงพระราชโอรสได้เสวยราชสมบัติ 7 วัน

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี (ครั้งที่ 2) จ.ศ.750 (พ.ศ.1931) สมเด็จพระ
รามาธิบดียกพลมาจากเมืองลพบุรี เมื่อเสวยราชสมบัติแล้วให้สำเร็จโทษเจ้าทองด้วง สม
เด็จพระรามาธิบดีสวรรคตใน จ.ศ.757 (พ.ศ.1938)

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระรามาธิบดีราชโอรสได้เสวยราชสมบัติ
ต่อมา 15 ปีจนถึง จ.ศ.771 (พ.ศ.1952) เสนาบดีปล้นพระนครถวายสมเด็จพระอินทราชา
เจ้าเมืองสุพรรณบุรี และพระองค์ถูกส่งไปกินเมืองปทาจาม

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชา ได้เสวยราชสมบัติใน จ.ศ.771 (พ.ศ.1961)

บอกศักราช 781 (พ.ศ. 1962) เรื่องพระมหากษัตริย์ราชธานีราชแห่งอาณาจักรสุโขทัยสวรรคต และเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล สมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปตั้งเมืองพระบางเพื่อระงับ เหตุการณ์จลาจลนั้น ครั้งนั้นพระยาบาลเมืองและพระยารามออกถวายบังคม พระองค์เสด็จ สวรรคตใน จ.ศ. 786 (พ.ศ. 1967) เจ้าอ้ายพญาแก้วเจ้าอ้ายพญาชิงราชสมบัติกันที่สะพานป่า ถ่าน ล้นพระชนม์ทั้งสองพระองค์ เจ้าสามพญาโอรสอีกองค์หนึ่งได้ราชสมบัติ

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 จ.ศ. 786 เสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ให้ก่อเจดีย์สององค์สวมที่เจ้าอ้ายพญาและเจ้าอ้ายพญาชนช้าง และสถาปนาวัดราชบูรณะ บอกศักราชและเรื่องการที่เมืองนครหลวง ให้พระนครอินทเจ้าราชโอรส เสวย ราชสมบัติ ณ เมืองนครหลวง และให้พญาแก้วพญาโหนดำรงภาพมายังกรุงศรีอยุธยา

ตั้งแต่ จ.ศ. 800 (พ.ศ. 1981) ถึง จ.ศ. 810 (พ.ศ. 1991) มีเหตุการณ์ต่าง ๆ คือ การสถาปนาวัดมหาธาตุใน จ.ศ. 800 และในปีนั้นสมเด็จพระราเมศวรราชโอรส เสด็จไปเมืองพิษณุโลก อีก 2 ปีต่อมา เกิดเพลิงไหม้พระราชมณเฑียรและพระที่นั่งศรีมุกช ใน จ.ศ. 804 (พ.ศ. 1985) เสด็จไปเอาเมืองเชียงใหม่ เข้าปล้นไม่ได้ ทรงพระประชวร จึงเสด็จกลับ พระองค์เสด็จสวรรคตใน จ.ศ. 810 (พ.ศ. 1991)

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระราเมศวรเสวยราชสมบัติในกรุง ศรีอยุธยาใน จ.ศ. 810 (พ.ศ. 1991) ในเอกสารบอกลำดับศักราชและเรื่องต่าง ๆ คือ จ.ศ. 813 (พ.ศ. 1994) มหาราช⁵³ยกทัพมาเอาเมืองชากังราวได้ แต่เข้าปล้นเมืองสุโข- หทัยไม่ได้ กล่าวถึงเหตุการณ์ในปีต่อ ๆ มาคือ เรื่องการเกิดไข้ทรพิษ การแต่งทัพไปตี เมืองมะละกาและลิสมหิน เรื่องข้าวแพง การทำบุญหล่อพระโพธิสัตว์ 500 ซาก และการ เล่นมหรสพฉลองพระ กล่าวถึงเรื่องพญาเซลียงเป็นกบฏไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราชใน จ.ศ. 822 (พ.ศ. 2003) และใน จ.ศ. 823 (พ.ศ. 2004) พญาเซลียงนำทัพพระเจ้าติโลกราชมา ตีเมืองพิษณุโลกและกำแพงเพชร จ.ศ. 824 (พ.ศ. 2005) โปรดให้พระกลาโหมไปติดตาม คราวเมืองนครไทยที่อพยพหนีไปเมืองน่าน และให้ไปตีเมืองสุโขทัยคืนได้

จ.ศ. 825 (พ.ศ. 2006) เสด็จไปเสวยราชสมบัติที่เมืองพิษณุโลก ให้พระราชนิ-

⁵³มหาราช หมายถึงพระเจ้าติโลกราช ในตอนต่อไปจะชื่อว่า พระเจ้าติโลกราช

รเสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา ในปีเดียวกันพระเจ้าทีโลกราชยกทัพมาตีเมืองสุโขทัย ในการสงครามครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาถูกปืนที่พระพักตร์ ต่อมาใน จ.ศ.826(พ.ศ.2007) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี และในปีต่อมาได้ทรงผนวชที่วัดนั้นเป็นเวลา 8 เดือน

บอกศักราชและลำดับเหตุการณ์เรื่องการเมืองราชสมบัติที่เมืองเชียงใหม่ เรื่องพระราชโอรสประสูติใน จ.ศ.834(พ.ศ.2015) เรื่องหมื่นนครลักลอกทองพระเจ้ามาขุมคาม⁵⁴ เรื่องเสด็จไปเอาเมืองเซลียงใน จ.ศ.836(พ.ศ.2017) เรื่องพระเจ้าทีโลกราชมาขอเป็นไมตรี การตั้งเมืองนครไทย เรื่องพระศรีราชเทโธและพญาล้านช้างถึงแก่กรรม จึงได้อภิเษกพญาชายชาวเป็นพญาล้านช้างแทน บอกศักราช 844(พ.ศ.2025) ซึ่งเป็นปีที่มีการฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ และในปีเดียวกันทรงนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ บอกศักราชและเรื่องสมเด็จพระบรมราชาไปคล้องช้างที่ไทรน้อย เรื่องสมเด็จพระเชษฐาธิราชและสมเด็จพระราชโอรสสมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงผนวชใน จ.ศ.846(พ.ศ.2027) และใน จ.ศ.847(พ.ศ.2028) พระราชโอรสลาผนวช ได้ตั้งพระราชโอรสเป็นมหาอุปราช บอกศักราชและเรื่องสมเด็จพระบรมราชาไปคล้องช้างที่ตำบลสำอูทชิบูรณ์ เรื่องพระเจ้าทีโลกราชสวรรคตใน จ.ศ.849(พ.ศ.2030) ใน จ.ศ.850(พ.ศ.2031) สมเด็จพระบรมราชาเสด็จไปเอาเมืองทวาย และในปีเดียวกัน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตที่เมืองพิษณุโลก

⁵⁴ในหนังสือพงศาวดารโยนกกล่าวว่า หมื่นนคร ลักลอกทองพระบรมราชาเซลียงมาขุมคาม

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพิงศ์ (จาก) ," พระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ฉบับ พันจันทนมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพิงศ์ (จาก).
พระนคร: คลังวิทยา, 2507. หน้า 493 - 943.

ต้นฉบับของหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ เป็นคัมภีร์ลาน รวม 17 ผูก
มีความตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึง จ.ศ. 1089 (พ.ศ. 2270 ในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระเจ้าสุริยราช นายจิตร บุตรพระจักรพรรดิพิงศ์ (จาก) มอบให้แกหพระสมุหวิจิตรญาณ
เมื่อ พ.ศ. 2451 อุทิศให้ในนามของพระจักรพรรดิพิงศ์ผู้เป็นบิดา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ตรวจสอบดูปรากฏว่า
ความตอนต้นตรงกับพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับ
พิมพ์ 2 เล่ม หรือที่เรียกว่า ฉบับหมอบรัดเล หรือที่เรียกว่า ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัด
พระเชตุพน ส่วนเรื่องตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้น จนจบความในตอนปลายแผ่นดิน
สมเด็จพระที่นั่งท้ายสระมีความแปลกไปจากฉบับอื่น ๆ ซึ่งข้อความตอนที่แปลออกไปนี้ ได้เคย
พิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 8 ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2460 และ พ.ศ. 2507
ส่วนหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพิงศ์ (จาก) ฉบับสมบูรณ์
มี จดพิมพ์ขึ้นเท่าที่รวบรวมได้ 3 ครั้ง คือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2502 พิมพ์ที่โรงพิมพ์หามฤฎ
ราชวิทยาลัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2504 องค์การฯ ของคุรุสภาจัดพิมพ์ และฉบับพิมพ์
พ.ศ. 2507 สำนักพิมพ์คลังวิทยา จัดพิมพ์ร่วมกับ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
ฉบับพันจันทนมาศ (เจิม)

สาระสังเขป พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1
จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ (หน้า 501 -
517) คือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนมาศ (เจิม) หน้า 271 ใน
วิทยานิพนธ์นี้ เนื่องจากมีสาระสำคัญของเรื่อง เช่นเดียวกัน

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนมาศ (เจิม)," พระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพิงศ์ (จาก).
พระนคร: คลังวิทยา, 2509. หน้า 1 - 492.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนี้ต้นฉบับ 22 เล่มสมุดไทย มีความโดยพิสดาร เริ่มตั้งแต่เรื่องสร้างกรุงศรีอยุธยา จนถึงรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี พอเริ่มกล่าวความตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งหมดฉบับ

กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนี้เป็นหนังสือในชุดประชุมพงศาวดาร โดยได้จัดพิมพ์ตอนที่เป็นพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 และตอนที่เป็นเรื่องราวในสมัยกรุงธนบุรีเป็นภาคที่ 65

หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 หรือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นี้ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2479 ในงานศพ คุณหญิงปฏิภาณพิเศษ (ลมุน อมาต ยกุล) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พิมพ์ใน พ.ศ. 2502 ในงานศพ นายแม่ ขวลิต และนายชาย ขวลิต ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 พิมพ์ใน พ.ศ. 2506 สำนักพิมพ์คลังวิทยาจัดพิมพ์ร่วมกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาก) และฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 พิมพ์ใน พ.ศ. 2514 ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนาถ กระจ่างทอง โดยพิมพ์รวมไว้กับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

สาระสังเขป เหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 1 - 16) มีความดังนี้

ตอนต้นมีความแจ้งในบานแพนกว่า หนังสือนี้ได้มีการชำระใน จ.ศ. 1157 (พ.ศ. 2338) ความตอนต้นเป็นเรื่องการสร้างกรุงศรีอยุธยา ในจุลศักราช 712 (พ.ศ. 1893) สร้างพระที่นั่งไพฑูริย์มหาปราสาท พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท และพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท

รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) พระเจ้าอู่ทองเสด็จเข้ามาครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ทราบพระนาม สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระราเมศวร พระราชโอรส ไปครองราชสมบัติในเมืองลพบุรี ในสมัยนั้นกรุงศรีอยุธยามีเมืองประเทศราช 16 เมือง ก็มีรายชื่อเมืองปรากฏในเรื่อง เมื่อขอมแปรพักตร์จึงให้สมเด็จพระราเมศวรยกทัพไปปราบ ในครั้งนั้นต้องเชิญสมเด็จพระบรมราชาธิราช ผู้เป็นพระเชษฐาอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี ให้ยกทัพไปช่วยจึงได้ชัยชนะ กล่าวถึงการ

สถาปนาวัดพุทธไสยาสน์ และวัดป่าแก้ว จ.ศ. 731 (พ.ศ. 1912) สมเด็จพระ
รามาธิบดีสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 20 ปี

รัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร (ครั้งที่ 1) สมเด็จพระรามาเมศวรเสด็จมาจาก
เมืองลพบุรีขึ้นครองราชสมบัติ

รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ที่ 1) จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913)
เสด็จจากเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระรามาเมศวรถวายราชสมบัติแล้วเสด็จไปครองเมือง
ลพบุรีตั้งเดิม, เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราช โค้ครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาแล้ว
ตั้งแต่ จ.ศ. 733 (พ.ศ. 1914) จนถึง จ.ศ. 742 (พ.ศ. 1923) ได้
ทำสงครามขยายอาณาเขตไปทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้เมืองเหนือทั้งปวงใน จ.ศ. 733
ได้เมืองนครพิงค์คาและเมืองแขวงเขราใน จ.ศ. 734⁵⁵ (พ.ศ. 1915) ได้เมืองพิษณุโลก
และได้ตัวขุนสามแก้วเจ้าเมืองใน จ.ศ. 737 (พ.ศ. 1918) ได้เสด็จยกทัพไป
เอาเมืองซากังราว 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกใน จ.ศ. 735 (พ.ศ. 1916) ปีฉลู
เบญจศก⁵⁶ พระยาไชแก้วและพระยากำแหงเจ้าเมืองออกรบ ครั้งนั้นพระยาไชแก้ว
เสียชีวิต แต่พระยากำแหงพระโพรพลหนีเข้าเมืองไค้ ครั้งที่สองในศักราช 738
(พ.ศ. 1919) พระยากำแหงเจ้าเมืองไค้กำลังจากท้าวผากองยกมาช่วย แต่ทัพ
หลวงของฝ่ายอยุธยาตีทัพท้าวผากองแตกพ่ายไป ครั้งที่สาม ใน จ.ศ. 740 (พ.ศ. 1921)
ซึ่งเป็นคราวที่พระมหาธรรมราชาออกถวายบังคม นอกจากนี้ยังได้เสด็จยกทัพขึ้นไปถึง
เมืองเชียงใหม่ และเมืองนครลำปาง ใน จ.ศ. 742 (พ.ศ. 1923)
หมั้นนครให้เจ้าเมืองนครลำปางออกมาถวายบังคม

บอกข้าราชการและเรื่องการสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุองค์ที่อยู่ทางทิศตะวันออก
พร้อมทั้งบอกขนาดพระศรีรัตนมหาธาตุองค์ให้สร้างขึ้นไว้ด้วย ใน จ.ศ. 744
(พ.ศ. 1925) พระองค์สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 13 ปี

⁵⁵ ฉบับบริติชมิวเซียมไม่มีเหตุการณ์ยกไปตีเมืองนครพิงค์คา และเมืองแขวงเขรา
ใน จ.ศ. 734.

⁵⁶ ฉบับบริติชมิวเซียมว่า สงครามครั้งนี้เป็นเหตุการณ์ ใน จ.ศ. 734 ปีฉลู เบญจศก

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทองด้วง 57 ได้เสวยราชสมบัติ 7 วัน

รัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร (ครั้งที่ 2) เสด็จมาจากเมืองลพบุรี ให้นำ
ตัวเจ้าทองด้วงไปสำเร็จโทษที่วัดโคกพระยา และได้ครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาใน
จ.ศ. 744.

กล่าวถึงเรื่องราวการเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 746 (พ.ศ. 1927)
เมื่อเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุและให้ทำพระราชพิธีประเวศ
พระนคร ครั้งที่ 1 กล่าวถึงเรื่องการยกทัพไปปราบเจ้าเมืองกัมพูชาได้ชัยชนะ เมื่อ
เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาโปรดให้มีพระราชพิธีประเวศพระนคร ครั้งที่ 2 ใน จ.ศ. 749
(พ.ศ. 1930) ทรงสถาปนาวัดกุฎีเขาทอง สวรรคตในปีนั้น อยู่ในราชสมบัติ 6 ปี

รัชกาลสมเด็จพระยาราม สมเด็จพระยาราม โอรสของสมเด็จพระรามาเมศวรได้
เสวยราชสมบัติอยู่ 15 ปี ในจ.ศ. 763 (พ.ศ. 1944) เป็นที่เสนาบดีชิงราช
สมบัติถวายสมเด็จพระอินทราชา ซึ่งเชิญเสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระยารามถูก
ส่งไปกินเมืองปทศุจาม

รัชกาล สมเด็จพระอินทราชา เสวยราชย์ใน จ.ศ. 763 ใน จ.ศ. 765
(พ.ศ. 1946) มีชาวพระมหากษัตริราชเจ้าเมืองพิษณุโลกสวรรคต และเมือง
เหนือทั้งปวงเป็นจลาจล จึงเสด็จไปถึงเมืองพระบาง พระยาบาลเมืองและพระยาราม
ออกมาถวายบังคม ทอมาโปรดให้โอรส คือ เจ้าอายุพระยาครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้า
พระยาครองเมืองแพรกศรีราชา และเจ้าสามพระยาครองเมืองชัยนาท จ.ศ. 780
(พ.ศ. 1961) พระองค์สวรรคต เจ้าอายุพระยากับเจ้าพระยายกทัพมาที่กรุงศรีอยุธยา
ปะทะกันที่เชิงสะพานป่าถ่าน ทรงพระแสงของ้าวทองพระศอขาดพร้อมกัน

รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ที่ 2) เจ้าสามพระยาได้เสวยราชสมบัติ
ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช ไหล่อกเจดีย์ 2 องค์ ณ ที่ที่เจ้าอายุพระยา และ
เจ้ายุพระยาชนชางกัน และทรงสถาปนาวัดราชบูรณะ ณ ที่ถวายพระเพลิงนั้น

จ.ศ. 783 (พ.ศ. 1964) เสด็จไปเอาเมืองนครหลวงได้ ให้
พระนครอินทเจ้าราชโอรส ครองราชสมบัติ ณ เมืองนครหลวง ได้ตัวพระยาแก้ว
พระยาไท และครอบครัวกับรูปพระโค รูปสิ่งหัตถ์ทั้งปวงไปบูชาไว้ที่วัดพระศรีรัตน
มหาธาตุ 58

จ.ศ. 786 (พ.ศ. 1967) สถาปนาวัดมเหยงคณ์ สมเด็จพระรา
เมศวร พระราชโอรสเสด็จไปเมืองพิษณุโลก

ตั้งแต่ จ.ศ. 788 (พ.ศ. 1969) ถึง จ.ศ. 796 (พ.ศ. 1977)
มีเหตุการณ์สำคัญ คือ เกิดเพลิงไหม้พระราชมนเทียรสถานและพระที่นั่งตรีมุข ใน
จ.ศ. 790 (พ.ศ. 1971) เสด็จไปเมืองเชียงใหม่แต่เขาปลานไม้ได้ ทรงพระ
ประชวร จึงเสด็จกลับ และใน จ.ศ. 792 (พ.ศ. 1973) เสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่
อีกครั้งหนึ่ง ได้เขลยมามาก พระองค์สวรรคตใน จ.ศ. 796 (พ.ศ. 1977)

รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อสมเด็จพระราเมศวรได้เสวยราช
สมบัติใน จ.ศ. 796 (พ.ศ. 1977) ทรงพระนามว่า พระบรมไตรโลกนาถ
โปรดให้สถาปนาพระราชวังเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วโปรดให้สร้างพระที่นั่งเบญจ
รัตนมหาปราสาท⁵⁹ ขึ้นที่ริมแม่น้ำเป็นที่ประทับตั้งตำแหน่งเสนาบดี ปรับปรุงการปก-
ครองแยกการทหาร และการพลเรือนออกจากกัน ทรงสถาปนาวัดพระราม ณ ที่
ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

58 ฉบับบริติชมิวเซียมและฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ว่า ...ไว้ ณ วัดพระศรี
รัตนมหาธาตุบ้าง ไปไว้วัดพระศรีสรรเพชญ์บ้าง, ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ ความตอน
ในต้นฉบับขาดไป ผู้พิมพ์จึงคัดความจากฉบับพระราชหัตถเลขาตาลงไว้ มีความเช่นเดียวกับ
ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ .

59 ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ และฉบับบริติชมิวเซียมว่า
สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทของคหนึ่ง สร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทของคหนึ่ง .

ตั้งแต่ จ.ศ. 802 (พ.ศ. 1983) ถึง จ.ศ. 832 (พ.ศ. 2013) ในเอกสารสำคัญเหตุการณ์ต่าง ๆ คือ การเกิดไข้ทรพิษระบาด การแก่งทัพไปเอาเมืองมะละกา และเมืองศรีสัตนาคนหุต เวียงจันทน์ เรื่องชาวเปลือกแพง การหลอรูปพระโพธิสัตว์ 550 พระชาติ และการฉลองพระเรื่องพระยาเซลิ้งเป็นกบฏไปเข้ากับมหาราช 60 ใน จ.ศ. 808 (พ.ศ. 1989) และได้นำพระเจ้าทีโลกราชมาเอาเมืองพิษณุโลก และกำแพงเพชรใน จ.ศ. 809 (พ.ศ. 1990) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปทัน สมเด็จพระอินทราชาได้ชนช้างกับหมื่นนคร ครั้งนั้น สมเด็จพระอินทราชาต้องปืนที่พระพักตร์ บอಕ್ಕักราชการสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี เรื่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชที่วัดจุฬามณี เรื่องการชิงราชสมบัติที่เมืองเชียงใหม่ เรื่องการไต่ช้างเผือก เรื่องสมภพพระราชโอรสใน จ.ศ. 816 (พ.ศ. 1997) การเสด็จไปเมืองเซลิ้งใน จ.ศ. 818 (พ.ศ. 1999) เรื่องการตั้งเมืองนครไทย เรื่องพระศรีราชเดโชและพระยาลานช้างถึงแก่กรรม ให้พระยาชายขวาเป็นพระยาลานช้าง 61 เรื่องการฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ เรื่องพระบรมราชาพระราชโอรสทรงผนวช ใน จ.ศ. 828 (พ.ศ. 2009) เมื่อลาผนวชแล้ว ใน จ.ศ. 829 (พ.ศ. 2010) ได้รับพระราชทานอภิเษกเป็นมหาอุปราช บอಕ್ಕักราชและเรื่องพระเจ้าทีโลกราชสวรรคต และใน จ.ศ. 832 (พ.ศ. 2013) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จยกทัพไปตีเมืองทวายได้ และในปีนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 38 ปี

60 มหาราช คือ พระเจ้าทีโลกราช ในตอนต่อไปจะชื่อว่า พระเจ้าทีโลก-
ราช

61 ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ว่า พระยาชายขวา, ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์และ
ฉบับบริคิขมิวเชื่อว่า พระยาชายขวา

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. พิมพ์

ครั้งที่ 4. พระนคร: คลังวิทยา, 2515. 656 หน้า.

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ มีชื่อเรียกกันในหมู่นักประวัติศาสตร์ว่า พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ 2 เล่มบาง พระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเลบาง ทั้งนี้เนื่องจากหมอบรัดเล หมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ซึ่งตั้งบ้านเรือนและโรงพิมพ์ อยู่ ณ ปากคลองบางหลวง จังหวัดธนบุรี ได้ตีพิมพ์หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ขึ้นจำหน่ายเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2407 และพิมพ์เย็บเล่มเป็นหนังสือ 2 เล่มจบ จึงเรียกชื่อกันเช่นนั้น และเนื่องจากในการพิมพ์ครั้งนั้น หมอบรัดเลได้จัดพิมพ์เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารฉบับนี้ รวมไว้กับเรื่องพระราช พงศาวดารสังเขป และพระราชพงศาวดารย่อฉบับที่สอง ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้เป็นพระ- นิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่มิได้แจ้งความไว้ในหนังสือ ดังนั้น ในเวลาต่อมา จึงเกิดความสับสนทำให้เข้าใจกันไปว่า พระราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาความพิสดารฉบับนี้ เป็นฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเรียบเรียงร่วมกับ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พระอุปัชฌายารัชของทาน หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ภายหลังกรมศิลปากรได้ ตรวจสอบเรื่องนี้ (ดังมีรายละเอียดในคำนำของหนังสือนี้แล้ว) ปรากฏว่าถูกต้องแล้ว พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนี้ สมเด็จพระพนรัตน์ เป็นผู้เรียบเรียงแต่เพียง องค์เดียว จึงสมควรเรียกว่า "พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระ- เชตุพน" จึงจะถูกต้องตามความเป็นจริง และนอกจากนี้ยังมีผู้เรียกว่า พระราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ อีกนามหนึ่งด้วย หนังสือพระราช พงศาวดารฉบับนี้มีผู้จัดพิมพ์เผยแพร่มาแล้วหลายครั้ง คือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2485 พิมพ์ ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2504 องค์การค้ำของคุรุสภาจัดพิมพ์ในหนังสือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงประเสริฐ ๗ และฉบับกรมพระ ปรมานุชิตา) และพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) ให้ชื่อว่า

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส" ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2505 และ พ.ศ. 2515 สำนักพิมพ์คลังวิทยาจัดพิมพ์ ให้ชื่อว่า "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน"

พระราชพงศาวดารฉบับนี้ตามต้นฉบับมีความเริ่มตั้งแต่ สถาปนากรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ใน จ.ศ. 1154 (พ.ศ. 2335) แต่ในการพิมพ์ ผู้จัดพิมพ์ได้จัดพิมพ์ความจบถึงเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2310 เท่านั้น

สาระสังเขป เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดิน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 1 - 16) ที่ สาระสังเขป เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) หน้า 271 ในวิทยานิพนธ์นี้ เนื่องจากมีสาระสำคัญของเรื่องเช่นเดียวกัน

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. 3 เล่ม, พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2485.

ที่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน หน้า 276 ในวิทยานิพนธ์นี้

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม. ตรวจสอบและทำ

เชิงอรรถโดย ศรี อมาตยกุล. พระนคร : กวางหนา, 2507. 743 หน้า. ภาพประกอบ.

กรมศิลปากรได้แจ้งประวัติของพระราชพงศาวดารฉบับนี้ไว้ในคำนำของหนังสือว่า ปรากฏในประวัติว่า J. Hurst Hayes Esq. มอบให้บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อ 31 พฤษภาคม ค.ศ. 1948 (พ.ศ. 2491) เมื่อ นายขจร สุขพานิช ได้รับทุนจากต่างประเทศ ให้ไปทำการค้นคว้า เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศอังกฤษ ได้พบหนังสือนี้ เมื่อ พ.ศ. 2501 จึงได้ถ่ายไมโครฟิล์มเล่มต้น และเล่มปลาย ส่งมาให้กรมศิลปากรพิจารณา กรมศิลปากรเห็นว่า พระราชพงศาวดารนี้อาจเป็นประโยชน์ในการศึกษา

ประวัติศาสตร์ของไทย จึงขอให้ถ่ายไมโครฟิล์ม ส่งมาให้ทั้งหมด รวม 30 เล่ม ซึ่งต้นฉบับดังกล่าวนี้ เขียนด้วยหมึกดำในสมุดฝรั่ง และมีบอกจบเล่มสมุดไทยไว้ด้วย

ข้อความตอนต้นของพระราชพงศาวดารนี้ มีเรื่องคล้ายกับเรื่องในพงศาวดารเหนือ 6 เรื่อง คือ เรื่องบาชรรมราชเป็นพระยาชรรมราชาครองเมืองสุวรรณโลก เรื่องพระร่วงอรุณ ราชกุมาร เมืองสุวรรณโลก เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก เรื่องสร้างพระชินศรี พระชินราชสร้างเมืองเสนาว่าชนคร เรื่องสร้างวัดจุฬามณี ส่วนเรื่องพระยาแรกมมิใช่เป็นความเกี่ยวข้องกับพงศาวดารเหนือ แต่มีความคล้ายกันอยู่มาก ความค่อจากนี้เป็นเรื่อง พระเจ้าอู่ทอง สร้างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีความเกือบจะเหมือนกับความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ผิดกันแต่ตัวเลขข้อตำบล และพบความเล็ก ๆ น้อย ๆ ความค่อจากการสร้างกรุงศรีอยุธยา เป็นเรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยพิสดารตั้งแต่แผ่นดิน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เป็นไปจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2310 เรื่องในสมัยกรุงธนบุรี เหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงปราบดาภิเษก และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ หมดฉบับเพียง พ.ศ. ๒๓๒๗

สาระสังเขป เรื่องสร้างเมืองสุวรรณโลก เรื่องก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา (หน้า 1 - 19) และเรื่องในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 20 - 33) มีความดังนี้

"เรื่องยกบาชรรมราชขึ้นเป็นพระยาชรรมราชาครองเมืองสุวรรณโลก" คาบส 2 พันอง ชื่อ พระสังขนาถ และเจ้าฤทธิธรรมมงคล บอกให้ชาวบ้านทั้งหลาย ตั้งบ้านเมืองขึ้น ให้เอาเขาพนมเพลิงไว้ในเมือง จึงได้มีการสร้างเมืองโดยมีบาชรรมราชเป็นประธาน เมื่อสำเร็จแล้วคาบส เป็นผู้ตั้งชื่อเมืองให้ว่า สุวรรณเทวโลก อภิเษกบาชรรมราชให้เป็นเจ้าเมือง มีนามว่า พระยาชรรมราชา นำนางท้าวเทวี หลานสาว นางโมคคัลลิมุตรนายบ้านทริภุชชัยมาให้อัครมเหสี และคาบสนั้นบอกให้นำธาตุของพระพุทธเจ้าที่ฝังอยู่ที่ตนรังมาประดิษฐานในเมือง และไคสร้างสถาปครอบพระมหาธาตุ ต่อมาพระยาชรรมราชา หรือสมเด็จพระเจ้าชรรมราชธิราชไคสร้างเมืองทริภุชชัยขึ้น ราชากิเษกโอรสเป็น พระยาศรีธรรมโศกราช ให้ครองเมืองทริภุชชัย

ราชาภิเษกโอรสองค์หนึ่ง ให้ครองเมืองกำโพชนครศรีเมืองทุ่งยั้ง และอภิเษก
โอรสองค์หนึ่งให้ครองเมืองพิบูละทั้ง 4 เมือง มีกษัตริย์สืบต่อมาถึง 7 ชั่วตระกูล

"เรื่องพระร่วงอรุณราชกุมารเมืองสุวรรณคโลก" พระยาอภัยคามินี อยู
เมืองทริภุชชัย เมื่อไปจำศีลอยู่ที่เขานอกเมือง ได้มีราชบุตรกับนางนาค ซึ่งต่อมา
ราชบุตรได้ชื่อว่า พระอรุณราชกุมาร เมื่อเจริญวัยขึ้นก็นำไปราชาภิเษกไว้ที่เมือง
สัจฉนาลัย มีนามว่า พระยาร่วง พระยาร่วงนี้ เมื่อมีพระชนม์ 50 พรรษา ได้ลบ
ศักราช พระยาร่วงได้สร้างถาวรวัตถุในเมืองสัจฉนาลัย และกัลปนาที่โรนาให้แก้วดี
ต่าง ๆ หลายวัตถุ ในเรื่องกล่าวว่า พระองค์เคยเสด็จไปกรุงจีน กับพระฤทธิกุมาร
ผู้เป็นอนุชาควย พระฤทธิกุมารนี้ ต่อมาไปอภิเษกกับธิดาพระเจ้าเชียงใหม่ แล้วได้
ครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายพระร่วงในเรื่องกล่าวว่าสวรรคตในศักราช
1200 โดยจมน้ำตายที่แก่งหลวง พระสุทธิกุมาร ผู้เป็นอนุชาได้ครองเมืองแทน

"เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เมืองเชียงแสน" พระเจ้าศรีธรรมไตร
ปิฎก ยกทัพมาตีเมืองสัจฉนาลัย พระเจ้ากรุงสัจฉนาลัยถวายราชธิดา พระเจ้าธรรม
ไตรปิฎกจึงเสด็จกลับ ต่อมาพระองค์มีราชบุตร 2 องค์

"เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก และสร้างพระชินศรี พระชินราช" ในเรื่อง
กล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เจ้าเมืองเชียงแสน เป็นผู้สร้างขึ้น

"เรื่องสร้างเมืองเสนาราชนคร" พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ราชาภิเษก
โอรสของพระองค์กับราชธิดาเจ้าเมืองสัจฉนาลัยแล้วให้ไปครองเมืองลพบุรี ส่วนโอรส
องค์ที่สองให้ไปครองเมืองเชียงราย และต่อมาได้ครองเมืองเชียงแสนแทนพระองค์
และพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกองค์นี้ได้สร้างเมืองเสนาราชนครขึ้น

"เรื่องพระยาแกรก" พระอินทร์ให้พระเวสสุกรรมเนรมิตร เมืองอินทปัตถนคร
ให้เจ้าสุทนต์กุมารผู้เป็นบุรุษในตระกูลเศรษฐี ณ บานอโรรษคามินีได้ครองครอง จากนั้น
มีกษัตริย์สืบมาอีกหลายชั่วจนถึงพระยาโฆษเทวราช พระยาโฆษเทวราชครองเมืองได้ไม่
นานก็ต้องแพ่บุญแก่ พระยาแกรก ซึ่งเดิมเป็นนนิพกรูปร่างพิการ จึงต้องหนีจากเมืองไป

ให้พระยาแรกไคครองเมืองอินทปัตนครแทน ส่วนพระองค์ได้ไปสร้างเมืองขึ้นใหม่ในที่
แห่งหนึ่ง อยู่มาพระองค์มีโอรส 2 องค์ ซึ่งต่อมาเป็นผู้สร้างเมืองพิจิตร และเมืองพิชัย

"เรื่องสร้างวัดจุฬามณี" เมื่อเจ้าเมืองสัชฌาย์ทิวังคต ราชบุตรองค์ใหญ่ไม่
ครองราชสมบัติ จึงออกผนวช โอรสองค์น้อยไคครองราชสมบัติต่อมา และทรงสร้างวัด
จุฬามณีขึ้น

"เรื่องก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา" เมื่อเจ้าเมืองกุมภพุทธประเทศทิวังคต คนหนึ่ง
หลายไคยกเจ้าอุทอง บุตรโศกเสวีให้ครองราชสมบัติ ต่อมาเกิดไข้ทรพิษ พระเจ้า
อุทองจึงอพยพออกจากเมืองไปทางทิศใต้ พระชนษฐาไคหยุดพักตั้งอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี แต่
พระเจ้าอุทองยกพลต่อมาจนถึงแม่น้ำใหญ่ทางเกาะ ๆ หนึ่ง ชื่อ เกาะกงโสน จึงเขาตั้ง
พักอยู่ที่เกาะนั้น ในจุลศักราช 712 ไคสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้น

สาระสังเขป เรื่องในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึง แผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ คู่มือสาระสังเขปเรื่อง พระราช
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) หน้า 274 ในวิทยานพนธ์นี้ เนื่องจาก
มีสาระสำคัญเช่นเดียวกัน.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. คำอธิบายประกอบโดย สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร :
กรมศิลปากร, 2511. (พิมพ์ในงานบรรจุกุศพบ นายไคลง พรประภา
พ.ศ. 2511). 811 หน้า.

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทชำระ แล้วโปรดให้นำ
ต้นฉบับขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงตรวจและแก้ไข หอพระสมุดวชิรญาณไคมาเพียง
22 เล่ม และได้พระราชพงศาวดารฉบับกรมหลวงมหิศวรินทร์ ซึ่งมีความค่องกัน
มาประกอบกันเข้าจึงไคเนื้อความบริบูรณ์เป็นหนังสือ 42 เล่มสมุดไทย กล่าวความ
ตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยามาจนถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ จบความเพียงจุลศักราช
1152 (พ.ศ. 2333).

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาฉบับพิมพ์ครั้งแรก เป็นฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2455 พิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถียรสุดา, พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาคกรมขุนอัครวรราชกัญญา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราสรีทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎาจันทร์, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี โดยพิมพ์เป็น 3 เล่มชุด และในฉบับพิมพ์ครั้งแรกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพไต่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องตำนานพระราชพงศาวดารและทำสารบาญชีขึ้นไว้ด้วย ต่อมาใน พ.ศ. 2457 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพไต่ทรงตรวจสอบแก้ไขตำนานพระราชพงศาวดารให้สมบูรณ์ขึ้น และไต่ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายเรื่องพงศาวดารสยามประเทศตอนต้นก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา และอธิบายเหตุการณ์ในรัชกาลต่าง ๆ ครั้นกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นไว้ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. 2457 นับว่าเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ต่อมาได้มีผู้ขออนุญาตกรมศิลปากรพิมพ์ออกจำหน่ายอีก 3 ครั้ง คือ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์สยามบรรณาการจัดพิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. 2481 จัดพิมพ์เป็น 2 เล่มชุด ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 และที่ 5 สำนักพิมพ์โอเคียนส์ไตร์จัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2495 จัดพิมพ์เป็น 4 เล่มชุด และใน พ.ศ. 2505 จัดพิมพ์เป็น 2 เล่มชุด และใน พ.ศ. 2511 ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 6 ในงานบรรจุศพนายไต้ลง พรประภา ในฉบับพิมพ์ครั้งที่ 6 นี้ กรมศิลปากรได้จัดทำเชิงอรรถเพิ่มเติมอีกบ้าง และได้พิมพ์พระนิพนธ์คำนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ที่ทรงนิพนธ์ไว้ในฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2457 มาพิมพ์ไว้ในตอนต้นด้วย

ความตอนต้นที่สำคัญมี 2 เรื่อง คือเรื่องแรกเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพอธิบายถึงเรื่องตำนานของหนังสือพระราชพงศาวดารในเรื่องหนังสือเอกสารสำคัญ ๆ ที่ใช้ศึกษาคุณค่าประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย อธิบายถึงหนังสือที่ใช้ตรวจสอบประกอบการเรียบเรียงพงศาวดาร

ในสมัยโบราณและอธิบายถึงความหมายของการแต่งหนังสือและการชำระหนังสือ ส่วน
 เรื่องที่สองเป็นการอธิบายถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา ต่อจากนั้น
 เป็นความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เนื้อความในตอนที่เป็นพระ-
 ราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นั้นมี 2 ภาค คือภาคแรกเป็นเรื่องราวของ
 กรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินพระรามาริบัติที่ 1 เป็นต้นไปจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรร
 เพชญ์ที่ 4 (เจ้าฟ้าเสาวภาคย์) จากนั้นเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรม
 วงศ์เชอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาริบัติ
 ที่ 1 จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ความในภาคที่ 2 เป็นความในพระราช
 พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 (พระเจ้า
 ทรงธรรม) จนถึง แผ่นดินสมเด็จพระรามาริบัติที่ 1 (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลก) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีความจบเพียงจุลศักราช 1152
 (พ.ศ. 2333)

สารสังเขป เหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาริบัติที่ 1 จนถึง
 แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 67 - 74) มีความดังนี้

แผ่นดินสมเด็จพระรามาริบัติที่ 1 พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา
 ในจุลศักราช 712 (พ.ศ. 1893) เมื่อสร้างพระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท พระที่
 นึงไพศุภย์มหาปราสาท และพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาทแล้ว ได้เสด็จเข้ามาครอง
 ราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนาม สมเด็จพระรามาริบัติศรีสุนทรบรมบพิตร
 พระเจ้าอยู่หัว โปรดให้ขุนหลวงพงั่ว ซึ่งเป็นพื้แม่เป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า
 ไปครองราชสมบัติ ณ เมืองสุพรรณบุรี และให้พระราเมศวร พระราชโอรสไปครอง
 ราชสมบัติในเมืองลพบุรี ในสมัยนั้นกรุงศรีอยุธยามีเมืองประเทศราช 16 เมือง
 ตามที่มีรายชื่อเมืองต่าง ๆ ปรากฏในเรื่อง เมื่อขอมแปรพักตร์จึงให้สมเด็จพระราเมศวร
 ยกทัพไปปราบ ในครั้งนั้นต้องไปเชิญสมเด็จพระบรมราชาธิราช ผู้เป็นพระเชษฐาอยู่ที่
 เมืองสุพรรณบุรี ให้ยกทัพไปช่วยจึงได้ชัยชนะ กล่าวถึงการสถาปนาวัดพุทธไสสวรรย์ และ
 วัดป่าแก้ว จ.ศ. 731 (พ.ศ. 1912) สมเด็จพระรามาริบัติสวรรคต อยู่ใน
 ราชสมบัติ 20 ปี

แผ่นดินพระรามศวร (ครั้งที่ 1) สมเด็จพระรามศวรเสด็จมาจาก
เมืองลพบุรีขึ้นครองราชสมบัติ

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913)
เสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระรามศวรถวายราชสมบัติแล้วเสด็จไปครอง
เมืองลพบุรีตั้งเดิม

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราช ไครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาแล้ว
ตั้งแต่ จ.ศ. 733 (พ.ศ. 1914) จนถึง จ.ศ. 742 (พ.ศ. 1923) ไคร่ำ
สงครามขยายอาณาเขตไปทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ไคร่ำเมืองเหนือตั้งปางใน จ.ศ.
733 ไคร่ำเมืองนครพิงค์คาและเมืองแครงเซราใน จ.ศ. 734 (พ.ศ. 1915)
ไคร่ำเมืองพิษณุโลกและไคร่ำตัวขุนสามแก้วเจ้าเมืองใน จ.ศ. 737 (พ.ศ. 1918)
ไคร่ำเสด็จยกทัพไปรบเอาเมืองชากังราว 3 ครั้ง คือ ครั้งแรก ใน จ.ศ. 735
(พ.ศ. 1916) พระยาชัยแก้วและพระยากำแหงเจ้าเมืองออกรบ ครั้งนั้นพระยา
ชัยแก้วเสียชีวิต แต่พระยากำแหงและไพร่พลหนีเข้าเมืองไคร่ำ ครั้งที่สองในศักราช
738 (พ.ศ. 1919) พระยากำแหงเจ้าเมืองไคร่ำลี้จากท้าวผากองยกมาช่วย
แต่ทัพหลวงของฝ่ายอยุธยาตีทัพท้าวผากองแตกพ่ายไป ครั้งที่สาม ใน จ.ศ. 740
(พ.ศ. 1921) ซึ่งเป็นคราวที่พระมหาธรรมราชาออกถวายบังคม นอกจากนี้
ยังไคร่ำเสด็จยกทัพขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ และเมืองนครลำปางใน จ.ศ. 742
(พ.ศ. 1923) ครั้งนั้นหมื่นนครไคร่ำเจ้าเมืองนครลำปางออกมาถวายบังคม

บอกศักราชและเรื่องการสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุองค์ที่อยู่ทางทิศตะ
วันออก พร้อมทั้งบอกขนาดพระศรีรัตนมหาธาตุองค์ใหม่สร้างขึ้นไว้ด้วย ใน
จ.ศ. 744 (พ.ศ. 1925) พระองค์สวรรคตอยู่ในราชสมบัติ 13 ปี

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทองจันทร์ ไคร่ำเสวยราชสมบัติ 7 วัน

แผ่นดินสมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ 2) เสด็จมาจากเมืองลพบุรี ให้นำ
เจ้าทองจันทร์ไปสำเร็จโทษที่วัดโคกพระยา และไคร่ำครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา
ใน จ.ศ. 744

กล่าวถึงเรื่องราวการเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 746 (พ.ศ. 1927) เมื่อเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุและให้ทำพระราชพิธีประเวศนครครั้งที่ 1 กล่าวถึงเรื่องการยกทัพไปปราบเมืองกัมพูชาได้ชัยชนะ เมื่อเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาโปรดให้มีพระราชพิธีประเวศพระนครครั้งที่ 2 ใน จ.ศ. 749 (พ.ศ. 1930) ทรงสถาปนาวัดกุฎเขาทอง พระองค์สวรรคตในปีนั้น อยู่ในราชสมบัติ 6 ปี

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมราชาธิราช สมเด็จพระยารามราชโอรสสมเด็จพระราเมศวรเสวยราชสมบัติได้ 15 ปี ใน จ.ศ. 763 (พ.ศ. 1944) เสนาบดีจึงราชสมบัติถวายสมเด็จพระอินทราชา ซึ่งเชิญเสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระยารามถูกส่งไปกินเมืองปทาคูจาม

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ 1 เสดวยราชย์ใน จ.ศ. 763 (พ.ศ. 1944) มีชาวพระมหากษัตริย์ราชาธิราชเจ้าเมืองพิษณุโลกสวรรคต และเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล จึงเสด็จไปถึงเมืองพระบาง พระยาบาลเมืองและพระยารามออกมาถวายบังคม โปรดให้โอรส คือ เจ้าอายุพระยาครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้าพระยาครองเมืองแพรกศรีราชา และเจ้าสามพระยาครองเมืองชัยนาท จ.ศ. 780 (พ.ศ. 1961) พระองค์สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 18 ปี เจ้าอายุพระยากับเจ้าพระยา ยกทัพมาที่กรุงศรีอยุธยา ปะทะกันที่เชิงสะพานป่าถ่าน ทรงพระแสงของ้าวทองพระศอขาดพร้อมกัน

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เจ้าสามพระยาได้เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช ไทกอเจดีย์ 2 องค์ ณ ที่ที่เจ้าอายุพระยาและเจ้าพระยาชนชางกัน และทรงสถาปนาวัดราชบูรณะ ณ ที่ถวายพระเพลิงนั้น

จ.ศ. 783 (พ.ศ. 1964) เสด็จไปเอาเมืองนครหลวงได้ ให้พระนครอินท-เจ้าราชโอรสครองราชสมบัติ ณ เมืองนครหลวง ได้ตัวพระยาแก้ว พระยาไท และครอบครัว กับรูปสิ่งหัตถ์ทั้งปวงไปบูชาไว้ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

จ.ศ. 786 (พ.ศ. 1967) สถาปนาวัดมเหยงคณ์ สมเด็จพระราเมศวร
พระราชโอรสเสด็จไปเมืองพินนุโลก

ตั้งแต่ จ.ศ. 788 (พ.ศ. 1969) ถึง จ.ศ. 796 (พ.ศ. 1977) มี
เหตุการณ์สำคัญคือ เกิดเพลิงไหม้พระราชมณเฑียรสถานและพระที่นั่งตรีมุข ใน
จ.ศ. 790 (พ.ศ. 1971) เสด็จไปเมืองเชียงใหม่แต่เขาปลานไม้ไค้ ทรงพระประชวร
จึงเสด็จกลับ และใน จ.ศ. 792 (พ.ศ. 1973) เสด็จไปที่เมืองเชียงใหม่อีกครั้ง
หนึ่งได้เซลดมามาก จ.ศ. 796 (พ.ศ. 1977) พระองค์สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ
17 ปี

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อสมเด็จพระราเมศวรได้เสวยราชสมบัติ
ใน จ.ศ. 796 (พ.ศ. 1977) ทรงพระนามว่า พระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้สถาปนา
พระราชวังเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วโปรดให้สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท
ขึ้นที่ริมแม่น้ำเป็นที่ประทับ ตั้งตำแหน่งเสนาบดี ปรับปรุงการปกครองแยกการทหารและ
การพลเรือนออกจากกัน ทรงสถาปนาวัดพระราม ณ ที่ที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระ-
รามาริษีที่ 1

ตั้งแต่ จ.ศ. 802 (พ.ศ. 1983) ถึง จ.ศ. 811 (พ.ศ. 1992) ใน
เอกสารลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ คือ การเกิดไข้ทรพิษระบาด การแต่งทัพไปเอา
เมืองมะละกาและเมืองศรีสพเถิน เรื่องข่าวเปลือกแพง การหลอรูปพระโพธิสัตว์
550 พระชาติ การสร้างวัดจุฬามณีและการฉลองพระ เรื่องพระยาเชลียงเป็นกบฏ
ไปเข้ากับมหาราชใน จ.ศ. 808 (พ.ศ. 1989)⁶² และได้นำพระเจ้าทีโลกราช
มาเอาเมืองพินนุโลกและกำแพงเพชรใน จ.ศ. 809 (พ.ศ. 1990) สมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปทัน สมเด็จพระอินทราชา
ได้ชนช้างกับหมื่นนคร ครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาต้องปืนที่พระพักตร์ บอศักราช
การสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี เรื่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชที่วัดจุฬามณี
เมื่อลาผนวชแล้วต่อมาพระองค์สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ 16 ปี

⁶²มหาราช คือ พระเจ้าทีโลกราช ในตอนต่อไปจะชื่อว่า พระเจ้าทีโลกราช

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ 2 สมเด็จพระอินทราชาธิราชบุตร์ได้
เสวยราชสมบัติ ตั้งแต่ จ.ศ. 813 (พ.ศ. 1994) ถึง จ.ศ. 835 (พ.ศ. 2016)
มีเหตุการณ์ต่าง ๆ คือ ใน จ.ศ. 813 มีเรื่องการชิงราชสมบัติที่เมืองเชียงใหม่
เรื่องการได้ช้างเผือกในปีต่อมา เรื่องสมภพพระราชโอรสใน จ.ศ. 816 (พ.ศ.
1997) การเสด็จไปเมืองเซลิยงใน จ.ศ. 818 (พ.ศ. 1999) การตั้งเมือง
นครไทย พระศรีราชาเคโซและพระยาล้านช้างถึงแก่กรรม ให้พระยาเมืองขวาเป็น
พระยาล้านช้าง เรื่องการฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุใน จ.ศ. 828 (พ.ศ. 2009)
พระบรมราชาพระราชโอรสทรงผนวช เมื่อลาผนวชแล้วใน จ.ศ. 829 (พ.ศ. 2010)
ได้รับพระราชทานอภิเษกเป็นพระมหาอุปราช บอक्तกราชและเรื่องพระเจ้าคิโลกราช
สวรรคต และใน จ.ศ. 832 (พ.ศ. 2013) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จ
ยกทัพไปตีเมืองทวายได้ เรื่องก่อกำแพงเมืองพิษณุ ท่อมมาใน จ.ศ. 834 (พ.ศ.
2015) สมเด็จพระอินทราชาสวรรคต

"พระราชพงศาวดารสังเขป," ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงประเสริฐฯ) และพงศาวดาร
เหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย). 2 เล่ม. พระนคร: องค์การค้า
ของคุรุสภา, 2505. เล่ม 2, หน้า 281-314.

สาระสังเขป เรื่องพระราชพงศาวดารสังเขปมี 2 ตอน คือ

ตอนแรก เป็นพระราชพงศาวดารสังเขป กล่าวความโดยย่อตั้งแต่คั
วงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ กษัตริย์องค์สุดท้าย
ของกรุงศรีอยุธยา เฉพาะเรื่องคัวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองจนถึงสิ้นรัชสมัย สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ มีความดังนี้

คัวงศ์ทางพระราชมารดาของพระเจ้าอู่ทอง เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ
อยู่ที่เมืองเชียงราย มีกษัตริย์เมืองสทององค์หนึ่ง ยกทัพมาตีเมืองเชียงราย พระองค์
จึงต้องอพยพชาวเมืองหนีเข้าศึกลงมา ได้ข้ามแม่น้ำโพ มาตั้งพระนครที่เมืองแปบ ซึ่ง
เป็นเมืองร้าง อยู่คนละฟากฝั่งกับเมืองกำแพงเพชร ให้นามว่า เมืองโครตริงส์

มีกษัตริย์สืบมาอีก 4 องค์ พระยาไตรตรึงส์องค์สุดท้ายนี้มีธิดาองค์หนึ่ง พระนางได้เสวยขมมะเขือซึ่งชายเข็ญใจกายเป็นปมเป่า มีนามว่า นายแสนปม ปลูกไว้ จึงทำให้มีพระกุมารองค์หนึ่ง ต่อมาพระยาไตรตรึงส์ให้ลอบแพ นายแสนปม พระธิดาและพระกุมารไปเสียจากเมือง จึงไปอยู่ที่โรมะเขือ ด้วยบุญญาธิการ พระอินทร์จึงให้กลองทิพย์แก่นายแสนปม ทำให้นายแสนปมสามารถเนรมิตรกายให้คงงามขึ้นได้ และโคเนรมิตรอุทองให้พระกุมารนอน พระกุมารนั้นจึงได้ชื่อว่าเจ้าอุทอง ในจุลศักราช 618 บิดาเจ้าอุทองได้ตั้งกลองเนรมิตรพระนครขึ้น ณ ที่นั้น ตั้งนามว่าเมืองเทพนคร บิดาเจ้าอุทองได้ครองราชสมบัติ มีพระนามว่า พระเจ้าศิริชัยเชียงแสน สวรรคตใน จ.ศ. 706 เจ้าอุทองได้ครองราชสมบัติต่อมาจนถึง จ.ศ. 712 ได้สร้างพระนครแห่งใหม่ขึ้นที่บริเวณหนองโสน ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเดิม โปรดให้สร้างพระตำหนักที่ตำบลเวียงเหล็กขึ้นก่อน แล้วจึงสถาปนากรุงศรีอยุธยาใน จ.ศ. 712

เรื่องราวในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (หน้า 281 - 291) มีความเช่นเดียวกับความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเฉพาะเรื่องในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ความย่อกว่าความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

ตอนที่สอง เป็นพระราชพงศาวดารย่อฉบับที่สอง ซึ่งเป็นเรื่องลำดับกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา 34 พระองค์ บอกพระนาม ปีที่ขึ้นครองราชย์ จำนวนปีที่ครองราชย์และปีสวรรคตของกษัตริย์อยุธยา ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เป็นลำดับไปจนถึง สมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ พระนามกษัตริย์ ศักราช และความในพระราชพงศาวดารย่อฉบับที่สองนี้ ตรงกับตามที่กล่าวไว้ใน พระราชพงศาวดารสังเขปในตอนแรก แต่ความย่อกว่า

X "พื้น 15 ราชวงศ์," นำเสนอโดย ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. ประวัติศาสตร์
เอกสารโบราณคดีแกลงงานรายคาบ 4 เดือน, 5(มกราคม, 2514),
 83 - 110; (พฤษภาคม, 2514), 41 - 57; (กันยายน, 2514),
 73 - 84.

เรื่องพื้น 15 ราชวงศ์นี้ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ไคมอบให้นายสงวน โชติสุขรัตน์ คัด จากต้นฉบับอักษรไทยยวนมอบให้คณะกรรมการฯ ซึ่ง นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และกรรมการและเลขานุการ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ไคนำเสนอตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ในวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ชื่อ 15 ราชวงศ์หมายถึง เรื่องราวของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย 15 พระองค์ครองเมืองเชียงใหม่ แต่ตามที่ปรากฏจากต้นฉบับซึ่งไคมาไครบ มีเรื่องราวถึงสมัยพระยาติโลกราชผู้เป็นกษัตริย์ ในราชวงศ์มังรายองค์ที่ 11 ที่ไคครองเมืองเชียงใหม่เท่านั้น เรื่องราวในพื้นที่ 15 ราชวงศ์มีดังต่อไปนี้

สาระสังเขป จากวารสารฉบับเดือนมกราคม 2514: ตามตำนานกล่าว ถึงแต่คนวางศของพระยามังราย คือ ละวะจิงราช ซึ่งเป็นเทพบุตรลงมาเกิดเป็นมนุษย์ โดยถือกำเนิดเองเป็นชายหนุ่มอายุ 16 ปี เมื่อ พ.ศ. 1181 แล้วเข้าครองเมือง เชียงร่า⁶³ โกลมน้ำอย่างสาย มีลูกหลายครองเมืองต่อมา ที่สำคัญที่ตำนานกล่าว ถึงมากคือ พระยาเจือง ซึ่งครองเมืองเชียงร่าเงินยาง และไคไปรบไปถึงเมืองแก้ว แล้วครองอยู่ที่นั่นระยะหนึ่ง หลังจากนั้นก็มีบุตรครองเมืองซึ่งมีเชื้อสายเดียวกันสืบต่อมา หลายองค์ ถึงพระยามังราย ครองเมืองเชียงร่า เมื่อ จ.ศ. 641 เมื่ออายุได้ 21 ปี

หลังจากครองเมืองแล้ว พระยามังรายไครวบรวมเมืองซึ่งเป็นอิสระต่างๆ มาไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ เมืองบอบ เมืองไล เชียงคำ และเชียงยวน เมื่อ ไคไคแล้วก็แต่งตั้งคนของตนครองเมือง ส่วนเมืองเวียงขวางนั้นให้เจ้าเมืองเดิมครองต่อไป แล้วมาสร้างเมืองฝาง

จ.ศ. 264 เกิดลูกคนหนึ่งชื่อ ขุนเครือ หลังจากนั้นไม่นานก็ไปสร้าง

⁶³ คงเขียนผิด เพราะวาตอนหลังเรียกว่า เชียงร่า

เมืองเชียงราย โดยมีคอยจอมทองอยู่กลางเมือง ตามประเพณีโบราณที่มักจะสร้างเมืองไว้ไกลคอย สร้างเมืองได้ 8 ปี มีลูกคนกลางชื่อว่า ขุนคาม เกิด จ.ศ. 647 และใน จ.ศ. 654 เกิดลูกอีกคนหนึ่งชื่อ ขุนเครื่อง แลวนำพลไปตีเมืองเชียงเอาคนของตนขึ้นเป็นเจ้าเมือง พระยามังรายขณะนั้นพักไพรพลอยู่ที่เมืองฝาง

ขณะที่อยู่เมืองฝาง ได้ทราบข่าวความเจริญรุ่งเรืองของเมืองหริภุญชัย จากพ่อค้าที่มาจากที่เมืองฝาง จึงคิดที่จะได้เมืองหริภุญชัย แต่คิดขจัดที่เมืองหริภุญชัยเป็นเมืองที่รุ่งเรืองและใหญ่กว่า ข้าราชการคนหนึ่งชื่ออายุฟ้า แนะนำให้เอาชนะด้วยปัญญา จึงปรึกษากันทำเป็นว่าอายุฟ้าถูกพระยามังรายทำโทษโดยไม่มีความผิด จำเป็นต้องหนีมาพึ่งพระยายีบาในเมืองหริภุญชัย เมื่อ จ.ศ. 636 ในปีถัดมา พระยามังรายให้ขุนเครื่องลลคนโตไปครองเมืองเชียงราย ส่วนตนเองอยู่ที่เมืองฝาง ขุนเครื่องคิดกระด้างกระเดื่องต่อพ่อของตน พระยามังรายทราบข่าวจึงออกออบายเรียกขุนเครื่องมาพบ แล้วให้คนไปตัดยิงควยหน้าไม้จนตายในระหว่างทางที่มา แล้วให้สร้างเมืองขึ้นที่นั่น เรียกว่า เมืองยิง

จ.ศ. 637 พระยาแก้วคนหนึ่งชื่อ แก่นพงศาได้มาหาพระยามังราย และกล่าวถึงบรรพบุรุษของตนว่า สืบเชื้อสายมาจากขุนเจือง และกล่าวควยว่า นอกจากตนแล้วก็มีเจ้าเมืองล้านช้าง เมื่อนันทบุรี และพระยามังราย ควยเหตุนี้จึงเป็นญาติกัน พระยาแก้วพงศาไปขอกระทำพิธีราชาภิเษกแก่พระยามังราย เสร็จแล้วก็กลับคืนเมืองของตน

ฝ่ายอายุฟ้า มาอยู่ในเมืองหริภุญชัยได้ 7 ปี ได้ทำความดีจนเป็นที่ไวใจของพระยายีบา แต่ในขณะเดียวกัน ก็ได้ทำเพทุบายให้ชาวเมืองหริภุญชัยเกลียดชังพระยายีบาจนเป็นผลสำเร็จ จนถึง จ.ศ. 643 จึงส่งข่าวไปให้พระยามังราย ยกพลมาตีเมืองหริภุญชัยได้แล้ว พระยามังรายจึงยกพลมาจากเมืองฝางมาทางแซ่สัก มาสร้างเมืองพร้าวแล้วยกมาทางเมืองแควนมาพักอยู่ที่สลับคะจวน อายุฟ้าก็ยกพลมาสู้รบกับพระยามังราย แกล้งทำแพหนีมาแจ้งข่าวแก่พระยายีบาวาไพรพลของพระยามังรายมีมากจนเหลือที่จะต้านทาน แนะนำให้พระยายีบาพาครอบครัวหนีไปพึ่งพระยาเบิก

ขึ้นเป็นอันดับแรกในปี จ.ศ. 636 แล้วจึงไปเชิญพระยาร่วงำเมืองและพระยาร่วงผู้
เป็นสหายมาปรึกษากันในการสร้างเมือง และโคเถาประวัติพระยาร่วงว่าเป็นลูก
ของพระยุธิยา กับนางผีเสื้อซ้อคาริจา ในที่สุด จ.ศ. 658 จึงโคเถากำแพง
เรียกชื่อเมืองว่า นวบุรีศรีนครเมืองเชียงใหม่ มี 4 ประตู ส่วนอีก 2 ประตู
คือ ประตูแสนตุงนั้น เจาะใหม่เมื่อ จ.ศ. 726 โดยแสนตุงอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่
ของพระยาภิอนา อีกประตูหนึ่งสังฆราชมลาณมัทธรัง⁶⁴ เป็นคนสั่งให้เจาะใน
สมัยพระยาลก (พระยาศรีโลกราช)

อยู่ต่อมา ได้ศึกที่พระยามังรายส่งไปไว้ในเมืองเขลางค์นครมาส่งข่าวว่า
พระยาเบิกจะยกทัพมา พระยามังรายจึงส่งข่าวไปบอกเจาคาม ลูกคนที่สองซึ่งครอง
เมืองเชียงใหม่ เจาคามจึงยกพลชาวเชียงใหม่ และเมืองฝางมาช่วย ไคร่กับ
พระยาเบิกที่เมืองกุกกาม ที่พระยาเบิกถอยหนี เจาคามยกทัพตามไปทันที่เมืองตาน
พระยาเบิกถูกฆ่าตายที่นั่น เจาคามยกทัพเลยไปได้เมืองเขลางค์นคร พระยายีบา
หนีไปได้

จากวารสารฉบับเดือนพฤษภาคม 2514 : พระยายีบาหนีไปพึ่ง
พระยาพิษณุโลก พระยามังรายจึงให้เมืองเชียงใหม่เป็นรางวัลแก่เจาคาม แล้ว
ให้นามว่า เจ้าศรีไชยสงครามแล้วกลับไปกินเมืองเชียงใหม่ เจาคามให้ภรรยา
ไปอยู่ที่เมืองเชียงคาน และเมื่อจะมาเยี่ยมพ่อที่เชียงใหม่จึงจะมาพักอยู่ที่เชียงคาน
เจาคามมีโอรส 3 องค์คือ เจ้าแสน (แสนภู) เกิด จ.ศ. 647 คนที่สอง
เกิดเมื่อน้ำท่วมในปี จ.ศ. 655 ชื่อเจ้าน้ำท่วม คนที่สามชื่อเจ้างัวเถิง ทั้งสาม
ได้มาเรียนวิชาที่พระยามังราย ฝ่ายพระยามังรายเมื่ออายุได้ 76 ปีก็ป่วย
จึงให้คนไปตามเจาคาม เจาคามมาถึงแจ้สักรวาชุนเครื่องมาอยู่กับบิดาของตนก่อน
แล้วจึงไม่ยอมเข้าเมือง เพราะชุนเครื่องเคยเป็นซุกกับภรรยาของตน พระยา
มังรายทราบเช่นนั้นจึงเอาชุนเครื่องไปไว้ยังเมืองกรองใต้ ชาวเมืองเห็นเป็นลูก

64 พงศาวดารโยนกเรียกว่า มหาเถรภูกามมิ่งลุงหลวง

พระยามังราย จึงสร้างเมืองให้ครองชื่อว่าเมืองนาย เมื่อขุนเครื่องไปแล้วเจ้าคาม
จึงยอมเข้าเมือง

จ.ศ. 649 พระยามังรายอายุได้ 81 ปีก็สิ้นพระชนม์ในเมืองเชียงใหม่
เจ้าคามเผาศพแล้วจึงเอาอัฐิฝังไว้ในเมืองเชียงใหม่ แล้วให้เจ้าแสนบุญ อายุ 11 ปี
ครองเชียงใหม่ เจ้านำดุมกินเมืองฝาง และเจ้าจ้าวเด็งกินเมืองเชียงของ

ขุนเครื่องยกพลเงี้ยวจากเมืองนายจะมาเอาเชียงใหม่ พระยาแสนบุญ
จึงหนีไปเชียงรายโดยทางเมืองฝาง เจ้าคามจึงให้ท้าวนำดุมเมืองฝางไปยึดเชียงใหม่
คืนได้ใน จ.ศ. 645 และโคครองเมืองเชียงใหม่เมื่ออายุได้ 30 ปี จับขุนเครื่อง
ขังไว้อีก 2 ปีก็ตาย ครองเมืองได้ 4 ปีท้าวนำดุมคิดขบถต่อพ่อ เจ้าคามจึงให้
ท้าวจ้าวเด็งจับตัวท้าวนำดุมได้ ส่งไปอยู่ยังเมืองเข็ม (เขมรัฐหรือเชียงตุง) ให้เป็น
เจ้าเมืองที่นั่นชื่อว่า พระยาชัยยาริธาธาณี แล้วให้พระยาแสนบุญกลับมาครองเชียงใหม่

จ.ศ. 650 เจ้าคามทิวงศคเมื่ออายุได้ 65 ปี เจ้าแสนบุญจึงให้ลูก
ชื่อคำฟู อยู่ครองเชียงใหม่ ส่วนตนเองไปทำศพพ่อแล้วเลยอยู่ครองเมืองเชียงราย
อยู่ต่อมาไม่นาน พระยาแสนบุญได้ไปสร้างเมืองเชียงแสนที่เมืองรายเการิมแม่น้ำโขง
ครองเมืองเชียงแสนได้ 7 ปี อายุได้ 60 ปีก็ทิวงศค พระยาคำฟูจึงไปทำศพ
และอยู่ครองเมืองเชียงแสนเมื่ออายุได้ 40 ปี ทาน เกิดเมื่อ จ.ศ. 661 อยู่
มาไม่นานได้ข่าวพระยากลาวครองเมืองนาน ไปรบเมืองปุยาว (พะเยา) เขา
เมืองได้ พระยารำเมืองหนีไปหาพระยารวงยังสุโขทัย⁶⁵ พระยาคำฟูมีใจกับ
พระยากลาว เพราะพระยาคำฟูได้ของมากและดีกว่า จึงรบกัน พระยากลาวตาม
มารบถึงเชียงแสน สู้ไม่ได้จึงถอยกลับไปเมืองนาน

พระยาคำฟูมีสหายรักเป็นเศรษฐีหนึ่งชื่อ ชั่วโหง อยู่ที่เชียงคำ วันหนึ่ง
พระยาคำฟูไปเป็นธุระกับภรรยาของชั่วโหง และเนื่องจากการทรยศต่อเพื่อนพระยาคำฟู

⁶⁵ สุโขทัย เรียกตามต้นฉบับ ต่อไปจะเรียกว่าสุโขทัย

จึงถูกเงือกกัดตายในขณะที่ล่องอาบนํ้าในแม่น้ำเชียงคํา เมื่อ จ.ศ. 706 พระยา
 บายูเป็นผู้ลี้ภัยอยู่เมืองเชียงใหม่จึงมาทำศพและนำอัฐิกลับไปบรรจุไว้ในเจดีย์วัดลี้พะ
 เจียงเมืองเชียงใหม่ วัดลี้พะเจียงนี้ในสมัยหลัง เมื่อท้าวมหาพรหมไปอยู่เมืองยุธिया
 (อยุธยา) ไปเป็นชู้กับแม่พระยาภาคีโคตลักโคพระพุทธรสีหิงค์มา พระยาแสนเมืองมา
 จะให้เอาไวที่วัดสวนคอกไม้ พอผ่านหน้าวัดลี้พะเจียง รถมพระพุทธรสีหิงค์ไม่ยอมเคลื่อน
 พระยาแสนเมืองมาจึงให้ไว้ในวัดนั้นแล้วเรียกชื่อว่า วัดพระสิงห์

พระยาบายูเกิด จ.ศ. 674 อายุได้ 44 ปี ครองเมืองเชียงใหม่
 จ.ศ. 707 ครองเมืองได้ 22 ปีอายุได้ 51 ปีก็ถึงคตใน จ.ศ. 754
 มีโอรส 2 องค์ องค์น้องชื่อท้าวมหาพรหม ให้ไปครองเมืองเชียงราย องค์พี่ชื่อ
 ท้าวก้อนา เกิด จ.ศ. 672 อายุได้ 40 ปีได้ครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อ
 จ.ศ. 724

พระยาก้อนาเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา โคอาราธนาพระมหาสมณะ
 มาเมืองเชียงใหม่ แล้วสร้างวัดบุพผารามให้เป็นที่อยู่ ทานมีโอรสองค์หนึ่งชื่อแสน-
 เมืองมา ซึ่งเกิดจากนางยสนธรา หลานสาวเจ้าจัวถึง เมื่อแสนเมืองมาอายุได้
 16 ปีให้บวชอยู่ในวัดบุพผาราม ส่วนพระยาก้อนาพออายุได้ 61 ปีก็ถึงคต
 ใน จ.ศ. 768

ยังไมทันทำศพ ท้าวมหาพรหมก็ยกทัพมาจากเมืองเชียงราย แสนเมือง
 ข้าราชการผู้ใหญ่ตั้งรับไว้ท้าวมหาพรหมเข้าเมืองไม่ได้ จึงยกไปกวาดต้อนผู้หญิง
 เมืองกุมภกาม แล้วไปพักอยู่ที่ตลาดอายขวาง แสนเมืองยกพลไปทันโคคนคิน ท้าว
 มหาพรหมจึงหนีไปพึ่งพระราชาบรมไตรจักรเมืองศรีอยุธยา แสนเมืองจะทำศพ
 พระยาก้อนาก็ไมทัน จึงให้เจาะกำแพงเอาศพไว้ในเมือง แล้วให้หมื่นลกนครไป
 เตรียมรับทัพชาวไตที่เมืองนคร ท้าวมหาพรหมหนีไปได้ 2 เดือนกว่า จึงพาไพร่พล
 มาทางเมืองนคร โคสู้รบกับหมื่นลกและพ่ายแพ้กลับไป ครั้งนั้น นางเมือง (ภรรยา
 หมื่นลก) คลอดลูกกลางศึก ลูกจึงได้ชื่อว่า ทานแตกทอง

พระยาแสนเมืองมาเกิดเมื่อ จ.ศ. 728 อายุได้ 24 ปีขึ้นครอง

เมืองเชียงใหม่เมื่อ จ.ศ. 752 แล้วจึงทำศพระยาภิไศยา อัญมาไม่นาน ท้าว
มหาพรหมโคพระพุทธรูปขึ้นมา พระยาแสนเมืองมาจึงให้ไปครองเมืองเชียงราย
อย่างเก่า อยู่ต่อมาเจ้าเมืองสุโขทัยพิศุกับพระยาโค เขาเมืองมาถวายพระยา
แสนเมืองมา จึงยกพลไปตั้งทัพอยู่นอกเมืองสุโขทัย เจ้าเมืองสุโขทัยระแวง
จึงยกทัพเข้าคักกลางคัก ทัพพระยาแสนเมืองมาแตก โคซา 2 คนลัดกัน แยก
พระยาแสนเมืองมาจนถึงเชียงใหม่ ท่านจึงชุบเลี้ยงให้อยู่ที่ใกล้ตลาดเชียงใหม่
(เชียงใหม่) และที่บ้านนั้นให้สร้างเป็นช่างเผือก 2 ก้าวอยู่ ระหว่างทางคนเดินผ่าน
กลาง

พระยาแสนเมืองมาโคสร้างเจดีย์องค์ใหญ่ขึ้นกลางเมือง เพื่ออุทิศส่วน
กุศลให้พระยาภิไศยา สร้างยังไม่ทันเสร็จเมื่อมีอายุได้ 35 ปี ก็ถึงคตในปี จ.ศ.
651 เมื่อครองราชย์มาได้ 15 ปี

พระยาแสนเมืองมามีโอรสสององค์ องค์พี่ชื่อยุกุมกาม โคครองเมือง
เชียงราย องค์น้องชื่อสามฝั่งแกน เกิดเมื่อ จ.ศ. 651 อายุ 13 ปี โค
ครองเมืองเชียงใหม่เมื่อ จ.ศ. 683 ตั้งผู้เป็นมารดาให้ชื่อว่า ตีโลกจลาเทวี
ปลูกบ้านอยู่นอกกำแพงคานทิสโค โคให้เจ้าเก่าแพงเมืองทำประตูชื่อ ประตูสวนแหน
สำหรับเขาออกเพื่อมาดูการก่อสร้างเจดีย์ที่พระยาแสนเมืองมาสร้างไม่เสร็จทุกวัน
เจดีย์นี้สมัยหลัง ใน จ.ศ. 803 พระเมืองลกโคกอกขึ้นใหม่ใหญ่กว่าเดิม จึงได้
ชื่อว่า มหาเจดีย์หลวง

จ.ศ. 625 ท้าวยุกุมกามผู้พี่ไม่พอใจพี่น้องชายโคครองเมืองเชียงใหม่
จึงไปชวนพระยาไสลือ (ไสลือไทย) เมืองสุโขทัย (สุโขทัย) ให้ขึ้นมาเอาเมือง
เชียงใหม่ พระยาไสลือยกทัพมาทางเมืองปัวว ท้าวยุกุมกามเป็นผู้นำต่อสู้ขึ้นมาทาง
เมืองพานถึงเชียงราย เขาเมืองฝางมายังเชียงใหม่ แต่กองทัพแพทอชาว
เชียงใหม่ จึงยกทัพกลับมาเมืองเชียงราย แล้วกวาดผู้คนรวมทั้งครอบครัวท้าว
ยุกุมกามลงไปยังสุโขทัย แล้วให้ท้าวยุกุมกามไปกินเมืองจากราวและเคยอยู่ที่นั่น
จนตาย

ในปีเดียวกันนี้ เจ้าออลุมฟ้าให้คนมาทวงส่วย แต่พระยาสามฝั่งแกนปฏิเสธ ว่าเล็กส่งมาตั้งแต่ครั้งพระยาก่อน เจ้าออลุมฟ้าจึงให้ฟ้าหนองแสยกพลมาตีเมือง เชียงแสน ฝ่ายพระยาสามฝั่งแกนสามารถเอาชนะทัพฮ่อได้โดยยุทธวิธี หลังจากนั้น อีก 4 ปี พระยาฮ่อยกพลมาอีก คราวนี้ฝ่ายพระยาสามฝั่งแกนสามารถชนะได้โดย เวทย์มนต์ ตั้งแต่นั้นฮ่อก็ไม่มาอีกเลย

พระยาสามฝั่งแกนมีโอรส 10 องค์เกิดต่างมารดากัน องค์ใหญ่ชื่อ ท้าวอายุจะให้ครองเมืองแทน แต่ตายเสียเมื่ออายุ 9 ขวบ ท้าวลกโอรสองค์ที่ หกยึดเมืองได้ เอาพระยาสามฝั่งแกนไปไว้ยังเมืองสาคร ข้าราชการจึงกระทำ พิธีราชาภิเษกท้าวลกให้ครองเมืองเชียงใหม่ใน จ.ศ. 804 เมื่ออายุได้ 34 ปี มีนามว่า พระศรีสรรหรมติโลกราชาธิราช

จากวารสารฉบับเดือนกันยายน 2514 : พระยาติโลกราชจึงให้สาม เล็กยกยอ ผู้ช่วยเหลือตนให้ขึ้นครองราชย์ไปกินพื้นนาขนาน เรียกชื่อว่า แสนขนาน อยู่ต่อมาแสนขนานคึกคะนองกระเดื่อง พระยาติโลกราชจึงเรียกหมื่นลกนครจาก เมืองนครมา หมื่นลกนครก็จับตัวแสนขนานได้ แต่พระยาติโลกราชไม่เอาโทษ ให้ไปกินพื้นนาถวน แล้วจึงย้ายให้ไปกินเมืองเชียงแสน และขอร้องหมื่นลกนคร ผู้เป็นอาว์ให้มาอยู่ช่วยราชการในเมืองเชียงใหม่ หมื่นลกนครก็ขออำนาจ 4 ประการ ซึ่งพระยาติโลกราชก็ให้ และให้ลูกของหมื่นลกนครที่ชื่อว่าห่านแดง ครอง เมืองนคร

หมื่นลกนครไปนำตัวพระยาสามฝั่งแกนมาจากเมืองฝางได้ ให้เอามาอยู่ ในเมืองเชียงใหม่ ส่วนเจ้าเมืองฝางหนีไปหาหมื่นเจิงสามไชห่าน และถูกฆาตยาทัพหมื่น สามไชห่านส่งข่าวไปถึงพระบรมราชาไทยยกพลมา พระบรมราชามาตั้งทัพอยู่ที่เชียงทอง แต่ความลับแตก หมื่นลกสามล้านจึงฆ่าสามไชห่านเสีย แล้วหมื่นลกสามล้านไปตั้งทัพ รับศึกอยู่ที่ลำพูน หมื่นลกสามล้านส่งคน 3 คนเข้าไปเป็นไส้ศึก พอตกกลางคืน ก็ออกวงจมนกกองทัพพระยาไตปั่นป่วน แล้วจึงยกทัพเข้าตีชาวไตแตกหนีพ่ายไป

หลังจากนั้นก็ให้ยกพลไปตีเมืองน่าน และให้มารคาไปตีเมืองแพร่ พระยา แกนท้าวเจ้าเมืองน่านหนีไปพึ่งพระยาไต จึงให้ท้าวแสนนองของพระยาแกนกินเมืองน่านแทน

ส่วนกองทัพที่ยกไปแพะนั้น ท้าวแมนถุณออกมาอ้อนนอมจึงให้ครองเมืองอย่างเถา

พระยาอุชเสถียรเจ้าเมืองสองแควมาขอพึ่งพระยาตีโลกราช เพราะ
 ผิดใจกันกับพระยาบรมราชาไตรลก เนื่องจากเมื่อครั้งที่ทั้งสองยังเป็นราชบุตร
 โด่เคยสาบานกันว่า ถ้าพระบรมราชาไตรลกเป็นกษัตริย์เมื่อใด จะให้พระยาอุช
 เสถียรเป็นอุปราช แต่เมื่อขึ้นครองราชย์จริง ๆ พระยาอุชเสถียรกลับได้เป็น
 เพียงเจ้าเมืองสองแคว พระยาตีโลกราชจึงเลี้ยงไวแล้วให้ไปกินเมืองพร้าว

พระยาตีโลกราชนำพลไปปราบยั้งที่ต่าง ๆ พระบรมราชทราบข่าวความ
 เก่งกล้า จึงส่งคนมาสืบแต่ถูกจับได้ แต่ไม่ฆ่าส่งคืนไป ในขณะที่ส่งคืนก็แสร้งทำ
 เป็นยกทัพออกจากเมืองเพื่อไปทำสงครามหอน

จ.ศ. 819 พระยาบรมราชา และขุนอินตาราชาก็ยกพลขึ้นมาเพื่อ
 จะตีเมืองแพะและเมืองนคร ทั้งทัพอยู่ที่ริมแม่น้ำราชธานี พอตกกลางคืนก็ปะทะ
 กับทัพของฝ่ายเชียงใหม่ที่ยกไปตั้งรับครั้งนั้นขุนอินตาราชาก็ถูกปืนแล้วทัพชาวไตก็ถอย
 หนีไป ในการทำศึกครั้งนี้ พระยาอุชเสถียรได้เมืองแพะ เมืองงาว เมืองพร้าว
 ทั้งแดนพอนครวณำครวณกเป็นรางวัล

ขุนอินตาราชามีความแค้นใจที่ถูกปืน จึงครั้งหนึ่ง เมื่อพระยาตีโลกราช
 จะไปทำศึกที่เมืองลื้อ และให้หมื่นดงนครวาราชการแทน ขุนอินตาราชาก็พาตี
 เมืองแพะทางเขาพิง (เขาพลึง) หมื่นดงนครจึงยกทัพไปป้องกันไว้ได้ ชาวไตหนี
 ไปเมืองสองแคว พระยาตีโลกราชยกไปล้อมเมืองไว้ ครั้งนั้นพระยาเชลียงขอเอา
 เมืองมาออก และชวนพระยาตีโลกราชให้ไปตีเมืองบลางพล แต่ไม่สำเร็จ พระยา
 ตีโลกราชให้พระยาพลีครองเมืองดงเค็ม และให้หมื่นดงและหมื่นเวียกอยู่สร้าง
 เมืองตาก ส่วนพระองค์เสด็จกลับเชียงใหม่

พระยาผู้บวชนั้น (คือพระบรมไตรโลกนาถขณะที่ทรงผนวช) ส่งมหาเถร
 โภธิสมภารขึ้นมาเมืองเชียงใหม่ เพื่อขออภัยบาปเมืองเชลียง แคมหาธรรมรัตน์-
 ปราสาท พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่แนะนำพระยาตีโลกราชให้คืน เพราะเรื่องการบาน
 การเมืองมีโชกจิกของสงฆ์

จ.ศ. 654 (พ.ศ. 1835) พระยามังรายจึงออกพระราชบัญญัติสำหรับผู้ที่ครองเมืองในภายหลังได้อีกเป็นหลักปฏิบัติ กล่าวถึงสายการบังคับบัญชาตั้งแต่เจ้าแสนลดหลั่นลงไปถึงผู้เป็นไพร่ ลักษณะการป็นบำเหน็จรางวัล และการลงโทษแก่ข้าราชการและทหาร การกำหนดให้ไพร่มีเวรผลัดเปลี่ยนกันมาทำงานหลวง กำหนดการเก็บคอกเบี้ยต่อไพร่ ผู้ตกยากมากเงินขุนผู้เป็นนายเอาไปทำทุน กำหนดการเก็บคานาคาส่วนจากไพร่ผู้มีความอดสาหัสสร้างที่กร่างให้เป็นส่วนเป็นไรนา ลักษณะไพร่ 4 ประเภทที่ขุนไม่ควรรับไปเป็นข้า ขอกำหนดในการที่ไพร่ผู้มาขายตัวเป็นเป็นข้าของขุนท้าวพระยา ขอรับมรดกเมื่อพ่อแม่พี่น้องผู้ยังเป็นไพร่อยู่ตายลงไป ขอกำหนดสถานะภาพทางสังคมของลูกที่เกิดจากข้ากับไพร่ ลักษณะนายทึ่เรียกว่าขุนธรรมและนายทึ่เลวเรียกว่าขุนมาร ลักษณะความผิดร้ายแรง 5 ประการที่ยอมให้ชาญุกระทำผิดได้ โดยผู้หลังมือชานันไม่ตองรับโทษ ลักษณะโทษที่ถึงขั้นประหารชีวิต 12 ประการ ลักษณะโทษหนัก 3 สถาน สถาปนารณ 3 ประการที่ใช้ในการพิจารณาความ ลักษณะคดีความอันตักสินไม่ถูกตอง 8 ประการที่สมควรเพิกถอน การกำหนดอายุความ ลักษณะการหมั้นและอัครการปรับใหม่เมื่อมีการบิดพริ้วในภายหลัง ลักษณะการหย่าร้างและการแบ่งสินสมรส ลักษณะการแบ่งมรดกเมื่อผู้ตายมิได้สิ่งเสียไว้ ลักษณะหนี้ การชกไช้และประนอมหนี้ ลักษณะวิวาท ขอกำหนดในการปรับใหม่หรือลงโทษต่อผู้ที่กระทำความผิดความความร้ายแรงของกรณี และตามสถานะภาพของคู่กรณี ลักษณะใส่ความกัน ลักษณะลักทรัพย์และลักพาบุคคล ลักษณะชอน อำ และลัก

หลังจากนี้ เป็นข้อกำหนดหลายอย่างปะปนกัน บางอย่างก็เป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับที่กล่าวมาแล้ว แต่มีเนื้อความของกรณีเพิ่มขึ้น และบทลงโทษที่แตกต่างกันไปจากเดิม มีดังนี้

ข้อกำหนดใหม่ที่ 1. ชุมเงินชมทองจากแผ่นดินตองปฏิบัติตาม และโทษการปรับใหม่ต่อผู้ฝืนและผู้ใส่ความผู้อื่นว่าพบสมบัติ อัคราในการปรับใหม่ต่างกันตามกรณี ของการใส่ความผู้อื่น ข้อกำหนดในการลงโทษผู้ปลอมเงินตรา และบทลงโทษผู้ใส่ความผู้อื่นว่าเป็นผู้ปลอมเงินตรา ลักษณะโทษผู้ทำยาพิษ และวางยาพิษผู้อนตาย ลักษณะโทษผู้ที่เจตนาหรือประมาททำให้ผู้อื่นเสียชีวิตสิ้นเนื่องจากไฟไหม้

ให้สัตว์เลี้ยงทำความเสียหายให้แก่ทรัพย์สินของผู้อื่น ลักษณะความผิดและอัตราการปรับใหม่ต่อผู้ที่เช่าสัตว์เลี้ยงผู้อื่นเพื่อใช้งาน และปล่อยให้สัตว์นั้นเป็นอันตราย

"เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน," แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด. ศิลปากร, 7

(กรกฎาคม, 2506), 31 - 42 ; (กันยายน, 2506), 50 - 65.

เรื่องเมืองไทยในจดหมายเหตุจีนนี้ นายเฉลิม ยงบุญเกิด ผู้แปล ได้คัดเลือกแปลเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทย จากต้นฉบับภาษาจีนของหนังสือพงศาวดารราชวงศ์หงวนเก่า เล่มที่ 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 25, 26, 28, 210 และพงศาวดารราชวงศ์หมิง เล่มที่ 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24 และ 324 มีเรื่องราวตั้งแต่ พ.ศ. 1825 - 2324 แต่ในที่นี้จะได้นำสาระสังเขปจนถึงระยะเวลาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสิ้นพระชนม์เท่านั้น

พ.ศ. 1825 ส่งทูตไปอาณาจักรเสียน พ.ศ. 1832 อาณาจักรสองมูหนิง (เข้าใจว่าพงศาวดารฉบับที่กบฏ เพราะมีพงศาวดารเล่มอื่นบันทึกว่าหลอหลอหนิงสองอาณาจักร ซึ่งคงจะหมายถึงอาณาจักรหวิญชั๊ย) ส่งทูตมาถวายบรรณาการของพื้นเมือง พ.ศ. 1834 กษัตริย์หลอหลอส่งทูตมาถวายสาส์นและของบรรณาการ พ.ศ. 1835 ขุนนางเซกวางตุงนำสุพรรณบัตรที่เจ้าอาณาจักรเสียนส่งมาถวาย พ.ศ. 1836 ส่งทูตเชิญพระกระแสน้ำไปอาณาจักรเสียน

พ.ศ. 1837 มีพระราชโองการให้กษัตริย์อาณาจักรเสียนกานมุตึง (กมรเต็ง) มาเฝ้า ถวายของให้ส่งลูกหลานหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่เขากวายเป็นก่อนหน้าเดือนหนึ่ง เมืองปู้ฉาปู้หลี่ (เพชรบุรี) กานมุตึงส่งทูตมาถวายบรรณาการ

พ.ศ. 1838 ทูตอาณาจักรเสียนเดินทางกลับพร้อมกับทูตของมาหลี่หวิเออ (มลายู) ซึ่งแต่เดิมเป็นอริกัน เมื่อมาสามีภักดิ์ จึงรับสั่งอย่าให้ชาวเสียนทำร้ายมาหลี่หวิเออตามที่เสียนได้ให้สัญญาไว้

พ.ศ. 1839 พระราชทานเสียดศแก่ผู้มาเฝ้าของจีนคือ (พันทอง) หลอหลอ

พ.ศ. 1840 พระราชทานเสียดศตามศักดิ์ของผู้มาเฝ้าจากอาณาจักรเสียนหลอหลอ

พ.ศ. 1842 เลี้ยว-มุลากหิว (มลายู) หลอหุ นำของพื้นเมืองมาถวายเป็น
 บรรณาการ พ.ศ. 1842 อาณาจักรเสียนหลอขออำนาจมาบังคับเหียนขาว และเสียดส
 ลายทอง แต่พระราชทานเพียงเสียดสลายทองอย่างเดียว เพราะเกรงชินตู (พวก
 ชินตู) เพื่อบานของเสียนจะเยยหยันราชสำนักกลับหลัง เนื่องจากเสียนเป็นประเทศเล็ก
 พ.ศ. 1843 อาณาจักรเคียวจิวเออ เจาอวา (ชวา)เสียน จานป่า ส่งคนมาเฝ้า
 พ.ศ. 1875 อาณาจักรเสียนส่งขุนนางชื่อ ไอทาน เข้าถวายบรรณาการ พ.ศ.
 1862, 1866 อาณาจักรเสียนส่งทูตถือสาส์นมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1913
 พระเจ้าไท้จิวฮอง เสด็จให้ทูตนำพระกระแสรับสั่งไปอาณาจักรเสียนหลอ พ.ศ. 1914
 ชานเลี้ยวเจาฉีเอี้ย (คล้ายสมเด็จพระเจ้าพระยา) กษัตริย์เสียนหลอส่งทูตมาถวายสาส์น
 และสิ่งของอื่น พ.ศ. 1915 เสียนหลอมาถวายของ พระพินางของกษัตริย์เสียน
 หลอชานเลี้ยวชื่อหนึ่ง (คล้ายสมเด็จพระสันตปาปา) ส่งทูตมาทวงหากถวายสุพรรณบัตรและสิ่ง
 ของต่อพระอัครมเหสีครั้งหนึ่งอีกครั้งหนึ่งต่อของเฑ ในขณะนั้น กษัตริย์เสียนหลอออนแ
 ไมหาหาญ ประชาชนจึงเลือกพระเจ้าลุงชานเลี้ยวไปฉ้วนเสี้ยวชื่อหลือหลอหลู (คล้าย
 สมเด็จพระเจ้าพระยาสุรินทรราชา) ขึ้นเป็นกษัตริย์ และส่งทูตมาถวายบรรณาการ พ.ศ.
 1917 ทูตอาณาจักรเสียนหลอชื่อ ซาหลือปา (คล้ายศรีพลศักดิ์) มาถวายบรรณาการ
 แต่ทรงปฏิเสธเพราะไม่มีสาส์น และให้มิสาส์นไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ที่อยู่ไกล เช่น
 เสียนหลอหว่า ไม่ยอมมาถวายบรรณาการบอยเพราะลำบากและขึ้นเปลือง แต่ก็ยังมี
 มื่อมาบอยอีก รัชทายาทของกษัตริย์เสียนหลอชื่อ เจาลูฉวนอิง (เจ้านครอินทร์)
 เจาเมืองสุพรรณก็ส่งทูตมาถวายไท้จิว และถวายบรรณาการ พ.ศ. 1918 เสียน
 หลอมาถวายบรรณาการอีก รัชทายาทของกษัตริย์ออนแองค์เกากี้ส่งทูตมาถวายบรรณา
 การ พ.ศ. 1920 เจาลูฉวนอิงได้รับคำสั่งของพระบิดาให้มาเฝ้า และพระราช
 ทานคร้ามอักษร เขียนว่า คราของกษัตริย์เสียนหลอให้แกกษัตริย์เสียนหลอ จึงเรียก
 อาณาจักรนั้นว่าอาณาจักรเสียนหลอตั้งแต่นั้นมา และมาถวายบรรณาการทุกปี พ.ศ.
 1921, 1922, 1924, 1925 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1926
 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ และพระราชทานสมุดคำหับ แพรลายซัด และเครื่อง
 ถวายชามแก่เสียนหลอ พ.ศ. 1927, 1928, 1929, 1930, 1931

เสียนหลอ มาถวายบรรณาการและสิ่งอื่น ๆ พ.ศ. 1932 รัชทายาทเจาลูฉวินอิง
 ส่งทูตมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1933, 1934, 1936 เสียนหลอมาถวาย
 บรรณาการ

พ.ศ. 1938 เจาลูฉวินอิงส่งทูตมาถวายบรรณาการ กับแจ้งว่าพระบิดา
 สิ้นพระชนม์ พระเจ้าไท่โจวฮ่องเต้ส่งขุนนางไปเซินไหวศัพ และมีพระราชโองการให้
 รัชทายาทขึ้นสืบราชสมบัติกับขอให้กษัตริย์ใหม่จงอยู่ในกฎระเบียบข้อบังคับ มิมีวเมาใน
 ความสุขสำราญ

พ.ศ. 1940, 1941 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ

พ.ศ. 1945 พระเจ้าเซ่งโจวฮ่องเต้ ขึ้นครองราชย์ และให้มีพระราช
 สาส์นไปยังเสียนหลอ และพระราชทานตราเงินกะไหล่ทอง คุมตราเป็นรูปปูลู แกกษัตริย์
 เสียนหลอเจาลูฉวินอิงต่อหลอคัลลา (คล้ายเจานครอินทราชาธิราช) และส่งทูตไปเสียน
 หลออีกหลายครั้งในปีนั้น

พ.ศ. 1946 มีรับสั่งให้ปล่อยเรือของเสียนหลอซึ่งถูกพายุซัดเข้ามายังเมือง
 ฮกเกี้ยน และตรีชวาอินคี้ที่เสียนหลอกับหลิวฉิง (คือหมู่เกาะวิวกิว) คบค้ำกันสนิทสนม
 และในเคื่อนั้น กษัตริย์เสียนหลอส่งทูตมาถวายสิ่งของพื้นเมือง จึงทรงพระราชทาน
 ประวัติวีรศตวรรษเยี่ยม มาตราดวงวัดให้กับเสียนเพื่อใช้เป็นแบบฉบับถาวรของประเทศ
 แดเคิมเสียนหลอเคยจับทูตของจางเฉิง (จางปา) ซึ่งเรือถูกพายุซัดพาไปถึงเฉิงเฮง
 (ปาหัง) ชูเหมินตลา (สูมาตรา) หมานลาเจีย (มะละกา) ไคฟองร่งอังกวา
 เสียนหลอแยงชิงตราหลวงที่จันให้ พระเจ้าเซ่งโจวฮ่องเต้ ตำหนิเสียนหลอ ให้ปล่อย
 ทูตและคืนดวงตรา และให้ปฏิบัติทำนองคลองธรรมปรองคองกับเพื่อนบ้าน ขณะนั้น
 เรือทูตของเสียนหลอที่มาถวายบรรณาการถูกพายุพัดไปถึงอันหนาน ถูกโจรหลี้ (โจร
 ชาวญวน) ฆ่าตาย คงเหลือแต่เป่ยเฮอคนเดียว ต่อเมื่อทหารหลวงไคปรามปราม
 อันหนาน จึงไคช่วยเหลือกลับมา

พ.ศ. 1947, 1949 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1950
 ให้ขุนนางนำตัวเป่ยเฮอ และส่งทูตไปยังเสียนหลอ กษัตริย์เสียนหลอส่งทูตมาถวาย

ของพี่น้องและขอพระราชทานอภัยโทษแก่ครั้งก่อน

พ.ศ. 1951 ทูตเสียนหลอมาเช่นไหวพระศัพทศักรมเหสีเหยินเซียว จึงมีรับสั่งให้ทูตกลับไปแจ้งกษัตริย์ของตนาว่า อมาได้รับพลเมืองผู้ประพฤติมิชอบชื่อเหอป่า กวานกับพวกซึ่งหลบหนีการจับกุมเข้าไปในอาณาจักรเสียนหลอ กษัตริย์เสียนหลอจึงส่งทูตนำเหอป่ากวานและสิ่งของอื่น ๆ มาถวาย

พ.ศ. 1952, 1953, 1954 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1958 ราชบุตรของกษัตริย์เสียนหลอชื่อหันโลลหลอหมอลาจาตีลา (สมเด็จพระบรมราชาธิราช) ส่งทูตมาทูลเรื่องพระบิดาสืบพระชนม์ จึงมีรับสั่งให้ขุนนางนำพระกระแสรับสั่งแต่งตั้งราชบุตรให้เป็นกษัตริย์ พ.ศ. 1959, 1960 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ

พ.ศ. 1961 เสียนหลอบุกรุกหมานลาเจีย จึงส่งราชทูตไปตักเตือนเสียนหลอจึงส่งทูตมาขอพระราชทานอภัยโทษ พ.ศ. 1962, 1963, 1964, 1969, 1970, 1971 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ

พ.ศ. 1976 กษัตริย์เสียนหลอชื่อหลี่มาฮาโล (สมเด็จพระมหาราชา) ส่งทูตมาถวายบรรณาการ เติมขุนนางของเสียนหลอชื่อโนชั้นควอ (ยศขุนนางชื่อนายสามขลา) เป็นทูตมาถึงเมืองท่าหินโจว (บดินทร์) ถูกชาวจันเจิงยึดของบรรณาการไว้หมด

พ.ศ. 1979 โนชั้นควอลอบอาศัยเรือเล็กเข้ามาเมืองหลวงฟ้องเรื่องจันเจิงปล้น จันเจิงส่งสาส์มาแจ้งว่า เสียนหลอเคยปล้นทูตของตนก่อน ให้เสียนหลอคืนสิ่งของและคนที่ปล้นไปครั้งนั้นก่อน จันเจิงจึงจะคืนของที่ปล้นไปให้

พ.ศ. 1981 ทูตเสียนหลอมาถวายบรรณาการ พระเจ้าเองจงสองแควรับสั่งให้คืนคนและสิ่งของแก่จันเจิง

พ.ศ. 1987 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1989 กษัตริย์เสียนหลอชื่อหลี่ป้อหลอมานาเยอจ้อจา (สมเด็จพระบรมราชาธิราช) ส่งทูตมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1995 เสียนหลอมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 1996 พระเจ้า

โดยจงสองเศสส่งขุนนางไปเชิญให้กษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์ป้อหลอหมอลาจาตีไล และ
แต่งตั้งราชบุตรป้าหลอหลานหมี่ซุนลา (พระราเมศวร) เป็นกษัตริย์

พ.ศ. 1998, 2000 เลียนหลอมาถวายบรรณาการ พ.ศ. 2005
กษัตริย์เลี่ยนหลอเปี้ยลาหลานหลอเจ้อจ้อป้อจ้อ (พระรามราชาธิราช) ส่งทูตมาถวาย
บรรณาการ พ.ศ. 2016 ทูตเลี่ยนหลอขอพระราชทานคำหับใหม่ พ.ศ. 2018,
2020, 2023 เลียนหลอมาถวายบรรณาการ

พ.ศ. 2024 ทูตเลี่ยนหลอมาถวายบรรณาการ ขากลับลักลอบซื้อเด็กชาย
หญิงกับบรรทุกเกลือเถื่อนไปเป็นอันมาก พระเจ้าเหียนจงสองเศสจึงมีรับสั่งให้ขุนนาง
เชิญพระกระแสน้ำไปห้ามบรรคาวตางประเทศทั้งหลาย แดกอนชาวเมืองคิงโจว
ชื่อ เซอุนปิ่น ไปค้าเกลือทางทะเลถูกพายุพัดเข้าไปในอาณาจักรเลี่ยนหลอได้รับราชการ
เป็นขุนนางชั้นคุณแหว (พงศาวดารนาจะจักกลับกัน ที่ถูกควรเป็น แหวคุณ คือออกซุน)
คล้ายกับตำแหน่งราชบัณฑิตของจีน ภายหลังได้เป็นทูตเลี่ยนหลอมาค้าขายของทองหามจน
เป็นที่รู้ทั่วไป

พ.ศ. 2025 ราชบุตรโกะหลงป้อลาเจี้ยคุณลาหิวตี้ (คล้ายกรมพระ
นครศรีอยุธยา) ส่งทูตมาถวายบรรณาการและทูลว่าพระบิดาสิ้นพระชนม์ พระเจ้า
เหียนจงสองเศสจึงส่งขุนนางไปแต่งตั้งราชบุตรขึ้นเป็นกษัตริย์

รัตนพิมพ์วงศ์ : ตำนานพระแก้วมรกต. (แปลจาก รัตนพิมพ์วิสุตปรภวณณา กถา)
ของ ภิกษุพรหมราชปัญญา. โดย แสง มนวิตร. พระนคร: โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์, 2510. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นางฉิน แซ่พั้ว
(พิมพ์มล) วันที่ 30 เมษายน พุทธศักราช 2510). หน้า 1 - 64.

เรื่องรัตนพิมพ์วงศ์ เป็นเรื่องตำนานพระแก้วมรกต พระภิกษุชื่อ พรหม-
ราชปัญญาเป็นผู้แต่ง ได้บอกไว้ในเรื่องว่าเมื่อแต่งหนังสือนี้มาอายุได้ 23 ปี บวชเป็น
พระภิกษุได้ 2 พรรษา อยู่วิหาร ณภูเขาหลวงชื่อเขามหาธรรมราช แดงสำเร็จ

เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 5 ปีระกา⁶⁶ แต่ไม่ปรากฏว่าเป็น
ศักราชใด นอกจากนี่ยังได้ชี้แจงไว้ในตอนต้นเรื่องควยว่า ตำนานเดิมของพระแก้ว
มรกตมีเล่าสืบ ๆ กันมา และมีผู้แต่งเป็นภาษาไทยไว้แล้ว เมื่อพระพรหมราชาปัญหา
แต่งเรื่องนี้เป็นภาษาบาลี ก็ได้อาศัยตำนานภาษาไทยนั้นเป็นหลัก

เนื่องจากหนังสือเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของพระพุทธรูปสำคัญในพุทธศาสนา
ทั้งยังมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของไทยอีกด้วย จึงได้มีผู้แปลเป็น
ภาษาไทยไว้หลายสำนวน คือ พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) แปลขึ้นเป็นครั้งแรก
เมื่อ พ.ศ. 2331 ในรัชกาลที่ 1 สำนวนนี้กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่ใน
พ.ศ. 2480 และใน พ.ศ. 2504 สำนักพิมพ์บรรณาคารได้จัดพิมพ์รวมอยู่
ในหนังสือตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระยาปริยัติธรรม
ธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เมื่อยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ ได้แปลเรื่องนี้
เป็นภาษาไทยขึ้นอีกสำนวนหนึ่ง สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2449 โรงพิมพ์พิมพ์ไทย
ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2455 ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์บรรณาคารจัดพิมพ์
จำหน่ายเพื่อเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2504 และครั้งที่ 3 พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นาง
สุภาพ ตาละลักษมณ์ เมื่อ พ.ศ. 2512 ต่อมารวมศิลปากรได้มอบให้ศาสตราจารย์
ร.ค.ท.แสง มนวิthur แปลขึ้นใหม่อีกสำนวนหนึ่ง สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2505 และ
ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2510 เรื่องรัตนพิมพ์วงศ์ทั้ง 3 สำนวน ผู้
แปลแปลตรงตามโวหารในต้นฉบับภาษาบาลี นอกจากนี้ในเรื่องนามบุคคลและนามสถานที่
2 สำนวนแรกแปลนามตามรูปศัพท์ภาษาบาลี แต่ในฉบับศาสตราจารย์ ร.ค.ท.แสง
มนวิthur แปลนั้น นามบุคคลและนามสถานที่บางนาม ผู้แปลได้จัดทำเชิงอรรถอธิบาย
เทียบกับนามบุคคล และนามสถานที่ตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ไว้ แต่นามบางนาม
ผู้แปลใช้ชื่อตามที่ปรากฏในเรื่องประวัติศาสตร์ มิได้เทียบไว้ในเชิงอรรถ

⁶⁶ ผู้แปลได้ชี้แจงไว้ในเชิงอรรถในหน้า 47 ของหนังสือว่า ผู้แปลได้
สอบคนจากสมุคปุมาโหระ ปรากฏว่าปีระกาที่มี วันเดือนขึ้นแรม ดังกล่าวนั้น ตรงกับจุล
ศักราช 1091 หรือ พุทธศักราช 2272.

สารสังเขป เรื่องรัตนพิมพวงศ์ มีความ 4 ตอน

ตอนแรกกล่าวถึงเรื่องการอุปถัมภ์ของพระนาคเสนเถระ พระเถระผู้มีปัญญาฉลาดหลักแหลมซึ่งเป็นผู้คิดสร้างพระพุทธรูปถวายรัตนะ

ตอนที่สอง บรรยายถึงการสร้างพระพุทธรูปรัตนะที่เมืองปากลัมพูต ตามเรื่องกล่าวว่า ท้าวสหันยน์ เป็นผู้นำแก้วอมรโกฏฐ์เขียวจากภูเขาวิน္ญลบรรพตมาให้พระนาคเสนและวิสุตกรรมเทวบุตรแปลงร่างเป็นช่างสลักพระพุทธรูปคู่กัน สิ้นเวลาหลายวันจึงสำเร็จเป็นพระพุทธรูปขนาดสูง 1 ศอก 7 นิ้ว ในการสร้างได้ประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ในองค์พระพุทธรูป 7 แห่ง คือ ในพระเมาลี ในพระนลาฏ ในพระนาภี ในพระหัตถ์เบื้องขวาและเบื้องซ้าย ในพระชานุเบื้องขวาและเบื้องซ้าย

ตอนที่สามกล่าวถึงเหตุที่พระแก้วอมรโกฏฐ์ตกมาอยู่ที่เมืองกัมโพช และในที่สุดไปประดิษฐานที่เมืองเชียงรายนว ในพุทธศักราช 800 มีสงครามเกิดขึ้นในเมืองปากลัมพูต มหาชนจึงอยู่เฉยๆ พระแก้วอมรโกฏฐ์ไปประดิษฐานที่เกาะลังกา ถึงพุทธศักราช 1000 พระเจ้านรุตทแห่งนครมาน⁶⁷ และเหล่าบัณฑิต ไปคัดลอกพระไตรปิฎกที่เกาะลังกาในครั้งนั้นได้ทูลขอพระพุทธรูปแก้วอมรโกฏฐ์จากพระเจ้ากรุงลังกา เพื่อนำไปประดิษฐานในนครของพระองค์ควย แคร่หว่างที่เดินทางกลับเรือทั้ง 2 ลำถูกพายุ เรือลำที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระปิฎกจึงพลัดไปที่มหานครเอกราชในประเทศกัมโพช เจ้ามหานครเอกราชจึงประดิษฐานพระพุทธรูปและพระปิฎกไว้ที่นครของตน พระเจ้านรุตทคงไปขู่มงคิขขอพระพุทธรูปและพระปิฎกคืน แต่เมื่อพระราชามหานครเอกราชคืนพระปิฎกให้ พระเจ้านรุตทก็พระทัยรับเสด็จกลับนครของตนโดยลืมนำพระพุทธรูปกลับคืนไปถวาย พระพุทธรูปจึงยังคงอยู่ที่มหานครประเทศกัมโพชสืบมาจนกระทั่งเกิดน้ำท่วมนครนี้ พวกชาวเรือจึงอยู่เฉยๆ พระแก้วอมรโกฏฐ์ไปประดิษฐานในประเทศอื่น ครั้งนั้นกษัตริย์แห่งนคร อโยธยวงศ์หนึ่งเสด็จไปทำสงครามที่เมือง

67 ฉบับพระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) และฉบับพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลว่า มลานคร .

ชายแควนมหานครไคพบพระพุทธรูป จึงอัญเชิญไปประดิษฐานในนครอโยธยา ต่อมา พระยาวิเชียรปราการ พระราชาแห่งเมืองกำแพงเพชรอัญเชิญไปประดิษฐานในเมืองกำแพงเพชร และต่อมาอีกสมัยหนึ่ง พระธรรมราชาแห่งเมืองเชียงราย (คือพระเจ้ามหาพรหม อาของพระเจ้าแสนเมืองมาเจ้านครเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 1929 - 1945) ไคอัญเชิญไปประดิษฐานในเมืองเชียงราย

ตอนที่สี่ กล่าวถึงเหตุที่พระแก้วมรกตจะไปประดิษฐานที่เมืองนครลำปาง มีความดังนี้ เมื่อพระธรรมราชานำพระพุทธรูปองค์นี้ไปถึงเมืองเชียงรายแล้ว ไคพอกพระพุทธรูปด้วยปูนขาวคลุกน้ำฝางนำอวยและทรายละเอียด ลงรักชั้นนอกแล้วปิดทอง แล้วประดิษฐานไว้ในเรือนพระเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงที่วัดป่าไม้เย็บะ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของนครเชียงราย ต่อมาสมัยหนึ่งเจดีย์พังลง มีผู้นำพระพุทธรูปองค์นี้ไปประดิษฐานไว้ที่หน้าพระประธานในวิหารของวัดนั้น จนถึงสมัยพระราชานามว่า มหาราชแห่งนคร⁶⁸ เชียงใหม่ ปูนที่พอกไว้ตรงปลายพระกรรณพระพุทธรูปกระเทาะออก มหาชนจึงได้ทราบว่าเป็นพระพุทธรูปที่งดงามล้ำค่า พระราชาแห่งนครเชียงใหม่จึงส่งคนมาอัญเชิญพระพุทธรูปแก้วมรกตไปนครเชียงใหม่ แต่เมื่อเดินทางเข้าเขตเชียงใหม่ ขางพาทนะไม่ยินยอมเดินทางต่อไป พระมหาราชจึงให้ทำสลากซื้อเมืองเชียงใหม่และซื้อเมืองอื่นๆ ในอาณาจักรลานนาขึ้นเพื่อเลี้ยงทหารว่า พระพุทธรูปควรจะไปประดิษฐานอยู่ที่เมืองใดปรากฏว่าในการจับสลาก จับได้ซื้อเมืองนครลำปางทั้ง 3 ครั้ง จึงไคอัญเชิญไปเมืองนั้น มหาอำมาตย์สนธิ์ เจ้าเมืองนครลำปางจึงสร้างหอพระให้เป็นที่ประดิษฐาน ถึงสมัยมหาอำมาตย์ชื่อสมนเป็นเจ้าเมืองนครลำปาง ไคสร้างวิหารขึ้น แล้วอัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานในวิหารนั้น

ราชอาณาจักรสยาม หรือ จดหมายเหตุผลาตุแบร์ ฉบับสมบูรณ์. แปลจาก Du royaume de Siam ของ ซิมอน เดอ ลาดูแบร์. โดย สันต์ ท. โกมลบุตร.
2 เล่ม. พระนคร: ดาวหนา, 2510 เล่ม 1, ตอนที่ 1, บทที่ 3, หน้า 34 - 35.

⁶⁸มหาราช ใช้ตามคณฉบับ หมายถึง พระเจ้าติโลกราช

จดหมายเหตุลาลูแบร์ เป็นจดหมายเหตุเรื่องราวของกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่ง เมอร์ซีเออร์ เดอ ลาลูแบร์ (Monsieur de La Loubere) เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งกรุงฝรั่งเศส ได้บันทึกไว้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงแปลจดหมายเหตุนี้จากต้นฉบับภาษาอังกฤษ ชื่อว่า A New Historical Relation of the Kingdom of Siam ซึ่งต้นฉบับภาษาอังกฤษ A.P.Ger R.S.S. แปลจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสอีกทอดหนึ่ง ฉบับแปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกนี้ องค์การของคุรุสภาได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2505 ให้ชื่อว่า จดหมายเหตุลาลูแบร์ คอมา สันต์ ท. โกมลบุตร ได้แปลจดหมายเหตุเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง โดยแปลจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส ชื่อ Du royaume de Siam ซึ่งสำนักพิมพ์ก้าวหน้าได้จัดพิมพ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2510 ให้ชื่อว่า ราชอาณาจักรสยาม หรือจดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์

หนังสือ ราชอาณาจักรสยาม เป็นการบันทึกเรื่องราวของชาวอยุธยาซึ่งผู้บันทึกได้พบเห็นเมื่อครั้งเดินทางเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และค่านิยมของชนชาติไทย อาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี จารีตของบุคคลในฐานะต่าง ๆ อักษรและภาษา และเรื่องความรู้เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา และชาวอยุธยาในทุก ๆ ด้าน

สารสังเขป จากเล่ม 1 ตอนที่ 1 ว่าด้วยประเทศสยาม บทที่ 3 กล่าวถึงประวัติศาสตร์และค่านิยมของชนชาวสยาม ลาลูแบร์ ได้บันทึกเรื่องค่านิยมของพระเจ้าอู่ทอง และเรื่องค่านิยมของกรุงศรีอยุธยาไว้ ผู้บันทึกแจ้งไว้ว่า ได้จดมาจากตำนานโดยย่อที่ชาวอยุธยาบันทึกไว้ มีความดังนี้

(หน้า 34 - 35) ค่านิยมของพระเจ้าอู่ทอง เป็นกษัตริย์ทรง พระนามว่า พระปฐมสุริยเทพนรไทยสุวรรณบพิตร เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. 1300 ตั้งพระนครอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง พระนครนั้นชื่อว่าไชยบุรีมหานคร นครนี้มีกษัตริย์สืบมาอีก 10 องค์ องค์สุดท้ายทรงพระนามว่า พญาสุนทรเทพมหาเทพราช ได้ย้ายนครหลวงมาสร้าง

ราชธานีใหม่ที่เมืองราชคฤหหลวง แต่จะอยู่ที่ใดไม่ปรากฏ ใน พ.ศ. 1731 กษัตริย์องค์ที่ 12 สืบต่อจากกษัตริย์พระองค์นี้ มีพระนามว่า พระพนมไชยศิริ ทรงอพยพอาณาประชาราษฎร์ไปอยู่ที่เมืองนครไทย ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำที่ไหลมาจากภูเขาแดนลาว และน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่ตอนเหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไปเล็กน้อย เมืองนครไทยนั้นอยู่ห่างจากเมืองพิษณุโลก ประมาณ 40 - 50 ลี้ ต่อมาพระพนมไชยศิริได้เสด็จไปสร้างเมืองพิบูลย์ บนฝั่งแม่น้ำสายหนึ่ง ซึ่งปากน้ำนั้นอยู่ห่างราว 2 ลี้ทางทิศตะวันตกของปากน้ำเจ้าพระยา แล้วประทับอยู่ที่เมืองนั้น มีกษัตริย์สืบต่อมาอีก 4 องค์ องค์สุดท้ายมีพระนามว่า รามาริทธิ พระองค์ได้เสด็จมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 1894 และได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ณ ที่นั้น

"เรื่องพระร่วงสุโขทัย," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66. พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมล์, 2480. (พิมพ์ในงานประชุมเพลิงศพ นางละม่อม เศรษฐบุศกร วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2480). หน้า 84 - 101.

เรื่องพระร่วงสุโขทัยที่พิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 นี้ เป็นเรื่องแทรกอยู่ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า กรมศิลป์ากรพิจารณาเห็นว่า เป็นตำนานใกล้เคียงกันกับเรื่องจุลยุทธการวงศ์ตอนต้น จึงนำมารวมพิมพ์ไว้ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 ต่อจากเรื่องจุลยุทธการวงศ์ความเรียง

สาระสังเขป เรื่องพระร่วงสุโขทัย มีความดังนี้

จุลศักราช 536 พระเจ้าสุริยราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ได้ขอมแปลงเมืองพิศิตปรการขึ้นใหม่ แล้วครองราชสมบัติต่อไป ในจุลศักราช 570 พระเจ้าจันทกุมาร ราชโอรส ได้ครองราชสมบัติสืบต่อมา แต่พระองค์ไปครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองสุโขทัยที่โปรดให้สร้างขึ้นใหม่

วันหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสป่าได้นางนาคเป็นชายนาค เมื่อครบกำหนดนางนาคขึ้นมาตักฟองไว้ในรอยแยงหนึ่ง ตกกับยายเฒ่าของไร่ออกไปพบฟองไขชานาคใหญ่เข้า จึงเก็บรักษาไว้ ไม่นานฟองนั้นก็แตกออกเป็นกุมาร จึงเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมให้นามว่า

พระร่วง เนื่องจากมีวาจาสิทธิ์ เมื่อพระร่วงอายุได้ 15 ปี กิตติศัพท์ของพระร่วง เลื่องลือไปถึงพระเจ้าจันทรราชา พระเจ้าจันทรราชาได้นำตัวตายายคู่นั้นไปสอบถาม พระองค์จึงทราบว่าเป็นโอรสของพระองค์ จึงให้รับพระร่วงไว้เป็นราชโอรส ต่อมาพระเจ้าจันทรราชามีโอรสอันเกิดแต่อัศรมเหสีองค์หนึ่ง มีพระนามว่าพระร่วงเช่น เดียวกัน ในครั้งนั้นเมืองสุโขทัยต้องส่งส่วยน้ำแกเมืองอินทปรีสถ์ พระร่วงได้ทูลยุยง ให้พระเจ้าจันทรราชาแข็งเมือง เมื่อพระเจ้ากรุงอินทปรีสถ์ให้พระมหาอุปราชายกทัพ มาปราบ ถูกทัพพระร่วงตีแตกพ่ายไป ในเรื่องกล่าววว่าพระเจ้าจันทรราชาเมืองสุโขทัย กับพระเจ้าอินทปรีสถ์ต่างเป็นเชื้อสายพระเจ้าพุมสุริยวงศ์เช่นเดียวกัน

เมื่อพระเจ้าจันทรราชาสิ้นพระชนม์ ในจุลศักราช 576 พระร่วงพระราชโอรส องค์ใหญ่ได้ครองราชสมบัติ พระองค์ได้สร้างเมืองสวรรคโลกขึ้น แล้วครองราชสมบัติ อยู่ ณ เมืองนั้น ส่วนในเมืองสุโขทัย พระองค์ให้ขุดสระใหญ่อ้อมจัตุรัสยาว 15 วา ทางทิศใต้ของเมืองสุโขทัย แล้วให้ก่อเจดีย์เรียกว่า พระมหาธาตุ ขึ้นไว้ที่จัตุรัสนั้น และได้สร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ

ในครั้งนั้น มะกะโท เป็นเชื้อชาติมอญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่แขวงเมืองเมาะตะมะ ได้มาเข้ามารับราชการในสมเด็จพระร่วงเจ้าจนได้เป็นกรมวัง มะกะโทได้ลอบลักพา พระราชธิดาสมเด็จพระร่วงเจ้าไป ตั้งตนเป็นใหญ่ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองเมาะตะมะ และได้เป็นใหญ่ในรามัญประเทศ สมเด็จพระร่วงเจ้าพระราชทานนามให้ว่า พระเจ้า วารินุ (พ้าวัว)

สมเด็จพระร่วงเจ้าครองกรุงสุโขทัย 45 ปี จึงสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ 75 พรรษา พระสวามีซึ่งเป็นพระอนุชาต่างมารดาได้ครองราชสมบัติต่อมา พระองค์ เสด็จไปครองเมืองนครสวรรค์ ครองราชสมบัติได้ 40 ปี พระชนมายุ 75 พรรษา จึงสวรรคต

"เรื่องราววงศ์ปกรณ พงศาวดารลานนาไทย," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10.
ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม 4. พระนคร: กวางหนา
 2507. หน้า 334 - 404.

กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เรื่องราววงศ์ปกรณ พงศาวดารลานนาไทย รวมไว้
กับเรื่องพงศาวดารเมืองน่าน ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 พงศาวดาร ทั้ง
2 เรื่องนี้ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครน่านให้แปลหลวงราชสมภารแก้ว
เป็นภาษาไทยเหนือไว้ที่เมืองน่าน หนังสือนี้ได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานศพพระเจ้า
สุริยพงษ์ผริตเดช เมื่อ พ.ศ. 2461 ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ 2 พิมพ์ใน พ.ศ. 2507
องค์การคำของครูสภาจัดพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3
สำนักพิมพ์ก้าวหน้าจัดพิมพ์ในปีเดียวกัน อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุด
แห่งชาติ

เรื่องราววงศ์ปกรณ พงศาวดารลานนาไทยมีความ 6 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เป็นอาร์มภกตา และแจ้งว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชให้แปลหลวง
ราชสมภารแก้วเรื่องขึ้นไว้

ตอนที่ 2 ว่าควยล็กยวงศ์

ตอนที่ 3 ว่าควยตั้งวงศ์ลาวจิงกรราช เรื่องพระนางจามเทวีสร้างเมือง
ลำพูน เรื่องประวัติพระยาลาวจิงกรราช เรื่องพระเจ้าอนุรุทธตั้งจิงกรกุมารให้เป็นใหญ่
ในลานนาไทย

ตอนที่ 4 ว่าควยพระยาลาวจิงกรราชสร้างเมืองเงินย้ง เมืองฝาง เมืองเชียง
ราย และเชียงของ.

ตอนที่ 5 ว่าควยลูกหลานพระยาลาวจิงกรราช

ตอนที่ 6 ว่าควยเรื่องขุนเรื่องธรรมิกราช เรื่องราวของเจ้าขุนทึง เรื่องลูกหลาน
เจ้าขุนทึง เรื่องขุนเรื่องปราบคาภิเชกเป็นขุนเรื่องธรรมิกราชและเรื่องราวอื่น ๆ ของขุน
เรื่อง แล้วกล่าวถึงเชื้อสายของขุนเรื่องธรรมิกราชมาจนถึงเจ้ามิ่งรายผู้สร้างเมืองเชียงใหม่
และกล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์ราชวงศ์มังรายและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอาณาจักร
ลานนาไทย ยอจนถึง จ.ศ. 1088 (พ.ศ. 2269)

สาระสังเขป เรื่องของเจ้ามิ่งรายและกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่ครองเมืองเชียงใหม่
จนเสียเมืองเชียงใหม่แก่เจ้าฟ้ามังทร่า เมืองหงสาวดี ใน จ.ศ. 920 (พ.ศ. 2101)
(ตอนที่ 6, หน้า 356 - 404) มีความดังนี้

มังราย ขึ้นครองเมืองเงินยงเชียงแสน แทนบิดาในปี จ.ศ. 635 เมื่อมีอายุ 43 ปี ตอนคนเป็นกษัตริย์ครองเมืองเงินยงถึงเรื่องเจ้ามังรายไปรบเมืองคาง ๆ แล้วไปสร้างเมืองเชียงราย ก่อนที่จะโค่นครองเมืองแทนบิดา พระยามังรายมีเพื่อนคือ พระยารุ่เมือง เมืองพร้าว และพระยารวง เมืองเทิง ต่อมาได้ข่าวว่าเมืองหริภุญชัยมีความอุดมสมบูรณ์ จึงปรึกษากับหมื่นฟ้า และทำอุบายขับไล่หมื่นฟ้าหนีไปพึ่งพระยาบามเมืองหริภุญชัยตั้งแต่ จ.ศ. 629 จนถึง จ.ศ. 643 หมื่นฟ้าจึงส่งข่าวมาให้เจ้ามังราย ยกพลไปและเข้าเมืองลำพูนได้ ในปี จ.ศ. 644 เจ้ามังรายปราบปรามลานนาไทย คือ ละพูน ละคร เมืองแพร่ได้ เมืองอโยชยา สุโขทัย พระยาบามเมือง และพระยารวงก็มาอ่อนน้อมและอุปถัมภ์ให้เจ้ามังรายขึ้นเป็นใหญ่

มังรายอยู่ที่เมืองลำพูนได้ 3 ปีจึงมอบให้หมื่นฟ้าเป็นเจ้าเมือง แล้วไปสร้างเมืองแชอยู่ได้ 1 ปี นำหัวเมืองมาก จึงไปสร้างเวียงกุมกามเมื่อ จ.ศ. 648 จ.ศ. 651 เจ้ามังราย ยกทัพไปตีเมือง พะโค โคนางพะโคเป็นภรรยา จ.ศ. 652 ตีเมืองอังวะ ได้ช่างทองเอาไปไว้เมืองเชียงตุง ช่างทองและพวกหาญบ้านไปไว้เมืองเชียงแสน เอาช่างทองเหลือลงมาไว้ที่เชียงใหม่ แล้วสร้างเจดีย์วัดกานโถม รวมทั้งปฏิมากรรมทางศาสนา ในครั้งนั้นได้พระสาวรีกษาศูซึ่งมีพระมหาเถระนำมาจากลังกา และให้พระมหาเถระหมื่นนั้นไปนำลูกโพธิมาจากลังกาให้มารดาชื่อ เทพคำชาย กับนางพวยโคหนีไปปลูกไว้ที่วัดกานโถมคนหนึ่ง และให้ชาวเมือง 500 คน ที่เจ้ามังราย และนางพวยโคเอามาจากเมืองหงสาวดีอยู่รักษาวัดกานโถม

เจ้ามังรายชวนพระยารวง และพระยาบามเมืองมาช่วยพิจารณาชัยภูมิในการสร้างเมืองเชียงใหม่

เจ้ามังรายมีบุตรชาย 4 คน หญิง 1 คน บุตรชายคนที่ 4 ตายแต่ยังเล็ก บุตรชายคนที่หนึ่งชื่อ เจ้าขุนเครือคำลก เจ้ามังรายให้ไปอยู่เมืองฝาง แต่ภายหลังคิดกบฏต่อบิดา เจ้ามังรายจึงให้พวกธนูไปยิงตาย บุตรชายคนที่ 2 ชื่อ เจ้าขุนคราม ให้ไปอยู่เมืองเชียงราย บุตรชายคนที่ 3 ชื่อ เจ้าขุนเครื่อง ให้ไปอยู่เมืองนาย เจ้ามังครามรบชนะพระยาเบ็ก พระยาบาม จึงตั้งชื่อให้ว่า เจ้ามหาชัยสงคราม

จนถึง จ.ศ. 664 เจ้ามังรายไครครองเมืองละพูนเชียงใหม่ ได้ 24 ปี ถูกฟ้าผ่าตายกลางตลาดเชียงใหม่ เมื่อมีอายุได้ 80 ปี

เจ้ามหาชัยสงคราม อายุ 50 ปี ไครครองเมืองแทนในปีนั้น มีลูก 3 คน ชื่อ เจ้าแสนภู เจ้าน้ำท่วม และเจ้าน่านาน เจ้าชัยสงครามครองเชียงใหม่ 4 เดือน ให้เจ้าแสนภูครองแทน ส่วนคนไปอยู่เชียงราย เจ้าน้ำท่วมให้ครองเมืองฝาง และภายหลังจากนั้นจึงได้ไปครองเชียงตุง เจ้าน่านานครองเชียงของ

เจ้าแสนภูครองเชียงใหม่ประมาณ 1 ปี เจ้าขุนเครื่อง ผู้เป็นอา ยกทัพเข้ามาเชียงใหม่ เจ้าแสนภูหนีออกจากเมืองไปทางเชียงใหม่ ไปหาเจ้าน้ำท่วมที่เมืองฝาง แล้วไปหาบิดาที่เชียงราย เจ้าชัยสงครามจึงให้เจ้าน้ำท่วมยกพลไปเชียงใหม่ จับเจ้าขุนเครื่องซึ่งไว้ในเรือนจำ เจ้าชัยสงคราม จึงให้เจ้าน้ำท่วมครองเชียงใหม่ ครองได้ 3 ปี ตีคบบกฏตบิคา เจ้าชัยสงครามจึงส่งไปอยู่เมืองเขม ชาว-เขมจึงยกให้เป็นพระยาอยู่ในเมืองเขมรัฐ (เชียงตุง) แล้วให้เจ้าแสนภูครองเมืองเชียงใหม่

เจ้าชัยสงครามเมื่อครองเมืองอายุได้ 14 ปี ถึงอายุ 63 ปี ตายใน จ.ศ. 677 ส่วนเจ้าขุนเครื่องถูกขังอยู่ในเรือนจำได้ 4 ปี ก็ตาย เจ้าแสนภู อายุ 43 ปี ไครครองเมืองแทน ครองได้ 16 ปีจึงให้เจ้าคำฟูไอรสครองเมืองเชียงใหม่แทน ส่วนคนไปอยู่เมืองเชียงแสนได้ 2 ปี ก็ตายที่นั่น ใน จ.ศ. 694 เมื่ออายุได้ 60 ปี เจ้าคำฟู ขึ้นครองเมืองอายุ 26 ปี ครองอยู่ได้ 12 ปี ไปเยี่ยมเพื่อนที่เมืองเชียงแสน ตกน้ำแม่คำตาย ใน จ.ศ. 705 เมื่อมีอายุได้ 37 ปี เจ้าผายู ผู้เป็นลูกอายุ 22 ปี ได้ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทน เจ้าผายูมี 2 คน คนพี่ชื่อเจ้ากือนา คนน้องชื่อ เจ้ามหาพรหม ครองเมืองเชียงราย เจ้าผายูครองเมืองได้ 45 ปี ถึงอายุ 75 ปี ตาย ในจ.ศ. 757 เจ้ากือนาอายุได้ 40 ปี ครองเมืองแทน จนถึงอายุ 63 ปี ตาย ใน จ.ศ. 780 เจ้าแสนเมืองมาเป็นผู้ลูก เมื่ออายุได้ 18 ปี ขึ้นครองเมืองแทน ในปีนั้นเจ้ามหาพรหมได้นำพลพระยาไตขึ้นมาเมืองเชียงใหม่ เทวี่พระยาไตลักเอาพระพุทธรูปหิ้งค์ให้แก่เจ้ามหาพรหม นำขึ้นมาเชียงใหม่ เจ้าแสนเมืองมาได้พระพุทธรูปหิ้งค์จึงไม่ถือโทษอาของตน และส่งไปกินเมืองเชียงรายอย่างเดิม ภายหลังเจ้ามหาพรหมลงมาตายที่เมืองเชียงใหม่ เจ้าแสนเมืองมาได้กอบเจดีย์ใหญ่กลางเมือง เป็นเวลานาน 10ปี ยังไม่

ทันเสร็จ อายุได้ 39 ปี ก็ตายในปี จ.ศ. 801 เมื่อครองเมืองได้ 22 ปี

เจ้าแสนเมืองมามีลูกต่างมารดา 2 คน คนที่ชื่อนทาวย์กุมกาม ไปครองเมือง เชียงราย คนน้องชื่อเจ้าสามพระยาฝั่งแกน ไครครองเมืองแทน เมื่ออายุได้ 13 ปี มี ลูก 10 คน คนโตชื่อนทาว์อาย ตายตั้งแต่อายุได้ 5 ขวบ เจ้างัวคนที่ 4 กินเมือง เชียงเวียง เจ้าลกกินเมืองพร้าว เจ้าทาวเจ็ดกินเมืองเชียงราย เจ้าทาวสิบกินเมือง ผาง นอกนั้นถึงแก่กรรมไปหมด

เจ้าลกเคยทำผิด และถูกส่งจากเมืองพร้าวไปอยู่เมืองยวมใต้ เมื่อเจ้าพระยา สามฝั่งแกน ครองเมืองได้ 14 ปี ข้าราชการชื่อ สามแขกยอຍ กระทำการยี่คออำนาจให้ แก่เจ้าลกไครครองเมืองแทน เมื่อขึ้นครองเมืองแล้ว เจ้าลกมีชื่อใหม่ว่า พระยาดีโลกราช ไครส่งบิดาของตนไปอยู่เมืองสาคร ภายหลัง เชิญมาไว้ในเมืองเชียงใหม่จนอายุ 56 ปี เจ้าสามพระยาฝั่งแกนตาย พระยาดีโลกราชไครเป็นกษัตริย์ใน จ.ศ. 814 เมื่ออายุ 36 ปี มีอำนาจมากครองเมืองได้นาน 35 ปี จนถึงอายุ 68 ปี จึงตายใน จ.ศ. 848

พระยาดีโลกราชมีบุตรคนหนึ่งชื่อ เจ้าบุญเรือง กระทำความผิด จึงถูกส่งไปอยู่ เมืองน้อย ลูกเจ้าบุญเรืองชื่อ เจ้ายอดเชียงราย ไครครองเชียงใหม่ต่อจากปู่ เมื่ออายุได้ 32 ปี ครองได้ 8 ปี ถึง จ.ศ. 856 อายุ 40 ปี ข้าราชการเอาออกเสียจากเจ้า เมือง เนื่องจากไปคิดการกับฮ่อ โดยไม่ฟังเสียงคัดค้านของข้าราชการ ถูกส่งไปอยู่สมมาตร เมืองน้อย และไครยกเอาเจ้ารัตนราชบุตรผู้เป็นลูก เจ้ายอดเชียงรายให้ครองเมืองแทน เมื่ออายุได้ 14 ปี พระยายอดเชียงรายไปอยู่เมืองน้อยได้ 10 ปี ถึงอายุ 50 ปีก็ตาย ใน จ.ศ. 865

เจ้ารัตนราชบุตร หรือพระยาแก้ว เป็นผู้สนใจในการบุญกุศล ใน จ.ศ. 869 เคยรพไปตีเมืองสุโขทัยแต่ไม่ได้ จ.ศ. 870 ชาวไตยกทัพลงมาตีเมืองแพร่และในปีนั้นส่งรพไปตีเงี้ยว เมืองปั่น แต่ไม่ได้ จ.ศ. 872 ชาวไตชื่อ ขราโห ยกพลมาตีเมืองแพร่แล้ว ถอยกลับไป จ.ศ. 875 - 876 พระยาแก้วส่งหมื่นพิง ไปตีกลบจับไตชาวสุโขทัย ชาวเนลียง ไครคนมาหลายคร้ว จ.ศ. 879 สร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่ ในปีนั้นเงี้ยว เมืองนาย เชียงทอง นำคนมาออกกายหลักคิดเป็นกบฏ หนีกลับเมืองเงี้ยว จึงส่งทัพไปฆ่าฟัน เงี้ยวตายเป็นอันมาก จ.ศ. 884 พระยาอาทิตย์เมืองไต ให้ราชทูตมาทำไมตรี

จ.ศ. 887 เจารัตนราช หรือพระยาแก้ว หรือ ภูตราชปติราชตายเมื่อ
อายุได้ 44 ปี ครองเมืองนาน 32 ปี

เจ้าเพชรราชบุตร ผู้เป็นน้อง อพยพมาตั้งเมืองน้อยขึ้นครองแทน เมื่ออายุได้
30 ปี มีชื่อว่าพระยาเกตเพชรราชบุตร ไก่สร้างวัดและเจดีย์วิหารวัดโลกโมฬี เมื่อ
จ.ศ. 889 ในปี จ.ศ. 892 จ.ศ. 893 เกิดไฟไหม้โรงหลวงของพระหลวง
และบ้านประตูท่าแพ จ.ศ. 894 ปลูกโรงหลวงเสร็จจ.ศ. 895 ไปไหว้พระธาตุเมือง
ละพูน จ.ศ. 896 นางอินชา แม่พระยาเกตตาย จ.ศ. 897 มีการศึกกบฏ แต่
ถูกจับได้

จ.ศ. 900 ข้าราชการไม่พอใจ พร้อมกันถอดพระยาเกต ออกจากการ
เป็นเจ้าเมืองและให้เจ้าชายคำลูกพระยาเกตขึ้นครองแทน แล้วส่งพระยาเกตไปอยู่
เมืองน้อย เจ้าชายคำครองอยู่ 6 ปี ถูกข้าราชการสำเร็จโทษ จ.ศ. 905
อัญเชิญพระยาเกตเพชรราช จากเมืองน้อยมาครองใหม่อยู่ได้นาน 2 ปี แสนเคาเป็น
หัวหน้าฆ่าพระยาเกต แล้วเอากระดูกฝังไว้ที่วัดโลกโมฬี พระเมืองเกตตาย เมื่อ
จ.ศ. 907 อายุ 48 ปี

ข้าราชการเอาท้าวพอนางบุตร เจ้าชายคำครองเมืองได้ 25 วัน ก็ฆ่าเสีย
จึงให้นางจิริระประภาอินชาเทวีขึ้นครอง ครองได้ 7 เดือน ขณะนั้นข้าราชการทั้งหลาย
ไม่ถูกกัน แสนคราวให้ไปเชิญเจ้าน้อยแต่ยังไม่ทันมา อีกฝ่ายหนึ่งมีหมื่นสามล้านเป็นหัวหน้า
ให้คนไปเชิญพระยาอุบุญโญ ลานช้าง ยังไม่ทันมา ฝ่ายหมื่นหัวเคียนแสนหวัดคิดจะกำจัด
แสนคราว แต่ทำการไม่สำเร็จ หนีไปหาแขกเมืองของพระยาไตที่มายุที่ละพูน ให้ไป
นำพระยาไตยกพลขึ้นมา แต่ยังไม่ถึง พวกของหมื่นสามล้านที่อยู่เชียงแสนมาถึงเชียงใหม่
ฆ่าแสนคราว และพรรคพวกตายหมด แล้วภิเษกมหาเทวีจิริระประภาอินชาขึ้นครองเมือง
ใน จ.ศ. 907 (พ.ศ. 2088) ครั้งนั้น พระยาไตยกทัพขึ้นมา มหาเทวีจึงออกไป
ไปถวายเครื่องบรรณาการพระยาไตไค่ทำบุญในวัดโลกโมฬี แล้วประทับอยู่ที่เวียงเจ็ด
ลินระยะหนึ่งจึงยกทัพกลับ

จ.ศ. 908 พระยาอุบุญโญ เมืองลานช้างมาที่เมืองเชียงใหม่ ครองเมือง
แทนนางจิริระประภาอินชาเทวี ครองได้ 1 ปี ก็มอบเมืองให้เจ้าอุปยุ ลูกชายรักษา

เมืองแทน ส่วนตนเองกลับไปทำศพพ่อที่ด่านช้าง จ.ศ. 911, 912 มีเหตุขุนวายในเมืองเชียงใหม่ จ.ศ. 913 เจ้าอุบุญโฏ ใช้ให้คนมาขอสมภาพระสังข์เจ้าเมืองเชียงใหม่ บอกกล่าวว่าจะไม่กลับมา และมอบเมืองให้แกมหาเทวีอย่างเดิม ข้าราชการจึงไปเชิญเจ้าแมก ผู้มีเชื้อสายขุนเครื่อง ลูกเจ้ามังรายมาครองเชียงใหม่ในปีนั้น จ.ศ. 914 พระยาอุบุญโฏด่านช้าง ยกทัพมาเชียงใหม่ สู้ไม่ได้ถอยไป จ.ศ. 917 เจ้าแมก ยกพลไปเอาเมืองนครไม่ได้ พระยานครเอาทำเนาออกมาถวาย จ.ศ. 920 (พ.ศ. 2101) เจ้าฟ้ามังทร่า เมืองหงสาวดี ยกพลมาตั้งที่ทุ่งช้างค้ำล้อมเมืองนานแล้วในเมืองเชียงใหม่ในปีนั้น อยู่ในเมืองเชียงใหม่ 1 เดือน กับ 12 วัน ตั้งเจ้าแมก ขึ้นครองอย่างเดิม แล้วกลับหงสาวดี ต่อมาภายหลัง จ.ศ. 925 เจ้าแมกคิดแข็งเมือง จึงถูกจับไปเมืองหงสาวดี และเจ้าฟ้ามังทร่าตั้ง นางวิสุทธิเทวี ครองเมืองจนถึง จ.ศ. 940 สิ้นพระชนม์ นับว่าสิ้นสุดราชวงศ์มังรายอย่างเด็ดขาด ความตอจากนี้เป็นเรื่องเหตุการณ์ในเมืองเชียงใหม่โดยย่อจนถึง จ.ศ. 1088

ลิลิตยวนพ่ายฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : คลังวิทยา, 2515. 64 หน้า.

ลิลิตยวนพ่าย เป็นเรื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่ชนะศึกพระเจ้าติโลกราชคราวทำสงครามชิงหัวเมืองฝ่ายเหนือ

เนื่องจากโคลงยวนพ่ายแต่ละบทเต็มไปด้วยโวหารและคำศัพท์ทั้งศัพท์บาลีและสันสกฤตและภาษาไทยโบราณ โดยเฉพาะโคลงที่เป็นค่านมัสการและคำยอพระเกียรติในตอนที่ใช้ศัพท์ และแสดงออกอย่างลึกซึ้ง เข้าใจยาก มีน้อยคนที่จะได้อ่านจนจบ จึงมีผู้ที่จะเป็นผู้ใดไม่ปรากฏได้แปลวรรณในหนังสือยวนพ่ายขึ้นไว้ ที่หอพระสมุดวชิรญาณไคมาเป็นฉบับอาลักษณ์ครั้งรัชกาลที่ 2 เขียน เข้าใจว่าจะเป็นฉบับคัดไว้ในหอหลวง และไม่ปรากฏว่ามีที่อื่นอีก หนังสือลิลิตยวนพ่าย ฉบับมีคำแปลนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์โปรดให้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2465 มีชื่อในหน้าปกในว่า ลิลิตยวนพ่ายฉบับมีคำแปล ต่อมาได้มีผู้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2512 มีชื่อในหน้าปกในว่า ลิลิตยวนพ่ายฉบับหอสมุดแห่งชาติ

สารสังเขป เนื้อเรื่องย่อว่า พายอาจจำแนกออกตามลีลาของการประพันธ์
ได้เป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นคำนำมัสการพระรัตนไตร และขอพระเกียรติพระบรมไตรโลก-
นาถ ว่าพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือ พระพรหม พระพิฆณุ และพระอิศวร ทรงแลเห็นว่า
พิภพเกิดจลาจลยุคเข็ญ จึงเอากำหนดแห่งพระศิวะเป็นเจ้าทั้งแปดประการมาประสมเป็น
องค์พระบรมไตรโลกนาถ และสรรเสริญว่า พระบรมไตรโลกนาถทรงมีความปราดเปรื่อง
รอบรู้ และชำนาญในสรรพวิชาการอบคาน

ตอนที่ 2 เป็นการเกริ่นเรื่องโดยเล่าเนื้อความโดยย่อว่า พระบรมไตรโลก
นาถประสูติที่ทุ่งอูทัย และพระราชบิดาของพระองค์ทรงบวชในทางไปทำศึกที่แดนเขมร
ต่อจากนั้นพระองค์ได้รับมอบราชสมบัติ หลังจากนั้นพระราชบิดาของพระองค์สวรรคตที่
เมืองเหนือและพระองค์นำศพกลับมาที่อยุธยา เล่าเรื่องพระองค์ทรงบำรุงพุทธศาสนาและ
เรื่องพระยู่ทษินธุระเอาใจออกห่าง ชักนำศึกลาวให้ยกพลลงมาถึงเมืองชัยนาท เรื่องพระองค์
ไปขบับไล่ชาติถึงแม่น้ำลพบุรี เรื่องพระองค์ไปประทับที่เมืองเหนือและคิดตัดศึก แล้วกลับ
อยุธยาให้หาทหารไปเอาเมืองสุโขทัยคืนได้โดยง่าย หลังจากนั้นพระราชมารดาของ
พระองค์สิ้นพระชนม์ พระองค์เสด็จไปเมืองเหนือเพื่อจัดการเรื่องศพ แล้วทรงออกผนวช
โอรสของพระองค์ได้มาทูลขอให้ลาบวชกลับครองราชย์ใหม่และพระองค์โปรดให้สร้าง
กำแพงเมืองพิษณุโลก

ตอนที่ 3 เป็นการบรรยายอย่างละเอียดเรื่องการทำศึกชิงเมืองเชียงชื่น
เริ่มด้วยพระองค์ยกทัพไปขบับไล่ฝ่ายลาวออกจากเมืองสุโขทัยไปถึงแม่น้ำลพบุรี ได้ชัยชนะแล้ว
เสด็จกลับอยุธยาอยู่มาชั่วระยะเวลาหนึ่ง พระองค์คิดจะขึ้นไปอยู่เมืองเหนือ จึงเสด็จโดยเร็ว
เร็วและไม่บอกใหญ่ใครทราบเหตุผล ถึงเมืองเหนือแล้วให้หาทหารคุมพลไปเอาเมือง
สุโขทัยคืน

ฝ่ายพระเจ้าติโลกราชจึงให้หมื่นนครมารักษาเมืองเชียงชื่นเพื่อกันศึกจากพระ
บรมไตรโลกนาถ หลังจากนั้นพระองค์ก็เจ็บไข้ทำให้คิดมากและไขว่เขว ถึงกับฆ่า
โอรสชื่อบุญเรือง เพราะระแวงว่าจะแย่งราชสมบัติ ข้าราชการมีการอิจฉาริษยากัน
พระองค์ระแวงหมื่นนครและคิดจะกำจัด ก็ได้รับการยุแหยขำเติมจากข้าราชการและ

และเจ้าเมืองแพะ เมืองน่าน จึงมีรับสั่งให้หมื่นนครขึ้นไปพบแล้วฆ่าหมื่นนครเสีย

นางเมืองแม่ของหมื่นนครจึงเจ็บใจพระเจ้าติโลกราชเป็นอันมาก ได้ปรึกษากับชาวเมืองเชียงใหม่คิดจะแข็งเมือง ไคคกแต่งเมืองไว้ป้องกันพร้อมทั้งส่งคนไปขอพึ่งพระบรมไตรโลกนาถให้ยกกำลังมาช่วย แต่ไม่ทันที่พระบรมไตรโลกนาถจะเสด็จมาถึง ทหารที่ยังจงรักภักดีอยู่กับฝ่ายเชียงใหม่ ไคคกเปิดประตูเมืองให้กองทัพจากแพะและน่านเข้าเมืองได้ พระเจ้าติโลกราชได้เสด็จมาคกแต่งเมืองเพื่อป้องกันศึกด้วยพระองค์เอง ตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่แทนที่หมื่นนครแล้วพระองค์ก็เสด็จกลับเมืองเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้เมืองเชียงใหม่จึงมั่นคงดุจเวียงเหล็ก นอกจากทหารทั้งชาวเชียงใหม่และชาวเชียงใหม่สมทบมากมายแล้ว ตัวเมืองยังมีกำแพงศิลาแลงหนาหนา มีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นแม่น้ำยม และภูเขาสามลูกรวมทั้งคู่อ้อมรอบเมืองเป็นปราการธรรมชาติ

เรื่องความแข็งแรงของเมืองเชียงใหม่ที่พระบรมไตรโลกนาถยอมทราบก็ พระองค์จึงตระเตรียมไพร่พลมากมายเพื่อมาเอาเมืองเชียงใหม่ให้ได้ มีทั้งพลมา พลช้าง และทหารราบทั้งจากกรุงและเมืองสุโขทัย กำแพงเพชร จักรการนัดแนะแผนการที่จะเข้าตีเมืองเชียงใหม่แล้วให้ยกพลทางบกไปยึดที่มั่นรอคอยอยู่ที่ท้าวชัย ส่วนพระองค์ยกทัพหลวงไปทางชลมารค โอรสของพระองค์เป็นทัพหลัง เมื่อทัพเรือมาถึงท่าซ้อสนายพรวนพระบาทจึงขึ้นบกคุมกองทัพซึ่งล้วนแต่ทหารเคยฉานศึกกล้าหาญทั้งสิ้น แล้วยাত্রาทัพเข้าตีเมืองอย่างพร้อมเพรียงกัน กองทัพทั้งสองฝ่ายได้ปะทะกันเป็นสามารถ แต่พลฝ่ายลาวไม่สามารถคานทานแสนยานุภาพอันเกรียงไกรของพระบรมไตรโลกนาถได้ พระองค์ได้ชัยชนะยึดได้เมืองเชียงใหม่ ได้ทั้งทรัพย์สินและเชลยศึกเป็นอันมาก เมื่อปราบลาวได้เมืองเชียงใหม่แล้ว จึงเสด็จกลับอ้อมไปทางเมืองกำแพงเพชร ตั้งแต่นั้นอำนาจเขตของพระองค์ก็กว้างใหญ่ไพศาลมีแต่ความรวมเย็นเพราะมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณธรรม

๑๐๐๐

เอกสาร—ทางประวัติศาสตร์ไทยจำนวน 165 เรื่อง ที่รวบรวมได้และนำมาจัดทำสารบัญชาระดับฉบับนี้ ได้สำรวจพบจากห้องสมุดในกรุงเทพมหานคร 10 แห่ง ในตารางที่ 1 นี้

ได้แจ้งรายชื่อเอกสาร และอักษรย่อของชื่อห้องสมุดที่สะสมเอกสารเหล่านี้ไว้ด้วย การลำดับเอกสารในตาราง ในที่นี้ ลำดับเอกสารประเภทจารึกที่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่แล้วไว้ก่อน เอกสารที่เป็นหนังสือ ส่วนเอกสารที่เป็นหนังสือแต่ละรายการได้ลำดับไว้ตามลำดับอักษรของชื่อเอกสาร

สัญลักษณ์และอักษรย่อในตารางที่ 1 มีความหมายดังนี้

X หมายความว่า มีเอกสาร ของที่ไม่มีเครื่องหมายคือไม่มีเอกสาร

หข. หมายความว่า หอสมุดแห่งชาติ

ค. " " หอสมุดคำรุงราชานุภาพ

จ. " " หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มธ. " " หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มศก. " " หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร

ป. " " หอสมุดวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร

บค. " " หอสมุดคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

สพบ. " " สำนักบรรณสารการพัฒนา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ส. " " หอสมุดสยามสมาคม

กวป. " " กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

ตารางที่ 1 แสดงแหล่งสะสมเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทยที่จัดทำสาระสังเขป

ชื่อเอกสาร	แหล่งสะสมเอกสาร									
	หข.	ค.	จ.	มธ.	มศก.	ป.	บค.	สพบ.	ส.	กวป..
ประชุมจดหมายเหตุสมัย- อยุธยา ภาค 1	X		X	X	X	X		X		X
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3	X		X	X	X	X	X			X
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4			X		X		X			

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ชื่อเอกสาร	แหล่งสะสมเอกสาร									
	หช.	ค.	จ.	มธ.	มศก.	ป.	บค.	สพบ.	ส.	กวป.
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1	X	X	X	X		X	X			X
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5					X					
นิตยสารศิลปากร ปีที่ 13	X		X	X	X	X	X	X		X
นิตยสารศิลปากร ปีที่ 14	X		X	X	X	X	X	X		X
กฎหมายตรา 3 ดวง	X	X	X	X	X	X	X	X		X
คำให้การชาวกรุงเก่า	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
จดหมายเหตุจีน ว่าด้วย กรุงสยามแต่โบราณ	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
จดหมายเหตุไทร	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
จดหมายเหตุการวงศ์ความ เรียง	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
ชินกาลมาลีปกรณ์	X	X	X	X	X	X	X		X	X
ตำนานพระธาตุจุมพิต นคร	X	X		X						X
ตำนานพระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน	X	X	X	X			X			X
ตำนานพระธาตุคอกยทุง เมืองเชียงใหม่	X	X		X						X
ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ	X	X	X	X			X			X

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ชื่อเอกสาร	แหล่งสะสมเอกสาร									
	หอ.	ค.	จ.	มธ.	มศก.	ป.	บค.	สพบ.	ส.	กวป.
พระราชพงศาวดารกรุงศรี อยุธยาฉบับพระจักร- พรรดิพงศ์(จาก)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
พระราชพงศาวดารกรุงศรี อยุธยาฉบับพันจันทนุ- มาศ(เจิม)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
พระราชพงศาวดารกรุงศรี อยุธยาฉบับสมเด็จพระ พนรัตน์วัดพระเชตุพน	X	X	X	X	X	X	X	X		X
พระราชพงศาวดารกรุง สยามจากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียม	X	X	X			X				X
พระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
พระราชพงศาวดารสังเขป พัน 15 ราชวงศ์	X	X	X	X	X	X	X	X		X
มังรายศาสตร์ เมืองไทยในจดหมายเหตุ จีน	X		X	X	X	X	X		X	X
รัตนพิมพวงศ์: คำนำนพระ แก้วมรกต	X	X	X	X		X	X			X

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ชื่อเอกสาร	แหล่งสะสมเอกสาร									
	ทช. ค.	จ.	มธ.	มศก.	ป.	บค.	สพบ.	ส.	กวป.	
ราชอาณาจักรสยาม หรือจก- หมายเหตุลาดูแบร์ฉบับ สมบูรณ์	X	X	X	X	X	X	X	X		X
เรื่องพระร่วงสุโขทัย	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
เรื่องราชวงศ์ปกรณพงศาว- ดารลานนาไทย	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
ลิลิตยวนพ่าย	X	X	X	X	X	X	X		X	X

ที่มา: จากการสำรวจ เมื่อ เดือน กุมภาพันธ์ 2516

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย